AKSU BORA Feminizm Kendi Arasında

Aksu Bora

Feminizm Kendi Arasında

AKSU BORA • **Feminizm Kendi Arasında**

AKSU BORA 1963 Van doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Antropoloji doktoru oldu. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesiyken 2017'de emekliye ayrıldı. *Amargi Dergi* ve Ayizi Yayınevi'nin kurucularındandır.

Diğer yayınları: *Doksanlarda Türkiye'de Feminizm* (İletişim Yayınları, 2000, derleme, Asena Günal ile birlikte), *Sıcak Aile Ortamı* (Tesev Yayınları, 2005, İlknur Üstün ile birlikte), *Kadınların Sınıfı* (İletişim Yayınları, 2005), *Yoksulluk Halleri* (İletişim Yayınları, 2007, Necmi Erdoğan vd. birlikte), *Cumhuriyette Çocuktular* (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007, Mine Tan vd. ile birlikte), *Boşuna mı Okuduk* (İletişim Yayınları, 2011, Tanıl Bora vd. ile birlikte), *İradenin İyimserliği* (Ayizi Yayınları, 2015, derleme), *Ütopyalar: Arzuyla Politikanın Kesiştiği Yer* (İletişim Yayınları, 2018, derleme, Kadir Dede ile birlikte).

Ayizi Yayınları, 2011 (1 baskı)

İletişim Yayınları 3039 • Birikim Kitapları 36
ISBN-13: 978-975-05-3145-3

1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI cahilus
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Büşra Bakan

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AKSU BORA

Feminizm Kendi Arasında

Eser Köker için.
Bildiği ve tahmin edebileceği nedenlerden...

İÇİNDEKİLER

Temsilî Kadın, Kadınları Temsil Edebilir mi?

Kadınlık, Erkeklik

Dünya Köşemiz

Maziye Bir Bakıver...

GENİŞLETİLMİŞ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Feminizm Kendi Arasında kitabını hazırlarken, feminizm yazılarımı bir araya toplamanın işlevsel bir şey olacağını düşünmüştüm. En azından, yazıldıkları döneme, o dönemin ruhuna dair bir fikir verebileceklerini ummuştum. Bir tür hafıza kaydı gibi. Kitap, beklediğimden çok ilgi gördü. Yine de, Ayizi Yayınları'nı kapatırken, onu da arkada bıraktığımı sanıyordum. Biraz yorgunluk, biraz keder.

Sonra, İpek Hoca (Gürkaynak) dedi ki, "*Birikim*'deki yazılarını kitaplaştırsana, ne duruyorsun?" Bunlar çok daha "kişisel" yazılardı aslında – feminist örgütlülüğün epey kıyısına düştüğüm, çok daha fazla kendi kendime kaldığım bir döneme aittiler. Başka tür bir hafıza kaydı.

Feminizm Kendi Arasında'nın yeni baskısını yapmaya kalkıştığımda, İpek Hoca'nın dediklerini hatırladım; hangi yazıyı hangi sebeple kime gönderdiğini anlatmıştı. "Sehpalı, dokumalı yazını Gül'e gönderdim. Hani annesini (sevgili Hilkat Ablamı) kaybettikten sonra, ondan kalan kumaşları, örtüleri sen de gör istemiştim de olmamıştı..." Farkına vardım ki, yazıların aracılık ettiği başka bir şey olmuş, yalnız hafıza kaydı değil, nasıl diyeyim, ucunun nereye vardığını bilemediğim iplikler gibi. "Zaman, Kara Delikler, Oyuncaklar" yazısındaki Sayraphim

Lothian'ın yaptığına benzer bir şey. Unutuşun kara deliklerine karşı hatırlayarak devam etmenin işaretleri.

Böylece, kitabı genişletmeye karar verdim. Mümkün olduğu kadar yapıyı bozmadan, daha yeni tarihli yazıları eskilerinin yanına iliştirdim. Bir de yeni bölüm ekledim: Dünya Köşemiz.

Dilerim bu kitap, çeşitli yerlerde, çeşitli biçimlerde örmeye çalıştığımız ortaklıkların bir parçası olur.

Akçakoca, 2021

Sunuş

Aşağı yukarı bir yıl oldu herhalde, bir konferansta Türkiyeli olup da yıllardır yurtdışında yaşayan bir akademisyenin şöyle dediğini duydum: "Projecilik meselesini Türkiye'deki feminist hareket hiç konu etmiyor, bunun aslında temel bir tartışma olması gerekir..." Epey canım sıkıldı; çünkü biliyordum ki hem tartışma gruplarında hem de çeşitli toplantılarda feministler projeciliği konuşmuşlardı, *Amargi Dergi*'de Projecilik dosyası yapmıştık, bu mesele yüzünden çeşitli gruplarda ciddi ayrışmalar yaşanmıştı...

İnsan böyle şeylerle karşılaştığı zaman bir "tanınmama" öfkesi ve kırgınlığı yaşıyor; ama daha önemlisi galiba yazılı olarak bile yapılsa, tartışmaların suya yazılmış gibi silinip gitmesi. Dergiler, tartışma grupları, seminer ve atölyeler... Yıllardır emek verdiğimiz bunca birikimin belki de birikmediği duygusuyla başa çıkmak kolay değil. Daha önce çeşitli yerlerde yayımlanmış yazıları bir araya getirip kitap yapma fikri, buradan çıktı.

Şöyle böyle on yıl kadar önce, benzer bir kaygıyla yola çıkmış ve Asena Günal'la birlikte *Türkiye'de 90'larda Feminizm* (İletişim Yayınları, 2002) derlemesini hazırlamıştık. Memleketin dört bir yanında kadınlar örgütleniyorlardı, yeni yollar açı-

lıyor, yeni tartışmalar başlıyordu. Bu hareketi ve yaygınlaşmayı görebilmeyi, gösterebilmeyi istemiştik. O da tıpkı bunun gibi sınırlı bir çabaydı ama aradan on yıl geçtikten sonra bugün, "iyi ki yapmışız" diye düşünüyorum. Bütün eksiklerine rağmen, feminist hareket üzerine yapılan her çalışmada kullanılan bir kaynak kitap oldu.

Bu kez, "2000'lerde Türkiye'de Feminizm" derlemesi yapmaya giriş(e)mememin iki nedeni var: Birincisi, o gün zor olan iş bugün neredeyse imkânsız hale geldi. "Türkiye'de feminizm" gibi bir başlık altında artık bir kitap değil, olsa olsa ansiklopedi yapılabilir![1] Hem hareketin çok merkezli hale gelmesi ve yayılması hem de son derece çoğul bir yapıya kavuşması nedeniyle. İkincisi, bu çok merkezli ve çoğul hareketin yapısını belirleyen tartışma izlekleri 90'lara göre çok daha belirgin hale geldi ve çoğulluğu yansıtmak kadar bu izlekleri görmek de önemli diye düşünüyorum.

Elinizdeki kitap, aşağı yukarı son altı yıl boyunca yazdığım yazılardan oluşuyor. Büyük bölümü feminizme ve feminist harekete ilişkin tartışmalar. Bazıları biraz daha akademik tonlu, bazıları ise gazete yazıları... Altı yılda pek çok şey değişti, ben değiştim, dolayısıyla şimdi okuduğumda "onu öyle demezdim" dediğim şeyler de var, benim için önemini yitirmiş olanlar da. Ama bugünkü aklımla, bugünkü halimle yeniden yazmayı ya da "düzeltmeyi" düşünmedim. Çünkü bunlar benim bir odada oturup kendi kendime düşündüğüm ve yazdığım yazılar değildi. Tersine, içinde yaşadığım ilişkilerden beslenmişlerdi, tartışmalardan izler taşıyorlardı, öncelikleri böyle oluşmuştu. Yani, bir anlamda, belirli bir dönemin feminist hareketinden izler taşıyorlardı. Elbette ki benim yaşadığım yer ve ilişkilerle, görebildiklerim ve tercihlerimle sınırlıydılar, ama başka nasıl olabilir ki zaten?

Yazıları birkaç ana bölüm altında sınıflandırdım: Feminizm, Kadın Temsili, Kadınlık ve Tarih. Feminizmle başladım, çünkü

1 Ben bu sunuşu yazdığım sırada, yani 2011'de ufukta görünmüyordu ama geçtiğimiz yıl, 2020'de bu ansiklopedi yayımlandı: *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*'nin 10. cildi olarak: *Feminizm*, ed. Feryal Saygılıgil ve Nacide Berber, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

bana göre "feminizmin öznesi kimdir" sorusunun yanıtı, çok açık: Feministler! Belki de "devrim için savaşmayana sosyalist denmez" sloganı ile büyüyen kuşaktan gelmenin etkisidir; özne olmanın "olmak"la değil, hareket etmekle ilgili olduğunu düşünüyorum. Olduğumuz şeyi adlandırmak da ancak hareket ederken mümkün bence. Elbette hareket etmenin ne anlama geldiğini tartışmak gerekir; bunu "Eyleme Güvenmek" başlıklı yazıda yapmaya çalıştım (Olmakla eylemek arasındaki ilişkiye ise nefesim yetmez!).

Kadın temsilini sadece siyasal temsil bağlamında tartıştım. Dikkatim, ilgim ve ilişkilerimin odağında siyasetin olması nedeniyle. Siyasal temsil ile örneğin dildeki temsil arasındaki bağlantıları kurmak güzel olurdu... Bu bölümdeki yazılar boyunca belirgin bir ton değişimini göreceksiniz. Kadınların eksik temsil edildiklerini söyleyenler çok uzun bir zaman sadece feministlerdi; bu yüzden temsilin niteliğine ilişkin tartışmalar geride kaldı, kota vb. konular öne geçti. Yıllarca "kadın temsili" dedikten sonra, nihayet başka kadınları da harekete geçirmeyi başardık, böylece biraz daha geri çekilip "kim kimi, neden temsil ediyor" sorusunu konuşabilme imkânına kavuştuk. "90'larda Feminizm" derlemesinde Ka-Der üzerine yaptığım tartışmada ancak bir dipnotta değinebildiğim kadınlar arasındaki farklılıklar meselesine burada girebildim böylece ("Kuku Kardeşliği"). Siyasal temsil yazılarındaki değişimin nedeni, budur. Başörtüsü ile ilgili iki yazıyı bu bölüme koymak uygun göründü, çünkü bu tartışmanın asıl olarak kadınlığın temsiline ilişkin olduğunu düşünüyorum.

Kadınlık bölümündeki yazılar, bir yandan kadın temsili ile ilişkili: Kadın olmanın kadınlar için ne anlama geldiğini düşünme denemeleri. Bir yandan da olmak ile eylemek arasındaki ilişkiyi didiklemeyi kolaylaştırabilirler diye umuyorum. *Amargi Dergi*'nin 10. sayısında, kendi kadınlığımızı nasıl başka kadınlarla, kadınlıklarla ilişki içinde kurduğumuzu anlamaya çalışırken yazdığım "Karavel Saçlı Kadın", temsil konusuna iyi bir giriş olabilir. Kanlı canlı, yaşayan, nefes alan kadınlarla Kadın arasındaki ilişkiyi tartışmak için. Bu bölümdeki yazıla-

nın büyük bölümü, sevgili Evrim Alataş'ın editörlüğünde, *Özgür Gündem* gazetesi *Kadın* eki için yazılmıştı. Kadınlığı sadece bir ezme-ezilme ilişkisi içinde tarif etmemek, arzu ile ilişkisini dikkate almak isteyen yazılardı. Bugün bana en önemli görünen tartışma izleği, burası.

Son bölüm, hiç haddim olmadan girdiğim ve bir türlü çıkamadığım tarih tartışmaları... Benim gibi tarihçilikle ilişkisi olmayan birinin bu konuda düşünmek zorunda kalması, geçmişin bir türlü geçmek bilmemesinden herhalde! Böyle olunca, ister istemez onunla hemhal olmak gerekiyor. Hesaplaşmak mı, emin değilim. Kendi hikâyeni bulup çıkarmak, tamir etmek, belki yeniden yazmak... Bugün beni daha fazla ilgilendiren, kadın hareketinin ve kadın kurumlarının tarihi. Benim için çok önemli olan Perşembe Grubu'nun dergisi *Yeter!*'le ilgili yazıyı bu nedenle tarih bölümüne koymak istedim. Sanıyorum ki önümüzdeki dönemde böyle çalışmaların yapılması için uğraşacağım, böyle çalışmalara katılacağım.

Bu kitap "suya yazı yazıyoruz" duygusunu ne kadar giderir, bilmiyorum. Ama bildiğim ve en karamsar zamanlarımda kendime hatırlattığım bir şey var: Yapıp ettiklerimiz hep birilerine dokunuyor, bizi değiştiriyor, hayatı değiştiriyor. Genellikle yapamadıklarımızı, eksik bıraktıklarımızı, yanlışlarımızı görmeye yatkınız. Sadece birbirimizin değil, kendimizin de. Bana öyle geliyor ki, bazen durup "her şeye" rağmen yapabildiklerimizi görmek, değerini bilmek, kendimizi kutlamak da en az eleştiri ve özeleştiri kadar önemli. Umarım eleştiri kadar değer bilme ve takdir de feminist hareketin geleneği haline gelir; birbirimizi yaralamak, kötürümleştirmek yerine yaralarımızı sağaltmayı, birbirimizi teselli etmeyi, sevmeyi ve beğenmeyi becerebiliriz. Bunu yapabildiğimizde nasıl güçleneceğimizi, yapabilirliğimizin nasıl artacağını hayal etmek, yola devam etmeyi kolaylaştırıyor...

Bu kitap, uzun yıllardır arkadaşım olan Eser Köker'e adandı. Bu arkadaşlık, benim için hep önemli oldu. Birbirimize çok kızdığımız zamanlarda bile. Öfkenin de arkadaşlığa dahil olduğunu bilmiyor muyuz zaten? Ama teşekkür etmek istediğim baş-

kaları da var. Son altı yılımı birlikte geçirdiğim kadınlar bunlar. Birlikte çalıştığım, tartıştığım, kavga ettiğim, öğrendiğim... İlknur Üstün'e ve Selma Acuner'e, eski bir hayali, Ayizi'ni birlikte gerçekleştirebildiğimiz ve bu kitabı mümkün kılabildiğimiz için teşekkür ederim. Kitaplar yayımlanır, dergi çıkar, faturalar ödenir ve büroya her gittiğimizde taze demlenmiş çay bulabilirken, Semanur Sevim'e... Enerjisi, inancı, kararlılığı ile *Amargi Dergi*'yi gerçek kılan Pınar Selek'e... Dergide birlikte çalıştığımız arkadaşlarıma, Nükhet Sirman'a, Zeynep Direk'e, Melek Göregenli'ye, Fatma Nevin Vargün'e, Ülkü Özakın'a, Ceren Zeynep Eren'e, Nil Mutluer'e, Sema Aslan'a, Nilgün Yurdalan'a, Selda Tuncer'e... Beni sürekli ters köşeye yatıran ve bilmediğim çok şey olduğunu hatırlatan Tennur Baş'a. Kendimi "hoca" sanırken "hareket içinde kalabilenler galiba bütün bunlara katlanabilenler işte" türünden yorumlarla beni yere yapıştıran, arkamda bıraktığımı sandığım hikâyeler üzerine günlerce düşünmeme neden olan "öğrenci"lerime... Edebiyatı yeniden kolektif bir uğraş haline getirmeyi birlikte başardığımız okuma grubu arkadaşlarıma... Feminist harekete katıldığımdan bu yana benim için vicdanın ve aklın ölçüsü olan, neredeyse her konuda farklı düşünürken adalet duygusundan ve şefkatinden hiç şüphe duymadığım Gülnur Savran'a... *Özgür Gündem* yazılarını yazmamın müsebbibi, çok özlediğim Evrim Alataş'a. 2009 yılındaki doğum günümde hayatımda aldığım en müthiş hediyeyi hazırlayarak bu kitabın yapılabilirliği fikrini aklıma sokan Tanıl'a, İlknur'a, Tennur'a ve Nihat'a... Kapak fotoğrafı için canım Cahilus'a... Teşekkür ederim.

Ankara, 2011

Feminizmi Tartışmak

Feminizm: Sınırlar ve İhlâl İmkânı[1]

Türkiye'de 1980 sonrası yükselen feminizm, orta sınıf olmakla çok eleştirildi. Doğruydu, sahiden de feminizm orta sınıf bir hareket olarak başladı. 1980 öncesinde demokratik kitle örgütlerinde, sol örgütlerde yer alan, ama bu örgütlerin tabanından değil, daha çok yönetim kadrolarından gelen kadınların öncülük ettiği bir hareketti. En az iki kuşaktır kentli, iyi eğitimli, Batı dillerindeki yazını izleyebilen kadınlar. Bu kadınların feminizmi keşfetmesinin esas olarak Batılı kaynaklar yoluyla olduğu, kendi hayatlarına buradan baktıkları da çok söylendi. Ha-

1 Yazı boyunca feministlerden "onlar" diye söz etmek, çözmeyi beceremediğim bir sorunla ilgili: Pek çok durumda ben de "onlar"dan biriyim ancak bu yazıda sürekli kendi arasında tartışan, birlikte hareket eden, bütünlüklü bir örgütsel yapıdan değil, belirli bir mesafeden bakıldığında görülebilen eğilimlerden, sürekliliklerden, izleklerden söz etmeye çalıştım. "Biz" diye konuşmak, o mesafeyi gözden kaçırmaya ve böylelikle ister istemez yaptığım genellemeleri büsbütün mutlaklaştırmaya neden olur diye düşündüğüm için tabiatıma da pek uygun düşen böyle serin bir dili tercih ettim.

Bu yazı Gülnur Savran'la yıllardır sürdürdüğümüz, zaman zaman, fırsat buldukça başkalarıyla da paylaştığımız (*Defter*, *Praksis*) bir tartışmanın devamı. Çok da emin olmadığım fikirleri işlemek, eleştirmek, geliştirmek ya da değiştirmek üzere ortaya atma cesaretini ve güvenini, bu paylaşıma borçluyum. Daha sık aralıklarla ve daha çok insanın katılımıyla sürdürebilmek için hâlâ kendi dergimiz yok, "olsa kaç kişi okurdu" sorusu benim için hâlâ geçerli. Olsun. Yazarak düşünmek, önemli bir adım. Yine de.

reketin radikalliğinin kısmen bu orta sınıflıktan kaynaklandığı eklenebilir bunlara.

Cinsiyet eşitsizliğinin politik bir konu olarak gündeme getirilmesi, feminist hareketin büyük bir başarısıydı. 1970'lerin o umut ve heyecan dolu günlerinde değil de 12 Eylül döneminde sağlanabilmiş olması bu başarıya gölge düşürür mü? Sanmıyorum. Olsa olsa umudun ve heyecanın kimi sorunların üstünü örtebildiğini hatırlatır bize.

Cinsiyet eşitsizliğinin başka eşitsizliklerin içinde değerlendirilemeyecek kadar temel, kendi dinamikleri olan, farklı iktidar biçimlerini de içeren bir sistem olduğunu söylemek, yeni ve radikal bir tavırdı. Bu tavrın mantıksal sonucu, cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik bir politika oluşturmaktı. Feministler de bunu yaptılar. Feminist hareketin bağımsızlığı, 1980'lerin en fazla tartışılan konularından biriydi. Başka mücadelelerin (ki o dönemde asıl olarak sosyalist mücadele kastediliyordu) peşine takılmamak, onlarla teması sürdürse de kendi bağımsız duruşunu koruyabilmek, çok önemseniyordu. Bu duruşun mümkün olabilmesi, kadınların kendilerine yakın buldukları ideolojilerin, siyasal çizgilerin ötesinde bir ortaklıkları olduğu varsayımına bağlıydı. "Evet, farklı siyasi geleneklerden geliyoruz ama bizi ortaklaştıran bir deneyim var: Kadınlık" diyerek. 1980'ler, feministler için o ortaklığı keşfetme, politik bir dil oluşturma, örgütlenme biçimlerini tartışma ve deneme dönemiydi. Böyle bir dönemde, kadınlığın bir ortaklık alanı olduğunu düşünmek çok doğal görünüyordu. 1989'da yapılan "1. Kadın Kurultayı"nda anti feminist ve sosyalist kadınlar örgütlerinin erkeklerinden de feyz alıp feministlerin sesini soluğunu kestiklerinde, bunu bir "bilinç meselesi" olarak değerlendirmek böyle görmenin bir sonucuydu.

Sosyalizmin sınıf mücadelesini, feminizmin cinsiyet eşitsizliğine karşı mücadeleyi gerçekleştireceği düşüncesi, o zamanlar bir tür çözüm gibi görünüyordu: Alanları ayırırsın, çatışma hafifler. "Cinsiyet sınıfları yatay kesen bir kategoridir" tespiti de benzer bir mantığı içeriyordu: "Evet, sınıfsal farklar var ama farklı sınıflardan olsak da, cinsiyetimize ilişkin sorunlar-

da ortaklaşırız." İdeolojik farklar gibi sınıfsal farklar da cinsiyet ortaklığının dışına itilebilen gerçeklikler olarak algılanabildi.

Böylece, "farklılıklarımızla birlikte yan yana" diyerek devam eden feministler, ideolojik olanlar kadar sınıfsal farklılıkları ve kimlik farklılıklarını da "parantez dışına" attılar. Bu farklılıkların "farklı feminizmler" diye isimlendirilen feminist çizgilerde temsil edilebildiğini söylemek mümkün değildi. Nitekim, olmayan bir farkın adını koymak olarak gördüğüm "farklı feminizmler" iddiası,[2] kişisel bir konumlanma sağlamaya devam etse de, politik bir sonuç yaratmadı.

1990'lar, feminizmin farklılaşmaya, ayrışmaya başladığı dönemdi. Adı konmamış da olsa gerçek ayrışmaların işaretleri, o zaman başladı. "Kadın meselesi"nin esasen bir modernleşme meselesi olduğu yolundaki çok güçlü anlatı gücünü sürdürdü; feminizmin bu anlatıyla çatışması, onu eleştirmeye başlaması, 90'larda mümkün oldu, ancak pratik/politik düzeyde zaman zaman çok sertleşebilen tartışma ve ayrışmalar, asıl olarak içinde bulunduğumuz dönemde yoğunlaştı, önümüzdeki dönemde de bunların sonuçlarını izleyeceğimiz anlaşılıyor. Dolayısıyla, tam da şimdi, yaşadığımız dönemin dikkatli bir analizi önem taşıyor.

Bir ortaklık olarak "kadınlık"

Feminist hareket, kampanyalar ve bilinç yükseltme çalışmalarıyla ortak bir "kadınlık bilinci" yaratmaya çalışırken, hep bu ortaklığa vurgu yaptı: "Biz kadınlar" diye başlayan Feminist Bildirge, bu vurgunun cisimleşmiş haliydi. "Biz kadınlar, eziliyor ve sömürülüyoruz. Bedenimize, emeğimize ve kimliğimize el konuluyor..." Feministlerin tanımladıkları ortaklık, ezilmeden kaynaklanan, "negatif bir ortaklık" idi. "Birbirimizden farklı olabiliriz ama hepimiz eziliyoruz," demekti. Bir ortaklık-

---

2 Feminizm kendi arasında üçe ayrılır; liberal, sosyalist, radikal. Bu iddiayı veri kabul ederek yazılan doktora tezi bile var! Bu ayrımın memleket gerçekleriyle hiç ilgisi olmadığını, feminist hareketi anlamamızı, kendimizi bu hareket içinde konumlandırmamızı kolaylaştırmak yerine güçleştirdiğini düşünüyorum.

tan söz ederken ezilme noktalarının "beden, emek ve kimlik" diye ayrıştırılması ise, farklılıkların farkında olunduğunun işaretiydi. Hem feministler arasındaki farklılıkların hem de kadınlar arasındakilerin.

Türkiye'de feminist hareketin üzerinde durduğu bu "negatif ortaklık" zemini, kadınların kurtuluşunu modernleşme ile ilişkilendiren eski ve güçlü devlet feminizminden kopuşa işaret ediyor gibi görünüyordu: "Azgelişmişlik"ten değil, ezilmeden söz etmek, feminizmi bir aydınlanma (ve aydınlatma) projesi olmaktan çıkarıp politik mücadele olarak tanımlamak anlamına geliyordu sanki.

Bu noktada hatırlamak gerekir ki Türkiye modernleşmesinde "aydınlatma" misyonu da hep bir politik mücadele olarak tanımlanmıştı. Karanlığa, geriliğe karşı bir mücadele. Orta sınıftan eğitimli kadınlar, bu mücadelede resmî ideolojinin ve devletin doğal müttefiki olarak hareket etmişlerdi. Ancak, modernleştirici bir özne olarak devlet tarafından yürütülmesi ve sonra da 1960'lar ve 70'lerden gelen ulusal kalkınmacı sol paradigma, bence bu mücadelenin politik niteliğini görmeyi engelleyen bir işlev taşıdı.[3] Aydınlık/karanlık, ileri/geri kavramsal ikililerinin sol söylem içindeki gücü, modernleşmeci paradigma ile kalkınmacı sol arasındaki sürekliliği gösteren bir işaret olarak okunabilir. Bu işaretin özel anlamı, asıl ve ağırlıklı olarak kadınlar üzerinden tanımlanmasıydı tabii. Aydınlığın ve ileriliğin de, karanlığın ve geriliğin de sembolleri olarak kadınlar.

Feministler, 1989 yılında "biz kadınlar..." dediklerinde, bütün kadınları kapsayacak genişlikte bir ortaklığı varsaymışlardı. Okumuş yazmış, iş güç sahibi kadınların da pekâlâ dayak yiyebildiklerini söylemek, bu ortaklığı vurgulamak anlamına geliyordu. Modernleşmenin ışığının kadınlara düşmediğini söy-

3 Ne gördüğünüz nereden baktığınızla ilgilidir tabii – kendinizi modernleştirici özne ile özdeşleştirebileceğiniz bir noktadaysanız, bugün değilse bile yarın devletin sahibi olabileceğinizi düşünüyorsanız, modernleşmenin insani gelişmenin "doğal" hattı olduğunu zannediyorsanız, sınıfsal konumunuz itibariyle bu hat üzerindeyseniz, eğitiminiz size bu hattı işaret ediyorsa, bu hat sizi diğerlerinden daha "eşit" ve "özgür" kılmışsa, aydınlık/karanlık ikilisinin politik anlamını dert etmeyebilirsiniz.

lemek. Ama bunu açıkça söylemek, modernlik eleştirisini bir politik söz olarak kurmak yerine, cinsiyetin nasıl sınıfsal ya da başka farklılıkları "yatay kesen" bir kategori olduğunun kanıtı olarak kullandılar, böylece bence çok önemli bir kopuş imkânını atladılar. Bu kopuş, "kadın hareketi" denen belirsiz topluluk ile feminizmin farkını politik eylemlilik içinde ortaya koymayı da mümkün kılacaktı – oysa bu farkı adlı adınca ifade etmek bile pek çok durumda mümkün olmadı.

Çünkü ortaklığı politik değil, sosyolojik bir ortaklık olarak kurdular böylelikle: Ezilmeden kaynaklanan bir ortaklık. İşte tam da bunu yaparak, bir yandan modernleşmeci gelenekten kopmaya çalışırken, diğer yandan bu gelenekle bağlarını pekiştirdiler. Evet, "biz kadınlar" demek, kadınların kendilerini bir özne olarak tanımlamak, önemli bir kopuştu. Artık kadınları kurtarmaktan değil, kadınların kurtuluşundan söz edilmekteydi çünkü. Ancak bu öznenin politika değil, sosyoloji zemininde kuruluyor oluşu, bu kopuşun radikalliğini ve gücünü eksiltti. Bir ortaklık olarak Kadınlık eğer ezilmeden doğuyorsa, yani asıl olarak sosyolojik olarak tanımlanıp buradan kadın politikası üretiliyorsa, kurtuluşun kadınların kendileri ya da kurtarıcılar eliyle olması arasında çok büyük bir fark kalmaz – asıl fark, Kadınlık'ın politik bir ortaklık olarak tanımlanabilmesiyle sağlanır. Bu iddianın tartışılması, bir yazının takatini aşıyor korkarım, ama böyle bir noktaya nerelerden geçerek geldiğimi göstermeye çalışacağım.[4]

Modern kadın: Ortaklığın ve farklılığın kurulduğu yer

"Modern"in bir üst kimlik olarak bazı kadınların özgürleşmesine imkân verdiği açık. Kentli, eğitimli, meslek sahibi kadınların yaşam alanlarını genişleten, eşitlikten söz etmelerini mümkün kılan, modernlik anlatısı ve pratiğiydi. Ancak hemen arkasından, modernliğin biçimlendirici bir kalıp olarak kadınları nasıl

4 Belki şu soru çerçevesinde düşünülebilir: Zaten olduğumuz şey midir peşinden gitmeye değer olan, yoksa olabileceğimiz şey mi?

cendereye aldığını eklemek zorundayız. Hiç sevmediğimiz, kadınlar için hapishane olduğunu söylediğimiz cemaat kimlikleri gibi, bu modern kimlik de son derece katı bir kadınlık imgesi yarattı. Kemalist modern kadın imgesi. Modern kadın imgesi, ona uymayanlar için elbette ama uyanlar için de problem oluşturdu. Bu problemi enine boyuna tartışan pek çok yazı ve kitap yayımlanmış olduğu için burada lafı uzatmak istemiyorum ama dikkat çekmek istediğim, bu problemin politik düzlemde nasıl ele alındığı – ya da alınmadığı. "Modern" kadının da pekâlâ ezilmeye devam ettiğini söylemek, "ilerleme" fikrine mesafelenmeyi getirir, ama aynı anda bunun kadınları ezilme temelinde ortaklaştırdığını ileri sürdüğünüzde, modernleşmenin kendisini tartışmanın dışına çıkarmış olursunuz. Modern kadın ile geleneksel kadının ezilme temelinde ortaklaştığını söylemek, cinsiyet sorunlarının başka bir yerde ortaya çıktığını, başka bir yerden temellendiğini iddia etmek anlamına gelir. Peki nerede?

Modern kadın imgesine uymayan kadınların, asıl olarak da Müslüman kadınların "biz de varız" dedikleri nokta, feministlerin ilk gerçek ayrışma noktalarından biri oluşu, tesadüf değildi. Müslüman kadınlar (o ara Müslüman feministler deniyordu, sanıyorum şimdi pek kullanılmıyor bu niteleme) başka bir modernite yorumundan konuşan kadınlardı, feministler kendi durdukları yerden son derece emin, sordular: "İslâmcı feminizm mümkün müdür?"[5] Sorunun kendisi bile, tartışmayı imkânsız hale getiriyor; Müslüman kadınlara değil, ancak kendi yanındaki feminist kadınlara sorulabilecek bir soru bu. Sorunun yanıtları o zaman da farklıydı ancak tartışma talihsiz bir biçimde sündü, bazı feministlerin Müslümanlara sempati duyması, diğerlerinin pek de öyle hissetmemesi gibi yorumlandı, şakalara konu oldu, feminizmin kendisine ilişkin bir soru olarak görülmedi.

Ayrışma noktasını sadece bu soruya indirgemek mümkün

5 Bu soruyu ilk kez 1989 yılında tartıştığımızı hatırlıyorum. *Kaktüs*'ün iki sayısında oldukça sert iki yazı çıkmıştı: "Öyle şey olmaz" diye özetlenebilecek yazılar. Biz Ankara'da bir grup dindar kadınla bir araya gelip tartışmıştık, sonra onlardan biri, Mualla Gülnaz, epeyce kırgın bir yazı yazmıştı bizim Perşembe Bülteni'ne. Aynı soruyla nisan ayında çıkan Başkent Kadın Platformu bülteninde karşılaştım. Müslüman bir kadın, Hidayet Şefkatli Tuksal soruyor bu kez.

değil tabii. Çünkü bu soruyu da içeren daha geniş bir mücadele alanı, şeriatçılık/laiklik olarak kodlanan bir alan, siyasi gündemin ilk sırasına oturmuştu zaten. Daha önce "dindar feminizm olmaz" diyenler de dahil olmak üzere, feministlerin bu kadar açık bir iktidar mücadelesinde kendilerini "laik" olarak adlandıran devletçilerin yanında yer almayı içlerine sindirmeleri mümkün değildi. Ancak, bu çatışmanın analiz edilip feminist politikanın tartışma konularından biri olarak adının konması yerine, daha çok geçiştirilen, üzerinden atlanan, tutarlı ve bütünlüklü bir söz kurmaktan kaçınılan bir tartışma olarak kaldı. Başörtüsü bütün bir siyasi gündemi belirlerken feministlerin bu konuda açık, net bir siyasi söz kurmamış olmaları, bu kaçınmanın boyutlarını gösteriyor bence.

Bu tartışmanın ilerlememesi şöyle bir soruyu da açıkta bıraktı: Türkiye'de tek ciddi modernite eleştirisini yapanlar, İslâmcılar oldu. Ama dindar kadınlar bu eleştirinin neresinde yer aldılar?[6] Bazıları kendi hareketlerinden erkeklere yönelik son derece sert eleştiriler yaptılar;[7] çokeşliliğin kendileri için nasıl bir sorun olduğunu, erkeklerin modernitenin işaretleri olarak gördükleri teknolojik gelişmeleri (örneğin çamaşır makinesi gibi) evde reddederken işyerlerinde pekâlâ bilgisayar kullanmalarının ikiyüzlülüğünü açığa vurdular. Onlar bu eleştirileri yaptıklarında, feminist olmakla suçlandılar. O arada feministler "dindar feminizm olur mu" diye soruyorlardı! Böylece, Müslüman feminist kadınlar kendi yollarını çizdiler –feministlerle zaman zaman kesişen (mesela CEDAW çalışmaları gibi örneklerde) ama ayrı bir yol–[8] kesişme noktaları o kadar az

6 Feminist politika açısından çok verimli olabilecek bir tartışma alanıydı bu: Aydınlık/karanlık, ileri/geri ikiliklerinin kadınlar açısından sorgulanması, modern kadın imgesinin cinsiyet sisteminin yeniden üretiminde nasıl bir işlev taşıdığının ortaya konabilmesi, toplumsal iktidar ilişkilerinin kurulmasında farklı kadınlıklara yapılan yatırımların anlamlandırılması için çok uygun bir tartışma. Ama "fark"ın her durumda ve yalnızca "farklı" olanla ilişkilendirilmesi, "asıl" olana yeniden bakma ihtiyacı duyulmaması hep dert olmamış mıdır?

7 Cihan Aktaş'ın, Sibel Eraslan'ın yazılarında, Elif Toros'un güzelim hikâyelerinde bu eleştirileri izlemek mümkün. Aynı zamanda dışlanmışlığı ve can acısını da.

8 Bu saptamanın bir istisnası, Ankara'da dört yıl önce kurulan Barış İçin Kadın Platformu. Orası, bildiğim kadarıyla pek çok açıdan bir istisna: İnsan Hakları

olunca, her birinde sadece farkın, yani örtünmenin ve dindarlığın öne çıkması da neredeyse kaçınılmazdı.

Modernleşme anlatısı açısından problemli kadınlar yalnızca Müslümanlar değildi. Kürt kadınlar da kendi kimlikleri üzerinden politikleştiklerinde, bu anlatıyı temelden sarstılar. Türkiye'de modern vatandaşlık tanımının nasıl Türklük üzerine kurulduğunu görmemizi sağladılar. Dolayısıyla, Kürt kadınların Türkiyeli feminizmle ilişkisi sadece "farklı olanı tanıma" sorunu değil, aynı zamanda, bu feminizmin kendine dönüp bakması imkânı olarak görülmeli.

"Kürt feministler" ile yaygın ve güçlü bir taban hareketi olan DEHAP (öncesinde HADEP) örgütlenmesini ayrı ayrı düşünmek gerekir. Kürt feministler ikili bir eleştiri geliştirmeye çalıştılar: Kendilerini yakın hissettikleri Kürt hareketinin milliyetçi-ataerkil yapısını eleştirirken aynı zamanda feminizmin Türklüğünü, Kemalizm üzerinden ona sirayet etmiş olan Türk milliyetçiliğini de eleştirdiler. Öte yandan yıllardır mitinglerde, hapishane kapılarında, karakollarda, parti toplantılarında politikleşen çok geniş bir kadın kitlesinin oluşturduğu Kürt kadın hareketi gelişti. Feminist bir hareket olduğunu söylemek ne kadar zorsa olmadığını söylemek de bence o kadar iddialı olur. Çünkü hızla gelişen, değişen, müthiş bir enerji üreten, pek de kolayca denetlenebilir gibi görünmeyen bir hareket bu. Kendilerinden "Kürt kadın hareketi" olarak söz ediyorlar, basitçe "partili kadınlar" olarak değerlendirilemeyecek özellikleri var.[9] Kürt kimliği, onların politikleş-

---

Derneği'nden, Başkent Kadın Platformu'ndan, Kaosgl'den, Uçan Süpürge'den, öğrenci hareketinden... kadınların birlikte çalıştıkları bir yer olmanın yanı sıra, bütün bu farklı duruşlardaki kadınların birbirlerini o farktan ibaretmiş gibi algılamadıkları, sahici ilişkiler kurmaya (hiç değilse) niyet ettikleri bir yer.

9 Bu yazının konusu değil ama orada olup bitenleri, engelleri ve beklenmedik açılımları görmek çok önemli. Yerel seçimlerde seçilen bir avuç kadın belediye başkanının tamamına yakını Demokratik Güç Birliği içinde seçime giren DEHAP'tan örneğin. Partinin "Kürt modernleşmesi"ni teşvik eden politikası, onları Partiye bağlayan önemli bir etken gibi görünüyor. Parti bir yandan aşiret ilişkilerini problem haline getirir, gücü yettiğinde tasfiye etmeye çalışırken bir yandan da "özel yaşam"a müdahale ediyor: Aile içi şiddet gibi konular, parti ortamlarında ciddi biçimde konuşuluyor. Birkaç yıl önce Ankara'ya göç etmiş Karslı bir kadın, "Parti bunların kafasını değiştirdi," dedi kocası için örneğin!

melerinde en önemli faktör, politik aidiyetleri, bunun üzerinden kuruluyor.

Kürt kadınların politik mücadelesi, feminizmin bir başka ayrışma noktasını oluşturuyor: Modernleşme paradigmasının güçlü bir bileşeni milliyetçilik çünkü. Üstelik yalnızca Kemalist modernleşme için değil, Kürt modernleşmesi için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Islâmi hareket ve Kürt hareketi, 90'lı yıllarda politik gündemi belirleyen çok önemli iki eksendi.[10] Şeriatçılık ve bölücülük olarak kodlanan bu iki hareket, içinde bulunduğumuz dönemde yine belirleyici önemde, ancak şimdi kodların değişmekte olduğunu görüyoruz. Şimdi, milliyetçiliğin nasıl kendini yenilediği, bu iki hareket üzerinden nasıl kendini yeniden kurduğunu görmek önemli görünüyor.

Kadın politikası açısından, milliyetçiliğin bu eksenler üzerinden hiç olmadığı kadar sert ve keskin bir yükseliş gösterdiğini söylemek mümkün. İstiklal Marşı ve Türk bayrağı gibi sembollerin kadın toplantılarında kullanılma biçimi, bize bu konuda önemli bir ipucu sunuyor. Feminizmin "kadın hareketi" denen belirsiz ve şekilsiz topluluktan kopuş noktalarından biri, herhalde en önemlisi, milliyetçilik – her iki taraf da bunu biliyor: Toplantı açılışlarında İstiklal Marşı'nın okunup okunmayacağı tartışmasının onca kanlı geçmesi, bu yüzden. Geçtiğimiz yıl, bir elektronik tartışma listesinde kadın kuruluşlarının devletle mesafelerini/mesafesizliklerini mesele etmelerinin önemine değinen bir mesajın yarattığı infial ve mesajı atanın defolup İran'a (ya da Kuzey Irak'a!) gitmesinin daha hayırlı olacağı yolundaki tavsiyelerin arkasındaki celal de aynı sebepten kaynaklanıyor.

Milliyetçilik, Türkiye'de modernleşme anlatısının olmazsa olmazı ve modernliğin bu biçimiyle (yani Kemalizmle) hesap-

---

10 Eksenlerden birinin de sol muhalefet olması halinde bu analizin ne kadar değişebileceğini hayal edince insan üzülüyor. ÖDP'ye gömülen feminist enerji ve motivasyonun nerelere gittiğini henüz bilmiyoruz. Sendikalarda ve sol örgütlerdeki kadınların deneyimlerini sadece pozisyondan konuşan propagandif metinlerden izleyebiliyoruz. Kendi üzerine düşünmek için bile galiba geleceğe dair bir umut ve güven gerekiyor.

laşmadan feminizmin yoluna devam etmesi mümkün görünmüyor. Kendini içinde addettiği, bir parçası olduğunu söylediği "kadın hareketi" ile nasıl ilişkilendiğini, ondan nerde ayrıldığını yalnızca söylemek değil, politik eylemlilik içinde göstermek durumunda.[11] Dolayısıyla, diyelim türban tartışmasında "ne şiş yansın ne kebap" gibi bir tavır yerine açık bir politik söz geliştirmek, dindar kadınlar için değil, feminizmin kendisi için büyük önem taşıyor.

İslâmi hareket ile Kürt hareketi, kendi içlerindeki bütün farklılıklarla, uluslararası siyasi konjonktür ile ilişkileriyle, bildiğimiz ve bilmediğimiz devlet politikalarının birer bileşeni olmalarıyla, hesaba katılması gereken iki eksen. Bu iki ekseni kadın hareketi içindeki milliyetçiliği anlamak kadar feminist kadınlar arasındaki ilişki ve ayrışmaları adlandırmak için de dikkate almak gerekli.

Bu farklılıklar, "sosyolojik" değil, politik farklılıklar.[12] Bunları yok saymadan cinsiyeti diğer bütün kimlikleri-aidiyetleri dışına atabileceğimiz bir "parantez" gibi (ya da onu bunu yatay kesen bir kategori gibi) algılamayı sürdürebilecek miyiz? Yani mesela "Kürt meselesi ayrı, kadın meselesi ayrı. O kadının Kürtlüğü ile ilgili sorunlar değil, kadınlığı ile ilgili sorunlar feminizmin derdidir" diyebilecek miyiz? Cinsiyet öyle bir şey midir? Yani kadınlıktan ve erkeklikten ibaret bir şey?[13-14]

---

11 Örneğin Amargi Kadın Kooperatifi, izleyebildiğim kadarıyla böyle bir eylemliliğin koşullarını geliştirmeye çalışıyor, bunu tartışıyor, deniyor.

12 Zaten "fark" esasen politik bir şey değil midir? O yüzden mesela Boşnakların "biz Türküz, ayrı yayın istemeyiz" lafını tamamen farklı bir uzayda değerlendirmek gerekmedi mi?

13 Başörtüsünden en çok hangi kadınlar nefret ediyor? Kürt kadınların "terör örgütünün" maşası olduğunu düşünmek en çok hangi kadınları rahatlatıyor?

14 "İnsanlar ikiye ayrılır: kadınlar ve erkekler." Doğru. Ama işte toplumsal cinsiyet kavramı, bu gerçekliğin kurulma ve işleyiş mekanizmalarını anlamamız için bir araç olsun diye geliştirilmemiş miydi? Lgbti+ hareket, toplumsal cinsiyet kavramını yeniden düşünmemiz, kadınlara ve erkeklere doğanın yarattıkları gibi bakan sağduyuyu mesele etmemiz için bizi fena halde zorluyor.

Feminizm "kadın politikası" mıdır?

Bu "farklı kadınlıklar"ın aynı zamanda farklı politik hatlar anlamına gelmesi, "ana akım" feminizmle aralarındaki mesafenin "eleştirel bir mesafe" olarak değerlendirilemeyecek kadar açık olması, önemli bir sorun olarak görülüyor. Feministler "farklılıklarımızla birlikte" demişti ama birlikte hareket etmenin zeminini kuramadıkları ortada. Bu başarısızlığın yalnızca feministlere fatura edilmesi haksızlık olur; ancak örgütlenmeye, politika yapma tarzına, kendi üzerine düşünmenin son derece zayıf kalmasına, "kişisel olanın politikasının" politikanın kişisel bir mesele haline dönüşmesi anlamına gelmesine... bağlamak mümkün. Ayrıca tabii ki siyasal gündemle, büyük iktidar kapışmalarıyla, konjonktürle, muhalefetin hâlâ nefes alamadığı bir politik atmosferle... ilişkilendirmek de.

Beni asıl düşündüren, biraz daha "yapısal" diyebileceğimiz bir sorun: Feminizm kendini "kadın politikası" olarak kurduğunda acaba bütün bunların temelini atmamış mıydı zaten?

"Herkes"in aslında hiç de "herkes" anlamına gelmediğini, anlamları belirleyen, normu kuranlar demek olduğunu açığa çıkarırken, vardığı bu noktanın tohumlarını atmamış mıydı? "Kadınlar erkeklerden farklıdır, onların farklı deneyimleri, farklı ihtiyaçları vardır, dolayısıyla bu farklılığın temsil edilmesi gerekir" derken, politikanın "herkes"le değil "belirli bazıları" ile ilgili bir şey olduğunu söylerken?

Şimdi, bütün kimliklerin, alt kimliklerin, kendini bir kimlik olarak tanımlamaya çalışan niteliklerin... birer "özgül ezilme" olarak kendi feminist politikasını oluşturma hakkı var. Madem ki "kadınlar erkeklerden farklıdır, o halde bir kadın politikası gerekir" demiştik. "Kadınların özgül sorunları" neden "dindar kadınların özgül sorunları"ndan farklı değerlendirilsin?

Soruyu şöyle de sorabiliriz: Feminizmi bir kimlik politikası olarak mı düşünmeliyiz?

Cinsiyet sisteminin toplumun kurucu bir sistemi olduğunu, dolayısıyla cinsiyetin de temel bir kategori olarak görülmesi gerektiğini söylemenin doğal uzantısı mıdır "kadınlar erkekler-

den farklıdır" demek?[15] Cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele, kadın-erkek farkı üzerinden mi yapılmalı ille? Toplumsal cinsiyet kavramı, bize kadınlar arasındaki farkın da bir cinsiyet farkı olarak tanımlanacağını söylemiyor mu? Yani cinsiyetin kadınları ortaklaştırdığı kadar farklılaştırdığını?

Kürtlük, lezbiyenlik, Müslümanlık... gibi farklılıklar, kadınlar arasında gerçek ve önemli farklara karşılık geliyor. Kimliğin insanın kendisini kurması için ne kadar önemli olduğunu biliyorum. Kaçabilmek için bile insanın bir eve ihtiyacı vardır; kimlik de biraz böyle bir şey olmalı: Fırlatıldığı dünyada sığınacak bir ev. Bizi kuran, biçimlendiren bir yer. Sonradan kaçabilmek için. Mutluluğun kristalini yaratmak üzere.

Bir yandan da, işte o "sonradan kaçabilmek için"i unutmak tam bir felaket oluyor; insan giderek daralıyor: Önce bir ev, sonra evin bir bölümü, derken bir oda, odanın üzerindeki sedir, sedirin köşesindeki yastık... Biz bu evden neden kaçmak istiyorduk, nasıl ezildiğimizi göstermek için mi yoksa ezilmekten kurtuluş için mi?

"Hepimiz eziliyoruz" demek, bize şunu da söyler aynı zamanda: Cinsiyet sistemi, toplumun kurucu bir sistemidir. Kadınları, erkekleri, lezbiyen kadınları, esnaf erkekleri... belirli biçimlerde yerleştirir, onlarla ötekiler arasındaki ilişkilerin sınırlarını kurar, onları farklı güçlerle ve zaaflarla donatır... Bu sistem içinde kadın olmak, her durumda sınırlanmış, erkek karşısında güçsüz kılınmış bir konumda olmak anlamına gelir. Ama işte, bu kadınlar, erkekler, lezbiyen kadınlar, esnaf erkekler... bu sınırlar içinde yaşamazlar her zaman. Sınırları ihlal ederler. Öyle ya da böyle. Kaçarlar. Feminizm, tabii ki evin kaç odalı olduğuna, sedirin hangi duvara yaslanmış olduğuna, yastığın üzerindeki işlemeye... bakar ama oraya yerleşmek için değil, kaçış yolunu açmak üzere.

Feminizmin geriye, sosyolojik olana değil, ileriye, politik olana odaklanması bunun için önemlidir. Bitip tükenmez fark silsileleri arasında parçalanıp kaybolur yoksa. Politik öznelik, ezilmeden değil, ezilmeyi ortadan kaldırma niyetinden doğar

15 Ki işte bunu yapınca zaten kadınlık bir kimlik haline geliyor – cinsiyet kimliği!

– o halde neden "farklı ezilmelerin farklı politikaları" diye bir şey gereksin?

Feministler, "herkes"in hiçbir zaman herkes anlamına gelmediğini söylediklerinde, derin bir kavrayışı ve eleştiriyi ifade ediyorlardı. Kadınların nasıl bu "herkes"in dışında kaldıklarını gösteriyorlardı. İktidarı anlamaya, iktidar ilişkilerinin politikliğini açığa çıkarmaya ilişkin bir sözdü bu. Bu sözün "demek ki 'herkes' yokmuş, o halde ancak sınırlı bir yerden, kendi deneyimimden konuşurum"a dönmesi nasıl oldu? Kendi "herkes" iddiasını yitirip geriye çekilmesi? "Kişisel olan politiktir" dediklerinde, tam da o deneyimin iktidarla (ve herkesle) bağını kurmuşken, "kişisel olanın politikası"na nasıl geçildi?

"Toplumsalın kamusalı işgâli" sürecinde feminizmin özel bir önemi var. Hem bir açılım imkânı sunuyor ama aynı zamanda, ciddi bir engel de taşıyor: Bir imkân, çünkü kişisel olanın politik dile çevrilmesinin araçlarını yaratarak kamusal alanı yeniden tanımlıyor, genişletiyor. Engel, çünkü feminizm "kadın politikası" ise, yani kadınlık bir kimlik gibi görüldüğünde, yarattığı bu araçlar tersine çalışmaya başlayıp toplumsal farklılıkların kamusalı işgâlini kolaylaştırıyor. Bir yandan "modern vatandaş" kimliğini didikleyip bu kimliğin dışlayıcı, biçimlendirici yapısını ortaya koyarken diğer yandan farklılık politikası yoluyla onun "herkes"inin aslında imkânsız olduğunu imâ ettiğinde, aslında politikayı imkânsız hale getirmiş oluyor.

Şimdi, feminizm...

Zamanın bir ruhu varsa, galiba parçalanma ve dağılmayı taşıyan bir ruh. Türkiye'de ve dünyada feministlerin fark meselesini tartışıp durmaları bundan. Kolayca çözülebilir bir mesele gibi görünmüyor: Bunca zaman kadınların farklı olduğunu söyledik, doğruydu; şimdi böyle söylemenin sonuçlarıyla uğraşıyoruz. Şimdi ne olacak?

Önümüzdeki dönemde, feminizm kendini kadın hareketinin bir bileşeni olmaktan çıkarıp milliyetçilikle, devletçilikle, Kemalizmle gerçek bir kopuşu gerçekleştirmeyi başarabilirse, bu-

na cüret edebilirse, yaygın ve etkili bir hareket haline gelebilir. Böyle bir potansiyel var – nasıl derler, objektif koşullar olgunlaşmış durumda! Feminizm bu memlekette çok güçlü ve güvenli görünen modernite anlatısının sınırlarını aşalı çok oldu, şimdi bunun adını koymanın zamanı geldi.

Bunu yaparken, "farklılıklara saygı" gibi bir politikanın ötesine geçip "herkes" meselesini yeniden gündeme getirmek mümkün olabilir mi, emin değilim. Ama hümanizmden beri bütün o yolu katettikten sonra dönüp bütün bu süreci geldiğimiz noktadan değerlendirmek son derece ufuk açıcı olurdu. Kemalist modernitenin vatandaşlık kimliğinin dayattığı "herkes"in nasıl kurulduğunu gördükten sonra, "peki bizim için farklı bir herkes olamaz mı" diye sormak.

Zamanın ruhu, "herkes" deyince, şöyle bir şey anlamamıza neden oluyor: Feministler artı sosyalistler artı işçiciler artı köylücüler artı lezbiyenler artı çevreciler artı Kürtler... Sanki bütün bu kimlikler/konumlar içinden kaçamayacağımız evlermiş gibi. Yapabileceğimizin en fazlası, başkalarıyla işbirliği imiş gibi. Oysa herkes deyince sahiden "herkes"i kastediyor olamaz mıyız? Herkesin duyması için bir söz mümkün değil midir artık? Feminizm cinsiyet sistemi hakkında konuşurken sadece kadınlara mı hitap etmelidir? Erkekler ezenler oldukları için işin dışında tutulabilirler mi? Hangi erkekler? Bir şekilde hegemonik erkekliğin dışına düşmüş olanlar – yoksullar, eşcinseller, gençler, yaşlılar, kısırlar? Erkeklik hiç değişmiyor mu? Erkekler sahiden o kadar dertsiz tasasız, bu cinsiyet sisteminden mutlu yaşayıp gidiyorlar mı?

Bence muhalif politika ve tabii feminizm, sınırlanmış konumlara ve ezilmeye değil, ihlâl imkânına dayandırılmalıdır. Çünkü "farklılıklarımızla birlikte" gibi bir hedef, şimdinin gerçekliğini fazla gerçek kıldığı için, mümkün değildir – oradan çıkacak şey, en fazlasından, işbirliği olur. Gerçek bir ortaklık, yani, "herkes"i kapsayan, "herkes"i çağıran, "herkes"e konuşan bir politik söz, ancak ihlâl imkânına, geleceğe bakarak söylenebilir.

Birikim dergisi, sayı 184-185, 2005

Feminizm ve Kimlik Siyaseti

Amin Maalouf'un söyledikleriyle başlamak istiyorum: "1976'da Lübnan'ı terk edip Fransa'ya yerleştiğimden beri, son derece iyi niyetli olarak, kendimi 'daha çok Fransız' mı yoksa 'daha çok Lübnanlı mı' hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: 'Her ikisi de'. Herhangi bir denge ya da haktanırlık endişesi yüzünden değil, ama cevabım farklı olsaydı, yalan söylemiş olurdum. Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu şekilde iki ülkenin, iki-üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Benim kimliğimi tanımlayan da tam olarak budur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçek olurdum? (...) Yani yarı Fransız, yarı Lübnanlı mı? Hiç de değil! Kimlik bölmelere ayrılamaz; o ne yarımlardan oluşur ne üçte birlerden ne de kuşatılmış diyarlardan. Benim birçok kimliğim yok, bir kişiden diğerine asla aynı olmayan özel bir dozda, onu biçimlendiren bütün ögelerden oluşmuş tek bir kimliğim var.

Bazen, binbir ayrıntıya girerek tam olarak hangi nedenlerle aidiyetlerimin tümünü dolu dolu istediğimi açıkladığımda, biri yanıma gelerek elini omzuma koyup mırıldanıyor: Böyle konuşmakta haklısınız, ama içinizin derinliğinde ne hissediyorsunuz? (...) Bu bana insanlarda pek yaygın ve benim gözümde tehlikeli

bir bakış açısının ortaya konuluşu gibi geliyor. Bana içimin derinliğinde ne olduğu sorulduğunda, bunda herkesin içinin derinliğinde, ağır basan tek bir aidiyetin, bir bakıma kişinin derin gerçekliğinin, doğarken ebediyen belirlenen ve artık değişmeyecek olan özünün var olduğu inanışı yatıyor; sanki geri kalanın, bütün inanışların, tercihlerin, kendine özel duygusallığının, yakınlıklarının, sonuçta yaşamının hiçbir önemi yokmuş gibi. Bugün çok sık yapıldığı üzere, çağdaşlarımız 'kimliklerini vurgulamaya' yöneltildiğinde, bununla onlara söylenmek istenen, içlerindeki çoğu zaman dinsel ya da ulusal ya da ırkçı ya da etnik nitelikteki sözüm ona temel aidiyete dönmeleri ve bunu gururla ötekilerin suratına çarpmaları gerektiğidir."

Feminizm, benim ve benim kuşağımdan pek çok kadın için, çatışmalı bir yoldu. Siyasal kimliklerimizle uyuşması zor görünüyordu – o kimliğe bir "ek" yapmakla yetinemeyecek kadar mesafe katetmiştik, fazla derinleşmiştik... Dünyayı bir kez feminizmin penceresinden gören herkes gibi biz de cinsiyetçiliğin ve kadın düşmanlığının nasıl yaygın, nasıl köklü olduğunu fark ettik, bir daha da iflah olmadık. İflah olmamak, zaman zaman boğucu hale gelse de sonuçta "evimiz" dediğimiz yere artık tahammül edememek anlamına geliyordu. Biliyorsunuz, kimlikler, ama her türlü kimlik, bizim bu dünyadaki evlerimizdir. Bizimki daha büyük bir evden kaçan çocukların eviydi, oradan gidecek başka yer yok gibi görünüyordu, zaten kaçmıştık... Ama tıpkı kaçtığımız ev gibi, burada da kız çocuk olmak zordu. Burada baba değil, ağabeyler vardı ama bizim yerimiz pek farklı değil gibiydi – evden kaçmak özgürleştirmişti ama umduğumuz gibi, umduğumuz kadar değil...

İnsan bir kez kaçınca, evin darlığını, kapalılığını, ufunetini daha iyi fark ediyor. Hele kadınsa. Kadınlar için evler, büsbütün fenadır – malum, yuvayı dişi kuş yapar, evi ev yapan kadındır. Erkekler için dünyaya açıldıktan, yorulduktan, biriktirdikten sonra dönüp ganimetlerini seyredecekleri, dinlenecekleri bir yer olabilir ama bizim için durup dinlenmeden yeniden yeniden kurmamız gereken duvarlar, pencereler, odalardır. Sadece evleri değil, kimlikleri de kadınlar bekler.

Günümüzde kimlikler, siyaset sahnesinin en önemli oyuncuları gibi görünüyor. Dedelerimizin zamanında kaldığını sandığımız "kimlerdensin" sorusu, belki onların zamanından bile daha önemli hale geldi.

Geçtiğimiz yıl yine Diyarbakır'da katıldığım bir toplantıda kendimi "Türk kadınları" arasında buluverdiğimde, bu soruyla artık yüzleşmek zorunda olduğumu anladım: Hayatı boyunca kendini doğduğu yerle, milliyetiyle, diniyle... tanımlamamış, doğuştan getirilenlere değil, insanın kendi seçtiklerine değer vermiş biri olarak, katettiğimi sandığım yolun aslında bir hiç olduğu, eninde sonunda bir Müslüman Türk olduğum bana hatırlatıldı. Sandığım kadar uzağa kaçamamışım belki de!

İktidar, yalnızca nasıl yaşayacağımızı, ne kadar tüketeceğimizi, nerelere gidip nerelere gitmeyeceğimizi, neleri söyleyip neleri söylemeyeceğimizi belirlemekle kalmaz. İktidarın asıl gücü, adlandırmaktır. Adlandıran da adlandırılanlar da bilir ki, adlar insanların da nesnelerin de bu dünyadaki yerini belirler, yani onları hafife alamayız – o yüzdendir kaçmanın bu kadar zor olması. Adlandırma, çeşitli biçimlerde yapılır: Bazen bu adın taşıdığı gururu anlatarak, bazen adından dolayı cezalandırarak. Genellikle ikisi birden.

Kadın olmak, en güçlü adlardan biridir. Bedenimize, ruhumuza, benliğimize kazınmış bir addır. Bir yandan kadınların ne kadar şahane varlıklar olduğu anlatılır bize: Anne olabildikleri, sevmeyi ve sabretmeyi bildikleri, dünyanın her türlü haline dayanabildikleri için. Diğer yandan, kadınlığın bir tür ikinci sınıf insan olmak anlamına geldiğini deneyimleriz – engellere çarparak, şiddete uğrayarak. Bunun karşısında yapabileceğimiz, adımıza sahip çıkmak, onu yüceltmek, kadın olduğumuz için uğradığımız şiddet ve haksızlıklara karşı durmaktır. Şiddetle yoğrulan bütün kimlikler gibi.

Feminizmin bana ilk öğrettiği, kendi kadınlığımı ve buradan başlayarak kadınlık adını sevmekti. Bu sevginin özdeğer duygusunu nasıl artırdığını, nasıl güç verdiğini uzun uzun anlatmayayım. Ama belki de hayatımda ilk kez, gerçekten "benim" diyebileceğim bir evim olmuştu!

Ama bir başka şey daha öğrendim feminizmden: Bütün adlar gibi kadınlığın da iktidar tarafından verildiğini. En "doğal", en "değişmez" adı, cinsiyet adını öylece kabul etmemin var olan eşitsizlikleri, iktidar ilişkilerini sürdürmekte nasıl işlevsel olduğunu. Yaşadığım gerçekliği "gerçek" olarak kabul etmenin başka bir gerçeklik kurarken nasıl ayağıma dolandığını, bu gerçekliğin hayallerimi ve hedeflerimi nasıl kendine bağımlı kıldığını... Böylece, henüz yerleşemediğim bu evi yaşamımı geçireceğim bir sığınak olarak görmemek gerektiğini öğrendim. Feminizmin radikalliği buradan gelir: İnsana rahat huzur vermez, bütün sığınakları, bütün evleri kuşkuyla karşılar ve bizi sokağa çağırır. Radikaldir ve yorucudur.

Feminizmin bana öğrettiği işte buydu asıl: Bana adımı veren "hey sen" dediğinde dönüp bakmamak, yaşamımı, aklımı, özgürlük potansiyelimi, bilgimi kendi adımı aramak için kullanmak. Bu yalnız yapılabilecek bir şey değildi. Ne tek başıma ne de sadece benzerlerimle. Tersine, başkaları, bana benzemeyenler, adı farklı olanlarla bir araya gelerek, onların hikâyesini kendiminkiyle birleştirerek, hikâyenin bütününü görmeye çalışarak ilerleyebilirdim. Şimdi, burada yapmaya çalıştığım da böyle bir şey: Birbirimizin gözüne bakmamız, yaralarını sağaltmamız, buradan başlayarak kendi hikâyemizi kurmamız mümkün olabilir mi?

Bağlar Belediyesi'nin düzenlediği
"Diyarbakır Kadın Konferansı" konuşması,
Ekim 2007

Cezbenin Birleştirdiğini Hukuk Ayırmasın

Twitter'dan yazmış biri: "Neden kocanızın soyadını kullanıyorsunuz?" Böyle şeylerle karşılaştığım her sefer, şaşırıp bocalıyorum. Bütün sorulara cevap vermek zorundaymışım gibi hissetmemin bunda payı vardır muhakkak, bir tür mesleki deformasyon. Ama aynı zamanda sınır ihlali olduğu için de. Ne diyebilirim ki? "Anlatması uzun sürer, hem epey kişisel bir mevzu bu" mu? Feministler soyadı konusunda onca mücadele etmişken, tam da "kişisel olan politiktir" şiarının billurlaştığı bir konuyken... Madem öyle, söyle bakalım, neden kocanın soyadını kullanıyorsun?

Feminizm bize öğretmişti ki, cinsiyet gibi gayet "kişisel" bir özellik, gerçekte ne bir "özellik"tir ne de "kişisel". Böylece, politikanın alanını genişletmeyi, gündelik ve sıradan olanın politikasını adlı adınca yapabilmeyi mümkün kıldı. Değil mi ki egemenler bu politikayı adını koymadan zaten yürütüp duruyorlardı. Soyadı, heteroseksüel ailenin bir işaretidir, sadece sembolik değil, maddi bir gerçekliktir de. Çünkü sizin kimlerden olduğunuzu gösterir; sadece sizi değil, çocuklarınızı da babalarının üstüne kaydeder. Ataerkil cinsiyet rejiminin düğüm noktalarından biridir. Doğru.

Peki nedir bu sınır ihlaliyle karşılaştığım izleniminin sebebi?

Basit bir şey: "Ne hakla?" sorusuyla ilgili. Bana bunu ne hakla soruyorsun? Aramızda nasıl bir hukuk var? Arkadaşlık, kardeşlik, yoldaşlık, vatandaşlık, siyasal hasımlık, düşmanlık... Bütün bu isimler, ayrı hukuklara gönderme yapar. Kardeşlik hukukuna, vatandaşlık hukukuna... Size hitap edenin adı, sizin ona cevap verip vermeyeceğinizi, nasıl cevap vereceğinizi belirler. Bu soruyu yoldaşım sorunca vereceğim cevapla öğrencim sorunca vereceğim aynı değildir.

Bir ilişkiye hangi isimle dahil olduğumuz, bu nedenle önemlidir. "Takipçi", hatta "timeline"! Acayip bir anonimlik. Kalabalığa karışabilirsiniz bu isimle. Tıpkı kent havasının özgürleştirdiği gibi, toplumsal ilişkilerinizle ilgili yaptırımlardan azade, başka bir varoluşun tadına varabilirsiniz. Siyasal kovuşturmalardan (nispeten) uzak kalabilirsiniz. "Kızılmaske" falan gibi bir isim altında, var olmayan bir varoluşu performe edebilirsiniz. Meğer siz on kaplan gücündeymişsiniz, "ormanda Fantom diye seslenin, o sizi bulur"muşsunuz. Hesap vermezsiniz kimseye. Olsa olsa twitter'ın kendi hukukuna: "Kızılmaske kişisi taciz içeren mesajlar atıyor" bildirimi olursa, ya da varlığınızdan hoşlanmayan biri sizi engellerse... Kimse, "Hani on kaplan gücündeydin?" demez. Fena değil.

Hesap sorma imkânının hesap verme yükümlülüğünden ayrıştığı ilişkiler, hukuksuz olanlardır. Mesela, bir "rock" starının hayranlarıyla ilişkisinde müthiş bir arzu yatırımı, güçlü bir alışveriş olsa bile, hukuk yoktur. Bu alışverişi müşteri/satıcı hukukuyla tüketebilir misiniz? Hayran, starın sahneye geç ya da erken çıkmasına, uzun ya da kısa kalmasına, onunla ya da bununla sevgili olmasına, şu şarkısını söylemesine ya da söylememesine kızabilir, bunun hesabını sorabilir, konser salonunun önünde kıyameti koparabilir, cezbeye tutulup kendinden geçebilir... İşin içine arzu girince, hakmış hukukmuş, unutulur. "Takipçi" adı, böyle bir ilişkiyi çağırır.[1] [1]

Hukuksuzluğun ekonomisine "esneklik" deniyor. Politikasına ise "arzu".

---

1 Vivet Kanetti, güzel bir isim önermişti: twitka. Eşitliği, eğlenmeyi, birlikteliği çağıran bir isim.

Takipçiler ve stardan ibaret bir politika yapma tarzı yeni değil üstelik. Binlerce "takipçi"nin meydanları doldurup cezbeyle kendinden geçtiği hangi bir örneği sayayım? Cezbenin birleştirdiğini hukuk ayırmasın! Sennett'in "birbirinin üstüne yığılma", Arendt'in "sosyalin kamusalı işgali" dediği şey. Elbette bu yığılmanın, bu işgalin hukuku olmasa da, politikası var. Feminizmin anlattığı şeylerden biri de bu. Ortada post-yapısalcılar yokken söylemişti: Aşk politiktir.

Şimdi, bugün dünya, çalışanlar, vatandaşlar, yoldaşlar, hatta kardeşler bile değil, takipçilerden ibaret bir yere doğru ilerlerken, aşkın özgürlük politikasına yol gösterebileceği umudunun sıklıkla dillendirilmesi tesadüf olmasa gerek. "Kişiye özel kafesinden çık, ötekine açıl, kurtuluş yok tek başına!" Aşkın hukuk tanımazlığı, kendini arzunun idaresine bırakma yeteneği, mesela 1970'te, mesela Fransa'da, özgürlük gibi görünebilirdi. Refah devletinin ve liberal hukukun artık sittin sene devam edeceğinin zannedildiği bir zamanda ve bir yerde.

Esnekliğin ve arzunun hayatı çepeçevre kuşattığı bir zamanda değil ama. Hele bu ikisinin tatlı kışkırtmalar yerine bayraklarla ve hayırseverlikle sarılıp sarmalandığı bir yerde değil.

Galiba vatandaşlığı ve refah devletini çağıranlar, bu kuşatmayı kaldırabilme umuduyla öyle yapıyorlar. Nafile bir çaba. Hiç olmuş muydu, bir an görünüp kaybolan bir şey miydi, hangimizi nasıl çağırıp hangimizi nasıl dışarıda bırakıyordu gibi sorular bir yana, artık ne vatandaşlıktan ne de refah devletinden, 1980'lerdeymişiz gibi bahsedemeyiz.[2] Bugün içinde nefes almaya çalıştığımız hukuksuzlukla o hukuk arasındaki bağ yokmuş gibi yapamayız. Nostaljiyle özgürlük olmaz!

Yine de, sahip olduklarımızı hatırlamak, biraz kurcalayıp yeniden keşfetmek, hepimize iyi gelebilir: Kişisel olanın politikasını yapan feminizm, "kızkardeşlik"ten söz etmişti mesela – benim de dahil olduğum pek çok feministin eleştirirken bile gözünü alamadığı bir ütopya olarak kızkardeşlik. "Doğal" bir bağ, ezilmekten kaynaklanan bir ortaklık değil de, eylemle kurulan

2 Feminizmin bu konudaki soruları hâlâ geçerli: Liberal vatandaşlık çerçevesinde kadınlar nerede durur? Refah devletinin sağladığı hakların cinsiyeti nedir?

bir ilişki olarak kızkardeşlik. Hukuksuz bir "aşk" değil de hukukunu kendi irademizle oluşturduğumuz bir yoldaşlık. Cezbeyle titremek değil de, şüpheci bir inançla bağlanmak.

Kızılmaske performansı, muhtemelen eğlencelidir. Ama ona politik varlık muamelesi yapmak, hukuksuzluğun özgürlük olduğunu zannetmek demektir. Hem çok eprimiş hem de en büyük düşmanı "liboşlar" olan bir çizgi için epey ironik bir zan.

Birikim Haftalık, Ocak 2016

Çirkin Bir Nefret İdeolojisi Olarak Feminizm[1]

Feminizmi keşfettiğimde, yirmilerimin başındaydım, seksenlerin ilk yarısı. Kendi kuşağımdan pek çokları gibi ben de siyasetle ilişkimi düşünmekle, yeniden şekillendirmekle meşguldüm. Pek çokları gibi ben de inançların, anlamların, tutumların ne kadar kendimize ait olabileceğini, ne kadar "dışarıdan" geldiğini merak ediyordum – ne de olsa meydanlar dolusu insanla "tek yol devrim" diye bağırdıktan birkaç yıl sonra seçmenlerin yüzde doksan küsurunun darbeyi onayladığını görmüştüm! Belki de kişisel olan ile toplumsal olan arasındaki ilişki sandığımdan daha karmaşıktı ve iktidarın daha önce bildiğimden farklı tarifleri vardı. İşte, o dönemin yazarları, önce Gramsci sonra Foucault öyle girdi görüş alanıma. Aynı dönemde, hayatıma feministler de girmişti ve şimdiden bakınca tuhaf gelen bir şey yaptığımı fark ediyorum: Bu kadınları biraz egzantrik tipler olarak sevip beğenmek ama feminizmi bir tür İstanbul züppeliği olarak kabul edip kendi meselelerimle ilişkisini kurmamak (Kezban İstanbul'da!). Bunda muhtemelen kendi kuşağımdan pek çok kadınla paylaştığım bir tür kadın düşmanlığı-

1 Feminizmin "çirkin bir nefret ideolojisi" olduğu iddiası, Sevan Nişanyan tarafından, o zamanki karısına şiddet uygulamasına feministlerin tepki göstermesi üzerine dile getirilmişti.

nın payı vardı: Akıllı kadınlar öteki kadınlardan farklı, erkeklere daha yakındırlar. İşte, bildiğiniz "ben küçükken hep erkeklerle oynardım, ağaçlara tırmanırdım" hikâyeleri.

Neyse, feminizmin benim sorularıma bir cevabının olduğunu fark ettiğim nokta, "kişisel olan politiktir" sözü üzerine bu kadınlardan biriyle yaptığımız sohbetti – kendisi hatırlamıyordur bile muhtemelen, ama benim için tam bir aydınlanma ânı olmuştu. Bugün de öyle düşünüyorum, feminizm bu tek cümleye sığdırılabilir: Kişisel olan, politiktir! Belki kadınların ezilmesini göre göre kadınlık bilinci geliştirmediğim, feminizmi başka bir can acısından gelerek keşfettiğim için böyle bir sonuca vardım. Aslında tam da tersi: Ezilmeyi görebilmem için feminizme ihtiyacım varmış, bütün o "ben erkeklerle kankayım" hikâyelerinin anlamını çözebilmem için. Bu bana bir görüş berraklığı sağladığı kadar bazı konuları görmemi de zorlaştırdı galiba. Mesela eski arkadaşlarımdan gelen inanılmaz düşmanca tepkileri (feminist oldum ya!) kendimce siyasi kodlar olarak deşifre etmeye çalıştım uzun zaman. Yahut hiç unutmuyorum, eşcinsel ilişkinin doğaya ihanet olduğu yolunda bir söylevi dinleyip sinirden titremiş ama bunu da bir medeniyetsizlik olarak görmüştüm. Anlaşılan gayet basit, sıradan, dümdüz kadın düşmanlığını ya da homofobiyi gördüğümde tanıyamıyordum! Sonraki yıllarda bunlarla o kadar çok karşılaşınca tabii benim bile görüşümde bir açılma oldu (eskiler buna zihnine küşayiş geldi derler!), hatta o kadar ki, gayet sofistike biçimlerini bile teşhis edebiliyorum artık.

Ama kadın düşmanlığı ile kendimize karşı eleştirel olmayı karıştırmamak, eleştirelliği yolumuzu aydınlatan bir güç olarak kabul etmek gerektiğini de düşünüyorum. *Amargi*'nin "Feminist Politika Tartışmaları" diye bir başlık açması da, bu eleştirelliği sürdürmeyi, yapıp ettiklerimizi tartışmayı amaçlıyor. Önümüzdeki sayılarda daha fazla katılımla sürdürebileceğimizi umduğum bu tartışma izleklerinden biri, feminizmin bir tür "kimlik siyaseti"ne dönüşmesi, öyle algılanması olmalı. Bununla bağlantılı olarak, feminizmin "kadın hakları savunuculuğu"na indirgenmesiyle ilgili sorunları konuşmamızın da acil bir iş olarak önümüzde durduğuna inanıyorum.

Feminizm, evet, bazılarının gayet sinik bir ifadeyle söyledikleri gibi, bir "yatak odası siyaseti"dir. "Kişisel olan politiktir" demek, modernitenin ve modern siyasetin unutturduğu bu eski bilgiyi hatırlatmak demektir bir anlamda: Yatak odası, siyasi bir yerdir. Bu son derece radikal sözün içeriği o korkunç "sağduyu" ile hafifletilerek kadın hakları savunuculuğunun şiarına da dönüştürülebilir elbette: Kocandan yediğin dayak senin kişisel sorunun değildir, toplumsal bir sorundur; tıpkı göç, yoksulluk, eğitimsizlik gibi. Demek ki bu toplumsal sorunun çözümü için toplumsal aktörlerin devreye girmesi gerekir: Gelsin sivil toplum örgütleri, medya kuruluşları, sosyal sorumluluk projeleri, biraz devlet de yardım eder tabii, işte buyurun, kadın sorunlarının çözümü! Fazlasıyla basitleştirerek dikkat çekmek istediğim bu yaklaşım, isterseniz ona "sağduyulu feminizm" diyelim, politik ile toplumsal arasındaki farkı silerek, feminizmi kadın hakları savunuculuğuna indirger. Öyle bir feminizm için kimse nefret ideolojisi falan demez tabii ki, tersine, birlik ve beraberlik için biçilmiş kaftandır.

Sağduyulu feminizmin yaptığı şey, "kadın sorunu"nu toplumsal sonuçlarından başlayarak teşhis etmek, bunun ötesine giden bir perspektif geliştirmemektir. Kadınların şiddete uğradıklarını, yoksul ve eğitimsiz olduklarını, çalıştıklarında erkeklerle eşit ücret alamadıklarını gören, ama bu gerçekliklerin arkasındaki bir başka gerçeklik düzeyini algılayamayan bir bakıştır bu. Arkadaki gerçekliği, yani bütün bu toplumsal gerçekliklerin nasıl kurulduğunu, nasıl işlediğini, kimin işine yaradığını, bu gerçekliğin sürmesini kimlerin sağladığını keşfedebilmek için, politik perspektif gerekir. Feminizm, bize bunu sağlayan radikal bir politikadır.

Bu politikanın bence çok önemli bir örneğini verirsem belki daha iyi anlatabilirim: Sosyal Sigorta ve Genel Sağlık Sigortası Yasası ile ilgili metin. *Sosyal Haklar İçin Kadın Platformu* tarafından hazırlanan ve yaygınlaştırılan bu metnin önemi, yalnızca ülkenin politik gündemine feminist bir müdahale olmasından değil, aynı zamanda, sosyal politikayı erkek egemen sistemin temel mekanizmalarından biri olarak tanımlayabilme-

si ve böylelikle kadınların ezilmesi gerçekliğinin nasıl kurulduğunu analiz edebilmesindendi. Bunu yaparak ezilmenin nedeninin "kültür", "eğitim" ya da "zihniyet" gibi öznesi belirsiz yapılar değil, siyasal, ekonomik ve kültürel iktidar ilişkileri olduğunu ortaya koyabildi. Aynı zamanda, somut bir politik durumu doğru biçimde gündeme getirerek (eskiden buna somut durumun somut tahlili denirdi) bütün o soyut "neoliberalizm" ezberlerini tekrarlamaktan uzak durdu, böylelikle politik mücadeleyi imkânsız hale getiren o tertemiz/lekesiz apolitikliğe de prim vermedi.

Kadınlar arasındaki farklılıkları görebilen ve bunları basitçe işbirlikleri ve ortaklıklar çerçevesinde bir araya getirmekten fazlasını yapabilen bir feminizm de ancak böyle bir perspektifle mümkün olabilir. Bu perspektif, aynı anda iki şeyi becerebilmemizi sağlar: Birincisi, somut durumların somut tahlilini yaparken, bu durumların içinde üretildiği genel çerçeveyi gözden kaçırmamamızı, farklı iktidar biçimlerinin ve bunlar arasındaki ilişkilerin o somut durumların ortaya çıkmasındaki rolünü kavrayabilmemizi. İkincisi, bu genel çerçevenin somut durumlarda nasıl işlediğini tahlil ederken, kadınlar arası farklılık meselesini bir kimlik meselesinden daha derin biçimde ele alabilmemizi, kimlikleri kuran farklı iktidar yapılarıyla yüzleşebilmemizi. "Kadın sorunu"nu sosyal bir sorun olarak görmenin en önemli sakıncası, kadınların politik birer özne olarak tarif edilmemeleri, "sorun sahipleri" olarak kategorileştirilmeleridir; bu da belirli bir kadın tarifini dikte eder. Çünkü "sorun" tanımı, "sorunsuz" tanımını da içerir ister istemez: Yoksulsa girişimci yaparsın, eğitimsizse okuma yazma öğretirsin... Oysa daha önce olduğu gibi bundan sonra da, bu referans tanıma sığmayan kadınlar ve kadınlıklar olacaktır. Böylece, paradoksal biçimde "bütün kadınlara" seslenebilmek uğruna farklılıkları ikincilleştiren bakış, bütün kadınlara seslenmekten vazgeçer. Aslında feminizm bu imkâna sahiptir, çünkü cinsiyet ilişkilerini politik ilişkiler olarak tarif ve bu ilişkilerin özneleri olan kadınları, bu halleriyle politik özneler olmaya davet eder. Bunu yaparak bir "kimlik politikası"na dönüşmekten uzak durabilir,

çünkü cinsiyet rejimi içinde konumlanmış birer politik özne olarak tanımlayarak, kadınları toplumsal/siyasal kimlikler içinde dondurmak yerine aralarındaki farklılıkların nasıl kurulduğunu ve bu farklılıkların üretilmesinin esas mekanizmasını, yani erkek egemenliğini analiz edebilir.

Son zamanlarda malum Nişanyan/Agos meselesi çevresinde dönen tartışmalar boyunca sarf edilen feminizmin çirkin bir nefret ideolojisi, feministlerin insanların özel hayatına müdahale eden cadalozlar olduğu, aslında feminizmi de doğru düzgün bilmedikleri, böyle asabiyet yaptıkları zaman haklıyken haksız duruma düştükleri, sevimsizlikleri... hakkındaki bütün sözlerle ilgili izlenimim, gayet basit, sıradan, dümdüz kadın düşmanlığı olduğu. Feministlere yönelmiş görünebilir ama bu düşmanlığa politik niteliğini veren o değil, kadın düşmanlığı olması. Buna karşı yapılabilecek çok fazla bir şey olduğuna inanmıyorum, yani bir panzehiri falan olduğuna, öpünce geçeceğine (daha yumuşak olsak derdimizi daha iyi anlatamayız – yani kuşaklar boyu kadınların deneyiminden bunu da öğrenmeyeceksek ne öğreneceğiz, bilmiyorum!). Yola çıkarken bu düşmanlıkla karşılaşacağımızı biliyorduk, yol boyunca da bu bilgimizi pekiştirecek pek çok deneyim yaşadık. Bana daha önemli görünen, bu tartışma çerçevesinde feministler tarafından sıklıkla dile getirilen "kişisel olan politiktir" sözünün yeniden gündeme gelmesi ve bu gündeme gelişin feminizmle "kadın hakları savunuculuğunun" arasındaki hattı belirginleştirmenin en uygun aracı olduğu. Bir anlamda, boktan tartışmalar içinde bile güçlenme ve ilerleme için fırsatların yattığını düşündüren iyi bir örnek.

Bana öyle geliyor ki, son birkaç yıl, feminist hareketin yirmi yılda zaman zaman ivmelenerek, bazen durup kendine dönerek yürüdüğü yolda tarihsel bir dönemece karşılık geliyor. 1980'lerde düşünsel düzeyde başarabildiği "kadın sorunları" paradigmasından kopuşu politik eylem ve örgütlenme düzeyinde de gerçekleştirdiği, kadınlar arası farklılıkları birer "kimlik" problemi olmaktan çıkarıp erkek egemenliği ile bu kimlikler arasındaki ve dolayısıyla da kimliklerin kendi aralarındaki

ilişkileri kurmayı becerdiği, kamusal politikalara müdahil olduğu ve bunu yaparken "yatak odası politikası" olma niteliğini hatırladığı bir dönem. Yapabildiği ve henüz yapamadığı her şey göz önüne alındığında, feminist hareketin Türkiye'nin politik gündemindeki yerini daha uzun bir zaman ve gücünü artırarak koruyacağını öngörmek kehanet sayılmaz. Bu "nefret ideolojisinin" yapacağı çok şey var daha!

Amargi Dergi, sayı 10, 2008

Haksız Tahrik, Meşru Müdafaa

25 Kasım, Kadına Yönelik Şiddete Karşı Uluslararası Mücadele günü. Bu yıl kadınlar tam anlamıyla "can havliyle" sokaklara çıkacaklar. Meclisi, hükümeti, Adalet Bakanlığı'nı, Sosyal Politikalar Bakanlığı'nı göreve çağıracaklar. "Kadın cinayetlerini engelleyin" diyecekler.

Biliyorsunuz, toplum olarak fıtraten her türlü şiddete karşıyız. Sadece tahrik edildiğimizde elimizden kazalar çıkabiliyor. Ki buna da şiddet değil, olsa olsa "tatsız hadise" denebilir. Tatsız hadiseleri hatırlayıp ağzımızın tadını bozmanın gereği yok. Nitekim "kaşınanı kaşırlar" diye latif bir deyişimiz de vardır.

Bu latif deyişin hukuk dilindeki karşılığı, "haksız tahrik". "Bir kimsenin dıştan gelen haksız eylemler sonucu kışkırtılarak suç işlemesi." Haksız tahrik, bünyede bir "gazap veya şedit bir elem" doğruyor, bünyenin bu hisler altında işlediği suçun cezalandırılması da ona göre oluyor haliyle. Kadınları öldürmeye niyetlenen adamlar, ceza indiriminden haberdarlar ve tahrik altında işlenen cinayetin "yatarı"nın on-on bir yıl civarında olacağını biliyorlar.[1] Mesela bir kadın bir adama (ki bu adam genellikle kocası ya da eski kocası oluyor) "sen de er-

1 Burçe Bahadır, *Ölü Kadınlar Memleketi*, Ayizi Yayınları, Ankara, 2014.

kek misin" derse, adam büyük bir gazap ve şedit bir elem duyuyor. Ya da kadın geç saatlere kadar dışarılarda gezerse. Ya da adama onu aldattığını söylerse. Açık saçık giyinip adamın onaylamadığı kişilerle görüşürse. Herkes bilir ki erkeklik hassas bir mevzudur, tahrik edilmeye gelmez. Hâkim de bilir, yasa koyucu da (hukukun kaynaklarından biri, kültürdür). Tahrik altında tatsız hadiselere karışmış kader kurbanına şefkatle ve anlayışla yaklaşır.

Bir de "meşru müdafaa" var. Bu da müessir fiilin uğranılan saldırı altında kendini ya da bir başkasını korumak amacıyla işlenmesi durumuna işaret ediyor. Bir fiilin meşru müdafaa sayılabilmesi için, saldırının halen sürmesi gerekiyor. Yani intikam, meşru müdafaa kapsamında değil.

Bir kadın, kendisini yirmi yıl boyunca dövmüş, başka erkeklere satmış, tecavüz etmiş ve aşağılamış olan adamı öldürdüğünde mesela, cinayet anında adam fiilen ona saldırmakta değilse, bu meşru müdafaa kapsamında değil. Olsa olsa intikam sayılabilir. Bir yirmi yıl daha dövecek, satacak, tecavüz edecek ve aşağılayacak olması durumu değiştirmiyor. Çünkü acil ve yakın bir tehdit yok. Kadın, adamın bizatihi varlığının acil ve yakın bir tehdit olduğunu söylesin dursun. Haksız tahrik için devreye giren bütün o kültür bilgisi, meşru müdafaa söz konusu olduğunda uçup gidiyor, yerini pozitif hukukun ince eleyip sık dokuyan tanımları geliyor. Sanki dayak molasında kadın bir koşu karakola gidip canını kurtarabilirmiş, hazır adam uyumaktayken boşanma davası açıp yeni bir hayata başlayabilirmiş (ki bunları gerçekten becerip karakolda ve boşanma duruşmasının kapısında öldürülen kadınları hiç hatırlatmayalım, ağzımızın tadı bozulmasın).

Geçenlerde, feminizmin erkek düşmanlığı olarak anlaşıldığını, o yüzden kendimize feminist demesek daha iyi olacağını söyleyen bir kadınla karşılaştım. O feminist değilmiş, insan haklarından yanaymış. Kadın düşmanlığının bunca güçlü ve yaygın olduğu bir dünyada erkek düşmanlığından bahsetmenin ayıp olduğunu söylemeliydim herhalde. Bunu yapmadım. İnsan haksız tahriklere kapılmamalı. Ama bu yazı-

nın başlığını "hepinizi kesicez" koymamı öneren arkadaşıma "aman, zaten hâlâ erkek düşmanı yaftasıyla uğraşıyoruz, iş çıkarma" diyecek gücü de bulamadım. Belki de onun dediğini yapmalıydım.

Birikim Haftalık, Kasım 2014

Eşitlik, 100 Metre, Fıtrat Gibi Şeyler...

Tarih dergisinin mart sayısında Ali Murat Hamarat çok güzel yazmış, tarih boyunca kadın atletler kaç metreyi kaç dakikada koşmuş, koşabilmek için kimlerle, nelerle başa çıkmışlar... Yazının başlığı "Erkekleri yaya bırakan şampiyon kadın atletler". Olimpiyatlarda maraton koşmasına izin verilmediği için parkuru ertesi gün koşan Stamata Revithi'den 1967 Boston Maratonunda yarış direktörü tombul Jock Semple'nin omzundan tutup çekiştirdiği Katherine Switzer'e, bir önceki yıl yarışa gizli-

ce katılıp koşan Bobbi Gibb'e... Güzel yazı. Başka alanlarda olduğu gibi, atletizmde de kadınlar varlıklarını ortaya koyabilmek için bir yığın salaklıkla uğraşmak zorunda kalmışlar, onu anlatıyor.

Epey oldu, bizim cumhurbaşkanı da koşmanın cinsiyeti hakkında bir şeyler söyledi; "Madem eşitiz, erkekle bayan 100 metreyi koşsunlar, bu adalet olur mu?" dedi. Kadın ve Adalet Zirvesinde. "Olması gereken nedir? Kadın kadınla koşar, erkek erkekle koşar"; alkış kıyamet. Bilmiyorum tombul Jock, Katherine ile koşsa nasıl bir sonuç alırdı. Onun fıtratında erkeklik, berikininkinde kadınlık olduğu kadar, birininkinde tombulluk ötekininkinde sırımlık varsa nasıl yapacağız? "Büyükle küçüğü aynı terazide tartamazsınız" da diyor. "Güçlüyle zayıfı aynı yarışa sokamazsınız."

Elimizde üç farklılık var yani: büyük ve küçük, güçlü ve zayıf, kadın ve erkek. Bir de yüz metre – o ne, emin olamıyoruz. Siyasetin metaforu mu, hayatın mı... Tombul ve sırım yok ama mesela, atletle direktör, hırslıyla arzulu, eğitimliyle diplomasız... Fıtri farklarla diğerleri arasında da fark var demek. Fıtraten aynıları aynı yere, farklıları farklı yere koyunca adalet oluyor. Fıtratında liderlik olan, bunu biliyor, ona göre davranıyor. "Eşit eşit diyen bazıları"nın bilmediği bu. O bazıları siyasetin (ya da hayatın) neden 100 metre koşmaya benzetildiğini de bilmiyor; neden maraton değil de 100 metre? Maratonda cinsiyet farklılıkları önemini kaybettiği için olabilir mi? Kas gücünün öne çıktığı 100 metreyle dayanıklılığın önem taşıdığı maraton. Siyasette (ya da hayatta) önem vermemiz gereken niteliğin bunlardan hangisi olduğunu söylemiş oluyor yani? Kadınların kasları erkekler kadar güçlü değil, 100 metreyi onlar kadar hızlı koşamazlar, o halde eşitlik iddiası boştur, çünkü işte, kas farkı... Her zaman çocuk doğurmakla ilgili olurdu bu farklılık hikâyeleri, koşmak da nerden çıktı acaba?!

Politikanın yaptığı en önemli işlerden biri budur: sınırlar çizmek, farklılıkları tanımlamak. Hangi farklılıkların değiştirilemez, hangi sınırların sabit olduğu, hep politik mücadelenin konusu olmuş. Eşitlik mücadeleleri eşit olması istenenlerin ay-

nı oldukları değil, eşitliğin adaletin temeli olduğu fikri üzerinde yükselmiş. Yani eşitlik mi adalet mi ikilemi, tamamen yanlış kurulmuş bir ikilem. Ya birinden yanasındır ya ötekinden. Eşitlik zaten farklı olanlara farklı muameleyi gerektirir – yoksa ne diye kota isteyecektik? Adaletin eşit olmayanlara aynı davranmayarak elde edileceğini söyleyenler ama, kotanın adaletsizlik yaratacağını ileri sürüyorlar. Neden? Çünkü ayrımcılık yapmış oluyorsun, o da adalete aykırı bir şey. Fıtratında demagoji varsa demek.

İki tane birer kiloluk ağırlığı terazinin iki kefesine koymanın bir anlamı var mıdır? Belki. Ağırlıklarda hile yapılmış olabileceğinden şüpheleniyorsak. O zaman, şüphe duymadığımızı bir kefeye, diğerini diğerine koyarız, ölçeriz. Çünkü ağırlıkların farklı olabileceğini düşünüyoruzdur. Ya da işte, bir kefeye bir kiloluk ağırlığı, diğer kefeye de domatesi koyarız. Terazinin mantığı budur. Farklıları eşitlemek. Domatesin fıtratıyla ağırlığınki farklıdır. Tabii ki. Yoksa ölçmenin bir anlamı olmazdı. İlle de terazi metaforuyla düşüneceksek.

Eşitlik, aynılar arasında olmaz, farklılar arasında olur. Aynılar zaten aynıdır! Dolayısıyla, kadın-erkek, hepimiz insan olduğumuz için eşit değiliz; eşitliği bir değer olarak benimsediğimiz için eşit olmak için mücadele ediyoruz. Eşitlik fıtratımızda değil, politikamızda. Biliyoruz ki o olmadan ne barış olur ne adalet. Ne de özgürlük.

Katherine Switzer erkekler "gibi" olduğunu değil, kadınların maraton koşabileceğini göstermek için koştu. Jock gibi olmak istemezdi zaten herhalde. Kendi gibi olmak isterdi. Kendi gibi olabilmesi için o maratona katılması şarttı. "Korkum ve aşağılanmam öfkeye dönüştü" demiş sonradan. Tabii. Maratonu bırakmak, omzundan tutup çekiştiren o herifin kazanmasına izin vermek, kendinden vazgeçmek anlamına gelecekti çünkü. 100 metre değil, 42 kilometre koştu. 4 saat 20 dakika. Kadınlar hakkındaki bütün o "kırılganlık", "zarafet", "zayıflık" etiketlerinin yol boyu birer birer üstünden düştüğünü, final noktasına zayıf cinsin bir ferdi olarak değil, Katherine olarak ulaştığını hayal etmek çok hoşuma gidiyor. O finale ulaşırken he-

rifin suratının morardığını düşünmek de. Erkeklerle aynı değiliz, olmayı da istemiyoruz. Eşitlik peşindeyiz. Bizi etiketleyen, sınıflayan, erkeklerden ve birbirimizden farklılıklarımızın ne, farkın ne demek olduğu hakkında söylevler veren lider fıtratlılarla başa çıkacak gücümüz, öfkemiz ve kararlılığımız var. Alışın, buradayız.

Birikim Haftalık, Mart 2019

Nafaka Hakkına Dokunma!

İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı seçiminin yenilenmesi etrafındaki tartışmalar politik gündemi belirlerken, kadınların haklarına yönelik saldırılar (tabii ki!) ikincilleşmiş görünüyor. Bu hengame içinde nafaka hakkının "gözden geçirilmesi" kimin umurunda?

Oysa kadınlar için yaşamsal önemde bir haktan söz ediyoruz.

Nafaka Hakkı Kadın Platformu'nun açıklamasını görmüşsünüzdür. "Nafaka hakkına saldırılar, büyük oranda kadınların üzerine bırakılmış olan ev içi emeği değersizleştirme ve görünmez kılma çabasıdır. Oysa ki, ev içi emek de, aynen ev dışındaki emek gibi ekonomik bir değere sahiptir. İster ev içi, ister ev dışı olsun, her iki emek de, ailenin geleceği, huzur ve refahı için harcanmaktadır. Medeni yasadaki nafaka ve mal rejimleri ile ilgili düzenlemeler bu nedenle yapılmıştır."

Bu düzenlemeler, kadınlar aleyhine büyük bir eşitsizliğin kısmen giderilmesini amaçlıyordu. Madem cinsiyete dayalı işbölümünü ve bu işbölümünün yarattığı yapısal eşitsizliği gidermek kısa sürede olmayacak... Şimdi, "nafaka mağdurları"nın sözlerine bakınca, bir kez daha nasıl riyakâr olunabildiğini görüyoruz: "Hani özgürdünüz, erkeğe bel bağlamıyordunuz..."lar, "hani eşittik"ler uçuşuyor. Sanki "karım değil mi, döverim de

severim de, ben ne dersem o olur" diyen bunlar değilmiş. Sanki kadınlar kendi ayakları üzerinde durmaya her çalıştıklarında canlarına okuyan bunlar değilmiş. Kadınlara yönelik ekonomik şiddet hikâyelerini Filiz Bingölçe nasıl güzel anlatmıştı *Süper Kadın, Süper Zor* kitabında.[1] Kadının açtığı dükkânın camlarını indirenden yıllarca evde dikiş dikip biriktirdiği paraya el koyana, kızkardeşinin miras hakkını gasp ederken gözünün yaşına bakmayana... Öyle ya, aile içinde olur öyle şeyler.

Erkeklerin erkeklik belası sebebiyle yardım istemeye zorlandıklarını, hep güçlü görünmeye çalıştıklarını falan nereden çıkarmışız ki biz? Bir "mağduriyet" bulup ağlamaya bu kadar meraklılarken? "Sayıları iki milyonu aşan nafaka mağdurları"! Bakan demiş, "Bir nafakanın süreli ya da objektif kriterlerle hakkaniyet ve adalet ölçüsü içerisinde düzenlenmesi gerekir" diye. Adalet ve hakkaniyetten bahsetmeye başladıklarında biliyoruz arkasından ne geleceğini. Mağduriyetleri engellemek! Berrin Sönmez şurada tane tane anlatmış, yoksulluk nafakası nedir, hangi hallerde verilir, nasıl ölçülür.[2]

Ama tabii tane tane anlatmanın bu mağdurlar üzerinde herhangi bir etkisi olmayacak, onlar yine "nafaka zulmü" edebiyatına devam edecekler. Sen istediğin kadar kadınların işgücüne katılım oranlarının düşüklüğünden, yaşı ilerledikçe kadınların iş bulma şanslarının kalmadığından, ev işlerinin karşılıksızlığından bahset.

Yoksulluk nafakasının süreli hale getirilme girişimi, daha geniş bir kadın düşmanlığının parçası. Belli ki onunla sınırlı kalmayacak, yıllar süren mücadelelerle kazandığımız her bir hakkımız için yeniden ve yeniden mücadele etmek zorunda kalacağız. Ama hep bilmiyor muyduk zaten, hukuki kazanımlar hep politik mücadelelerle elde edilir ve ancak öyle korunur; hiçbir zaman "elde bir" değildir? İçinde yaşadığımız, kadın düşmanlığının kendini açıkça ortaya koyduğu, yaygınlaştı-

---

1 Filiz Bingölçe, *Süper Kadın, Süper Zor*, Alt Üst Yayınları, Ankara, 2010. Bu kıymetli çalışma uzun zamandır bulunamıyor. Yeniden yayımlansa keşke.

2 https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/06/11/kisa-evlilikte-de-suresiz-nafaka-olur-cunku/

ğı ve güçlendiği bir dönem. Kadın düşmanlığının yükselişinin hep politik alanın daraldığı zamanlara denk geldiğine dikkat ettiniz mi hiç? Şimdi de öyle. Aynı zamanda, kadınların mücadele gelenekleri ve güçleri, o dönemlerin sonunun gelmesinde hep kilit rol oynamış.

Bazen, her yandan üstümüze üstümüze gelen bu düşmanlıktan yıldığımızda, dönüp tarihe bakmak iyi gelebilir; şimdiye kadar kadınlara bulaşıp da bundan sağ çıkan herhangi bir iktidar olmamış!

Nafaka hakkına dokunma demek için şurayı imzalayabilirsiniz: https://nafakahakkinadokunma.com/

Birikim Haftalık, Haziran 2019

Feminizmle Sosyalizmin Mutsuz Evliliği: Arkadaş Olsak Yeter!

Farkında mısınız, feminizm ile sosyalizm arasındakinin nasıl bir ilişki olduğu hakkında düşünenler, söz söyleyenler, hatta kavga edip birbirine küsenler, hep feministler. Yalnızca onlar. Anlaşılan bu mesele, biz feministlerin meselesi esas olarak, sosyalistlerin değil. İnsan kendini "n'olacak halimiz, ilişkimizi konuşalım" diye yırtınıp duran kadınlar gibi hissediyor! Şimdiye kadar sonuç alanı olmuş mudur, bilmem. Bu meseleyi etraflıca konuşan klasik bir metnin "Feminizmle Sosyalizm Arasındaki Mutsuz Evlilik" başlığı taşıması tesadüf değil galiba...

Türkiye'de bu tartışmanın tarihine baktığımızda, epey inişli çıkışlı, zorlu bir süreç görüyoruz. "Feminizm bir burjuva ideolojisidir"den başlayan, "tabii tabii, feministler de gelsinler, ne de olsa bizim çatı herkesi kapsayabilecek kadar geniştir"e varan bir süreç. Bunu bir gelişme olarak mı görmeliyiz, emin değilim doğrusu. Üstelik "feministler de gelsinler" noktasına varılmasının bizim açımızdan ne kadar ağır bedelleri olduğunu hatırlayınca, "amaan, ne hali varsa görsün, herkes kendi yoluna" demek işten değil. Değil de işte, adama gönül verdiysen, o kadar kolay olmuyor bunu söylemek...

Sosyalizm, son yirmi yıldaki bütün değişimine, iç tartışmalarına, kendine dönüp bakmalarına ve mahcup özeleştirilerine

karşın, hâlâ bir adam. Bazen biraz daha geniş ufuklu, biraz daha akıllı görünüyor ama cinsiyeti hâlâ erkek. Bunu sadece "fikir babalarının" ve "abilerinin" erkek olmasına dayanarak söylemiyorum; işte o afra tafrası, tereddütlerini, hayal kırıklıklarını, korkularını ve incinmelerini ancak öfke biçiminde ifade edebilmesi, dediğim dedikliği... Bir o kadar önemlisi, cinsiyet belasını hâlâ "kızsal durumlar" olarak görmekteki diretkenliği (bu mesele hakkında konuştuklarında da, gerçek feminizmin ne olduğu, bizim ne yapmamız gerektiği hakkında esip üfürdükleri için, biz de konuşmamalarını tercih ettik, itiraf etmek lazım!). Sosyalist partilerin, sosyalistlerin yönetimde bulunduğu sendikaların cinsiyetçilik üzerine ürettikleri metinlerin yazarlarının her zaman ve yalnızca kadınlar olması, üstelik bu metinleri partiye, sendikaya mal edebilmek için deli gibi didinmek zorunda kalmaları, bize bunu gösteriyor. "Kadın meselesini kadınlara bırakmak" gibi gayet demokrat bir prensibi bağırlarına basmış gibi görünüyorlar. Bunda o tuhaf "koalisyon" anlayışının büyük payı var elbette ama iş cinsiyet meselesine geldiğinde sadece bunu söyleyip bırakmak mümkün değil. Sosyalizm hepinizi, kadınları da kurtaracak demekten vazgeçmenin sonucu, tamam, hepinizi kurtaramıyorsak gelin kendinizi kurtarın tavrı mı olmalıydı? Neden gelelim ki o zaman?

"Neden gelelim" sorusunu feministler çok sordu, farklı yanıtlar verdiler – sosyalist olduğumuz için; sosyalizm olmadan feminizm öksüz kalır, onun için; sosyalizmin feminizme ihtiyacı var, onun için; sosyalizm "aslında" zaten cinsiyetçilik karşıtıdır, onun için; feminizm karşı çıkmayı iyi biliyor ama kurmayı bilmiyor, onun için... Bu yanıtların her biri, üzerinde tartışılmayı hak ediyor; ne de olsa, bu yanıtlara göre oluşturulmuş politik mücadeleler, kadın deneyimleri, hayatlar söz konusu; hafife alınabilir bir şey değil.

Neden gelelim sorusunu ne zaman sorduğunuz da bir o kadar önemli tabii... Gittiğiniz yer hep aynı yer değil ki. Söz gelimi, 1989'daki unutulmaz kırılma noktasında,[1] sosyalizm fii-

1 Bunu genç feministler de pek bilmiyorlar gördüğüm kadarıyla –İstanbul'da büyük bir toplantı yapılmıştı, İHD İstanbul Şubesi çatısı altında, feministlerin ör-

len yenilmiş gibi görünse de hâlâ hegemonik ve güçlüydü, muhalefetin belkemiğiydi. O zaman, sosyalist kadınlarla ilişki kurmak, yapıları onlar aracılığıyla dönüştürmek, evliliği kurtarmak mümkün gibi görünüyordu. ÖDP'nin kuruluşunda hava farklıydı; bir koalisyon çağrısıydı yapılan, feministler parti politikalarında söz sahibi olabilmek, sosyalistlerin cinsiyetçiliğini dönüştürebilmek umudu taşıyorlardı. Sosyalistlerin gerçek yenilgisi, 1990'larda başladı, bugün hâlâ sürüyor – her ne kadar işçi sınıfı içinde suda balık gibi oldukları vehmini taşıyan sosyalistler olsa da, durumun öyle olmadığını galiba hepimiz biliyoruz. Hem örgütlenme ile ilgili ciddi sorunlar yaşıyorlar hem de o diri, cesur, insanlara hitap edebilen, olup bitene müdahil olabilen dillerini kaybettiler. Bütün dünyada ve Türkiye'de yükselen özgürlük mücadelelerine, iktidarın ve şiddetin farklı görünümleri karşısındaki arayışlara dokunabilme, onlarla ilişki kurabilme yeteneğini ve esnekliğini gösteremediler. Ama yenilgi, her zaman içinde umudu da barındırır; sosyalist hareket içinde örgütlenmenin, dilin, politik mücadelenin gerçekten tartışıldığı, gerçek dönüşümlerin mümkün göründüğü zaman da, bu zaman bence.[2] Şimdi, "feministlerle sosyalistler nasıl bir araya gelir" sorusunun farklı bir anlamı, farklı açılımları olabilir – hem sosyalistler (hiç olmazsa bazıları) gerçek sorular sormaya cesaret ettiği, bunu yapmadıkları sürece yenilgiyi yaşamaya devam edeceklerini fark ettikleri hem de feministler kendi sözlerini, deneyimlerini ve birikimlerini taşıma gücüne kavuştukları için.

Feministlerin kendi sözlerini, deneyimlerini ve birikimlerini taşımaya ilişkin tarzlarında da önemli bir değişim olmuş gibi görünüyor. Elbette sosyalist yapılarda çok sayıda feminist kadın var; bu varlık, günbegün yaşanan deneyimlerle, mücadele-

gütlediği ve sosyalistlerle feminizm tartışmayı amaçlayan bir toplantıydı– benim de dahil olduğum bir grup feministin "kendi işimize bakalım, buradan bir şey çıkmaz" diye düşünmemize neden olmuştu...

2 Seksenlerde de konuşup durmuşlardı, bu konuşmalarını yayınladılar, sonra yayınladıkları tartışmaları tartıştılar, dağılıp başka bileşimlerle toplanıp yine konuştular... O kadar çok konuşmayıp biraz susmayı becerselerdi, durumu daha iyi görebilirlerdi belki!

lerle şekilleniyor, kimi zaman güçleniyor, kimi zaman zayıf düşüyor... Sosyalist feministler ise en azından şu an için, kendi varlıklarını bağımsız bir biçimde kurmayı, sürdürmeyi tercih ediyorlar – karma yapıların içinde değil. Dolayısıyla, ilişkinin niteliğinde önemli bir dönüşüm var; artık "sosyalizmle ne yapacağız" sorusu, "neden gelelim" sorusunun önüne geçmiş durumda. Bu bence feminizmin güçlenmesiyle yakından ilişkili – kendi etkisine, kendi sözünün gücüne güveninin artmasıyla.

Sosyalist feministlerin çıkardıkları *Feminist Politika* dergisinin ilk sayısında, "sosyalizmle ne yapacağız" sorusuna oldukça sarih bir yanıt vardı: Kendilerini sistem dışı feminizmin bir parçası olarak gördüklerini söyledikten sonra, ayırt edici niteliklerini, yani sosyalist feminist adını şöyle açıklıyorlardı: "Salt bir direniş ve isyan hareketi olarak kalmaması, kadınlara bir gelecek perspektifi sunabilmesi açısından, sosyalist feminizm bize kaçınılmaz geliyor."[3] Sosyalizmi bir gelecek tahayyülü olmadığını düşündükleri feminizme bu tahayyülü verecek bir politika ve düşünce olarak gördükleri anlaşılıyor. Bilebildiğim kadarıyla, sosyalizm ile feminizm arasındaki ilişkinin hem teorisini kurmaya çalışan hem de politikasını üreten tek feminist grup olarak sosyalist feministlerin bu yaklaşımı üzerinde biraz durmak isterim.

Gelecek tahayyülü dendiğinde, farklı şeyleri kastediyor olabiliriz, genellikle öyle yaparız: Özgürlük ve adalet türünden içeriği oldukça belirsiz ama yine de bize bir şeyler anlatan kavramların ütopik içeriklerinden, dört başı mamur toplum projelerine kadar...[4] Feminizmin özgürlük ve adalet arayışını içermediğini, yani feminizmin bu anlamda ütopik bir içeriğinin olmadığını iddia etmek pek mümkün değil. Bir toplum projesi olmasa bile (çok şükür ki yok; toplum projelerinin özgürlükçü olması mümkün mü?), nasıl bir toplum istediğimize ilişkin söyleyebileceğimiz şeyler, anlatabileceğimiz hikâyeler var. Sosyalizmin bize sunduğu gelecek tahayyülü ise, her iki ucu

3 "Başlarken", *Feminist Politika*, sayı 1, s. 32.

4 Erkekler ütopya yazmaya oturduklarında, *Devlet* (Platon) gibi bir şeyler çıkıyor, kadınlar oturduğunda, *Mülksüzler* (Ursula le Guin)!

da içerebilir –mesela hapishanedeki sosyalistler bir ara Kızılderili bebekleri yapıp hediye ediyorlardı dışarıdaki çocuklarına– kendi mücadeleleriyle onlarınki arasında bir bağ kurdukları için. Bu bağ olsa olsa özgürlük ve adalet talepleriyle ilgilidir; tarihin herhangi bir anında, dünyanın herhangi bir yerinde, insanların bu taleplerle isyan etmeleri, bir sosyaliste yakın gelir, onları "bizden" kabul eder (bu anlamda, sosyalizm ile feminizm arasındaki ilişkiyi konuşmak hâlâ anlamlıdır)... Ama özgürlük ve adalet arzusu, bu kavramların ütopik içeriği, sosyalizme özgü, sadece onun sahip çıkabileceği bir şey değildir teslim etmek gerekir ki. Feminizmin eksik bıraktığı ama sosyalizmin sunduğu gelecek tahayyülü, bu nedenle soyut bir ütopya değil, somut ve tarihsel bir mücadele ile bağlantılı olmalı. Kızılderili bebekler yapan devrimciler için bu çok açıktı, çünkü gerçekten bir özgürleşme mücadelesinin parçalarıydılar. Peki ya şimdi? Nedir sosyalizmin bize sunduğu gelecek tahayyülü?

Sosyalist feminizm, hem kuramsal yaklaşımının hem de politikasının odağına kadın emeğini koyar – sosyalizmin emeğe ve emek sömürüsüne yüklediği anlamla bağlantılı olarak, bu alanın feminizme bir "maddi temel" sağladığını düşünür. Sosyalizmin kadın emeğiyle ilgili bize sunduğu gelecek tahayyülü nedir? Sosyalistlerin bu meseleyi düşünmesi, kendi politikalarının parçası haline getirmesi, buna ilişkin genel kurtuluş laflarından biraz daha işe yarar bir söz üretebilmesi önemli ve belli ki bunu yapabilmesi için feministlere ihtiyacı var; bu da kesinlikle uğraşmaya değer bir şey. İyi de, sosyalizmde feminizmde olmayan bir gelecek perspektifi olduğunu buna dayanarak mı iddia edeceğiz?

Bu soruyu aptal bir polemik uğruna sormuyorum, sosyalizmle ne yapacağız sorusunun yanıtını hakikaten merak ettiğim ve bu soruyla en fazla uğraşanlar sosyalist feministler olduğu için soruyorum... Bir de bir endişemi ifade etmek için: Sosyalizmin bize öğrettiği analiz dilinin feminist politika açısından ciddi engeller taşıdığına ilişkin endişemi. Şöyle söylesem daha iyi: Son otuz yıl boyunca Türkiye'de sosyalistler fazlasıyla savunmacı bir konumdaydılar, bunun için haklı neden-

leri olabilir ama sonuç değişmiyor, politik analizin dili sürekli bir açık kapatma-eksik onarma dili haline geldi. Onu oradan alıp buraya koyarsak, şu lafı da eklersek... Bu dilin kendisinin politika yapmanın önünde büyük bir engel olduğunu düşünüyorum. Bunu feminist politikaya taşımanın son derece kötü sonuçlar vereceğinden korkuyorum. Biz savunma konumunda değiliz, sosyalist feminist arkadaşların gayet yerinde ifadesiyle, bir direniş ve isyan hareketiyiz. Gücümüzü, özgüvenimizi buradan alıyoruz: Özgürlük ve adalet isteğimizden. Karmakarışık laf düğümlerinden değil.

Bununla bağlantılı bir nokta da, şu "sistem dışı feminizm" lafı. Anlayabildiğim kadarıyla, kendimizi "kadın hareketi"nden ayırt etmemiz için kullanmamız önerilen bir niteleme bu. Diyelim bir kadın örgütü bir kampanya düzenler ve kadınlara Ceza Kanunu'ndaki düzenlemeleri, aile içi şiddete ilişkin yaptırımları anlatırsa, sistem içi feminizm yapmış oluyor ama bu şiddetin failinin erkek olduğunu, arkasında da patriarka olduğunu, patriarkanın da kapitalizmle iç içe geçtiğini haykırdığımızda, sistem dışına çıkıyoruz. Pek kolay bir iş gibi görünmüyor. Bu ayrımın yapılabileceğini, dahası, yapılması gerektiğini düşünüyorum elbette, yoksa kendimizi kimlerle yan yana buluverebileceğimizin farkındayım, fakat söylemeye çalıştığım, bu işin öyle kavramlar icat ederek kolayca yapılabilir bir şey olmadığı. İki nedenle kolay değil. Birincisi, sistem dediğiniz şey, yani kapitalizm, gayet esnektir, son derece kapsayıcıdır, dışında pek bir şey bırakmamayı becerebilir. Eğer gerilla türü bir örgütlenme yoluna gitmiyorsanız, diyelim sendikadaysanız, diyelim yasal bir partideyseniz, diyelim yasal yayınlarla derdinizi anlatıyorsanız, pek dışarıda olmuyorsunuz. Patriarkal kapitalizmi hasım olarak görüyor olmanız durumu kolaylaştırmıyor, çünkü orada da başka bir sorunla yüzleşmek zorundasınız: Hangi eylemler sistemi can evinden vurur, hangileri sistemi rehabilite eder? Kadınlarla Ceza Kanunu konuşmanın sonucunun sistemi yeniden üretmek olduğunu öngörebilir miyiz? Neyin ne olduğunu, hangi çizginin nerden geçmesi, kimin nerde durması gerektiğini çok iyi bildiğini iddia eden bir dil, işte o savunmacı dil, bize

öngörebileceğimizi söyler. Ama bu doğru değildir. Özgürleştirici politik eylemin kendisi, bu öngörülemezliği içinde taşıdığı için özgürleştiricidir; durmadan özgürlükten bahsettiği için değil. İkincisi, feminizmin kişisel olan ile politik olan arasında kurduğu ilişki, kendimizi sistem dışı olarak adlandırmamızı müşkül hale getirir. Nasıl, hangi ilişkiler içinde, kimlerle yaşadığımız konu dışı değildir. Sistem dışı feminizm lafını bu sebepten de kullanmak istemem.

Peki kendimizi kadın hareketinden nasıl ayıracağız? Bu benim için yanıtı giderek daha açık hale gelen bir soru: Ayırmamız gereken yerler ve durumlar var, gerekmeyenler de var – Medeni Kanun'da aile reisi maddesinin değiştirilmesini talep ederken bu pek sorun olmaz, tayyörlü kadınlarla pekâlâ işbirliği yapabilirsiniz; ama aile kurumunun kendisiyle ilgili bir politika üretmeye kalktığınızda, zaten ortalık toz duman olur, ne işbirliği kalır ne bir şey! Onlarla işbirliğinin konforuna pek kapılıp da aileyi dert etmeyecek hale gelmekten mi korkacağız? Gerilmeye gerek yok, önceden ilkeler, kurallar belirlemeye çalışmak, herkesi kutulara koyup raflara dizmek pek de şart değil bence.

Bu kutulama hevesinin bir tür güvenlik ihtiyacından kaynaklandığından endişe ediyorum. Neoliberalizm, projecilik, sivil toplumculuk, kimlik siyaseti falan gibi "delikanlıyı bozan" habasetten uzaklığın garantisini veriyor sanki kendine "sistem dışı feminist" demek. Ama her şeyin bir bedeli var; bu güvenliğin bedeli de yüksek hakikatler zaviyesinde kalakalmak olabilir. Sosyalistlerin yenilgisinin bu kadar uzun sürmesi bence bundandı; yenilgiden çıkma ihtimalinin belirdiği her ışık da oradan aşağı inmeyi becerebilenlerin yaktıkları ışıklar. Diyeceğim, eğer sosyalizmle yapacağımız şey kendimize bir tür ahlâki güvenlik hattı kurmaksa, gayet riskli bir iş gibi görünüyor. Çünkü o hat epey yukarıda yaşamaya mecbur kılıyor insanı, feministler için gerçekçi olamayacak kadar yüksek!

"Ne yapacağız bu sosyalizmle" sorusunun yanıtı pek kolay görünmüyor; sormaktan vazgeçmek de öyle. Belki de yapmamız gereken, onu da konuşmaya dahil etmeye çalışmaktır. Her

ne kadar sosyalizmle ne yapacağız diye sorduysak da, bu soru sosyalistlerle ne yapacağız sorusundan pek de ayrı duramaz; esas sosyalizmi kendi kendimize keşfetmeyi ya da kurmayı düşünmüyorsak. Bu dahil etme çabasının onun diline uyum sağlamaktan, bu dili kullanmaktan geçmediğinden eminim. Bunun ne ona faydası dokunur ne de bize. Belki kendi işimize bakmamız en iyisidir. Giderek genişleyen, derinlere kök salan ve güçlenen bir özgürlük hareketi, buna istekli olsa da olmasa da herkesi etkiler. Hem orası aydınlık diye sokak lambasının altında aranıp durmaktansa bodrumun karanlığına inmek daha heyecanlı değil mi? Orada yeni şeylerle karşılaşma ihtimali daha fazladır, hatta belki daha önce keşfedilmemiş bir kapı bulur onları da çağırırız!

Birlkim dergisi, sayı 244-245, 2009

Kesişimsellik

Hepimizin zaafları var. Benimki de kendinden memnuniyetin bir türüne lüzumundan fazla sinirlenmem. Bir şeye isim vererek onu "halletmiş" olduğu hissine kapılmak ve bundan dolayı da kendinden memnun olmak. İşte böyle bir şeyi sezdiğimde, içimi bir sıkıntı kaplıyor. Yoksa neden "kesişimsellik" lafını her duyduğumda silahıma davranacaktım? Tabii ki tek örneği kesişimsellik değil, ötekiler şimdilik kenarda dursun.

Kesişimsellik yeni bir kavram değil ama görebildiğim kadarıyla son on yılda feminist düşünce ufkumuzun parlayan yıldızı haline geldi (Evet, söyledim zaten sinir olduğumu). Özetle, evrenselci feminizmin kadınlık anlatısının dışında kalan kadınları da hesaba katan, farklı sınıfsal, etnik, cinsel yönelimle ilgili... konumları dikkate almak için geliştirilmiş bir kavram. Sojourner Truth'un "*Ain't I a woman*?" (Ben kadın diil miyim?) sorusundan ilhamla, farklı tahakküm biçimlerine maruz kalan birinin konumunu anlayabilmek için. Erkekler kadınları ezer, beyazlar siyahları ezer, zenginler yoksulları... Hadi bakalım, hem siyah hem kadın ve (muhtemeldir ki) yoksulsan ne olacak? İşte orada kesişimsellik yetişiyor imdadına ve sınıfsal ve ırksal tahakküm ile cinsel tahakkümün nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyuyor.

Sınıf ile cinsiyet ilişkisine odaklanan tez çalışmamı yaptığım sırada birisi "hah" demişti, "işte Türkiye'de kesişimsellik çalışmalarının öncülerinden birini yapıyorsun"! Bundan haberim yoktu, toplumsal cinsiyeti deşelemekte olduğumu sanıyordum. Aslına bakarsanız, hâlâ öyle sanıyorum.

Neden? Çünkü özetle, toplumsal cinsiyet "kuku" demek değildir. Cinsiyetin insanın biyolojik varlığının ötesine giden bir şey olduğunu söylediğinizde (ki işte, başına "toplumsal" ekini bunu belirtmek için koymuştunuz), sınıftan da, cinsel yönelimden de, etnisiteden de, yaştan da... bahsedebilir hale gelirsiniz. Ha, bahsetmiyorsanız, bu sizin ayıbınızdır, kavramın değil.

Bir kadının sınıfsal aidiyetiyle erkeğinkinin aynı olmadığını görmenizi sağlayan da budur, işin "bütün kadınlar ezilir ama işçi kadınlar iki kat ezilir"den daha karmaşık olduğunu fark etmenizi sağlayan da. "Kadın olduğu için ezilmek" sanki hep aynı şeymiş de bazı durumlarda, bazıları için bu ezilme katmerleniyormuş gibi. Yahut işçinin emeğinin sömürülmesi bütün işçiler için tek ve aynı şeye işaret ediyormuş da bu işçi bir de kadın olunca üstüne evde de eziliyormuş...

Kesişimsellik kavramından hiç haz etmememin bir sebebi, budur: Toplumsal cinsiyet kavramı neden farklı tahakküm biçimlerini görmemize yetmiyormuş ki?

İkincisi, muhtemelen biraz daha ciddi: Bu kavramın (kesişimselliğin) kullanılma biçimi, sosyolojiyle politikaya bir ve aynı şeymiş muamelesi yapıldığı izlenimi yaratıyor. Kadın olmak yahut işçi olmak yahut eşcinsel olmak ne zaman politik anlam kazanır? "Kendinde kadın" olmak ile "kendi için kadın" olmak arasındaki mesafe nelerden oluşur? Feminist hareketten bahsederken hızlıca "kadınlar" deyivermek neden kötüdür? Benim için bu sorular birbiriyle ilişkili. Çünkü feminizmin öznesi kadınlar değil, feministlerdir. Ne kadar ezilirse ezilsin, en berbat tahakkümlerin kavşağında yaşasın, bedeninde bütün bunlar kesişsin, bir kadının "kendi için kadın" olması, yani feminist olması, onu politik özne yapar. Sosyolojiye politika muamelesi yapmak, işte o "kendinde" ile "kendi için" arasındaki mesafeyi hiçleştirir.

Feminizmin o mesafenin kendisini mesele ettiği doğru, "kişisel olan politiktir" demiş bir hareketten bahsediyoruz sonuçta. Ama mesafeyi hiçleştirmek için değil, orada hep söylenenlerden başka şeylerin de durduğunu keşfetmek ve göstermek üzere. Yani bu kadarını da haketmemişti!

Kesişimselliğin daha politik bir versiyonundan, Crenshaw'ınkinden değil de Patricia Hill Collins'inkinden bahsedersem, belki daha iyi anlatabilirim: Collins, iktidar sistemlerinin çoğulluğundan dem vurarak, bunlardan herhangi birini dikkate alarak tahakkümü anlayamayacağımıza, onu alt edemeyeceğimize işaret eder. Çoğulluktan kastettiği, bir kimlikler dizisi değil, farklı düzlemler/çerçevelerdir: yapısal iktidar sistemleri, disipliner (bürokratik) iktidar sistemleri, hegemonik olanlar ve kişiler arası olanlar. Dünyayı anlama biçimimizle toplumsal konumumuz ve dolayısıyla politik eylemliliğimiz arasındaki bağlantıları hayranlık uyandırıcı bir netlikle kurar ve böylece biz, sosyolojik olan ile politik olan arasındaki mesafeyi nelerin oluşturduğunu, bu mesafeyi nasıl katedebileceğimizi anlarız. Demek ki, işin bu boyutunda, kavramı değil de kullanılma biçimlerini dert etmemiz gerekiyor: Kesişimsellik belirli bir kullanımında, pekâlâ politik bir içeriğe kavuşabiliyor.

Ama işte tatlı tatlı, sınıf var, cinsel yönelim de önemli tabii, etnisiteyi hesaba katmadan olmaz soyutluğunda konuşunca olmuyor. Bunlar birer "kimlik" olmanın yanında, politik öznelik konumları da çünkü. O öznelikleri dikkate almadan bir kimlikler yığınına işaret ettiğinizde olmuyor: Kürtler, eşcinseller, başörtülüler, engelliler...

Üçüncüsü, bununla bağlantılı bir şey: Tahakkümü kimliklere yönelik ayrımcılık düzeyinde okuduğunuzda, kesişimsellik kavramının iddia ettiği şeyden çok uzak bir yere düşüyorsunuz: içsel bağlantılar. Hepsi de ayrımcılığa uğrayan, bu yüzden de birbirleriyle dayanışma potansiyeli olan bir dizi kimlik yok ortada. Başta bahsettiğim acayip kendinden memnuniyetin en illet kısmı bana bu gibi görünüyor: Kürdü de kucaklıyorum lezbiyeni de. Neden? Çünkü hepsi ayrımcılığa uğruyor!

Sınıfsal tahakkümün ayrımcılıktan önce, sömürüyle bağlan-

tılı olduğu söyleneli çok olmuştu, biliyorsunuz. Cinsiyetçiliğin de ayrımcılıktan ibaret olmadığını kendimize hatırlatmamızda büyük yarar var: Kadınlık ve erkeklik (ve lezbiyenlik) birer kimlik değildir. Toplumsalın dokusunu ören tahakküm sistemlerinin "tertibat"larıdır. Feminizm, bu tertibatları anlamakla yetinmez, onları ortadan kaldırmak ister. Kavramlar bunun içindir, daha iyi anlayalım ki onunla ne yapabileceğimizi tahayyül edebilelim diye. Tahakkümün saçaklarını toplayıp bohçalamak için değil.

Birikim Haftalık, Mart 2017

Büyük Kapatılma!

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2013 Nüfus ve Sağlık Araştırması Raporu'nu yayınladı.[1] Bu araştırmanın verileri, kadınların "fıtratı" üzerine yürüyen hararetli tartışmalara... ışık tutuyor diyecektim ama galiba daha çok su serpiyor.

Biliyorsunuz, Recep Tayyip Erdoğan'ın özellikle 2007'den bu yana sürdürdüğü kutuplaştırma politikasının bamteli, kadınlar. Bunda şaşacak bir şey yok, hep öyle olmuştur. Kadınlar hep toplulukların sınır bekçileri olarak muamele görmüşlerdir. Bazen kendileri de bu role hevesle soyunurlar, bazen kendilerine rağmen böyle olur. Türkiye tarihinde de böyledir. Bugün, AKP yönetimi açısından böyle bir ideolojik savaşın (hâlâ) işe yaradığını görebiliyoruz. Çok istisnai dönemler dışında merkez sağın ideolojik hâkimiyeti altında on yıllar geçirmiş bir ülkede, "namus" dendi mi akan sular durur. Bu, merkezi daha da sağa çekmek isteyen bir iktidar için, kullanımı kolay bir araçtır.

İdeolojik/politik mücadelenin hararetine kapılmak işten değil, hakikaten insanın sinirlerini tel tel edecek hakaretler, yalanlar, aşağılamalar uçuşuyor, kan dondurucu cinsel fanteziler ortalıklara saçılıyor (Altı yaşında çocukla evlenilebilir mi, annenin dizine bakınca tahrik olur musun...) Bir yandan da ku-

1 http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA_2013_ana_rapor.pdf

rumsal düzenlemelerle muhafazakâr aile güçlendirilmeye çalışılıyor; devletin vatandaşıyla ilişkisi yeniden (bir kez daha!) aile üzerinden tanımlanıyor. Geçtiğimiz günlerde açıklanan "Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı" da bütün bunların üstüne tüy dikti. AKP'nin son yıllarda parça bölük yaptığı işlerin derli toplu bir anlatımı olan bu belge, ayrı bir yazının konusu olabilecek zenginlikte. Burada sadece "iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması" ve "Toplam doğurganlık hızının yenilenme oranının üzerine çıkarılması" hedeflerine dikkat çekmek isterim. 2018 yılında bu hedeflere ne ölçüde yaklaşılmış olduğunu ölçmek için kullanılacak göstergelere bakarsanız, meselenin esasen bir "bilinç" meselesi olarak görüldüğünü fark ediyorsunuz. Toplam sekiz gösterge var, bunların altısı eğitim, farkındalık ve danışmanlık hizmetlerine katılımı ölçüyor: Finansal okuryazarlıktan girin, bağımlılıkla mücadelede farkındalık programlarından çıkın. İki gösterge ise işin esasına dair: Toplam doğurganlık hızı (2018 hedefi 2,1. Recep Tayyip Erdoğan'ın göründüğü kadar hayalci olmadığını mı çıkarsamalıyız bundan?!) ve kurumsal kreş bakım hizmeti alan çocuk oranı (hedef %5).[2]

AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan "en az üç çocuk" diyor her fırsatta ama nüfus hareketleri arzular doğrultusunda işlemiyor pek – dinamik nüfus yapısının dinamiği farklı yani. İnsanların çocuk sahibi olma kararlarını etkileyen, ideolojik aile idillerinden çok, refah düzeyi, sosyal güvenceye sahip olmak, çocuk bakım hizmetlerinin ulaşılabilirliği türünden şeyler. Örneğin, toplam doğurganlık hızı, 2013 raporuna göre, 2,26 (bahsettiğim eylem planında ise aynı yıl için 2,07 rakamı verilmiş). Nüfusun kendini yeniden üretmesi için gerekli oranın (2,1) biraz üzerinde. Üstelik bu sayıya ancak kırdaki oranın yüksekliği sayesinde ulaşılabiliyor. Kır/kent farkının son yirmi yılda giderek küçüldüğü düşünüldüğünde, hem nüfus artış hızıyla hem de bileşimiyle ilgili muhafazakâr paniğin sebebi anlaşılabiliyor.

2 Bu eylem planı dediğim gibi ayrı bir yazı konusu, çocuk bakım hizmetleri ve kreşlerle ilgili öngörülen politikanın basitçe, taşeronlaşma olduğunu söyleyeyim sadece.

Kadınların sahip oldukları toplam çocuk sayısı 1970'lerin sonundan bu yana düzenli olarak azalarak neredeyse yarıya inmiş. İlk doğum yaşları düzenli olarak artmış, doğum kontrol yöntemi kullananların sayısı da öyle. İsteyerek düşükler, kadınların "edepsizlikleri" ya da eğitim düzeyleri ile değil, sahip oldukları çocuk sayısıyla ilişkilendirilebiliyor ancak: Çok çocuğu olan kadınlar, daha çok kürtaj oluyorlar.

15 yaş altı çocukların oranı toplam nüfusun %27'si iken, 65 yaş üzeri nüfus ilk kez %8'in üzerine çıkmış ve gidişat gösteriyor ki, 2023'te (o meşum yıl!) %10'un üzerine çıkarak Türkiye'yi "çok yaşlı" ülkeler arasına sokacak.

Emekliliğin çalışmaya bağlı olduğu bir düzende, yaşlanan nüfus büyük bir sorun demektir çünkü bu düzen bir tür saadet zinciri gibi işler: Yaşlılık riski genç kuşaklar tarafından üstlenilir; gençler yaşlanınca da bir sonraki gençler tarafından. Emekli sayısı artınca, sistem tıkanır. Tabii yaşlı nüfusun yarısından azının sosyal güvenceye sahip olduğu düşünüldüğünde, sorunun emeklilerin finansmanından çok daha büyük olduğu görülüyor. Yaşlı nüfusta yoksulluk oranı, %20'ye yakın. Yani, 1,5 milyon yaşlı, yoksul. %35'inin herhangi bir geliri yok, yaşlılık aylığı bağlananları da bu gruba dahil edebiliriz, çünkü aylık 146 lira alıyorlar! 109'u devlete ait olmak üzere toplam 297 huzurevi var, buralarda 20 bin yaşlı kalıyor – kurumsal bakımın devlete maliyeti, kişi başına 3000 lira.

Türkiye toplumunu kocaman bir aile haline getirip kadınları bu ailenin hizmetine koşma arzusu, esasen bütün bunlarla ilişkili görünüyor: Yeniden üç çocuk doğurmaya başlayıp bir yandan yaşlılara bakmayı da sürdürseler, sorun kalmayacak. Çok lazımsa bakım hizmetleri için üç-beş kuruş bağlanabilir de, sonuçta her koşulda devletin huzurevlerine harcayacağının binde biri olmayacaktır bu maliyet. Nitekim sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi sürecinin önemli bir bileşeni, aile – yani kadınlar! Bunu "milletin değerleri" anlatısı içinde de yapsalar, sonuç olarak bahse konu değerler belli ki epeyce ölçülüp biçilebilir, epeyce hesaba gelir şeyler.

Ama kadınların değil, devletin hesabına. Kadınların bakım

hizmetlerini "sevgi", "fıtrat" türü nedenlerle üstlendikleri modele, Akdeniz tipi sosyal politika deniyor ve Türkiye öteden beri bu modelin işletildiği bir ülkeydi.[3] Yeni olan, piyasanın yeni talepleri ve teknolojileri ile bu modelin uyumlaştırılması (ya da buna çaba gösterilmesi). Kadın emeğine sadece bakımda değil, esnek üretimde de ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, "iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması" kritik önemde görünüyor. Dolayısıyla, problemi "kadınların eve ve aileye kapatılması" olarak kavramak, epey eksik olacaktır. Kamusallığın mahrem olanla böyle iç içe geçtiği ve siyasal ilişkiler de dahil bütün toplumsal bağların aile metaforu üzerinden tarif edildiği bir zamanda, bir kapatılmadan söz edeceksek, bu sadece kadınları değil, erkekleri ve hatta devletin kendisini de içeren bir "büyük kapatılma" gibi görünüyor.

Birikim Haftalık, Ocak 2015

3 Bu çerçevede evde bakım hizmetlerinin yeniden düzenlenmesine ve uygulamasına ilişkin çok iyi bir çalışma, tez olarak yapıldı: "Kadının Bakım Emeğinin Evde Bakım Uygulaması Üzerinden Değerlendirilmesi", Özge Sanem Özateş Gelmez, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, yayınlanmamış doktora tezi, 2014. Bu tez, 2015 yılında kitaplaştı: *Malumun İlânı/Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Eviçi Bakım Emeği*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015.

Anlatılan, Senin Hikâyendir!

Bazen birine, bir söze, bir duruma çok öfkelenmek, insanın zihnini açıyor. "Tam da öyle değil"lerden, "ama şu da var"lardan daha kuvvetli bir şey.

"Feministler kimseyi temsil etmedikleri için, toplumsallaşamıyorlar" diye özetlenebilecek bir laftı sonuncusu. Adamın biri kucağıma bıraktı. Bir yandan küçük burjuvalık, bir yandan milletin değerlerine yabancılık... Haliyle "toplumsallaşılamıyor"! Yani kalabalıklaşamıyorsun, öyle vız vız kendi aranda konuşup duruyorsun. Biliyorsunuz, feminizm zaten öyle bir şey, hakkında herkesin atıp tutması için yaratılmış adeta. Futbol konuşmak için bile bir-iki terim bilmek gerekir, ofsayt ne, defans ne... Feminizm için o da lazım değil, salla gitsin. Karşındaki istediği kadar "yahu deli misin, son yirmi yıl şu memlekette iki büyük muhalefet hareketi gelişti, biri de feminizmdir" falan diye çırpınsın, at kafasına "mini etekli feminist" imajını, çak "Anadolu kadını" mitini...

Feminizmin "öyle bir şey" olmadığını anlatmak niyetinde değilim; şu "temsil" meselesini tartışmak istiyorum biraz. Kim, kimi, nasıl temsil ediyor. Hem eski bir tartışma hem de çok güncel. "ÜlkemdeCharlieHebdoDağıtılamaz" histerisini de içeriyor, "%50'yi zor tutuyoruz"u da. Tabii feminizmin kimi temsil ettiğini de.

Tıpkı kelimelerin gerçekliği temsil etmesinde olduğu gibi, siyasal temsilde de bir dolayım var, biliyorsunuz. Temsilciyle temsil edilen arasındaki ilişki tek yönlü değil. Feminizmin "kadınlar"ı yahut "Kadın"ı temsil ettiği iddiası örneğin, bir "yetki" iddiası değildir her zaman, kurucu bir irade iddiasıdır da. Çünkü kadınların, biyolojik varlıklarının ötesinde, belirli toplumsal bağlamlar içinde bulunduklarını söyler feminizm ve bu bağlamı bir tâbiyet bağlamı olarak tarif eder. "Biz kadınlar, cins olarak eziliyor ve sömürülüyoruz"dur mesela bu tarif. Böylelikle, temsil ettiği gerçekliği kurmaktadır da bir yandan: Politik bir gerçeklik olarak cinsiyet. Feminizmin toplumsal değil, politik bir hareket olmasının sebebi budur.

Politik hareketler, kimlikleri yahut çıkar gruplarını, ya da "milletin değerlerini" temsil etmezler; onları kurarlar. Temsil ettikleri, değerlerdir; yani hakikat. Değerleri savunurlar, bu değerler ışığında bir hakikat kurarlar: Eşitliği temsil ederler mesela, beyazların ve yerlilerin (ya da Sünnilerin, erkeklerin...) "daha eşit" sayılmasına karşı çıkıp siyahların ve göçmenlerin (ya da Alevilerin, kadınların...) eşitliğini savunurlar. Eşitliğin ne olduğu, nasıl sağlanacağı... sorularına da cevap veren bir hikâye kurarlar. Yahut hikâyenin zaten şeylerin fıtratında yazılı olduğunu savunurlar, hakikat budur onlara göre. Gerçek İslâm'ın hangisi olduğu tartışması işte bu hikâyeye içkindir. Dünyanın Doğu ve Batı diye ikiye ayrıldığını anlatırlar; mazlum Doğu ve sömürgen Batı yahut fanatik Doğu ve özgürlükçü Batı... Doğu'yu ya da Batı'yı temsil etmezler, ne olduğunu anlatarak onu kurarlar.

Bu nedenle, kurbanlar ve katiller "kim"liklerini o kadar kolay ele vermezler aslında. "İslâmcı terör", "öfkeli mazlum", "kibirli Batı"... Bütün bunlar, "bakış açısı farkı" değildir, çarpışan hakikatlerdir. Dünyayı hangi kelimelerle, hangi hikâyeyle kuracağız? Bu soru, dünyaya nereden/nasıl baktığımızla değil, dünyayla ne yaptığımızla ilgili bir sorudur.

Politikanın kendi dili ve kuralları olan bir tür oyun olduğu, hakikatin ise ancak sıradan olana, toplumsala, kanlı canlı insanların yapıp ettiklerine bakarak keşfedilebileceği, cazip ve

güçlü bir fikir. Hele temsil krizinden, politikanın hakikatle bağını kopardığından söz edilmekteyken. Politika hakikatle bağını koparmışsa, bunun nedeni, tam da budur işte: Kendisini hakikatin bir temsilcisi olarak tarif etmesi. Liberal demokrasinin temsil krizini politikanın krizi olarak anlamak zorunda mıyız? Yoksa o eski bilgimizi tazeleyip öteki taraftan bakabilir miyiz: Politikanın kurucu eylem olarak tarifinden? Politikada temsil edilen toplumsal yerine toplumsalı kuran politikadan?

Feminizm, tabii ki kadınları temsil etmez. Tıpkı AKP'nin hanım kardeşlerini temsil etmediği gibi. Feminizm, kadınlığı bir eşitsizlik konumu olarak tarif eder. Temsil ettiği, cinsiyet eşitliğidir. Bu yüzden eşitsizliği ortadan kaldırmaya uğraşır. Nasıl cumhurbaşkanı hanım kardeşlerinin fıtratını tarif ederek cinsiyeti kendisinin çizdiği bir "doğallık" çerçevesine yerleştiriyorsa. O, bunu yaparak toplumu bir aile olarak yeniden kurmayı, politik faaliyeti daraltıp kendi yönetim aygıtına indirgemeyi hedefler. Biz ise eşitliği "toplumsallaştırmayı" değil, toplumu eşitlikçi biçimde kurmayı.

Anlattığımız, kendi hikâyemizdir.

Birikim Haftalık, Ocak 2015

Eyleme Güvenmek

Türkiye'de feminizmin 80 sonrası macerasını anlamaya çalışırken en sık ve kolay yaptığımız, dönemlere ayırmak: seksenler – heyecan, radikallik; doksanlar – kurumsallaşma, yaygınlaşma, kabul görme; iki binler – projecilik. Şema çizmek her zaman çekicidir, insan kendini meseleye hâkim hisseder. Oysa meseleler genellikle bir şemaya yerleştirebileceğimizden daha karmaşıktır. Hele feminizm gibi çok bileşenli, dallı budaklı, sürekli değişim içindeki bir hareketten söz ediyorsak. Radikallik/ kurumsallaşma/ projecilik şeması da bazı doğrulara işaret etmekle birlikte, çok karmaşık bir şeyi fazla yüzeysel ve basit bir düzlemde değerlendirmeye çalıştığı için, anlattığından fazlasını örtüyor.

Birtakım toplantılarda "feminist hareket için en büyük tehlike, projecilik" gibi lafları duydukça, "biz 8 Martlarda meydanlardayken onlar projeci oldular" minvalinde dokundurmalar okudukça, en iştahlı tartışmaların fon kuruluşları etrafında döndüğünü gördükçe, bu şemayı yeniden değerlendirme, örttüğü şeyleri açığa çıkarıp anlamaya çalışma ihtiyacı duyuyorum. Belki bir tür özeleştiri tarafı da vardır bunun, çünkü 2002 yılında yayınlanan *90'larda Türkiye'de Feminizm* kitabının girişinde bazı çekincelerle de olsa bu şemayı kullanmıştık ve "proje feminizmi" diye bir şeyin tartışılması gerektiğini söylemiştik.[1]

1 Aksu Bora-Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

O zaman, proje feminizmi derken, dünyayı değiştirme arzusu ve iradesinin başı sonu belli işlere, kamusal tartışmadan ve müzakereden uzakta saptanmış hedeflere hasredilmesini kastediyorduk. Projecilik politik bir şey değildi, çünkü kamusallıkla ilişkisi yoktu; dünyanın değiştirilmesini politik olmaktan çok, teknik bir iş gibi tanımlıyordu. Hele kadınlar söz konusu olduğunda, bütün o aydınlatma, medenileştirme, kurtarma hevesleri ve iddiaları da devreye girdiğinde, "teknik" olanın gerçekte nasıl bir politik çizgiye denk düştüğünü, nasıl statükocu ve muhafazakâr bir şey olduğunu görmemek mümkün değildi. Bu yüzden 90'lı yılları değerlendirirken, muhalefetin gerilemesinin bir veçhesi olarak gördüğümüz projeciliği de tartışma konusu yapmaya çalışmıştık.

Sonradan izleyebildiğim kadarıyla, ulusalcı/yerelci eleştiriler, projecilikle ilgili tartışmayı tek bir mecraya akıttılar, çok gürültücü, gürültülü ve de memleket atmosferine uygun oldukları için, farklı seslerin duyulmasını ve tartışmanın derinleşip zenginleşmesini epeyce engellediler. "Sivil toplum örgütü" denen şeyin esasen memleket politikasını (yani "ulusal çıkarlar"ı) bitirmek üzere uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen bir musibet olduğu, dolayısıyla yurtseverliğin bunların karşısında durmayı gerektirdiği, vb vb... devam eden bu eleştiri, farklı versiyonları, daha sofistike biçimleri olmakla birlikte, asıl olarak ulusal sınırlar ve bu sınırların dışındaki güçler ayrımı üzerinden, yani milliyetçi bir zeminde devam etti ("Emperyalizm" kavramını kullanmakla solcu olunmuyor!).

Bence daha tartışılmaya değer olan, politika/projecilik ayrımına odaklanan eleştirilerdi. Bunların derli toplu bir ifadesine rastlamadım ama çeşitli biçimlerde, çeşitli yerlerde yapıldığını biliyorum. Bildiğim bir başka şey, bu eleştirilerin de hızla bir ezbere, üzerinde pek az düşünülmüş, bilgi donanımı gayet eksik bir kanaate dönüşmekte olduğu.[2] "Feminist hareket için

2 Bilgi donanımı derken, feminizm bilgisinin yanında, memleketin dört bir kö-

en büyük tehlike projeciliktir" gibi iddialı sözleri taşıyacak kadar güçlü bir kavramsal tartışma yok gibi görünüyor. Gürültüde tartışmak kolay değildir, teslim etmek gerek...

Politikanın kamusallıktan arınması

"Politikanın kamusallıktan arınması" diye adlandırabileceğimiz süreç ne 2000'lere özgü ne de feminizme (Feminizmin bu süreçteki özel durumunu bir başka yazıda tartışmıştım).[3] "Herkes"i kapsama iddiasında olan politikanın bu iddianın yanına bile yaklaşamadığı, temsil sistemlerinin her durumda toplumun geniş kesimlerini siyasetin dışında tutmaya yaradığı vb. eleştiriler, 1970'lerden bu yana giderek güçlenmişti. Klasik siyasal aktörlerin (siyasal partiler, sendikalar gibi) güvenilirliklerinin hızla aşınması, herkesi kapsama iddialarının inandırıcılıktan uzaklaşmasıyla ilişkiliydi. Elbette "herkesi kapsama iddiası"nın demode bulunmasıyla da...

İşin ilginci, bu iddialara en fazla sahip çıkmaları beklenecek siyasal partiler, en kolay vazgeçenler oldular. Partilerin birer "seçim işletmesi"ne dönüşmesi, politikanın kamusallıktan arınmasının en önemli boyutlarından biriydi. Göstermelik birtakım jestler ve hamasetten başka siyasal partilere kişilik kazandıran, onların belkemiğini oluşturan ideolojik yapılanma, tamamen dağıldı – bugün "sağ ile solu ulusal çıkarlar için birleştirme" girişimleri, belkemiksizliğin apaçık itirafı değil de nedir? ("Siyasal parti"nin ilk çağrışımları delegeler, otel lobileri, kulisler, liderin çevresindeki güçlü adamlar, aday listeleri değil mi?)

"Kamusallık" deyince ilk elde aklımıza gelecek olan medya da politikanın kamusallıktan arınmasında ciddi bir rol oynadı – göstermelik jestleri ve hamaseti politika gibi sunmaktan, boşalan yerleri magazinle doldurmaya, herhangi bir yeni sözü eğer kaynağında boğamıyorsa kendi kodlarına uygun hale getirip anlamsızlaştırmaya kadar, ciddi bir rol.

şesinde yürüyen ve aynı kefeye konmaları pek müşkül görünen çok sayıda projeye ilişkin bilgiyi de kastediyorum.

3 *Birikim*, sayı 184-185, 2004.

Bunların yanında, politikanın "yönetme sanatı", ekonomik politikanın da "kıt kaynakların optimal dağılımının sağlanması" haline gelişi, yani politikanın teknik bir işe indirgenmesi de sürecin öteki yüzüydü. Hassas borsalar, akıl sır ermez dengeler, hurufi havalı ekonomistler...

Bütün bunlar bir araya geldiğinde, politikanın "kamusal" olanla ilişkisi hemen hemen kalmadı. Klasik politik aktörlerin dünyayı değiştirmek şöyle dursun, gidişata herhangi bir etkide bulunabileceklerine ilişkin umudumuz da. 1990'ları o kadar boğucu hale getiren, belki de buydu: Toplumun her kesimini saran umutsuzluk ve sinizm.

Alternatif kamusallık arayışları

Daha sınırlı, belirli hedeflere yönelmiş, sınırlı, belirli grupların yürüteceği faaliyetlerin o donuk ve resmî kamusallığı kıracak, canlandıracak, zenginleştirecek bir etki yapacağına ilişkin umudumuz, Batı Almanya'daki Yeşiller deneyimiyle bağlantılıydı. Yeni şeyler söylüyorlardı: yatay örgütlenme, neredeyse anarşik bir parti yapısı, doğrudan demokrasi, farklılıkların görülmesi ve dikkate alınması, cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele... Bu yeni soluk, gerçekten güçlü bir etki yaptı; yalnızca Almanya'da değil, 1980'lerin boğucu atmosferinde, Türkiyeli solcuların bazılarında da (boğuculuğun ne demek olduğunu 1990'larda anlayacaktık ama henüz bunu bilmiyorduk!). Yeşiller hareketi partileşerek, iktidar ortağı olarak, sistemin bir parçası haline gelerek sınırlarına dayandı – ama öğretici bir deneyim olduğu inkâr edilemez.

Sözüm ona "herkes"i hedeflerken bildiğini okuyan siyasetçiler gibi yapmasak da kendi gücümüz kadar, bizi en çok ilgilendiren meselelerle uğraşsak?[4] Madem egemen kamusallık kendi içine çökmekte, biz alternatif kamular oluşturamaz mıyız? Yeni bir dili olan, dışlananları çağıran, müzakere kurallarını yeniden oluşturan?

---

4 "Herkes" diye bir şeyin olmadığı o kadar çok söylenmişti ki o arada... Kimlik politikalarının en güçlü oldukları zamandı.

"Sivil toplumlar"ın (Sivil toplum örgütü yerine böyle deniyor!) önem kazanması, alçak emperyalistlerin oyunundan çok, böyle bir sürecin sonucu gibi görünüyor: Sınırlı bir alanda, sınırlı bir grubun sınırlı hedefler doğrultusunda bir araya gelmesi.[5] Bildiğiniz gibi, feminizm de bir politik hareket olarak, "herkes"ten vazgeçerek işe başlamıştı![6]

Proje mi, politika mı?

Politikanın kamusallıktan arınması ve alternatif kamusallık arayışları üzerine kısa bir düşünmeden sonra, "Proje mi politika mı?" sorusunun yanlış bir soru olduğu sonucuna varabiliriz.

"Projecilik" diye pek de matah sayılmaması gereken bir şey var tabii, eğer projeleri bir amaç haline getiriyorsanız, daha da fenası, fon kuruluşlarının gündemlerini izleyip gündeminizi onlara göre belirliyorsanız, hapı yuttuğunuzun resmidir. Proje bedelleri üzerinden komisyon karşılığı proje yazan şirketleri ve bu şirketlerin dosyalarında birikip duran cv'leri düşününce, projeciliğin nasıl ciddi bir mesele olduğunu tahmin edebiliriz.[7]

Ama burada hatırlatmak istediğim, bir başka şey var: Politikayı mümkün kılan, politik aktörlerin (kolektif öznelerin) şimdi ve burada olup biten şeylere müdahale güçleri ve yetenekleridir. Güç ve yetenek muhakkak muarızını alt etmek, gününü göstermek anlamına gelmeyebilir – bazen sadece hatırlatmak (Şemdinli'yi Unutma!) da önemli bir müdahale olabilir.

Politika her durumda "herkes"le, yani kamusallıkla ilişkili

5 Alçak emperyalistlerin işine gelen boyutları olduğu doğru, örneğin Büyük Orta Doğu Projesi türü girişimleri düşününce... Ama ulus devletlerle ilişkilerinde de gayet manüpülatif olabiliyorlar, uluslararası ortaklıklarda da... Bu tartışmada bana önemli gelen, sivil toplum örgütü denilen nanenin bizim için nasıl bir çekiciliğinin olduğunu, ne işimize yaradığını anlamaya çalışmak.

6 *Birikim*'deki yazıda bu meseleyi tartışmaya başlamıştım...

7 Beni bunun kadar irkilten bir başka şey, bu konudaki konuşmanın şehvetli tonu – ilkini bir tür doğal afet gibi karşılayabiliyorum ama ikincisi kafamı çok kurcalıyor. Projecilik tartışmasının odağında bence uluslararası kamuoyu denilen şey olmalı: Gündemler nasıl oluşuyor, güç dengeleri nasıl kuruluyor, kadın örgütlerinin bu dengelerde nasıl bir yeri var, hangi kadın örgütleri merkeze yakın, hangilerinin sesi bile duyulmuyor... Fon kuruluşları, bu bütünün birer parçası ve gündem oluşturmaları da bütün bu tartışmalardan bağımsız değil.

olmak zorundadır (feminizmin "herkes"ten vazgeçerek işe başlaması onun en önemli handikapıdır); ama "herkes"e seslenmek ancak bir üst anlatı ile mümkündür (iki tek tanrılı dinin yaptığı buydu). İnsanlar ancak öyle bir anlatıda kendi hikâyelerini bulduklarında "herkes"in parçası olurlar. Ve eğer dinsel ve mesiyanik bir söylem içinden konuşmayacaksak (bütün o kurtuluş hikâyelerinin riski de buradadır), şimdi ve burada olup bitenlere müdahale gücümüz ve yeteneğimizle iş göreceğiz demektir: Bulunduğumuz yerde hayatı değiştirerek, hayatın değiştirilebilir olduğunu hatırlatarak.

Daha önce birkaç yerde feminizmin bir tür sosyal hizmet alanı haline gelmesine ilişkin endişelerimden söz etmiştim, tekrar pahasına, bulunduğumuz yerde hayatı değiştirmekten böyle bir sosyal hizmet sunmayı kastetmediğimi söylemeliyim. Kamusal hizmetlerin gönüllülerce üstlenilmesinin istenir ve savunulur bir tarafı yok; alternatif kamusallıklar oluşturuyoruz derken kamusallığı öldürmek demek bu.[8]

Mesele, hayatı dönüştürürken, şimdi ve burada müdahil olurken, el erimindeki ilişkilerin ve eşitsizliklerin birbirleriyle ve daha uzaktakilerle ilişkisini kurmak, burada yaptığımız şeyin öbür tarafta nasıl bir etkisi olduğunu görmeye çalışmak... "Üst anlatı" dediğimiz şey gerçekten bize ait ve insanların orada kendi hikâyelerini bulacakları bir şey olacaksa, böyle bir çabadan beslenmesi şart. Türkiye'de sol hareketin en güçlü olduğu döneme, en fazla yaygınlaşabilmiş hareketlere baktığımızda, başarılanın tam da bu olduğunu görebiliriz: Dünyayı anlatan bir hikâyeleri vardı ve biz o hikâyeye baktığımızda, "bu benim hikâyem" diyebiliyorduk. Çünkü bize o hikâyenin bir parçası olma imkânını veren eylemliliklere katılabiliyorduk. Feminizmi bir sosyal hizmet alanına evrilmekten koruyacak şey, böyle bir hikâyesinin olmasıdır; cansız bir hikâye olmaktan koruyacak şey ise, ona can katacak eylemliliktir.[9]

---

8 Kadın "sivil toplumları"nın böyle bir eğilimleri olduğu kesin –"feminizmin sosyal hizmete dönüşme riski"nin gerisindeki birkaç faktörden biri de, kadın örgütlerinin böyle bir tarihlerinin olması zaten– hayır hasenat işleri.

9 En keskin sözlerin en apolitikler oluşu tesadüf değil herhalde!

Gösteri mi, eylem mi?

"Eylem" dendiğinde "gösteri"nin anlaşılması, üzerinde derin düşünülmesi gereken bir şey. İnsanı başka canlılardan ayırdeden eğer onun aklı değil de eyleme kapasitesi ise (ki öyledir), bu kapasitenin "gösteri"ye indirgenmesi, en hafifinden, vazgeçmek demektir. Bizi insan yapan şeyden: Dünyayı, dolayısıyla kendimizi değiştirmekten. Yukarıda, politikanın kamusallıktan arındırılmasından söz ederken umutsuzluk ve sinizm dediğim şey. Eylemin kendisi, dünyayı da, eyleyeni de değiştirir. Bunu planlayabiliriz, ölçebiliriz, ama eylemde öyle bir "fazlalık" vardır ki, planlarımızın ve ölçümlerimizin ötesine geçer; eylemin özgürleştirici gücü, bu fazlalıktadır.

Size yaşanmış bir örnek: Muhafazakârlığıyla tanınmış bir şehirde, çoğunluğu muhafazakâr, azınlığı ise bezgin kadınlardan oluşan bir grupla "Bu şehirde yaşayan kadınların öncelikli sorunları nedir?" sorusunun yanıtını arıyorduk; yerel sorun diye neye denir, kadınların bu sorunlarla ilişkisi erkeklerden nasıl farklılaşır... diye tartışırken, ortaya öyle bir ortak heyecan, enerji ve irade çıktı ki, gruptaki herkes şaşırdı... Sonra, daha önce hayatının gül pembesi olduğunu anlatan biri dedi ki, "Hayatımın dizginleri benim elimde değil; eğer olsaydı..."[10] Bu kadının hayatına yeni bir gözle bakmasını, yeniden değerlendirmesini sağlayan, grupta yaşadığı güçlenme idi. Bilinç yükseltme hiçbir zaman "sadece konuşma" değildir.

Eminim ki buna benzer benzemez pek çok örnek, bu yazıyı okuyan herkesin aklında vardır. Zaten feminist olmak çok zorlaştığında devam edebilmemizi sağlayan da bu "fazlalıklar" değil midir?

Gösteri, eylemin bir parçasıdır elbette, ama tamamı değil. Bana kalırsa, gösteri kadar çekici, pırıltılı ve gösterişli olmayan çabalardır işin esası. Yani bir kadınla konuşmak, bir başkasının hayallerini dinlemek, bir mahallede danışma merkezi aça-

10 Çok eskide kaldığını zannettiği hayallerinden bahsetti – herhalde bunları anlatmamı istemezdi.

bilmek için uğraşmak... Gerçek dokunmaları, ilişkileri, dönüşümleri mümkün kılan şeyler.

Sonuç

Projeciliğin bir felaket olduğu açık – hem politikasızlaşma anlamına geldiği için hem bağımsızlığı zedelediği, ufuk daralttığı, var olan eşitsizlikleri yeniden ürettiği için. Ama kamusallığın medya ve gösteri ile sınırlanması da onun kadar büyük bir felaket. Korkum o ki projecilik, bu ikinci felaketin kendini arkasına sakladığı şahane bir kalkan oldu; tartışma listelerinde projecilik hakkında atıp tutarak kendini politik bir özne zannetmek imkânını veriyor en azından.[11]

Politik bir hareket, dünyayı değiştirme gücüne, azmine ve iradesine sahip olduğunda, ancak o zaman bir politik harekettir. Bunun için dünyanın çamuruna dokunması, şimdi ve burada olana gönül indirmesi gerekir. Yani, büyük hedefleri küçük parçalara bölmek, bunu yaparken birbirleri ile ilişkilerini ve büyük hedefi unutmamak. Eylemin yarattığı "fazla"yı, yani özgürleşmeyi, yani o eylemin parçası kılınabilmiş her bir insanı özne haline getirebilmesini ciddiye almak, bundan heyecan duymak, buradan güç almak.

"Proje feminizmi" ile ilgili tartışmaların fon kuruluşları ile sınırlı kalması, bize işin bu tarafını unutturuyor. Belki de politika ve kamusallık üzerine yeniden düşünmek için iyi bir fırsat bu: Kendimizi kamusal/politik özneler olarak nasıl kurmalıyız, bunun araçları neler olabilir, nasıl riskler ve hangi imkânlara sahibiz?

Politik toplum/sivil toplum ya da politika/projecilik ikilikleri başlamak için iyi olabilir ama bitirmek için değil bence. Bütün ikilikler gibi.

Amargi Dergi, sayı 2, 2006

---

11 Belki biri de sanal feminizm hakkında yazar bir gün!

Projeler:
Yeni Bir Bağlam, Eski Sorunlar...

On beş yıl kadar önce, biraz farazi bir konu olarak "eşitlik mi özgürlük mü" sorusunu ortaya attığımızı ve tartıştığımızı hatırlıyorum. Perşembe Grubu'nun "serbest" gündemlerinden biriydi ve gruptan biri, "erkeklerle eşit olma" hedefini "farklılık" meselesiyle harmanlayarak tartışmaya açmıştı, bir başkası, "farklılık" değil ama "özgürlük" kavramıyla düşünmeyi önermişti... O zaman bu tartışma bana çok zihin açıcı görünmüştü ama doğrusu epeyce de soyuttu. Günün birinde bu tartışmanın gayet somut, aktüel ve acil bir politik anlam kazanacağını hayal edemezdim.

Şimdi, tam da "projeyle politika yapılır mı", feminizmin devletle ve piyasa ile mesafesi/ilişkisi, aile içi şiddetin kamusal görünürlük kazanmasının anlamı gibi son derece somut, can yakıcı ve acil tartışmalar içindeyken, yıllar öncesinde kalmış bu "farazi tartışma"yı hatırlıyorum – pek de farazi değilmiş anlaşılan!

Bu elbette bize özgü değil, dünyanın her yerindeki feministlerin değişik bağlamlarda, farklı aciliyet duygularıyla yürüttükleri bir tartışmaydı. Bu tartışmayı fazlasıyla hızlı ve kaba bir biçimde de olsa özetlemeye çalışayım:[1] Bildiğiniz gibi, kadınla-

1 Bunu benim yapabileceğimden çok daha iyi yapan Gülnur Savran'ın "Feminizmin İkilemleri (Teoride Aşılabilir mi)" yazısını hararetle tavsiye ederim: *Beden/Emek/Tarih (Diyalektik Bir Feminizm İçin)*, Kanat Kitap, İstanbul, 2004.

rın erkeklerle eşit olma yolunda verdikleri mücadelenin çok eski bir tarihi var – "birinci dalga" denilen 19. yüzyıl feminizmine kadar gidiyor (aslında tekil örneklere bakarsak daha da geriye) Ama feminizmin "ikinci dalga"sı olarak isimlendirilen ve 1970'ler sonrasına özgülenen "farklılıkçı" yaklaşımların da, feminizmin başlangıcından bu yana varlığını sürdürdüğünü eklemeliyiz. Bunlar da özetle, kadınların erkeklerden farklılığını vurgulayıp bu farkın eşitlik uğruna gözden çıkarılamayacak kadar kıymetli olduğunu, dolayısıyla feministlerin kadın deneyimindeki (bir bakışa göre de Kadındaki) farkın değerinin bilinmesi için çalışması gerektiğini söyleyen çeşitli feminist yaklaşımlardı. Böyle bir ayrımı kerteriz alarak baktığımızda, kadınların oy hakkı mücadeleleri eşitlikçi, dil/ edebiyat üzerine yapılan yapıçözümcü çalışmaları ise farklılıkçı çizgiye oturtabiliriz. Dikkat edilirse, eşitlikçi yaklaşımların politik kerteyle ilişkilenmesi son derece kolayken, farklılıkçılığınki öyle değil. Çünkü ilkini ayrımcılık/adalet/hak gibi siyasetin temel kavramlarıyla ilişkilendirebilirken, ikincisini "tanınma" diyebileceğimiz daha belirsiz ve siyasal içerimleri ilki kadar net olmayan bir kavramla birlikte düşünebiliyoruz.[2]

Bu iki hattın birinci ve ikinci dalga feminizmlere özgülenmesi, ikincisinin ilkinin sınırlılıklarını aşabileceği, feminist politikayı derinleştirebileceği inancıyla bağlantılıdır.[3] Eşitlikçi feminizmin devletçilikle ve milliyetçilikle kolaylıkla hemhal olabilmesi, ondan daha iyisini arama arzusunu da güçlendirmiş olabilir.

Ama bildiğiniz gibi, "kadınlar farklıdır", hatta "kadınlar şahanedir" demek güçlendirici bir etki yapsa bile, hızla sınırları-

---

2 Tanınma, kadınlar söz konusu olduğunda özel bir güçlük taşıyor. "Kimlik politikaları" diye adlandırabileceğimiz tanınma talepleri, örneğin etnik gruplar yahut göçmenler söz konusuyken daha kolay politikleşebilirken, kadınların farklılıklarını görünür ve değerli kılma çabası, hızla muhafazakârlığın bir bileşeni haline dönüşüveriyor: Cinsiyet rejimleri zaten kadın-erkek farkı üzerine oturduğu ve kadınların erkeklerden daha değersiz değil, sadece farklı olduklarını söyleyegeldikleri için, "kadınlar şahanedir" söylemini kolaylıkla buyur edebiliyorlar, kadınlar da en şahane halleriyle oracıkta kalakalıyorlar.

3 Birinci/İkinci Dalga kategorileştirmesinin Fransız Feminizminin kurucularından olup da sonradan –bence düşüncesinin mantıki sonucuna giderek– feminizmden istifa eden Kristeva tarafından yapıldığını hatırlayın!

na gelinen bir hattı: Kadınlar erkeklerden farklıdırlar, kadınlar birbirlerinden de farklıdırlar, siyah kadınlar, üçüncü dünyalılar, lezbiyenler, işçi sınıfından olanlar... Hem işçi hem lezbiyen, siyah ve üst sınıftan, bekâr anne olup da sosyal yardım alan, kaşının üstünde gözü olan, su testisini kıran... Siyaseti ketleyen bütün bu farklılık silsilelerini yinelemenin anlamı yok. Ama hangi farklılıkların siyasal, hangilerinin "kültürel" olduğu üzerine de bitip tükenmez tartışmaların yürüdüğünü hatırlamakta yarar var.[4]

Çok kabaca çizdiğim böyle bir çerçeve içinde, feminizmin eşitlik hedefi ile "tanınma" hedefinin kimi zaman birinin, kimi zaman diğerinin öne çıktığı, ama her durumda, ikisinin de varlığını sürdürdüğü uzun bir geçmişi var. Kadınlar her türlü kaynaktan erkeklerle eşit yararlanabilmeyi, ayrımcılığa uğramamayı mücadelelerinin odağına koyarken, kadınlığa ait oldukları düşünülen değerleri de içeren bir "kadınlık" halinin tanınmasını, kabul görmesini de istediler.[5] Bu ikisinin iki ayrı tarihsel döneme ait ve birinin diğerinin "aşılması" olarak görülmesi, feminizmin belirli bir yorumudur ama bana kalırsa, yanlış bir yorumudur.

Bu uzun özeti, bu günün, içinde bulunduğumuz koşulların analizini yaparken düşüncemizi biçimlendiren "tarih bilgisi"ni de sorunun bir parçası olarak görebilmek için yaptım: Feminizmin izlediği hat ne Türkiye'de ne de dünyada, birinci dalga/ikinci dalga hikâyesiyle örtüşmez. Bu hikâyeyi sorunun bir parçası haline getirmek neden önemlidir? Bugün Türkiye'de feminizme ilişkin temel tartışma olan "projecilik" tartışması, eşitlik/farklılık ikilemi ile yakından bağlantılıdır da ondan. "Kadın

4 Yeniden döneceğim ama burada da söylemiş olayım, ataerkilliği "kadınların farkı" üzerinden anlamak sadece eksik değil, ciddi bir politik açmaza da işaret ediyor: Çünkü kadın-erkek farklılığının diğerlerinden ayrı, belirleyici ve kurucu önemini gözden kaçırmamıza neden oluyor. Bu nedenle de "ayrımcılık", feminizmin konusunun sadece bir bölümüdür, tamamı değil.

5 Tekrar pahasına: Bu istek, politikleştirilmesi son derece güç bir istekti, ama politik alandaki görünürlüğünün az oluşu bu alanda yapılan çalışmaların ufuk açıcı özelliklerini görmemizi engellememeli – bizi hem politik hem de kişisel olarak güçlendiren, bakışımızı derinleştiren bir alanı, kadın olmak ve yazmak ile ilgili geniş literatürü düşünmek bile yeter.

sorunu"nu nasıl tanımladığınız, adını nasıl koyduğunuz, yapıp ettiklerinizi, yapılıp edilenleri değerlendirmenizi belirler.

Geçen sayıda yazdığım "Eyleme Güvenmek" yazısı, benim açımdan tartışma alanını gürültüden temizlemek anlamını taşıyordu. Projecilik ile ilgili tartışmanın fonlar ve emperyalizmin oyunları bağlamında yürüyor oluşunu meselenin esasını görmemizi, adını koymamızı engellediğini düşündüğüm için (biraz da galiba çok politik görünen apolitikliğe olan öfkemden), proje yapmanın anlamına farklı bir yerden bakmaya çalışmış, gidişata müdahale etmenin eylemle, eylemekle mümkün olacağını söylemiştim. Şimdi, o yazıda bir yana fazlaca büktüğüm çubuğu yeniden ele almak, konuyu biraz daha etraflıca tartışmak istiyorum.

"Kadın sorunu": Kim, nerede duruyor?

Feministlerin ve kadın hareketinin yıllardır dile getirdiği talepler, esas olarak kamusal politikaların cinsiyet eşitsizliğini görmesi ve kadınların kamusal hizmetlerden eşitçe yararlanmasının sağlanması yolundaydı. Bu bağlamda halen yapılması gereken çok iş var: Yasalar önünde eşitlik hâlâ sağlanmış değil, cinsiyet eşitsizliklerini gören sosyal politikalara ihtiyacımız var, "Kamu Yönetimi Reformu" paketinin kadınlar açısından ele alınması şart, aile içi şiddetle mücadelenin kamu politikalarına dahil edilmesi acil bir ihtiyaç, genel olarak kamusal kaynaklardan yararlanmadaki eşitsizlikler devam ediyor... Dolayısıyla, kamu yönetiminin "kadın sorunu"nda taraf olmasını istiyoruz.

4 Temmuz tarihli Başbakanlık Genelgesi, bu anlamda, kadın hareketinin taleplerinin kamu yönetimi tarafından görülmesi diye yorumlanabilir. Bu genelgenin önemli eksikliklerle (yaptırımın olmayışı, izlemenin nasıl yapılacağının belirsiz oluşu gibi) malûl olduğunu biliyoruz, uygulamada çıkacak sorunlar da (kamu kurumlarının yapısal sorunları, kamu hizmetlerinin tanımlanma biçimindeki sıkıntılar vb) tahmin edilebilir. Ancak, bütün bunlar, genelgenin tarihsel önemini ortadan kaldırmıyor: Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk kez devlet, ka-

dın sorununun tarafı olduğunu kabul etti, çözümün bir parçası olma niyetini gösterdi.[6] Başbakanlık Genelgesi, yeni bir dönemin işareti. Başka işaretlerle birlikte: Doğan Grubu'nun Birleşmiş Milletler'le birlikte yürüttüğü Aile İçi Şiddete Son Kampanyası gibi, kadınlara mikro kredi projelerinin yaygınlaşması gibi, kadın okur yazarlığının artırılması için yürütülen Cumhuriyet tarihinin gördüğü en büyük kampanya gibi. Bana kalırsa, projecilik tartışmaları, ancak böyle bir bağlamın içinde, bu bağlamı varsayarak yapıldığında anlamlı ve yol açıcı olabilir.[7]

Bu bağlam, eşitlik ve farklılık hedeflerini belirli bir açıdan tanımlıyor, bizi bu tanımların politikasını anlamaya, analiz etmeye ve eleştirmeye zorluyor. Bir yandan, "kadının insan hakları" çerçevesinde ve neo-liberal politikaların bir parçası olarak kadınların eşit yurttaşlar haline getirilmeleri kapsamında bir eşitlik tanımı var (Bu tanım, 1995 yılında Pekin'de yapılan Uluslararası Kadın Toplantısı'nda netleşmişti). Diğer yandan, "farklılık", feministlerin kadınların farklılığı çerçevesinde yaptığı tartışmadan çok uzak bir yerde Yoksa o kadar da uzak değil mi?!), bazı kadınların farklılığı üzerinden yeniden kuruluyor: "Namus cinayeti, bir Kürt sorunudur."[8]

Yani artık hem kamu yönetimi, devlet hem de uluslararası kuruluşlar ve özel sektör, "kadın sorunu"nun tarafları olarak kendilerini tanımlıyorlar. Bunu yaparken, eşitlik/farklılık bağlamını kendileri açısından yeniden kuruyorlar. Klasik patriarkanın aile kurgusunun, eve ekmek getiren erkek/yuvayı yapan dişi kuş rollerinin eşitsizliğin yeniden üretimindeki kritik önemini feministler analiz etmiş ve kadınların çalışmaya katılımını

---

6 Başbakanlık genelgesi, bu yazının konusu değil ama bence içeriğinin, yaklaşımının ve muhtemel uygulama sorunlarının tartışılması büyük önem taşıyor.

7 Bu bağlamın bir analizi, elinizdeki sayıda, Hülya Osmanağaoğlu'nun yazısında etraflıca yapılıyor.

8 Namus cinayetlerinin önlenmesine ilişkin politika ve yaklaşımların bir eleştirisi için Nükhet Sirman'ın bir yazısına bakmanızı tavsiye ederim: "Akrabalık, Siyaset, Sevgi: Sömürge-Sonrası Koşullarda Namus - Türkiye Örneği", *Namus Adına Şiddet/Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, der. Shahrzad Mojab, Nahla Abdo, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006. Kadının insan hakları kavramının politik anlamını tartışmak için çok iyi bir zemin sunuyor. Benim içim bu konuda onunki kadar rahat değil ama evet, konu dışına çok da çıkmayalım!

bir hak olarak tanımlamışlardı. Şimdi, bu talebin yeni bir bağlamda, piyasanın talepleri bağlamında gündeme geldiğini görüyoruz. Bunun gibi, aile içi şiddeti feministler politik bir sorun olarak tanımlamış ve buna karşı çok boyutlu bir mücadeleyi yürütmüşlerdi; şimdi, açtığımız bu alan farklı bir politikanın kendini üretebildiği bir zemine dönüşüyor: Aile içi şiddet namus cinayetine, namus cinayeti töre cinayetine indirgenerek Kürtlerin medeniyetten nasibini almamış bir kavim olduklarını söylemenin bir aracı haline geliyor. Böylelikle toplumun bütün dokularını sarmış olan şiddet, bir noktada billurlaşıyor ve bir medeniyet problemi olarak karşımıza çıkıyor.

Bağlamın bir başka belirleyici özelliği, kamu hizmetlerinin ve yönetiminin tanımındaki değişme. "Yönetişim" kavramı bu değişimi özetliyor. Bu yazıda ayrıntısına girmek mümkün değil fakat kısaca, "katılımcılığın artırılması ve demokratikleşme" ya da "sorunun taraflarının çözümün de tarafları olması" gibi hoş ifadelerle dile getirilen bir yönelimden söz edebiliriz. Sivil toplumculuğun günümüzdeki görünümü, bu kavram çerçevesinde, toplumsal grupların örgütlenerek çeşitli karar alma süreçlerine katılması. Demokrasiyi bir "katılım" meselesi olarak gören ve katılımı da sivil toplum kuruluşları aracılığı ile gerçekleştirmeyi hedefleyen böyle bir yaklaşımın handikapları üzerinde çeşitli yerlerde uzun uzadıya duruldu, duruluyor. Ben sadece "kamu" ve "kamu hizmeti" kavramlarının kazandıkları yeni anlamların "kamusallığın çöküşü" olarak ifade edilen olgunun bir parçası olduğunu ve kapitalizmin yeni döneminde iktidarın yeniden yapılanması anlamına geldiğini söylemekle yetineyim.[9] Kadınların ve kadın örgütlerinin "kadın sorunu"nun tarafı ve "çözümün parçası" olarak masaya davet edilmeleri, yeni bağlamın olmazsa olmaz bir parçası.

Zorluk şurada ki, bağlamın böyle kuruluyor oluşu, bizim kamu politikaları taleplerimize de bir yanıt niteliği taşıyor: Evet, zaten biz de sorunu fark ettik, şimdi buyurun, çözelim diyorlar. Bu davete icabet edecek miyiz?

---

9 Eski ve yeni elitler arasındaki çatışmalar, AB ile ilgili görüş ayrılıkları... bu açıdan anlaşılabilir.

Bu davete icabet edip etmemeyi ahlâki olarak tartışmak (ki gördüğüm kadarıyla en çok yapılan şey) yerine, politik bir sorun olarak tanımlamayı tercih ederim. Birincisi, bu daveti davet sahiplerinin niyetlerinden ve gizli emellerinden ayrı olarak düşünebilmemiz gerekli. "Aslında" ne yapmak istediklerini tahmin edebiliriz, çıkarsayabiliriz, varsayabiliriz ama politik özneler, başkalarının niyetlerini kendi amaç ve niyetlerini bilerek, bunların ışığında değerlendirmelidirler; öteki türlüsü, mağdurluk konumunda memnun mesut yaşamak gibi geliyor bana. Yani bizim, feministlerin bu hikâyedeki rolü, senaryoda yazılandan farklı olabilir.[10] Geçen sayıdaki "Eyleme Güvenmek" başlıklı yazıda, bu farkı yaratacak şeylerden birinin işin "doğasında" yattığını, eylemdeki özgürleşme potansiyeli olduğunu iddia etmiştim. Yani herhangi bir eylemlilik, onu planlayanların niyetlerinden ve hedeflerinden fazlasını taşır: Bu fazla, eyleme katılan her bir insanın özgürleşme potansiyelinden kaynaklanır, bu potansiyeli harekete geçirir.

İkincisi, davete icabet etmek, her zaman davet sahibinin istediği, hayal ettiği biçimde olmayabilir. Bu ilişkinin hukukuna ilişkin çok önemli bir tartışma başlamıştı hatırladığıma göre ama korkunç bir biçimde saptırılarak yarıda kaldı (Nimet Çubukçu ile kadın örgütleri arasındaki görüşme/görüşmeme trafiğinden söz ediyorum). Devlet idaresinin kadınları ve kadın örgütlerini "kadın sorunu"nun çözümüne memur etmek ve üstelik kendisini de onların başına denetçi koymak arzusu görülmeyecek gibi değil elbette; bu arzunun tarihimizde, siyasal kültürümüzde temelleri de var. Ama böyle diye yıllarca emek verdiğimiz, açtığımız koskoca bir alanı boşaltacak mıyız?[11] Ya-

10 Bunun için serinkanlı tartışmaya, stratejik düşünmeye, fikri takibe... ihtiyaç var – çok şey mi istiyorum?! Ulaşılamaz güçte ve büyüklükteki bir iktidar konumu tahayyül etmek ve kendini bunun karşısında gerçek bir etki yaratamayacak kadar küçük ve güçsüz hissetmek, kıyamet benzeri kurtuluş tahayyüllerini ateşliyor olabilir, böyle tahayyüllerin belirli bir tatmin sağlayabildiğinin de farkındayım. Ama bununla yetinmeyi hem ahlâken hem de politik olarak çok yanlış buluyorum. Kendi gücümüzü ve potansiyelimizi hafife almaya hakkımız var mı?

11 Bir arkadaşım, İçişleri Bakanlığı'nın yüksek düzey bürokratları ile bir toplantıda, "Tabii bürokrasinin de bu süreçte terbiye olacağını, sivil örgütlerle çalış-

ni, feminist hareketin kendi taleplerine sahip çıkması, bir politik özne olarak "orada" olması gerekmiyor mu? Bunun bizce doğru olan yollarını aramak, bunun müzakeresini yürütmek önemli değil mi?

Projeler: Bu bağlamda yeri nedir?

Yeni bir döneme girmekte olduğumuzu söylemiştim, yeni bir bağlama. Bu bağlamın bileşenlerinden biri, projeler. Projelerin tartışmaya değer oluşu, geçen sayıdaki yazımda belirttiğim gibi, şimdi ve burada sürece müdahil olmanın ve eylemliliğin bir biçimiyken, aynı zamanda, "doğası" gereği, bu eylemliliği sınırlayan, belirleyen bir yanının olmasından. Yani bir sorun olarak tanımlanması gereken, bunu yaparken politik varoluşumuzu yeniden düşünmemizi kışkırtan bir konu. Daha önce bir eylem imkânı olarak projeyi tartışmıştım; şimdi, bütün bu söylediklerimden sonra, projenin kısıtlayıcı "doğası" üzerine birkaç şey söylemek istiyorum.

Proje formatı, çok sayıda sorundan oluşan bir yumakla belirli bir ilişki kurmaya yönlendirir bizi: Parçalara ayırmak, ayrıştırmak, somutlamak, çerçevelemek. Bu yüzden çekicidir, ilerlediğinizi görürsünüz.[12] Bunu yaparken bazı varsayımlarınız vardır; bu varsayımlar o kadar "tabii"dir ki, varlıklarını fark etmezsiniz: Toplum, insanlardan/bireylerden oluşur. Bu ikisinin ortasında, bir de "insan grupları" vardır. Bu insan grupları, bizim hedef kitlemiz, paydaşımız ya da engelimiz olabilir. İnsan grupları, bireylerden oluşur. Onları grup haline getiren, belirli özellikleridir: kadınlık/erkeklik, göçmenlik, okumaz yazmazlık... Bu özellikler, genellikle, bizim bir proje yapmamıza neden olan "sorun"un da kaynağıdırlar. Dolayısıyla, insan gruplarının varlığı, sorunun kendisidir aynı zamanda.

İçinde yaşadığımız toplumu böyle kavramak, varsayımları-

mayı öğreneceğini umuyoruz" gibi bir şey söylediğinde salona çöken ölüm sessizliğini hatırladıkça hâlâ gülerim. Evet, eğitim şart!

12 Yarın İçin Bugünden/Yerel Siyasette Kadınlar Kampanyası çerçevesinde Ceren İşat ile birlikte yazdığımız kitapçığın adı, *Düğüm Bilgisi* idi: Sorun yumağını nasıl çözebileceğimizi görmeye çalışmıştık orada.

mızı "gerçeklik" olarak kabul etmek, bizim bu varsayımlar aracılığıyla gerçekliği belirli biçimde yeniden inşa ettiğimizi fark etmemizin önündeki en önemli engeldir. Daha da önemlisi, gerçekliğin inşasındaki bu "tabii"lik o kadar güçlüdür ki, söz konusu insan gruplarına dahil ettiklerimiz tarafından da kolaylıkla benimsenir. Böylece, aynı amaca yönelik olarak çalışmaya başlayabiliriz: Aynı dili konuşan, aynı gerçekliği varsayan insanlar olarak. Bildiğiniz gibi, projelerde "katılımcılık" kendi başına bir değerdir, "hedef kitle"nin sürece katılımını sağlamak, başarının temel ölçütlerinden biridir. İşte belirli bir sorun çerçevesinde tanımladığımız ve bir "toplumsal grup" haline getirdiğimiz insanlar, kendilerine bu gerçeklik içinde bir yer bulurlar, kendilerine ilişkin algılarını bu tanımlamayla belirlemiş oluruz, böylece katılımcılığı sağlarız.

Benim projelerin doğasındaki bu sorunun farkına varmama neden olan örneği paylaşırsam belki daha iyi anlatabilirim:

Kadınların istihdama katılımlarını ve iş kurmalarını destekleyecek bir çalışma yapıyorduk. Ankara'nın eski ve yerleşik gecekondu mahallelerinden birinde. Bu çalışmanın bir bölümü bilinç yükseltme diyebileceğimiz bir bilgilenme/güçlenme süreciydi, bir bölümü de çalışma yaşamına ilişkin donanımlarını artırmaya dönük bir dizi öğrenmeyi içeriyordu. Çok sayıda kadın katılmak için başvurdu, bu başvurular belirli ölçütlere göre değerlendirildi, bazı kadınlar dışarıda kaldı. Sonra, grup çalışmalarına başladığımızda, katılımcıların kendilerine ilişkin tanımlarını dinleme fırsatım oldu: "eğitimsiz", "ev hanımı", "cahil", "kocasına bağımlı", "hiç çalışmamış", "anca ilkokul", "güvensiz"... Bir eksiklik, esas olarak da eğitim eksikliği üzerinden tanımlanan bir kendilik. Dışarıda kalanlara ilişkin söyledikleri ise, ya bu eksikliğin kapatılamayacak kadar derin olduğu ya da böyle bir eksiklik olmadığıydı ("O daha önce çok gitti kursa", "Kız mesleği bitirdi", "Kayınvalide var, bir yere çıkamaz"). Bunun böyle olmasına şaşmamak gerek, çünkü bir eğitim sürecine katılmak üzere başvurmuş ve kabul edilmişlerdi. Sonra, çalışmanın ikinci oturumunda, aralarında iki yıllık yüksek okul dahil örgün eğitime katılmış çok

sayıda kadın olduğunu öğrendiğimde, kendilerine ilişkin "eksiklik" tanımlamalarını tartıştık birlikte. Bunun nasıl bir kadınlık durumu olduğu üzerinde durduk, "gücümüzü fark etmek" diye ayrı bir başlık ekledik, başarılarımızı fark etmeye, görmeye çalıştık... Bunun katıldığım bilinç yükseltme gruplarında ne kadar sık gördüğüm bir şey olduğunu onlara anlatmaya çalışırken, söylediklerime yabancılaştığım bir an oldu: Evet, yetersizlik duygusu kadınlık durumuna ilişkin bir şey ve yabancımız değil, ama burada tam da zaten bunun adını koymuş ve bu yetersizliği bir "kadın grubu"nun varlığının temeli yapmamış mıydık?

Daha da önemlisi, toplumsal gerçekliği böyle sorunlar üzerinden yeniden inşa ederken (cahil kadınlar/göç etmiş kadınlar/ istihdam dışında kalmış kadınlar) hangi zaviyeden bakıyoruz? Yani burada, bakan göz, özne kim?

Projelerin yeni döneme (ve bağlama) en uygun faaliyet biçimi olması, tesadüf değil. Politikayı teknik bir "sorun çözme" etkinliği olarak algılamak, politik özneyi sorunları çözecek biri (devlet, uluslararası kuruluş...) haline getiriyor. Projeler işte bu "biri"nin en etkin ve verimli çalışma aracı olarak karşımıza çıkıyor. Yukarıda sözünü ettiğim bağlamın kurulmasında ve eşitsizliğin bir sosyal problem olarak tanımlanmasında, proje mantığının önemli bir işlevi var. Böylece, çok sayıda "sosyal problem" ortaya çıkıyor, bunların çözümüne ilişkin küçüklü büyüklü çözümler üretiliyor, üstüne üstlük tarafların da sürece katılımı projeler yoluyla sağlanıyor. Daha ne olsun?!

Biz nerede duruyoruz?

Kadın-erkek farkının ve eşitsizliğinin diğer bütün farkları kuran, belirleyen bir eşitsizlik olarak analizi, feminist politikanın üzerinde duracağı zemindir. Feministlerin açtıkları bu koskoca "kadın sorunu" alanında bir politik özne olarak var olmaya devam etmeleri, ancak böyle bir zemini yeniden, yeniden kurmaları ile mümkündür. Yani var olan çok sayıda farklılığı veri kabul ederek bunlar arasındaki bağlantıları kurmadan ve hep-

sinin iktidarla ilişkisini analiz etmeden "problem çözme" mantığı, yani proje mantığı, feministler için yabancıdır.

Muhalif politika, her durumda, gerçekliğin belirli bir inşasına karşı çıkar, "tabii" gibi görünenin başka bir yerden bakıldığında hiç de "tabii" olmadığını görerek ve göstererek işe başlar.[13] "Kadınlar 'tabiatları icabı' böyledirler, erkekler de öyle" olmadığını söylememiş miydik her şeyden önce? Feminist politika, kadınların ezilmesinden değil ama ezildiklerine ilişkin bilgiden yola çıkmaz mı? Bu ikisi arasındaki fark değil midir politik özneyi yaratan? Yani politik özne diye "kadınlar"ı değil ama "feminist kadınları" görmemizin nedeni, bizim gerçekliğin başka türlü görülebileceğine ilişkin "bilgi"miz değil midir? Dolayısıyla, kadın-erkek ayrımından başlayarak, bütün "tabii" ayrımları, iktidarla, iktidarın yeniden üretilmesiyle (dolayısıyla kaynakların dağıtımı, toplumsal güç ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretimi) ilişkileri bağlamında analiz etmemiz, eşitsizlik problemini bir siyasal problem ("toplumsal sorun" değil!) olarak kurmamız gerekir. Feminizmi "kadın hareketi"nden ayırt eden şey, budur.

Dikkat edilirse, buradaki "politik özne" ile bir toplumsal sorun olarak kadın-erkek eşitsizliğini çözmeye soyunan politik özne arasında çok temel bir fark var.

Yeniden başa dönüp eşitlik/farklılık ikileminin, bu ikilemin belirleyici olduğu bir feminist mücadele tarihi kurmanın önemli bir sorun olduğunu söyleyelim. Çünkü eşitlik hedefi, farklılığın tanınması hedefinden ayrıldığında, vatandaşlık hakları kapsamında tanımlanan ve var olan (ve yeni koşullarda yeniden kurulan) bağlam içinde ulaşılabilir bir hedef olarak rahatlıkla tanımlanabilir. Aynı şekilde, farklılığın tanınması hedefi eşitlikten ayrı düşünüldüğünde, kimlik politikalarının bir bileşeni haline gelmesi, hele de kadınlık/erkeklik söz konusuyken, siyaseti imkânsız hale getiren bir muhafazakâr söylemin içine hapsolması işten değildir. Feministlerin, bugün içinde bulunduğumuz koşullarda, kamusal politikalara ilişkin mücadeleyi bırakma lüksü olmadığı gibi, bu mücadelenin özel ala-

13 Hegemonya kavramından bahsediyorum özetle.

nın politikasından ayrılması, feminizmi bir "kadın hakları savunusu" haline getirir.

Projelerin de bir bileşeni olduğu yeni bağlam feministler açısından çok sayıda ikilemle, açmazla ve zor kararla dolu; zorluğu artıran bir şey de eşitlik/farklılık meselesinin "soyut teori" rafında tozlanmaya bırakılmasıdır kanısındayım. Oysa bu, içinde yaşadığımız bağlamı analiz ederken ve yolumuzu açmaya çalışırken kullanabileceğimiz bir kavramsal araç. Özellikle eşitliğin ve farklılığın özgürlükle birlikte oluşturduğu perspektif, kısa ve uzun dönemli politik hedeflerin oluşturulmasında yol gösterici olabilir. Eşitliği özgürlüğün bir gereği olarak düşünebildiğimizde, günümüzün daraltılmış eşitlik anlayışının ötesine geçebiliriz. Aynı şekilde, farklılığın tanınması talebini kimlik politikaları kulvarına girmeden öne sürmek de bu farklılığı yaratan mekanizmalarından özgürleşme perspektifiyle mümkün olabilir.[14]

Yıllar öncesinde kalmış o tartışmayı hatırlamamın bir nedeni vardı; hem eşitlik hem de farklılığın tanınması taleplerinin ayrılmaz bir parçası olan özgürlük arzusunu hesaba katmadan, onun peşine düşmeden, kendimizi konumlandırmamız mümkün görünmüyor. Feminizmi hem muhalif hem de politika yapan, bu arzunun varlığının ayrılmaz bir parçası olması: ertelenemez, ikincilleştirilemez, unutulamaz.

Eşitlik, tanınma, özgürlük

Sözü çok uzattım galiba epeyce de dağıttım. Projelerle ilgili tartışmayı çok yukarıdan bir "neo liberalizm eleştirisi" ile yapa-

---

14 Eşitlik ile özgürlük arasındaki gerilimin 1789 İnsan Hakları Bildirgesi bağlamında tartışıldığı bir yazı, benim bu konuyu düşünmeme çok yardımcı oldu: Etienne Balibar, *Masses, Classes, Ideas*, "Rights of Man and Rights of the Citizen". Eşitliği özgürlüğün bir gereği olarak ele alan ve benim de kendime çok yakın bulduğum bir yaklaşım, Martha Nussbaum'unkidir – ne yazık ki henüz tek bir kitabı bile dilimize çevrilmedi.

2018'de iki kitabı çevrildi: *Yeni Dinsel Tahammülsüzlük: Kaygılı Bir Çağda, Korku Siyasetinin Üstesinden Gelmek*, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara, *Yapabilirlikler Yaratmak: İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

mayacak kadar konunun içindeyim ve sorunları, ikilemleri, açmazları bizzat yaşıyorum çünkü. Kendi deneyimimden yola çıkarak, projelerin de dahil olduğu yeni bağlamı birkaç boyutuyla görmeye, analiz etmeye çalıştım. Bunu yaparken, feminist mücadele tarihini birinci/ikinci dalga - eşitlikçilik/farklılıkçılık biçiminde okumaktan vazgeçmenin önümüzü ne kadar açabileceğine ilişkin sezgilerimi paylaştım. Bu iki hattın feminist politikanın varlığının ayrılmaz parçaları olduğunu ve her ikisinin de özgürlük arzusu ile ilişkisini hatırlattım. Bizi politik özne haline getiren şeyin, kadın-erkek eşitsizliğinin "farklardan bir fark" değil, toplumun kurucu eksenlerinden biri olduğuna ilişkin bilgimiz ve bu bilgiye dayalı toplum analizimiz olduğunu göstermeye çalıştım. Böyle bir analizden çıkarak çizeceğimiz politik hattın çeşitli uğraklarına değindim, müzakere ve mücadele noktalarına işaret ettim.

Son söz olarak, politikanın evetler ve hayırlarla değil, müzakere ve mücadele ile yapıldığını hatırlatmak isterim. Nasıl bir bağlamda, hangi güçlerle ve hangi güçlere karşı ilerlemeye çalıştığımızı bilmek kadar, sabır, tevazu ve dayanıklılığın da önemli olduğu bir iş.

Amargi Dergi, sayı 3, 2006

Arkadaşlık

Kadın Koalisyonu, "Biliyoruz ki senin yanında olmak, kendimizden yana olmaktır" demiş.

İlknur Üstün, 5 Temmuz günü Büyükada'da gözaltına alınan insan hakları savunucularından biri. Benim arkadaşım. Gözaltına alındıklarını çok geç, saatler sonra öğrenebildik. Daha nerede olduklarını bilmezken, memleketin dört bir yanından kadınlar aramaya başladılar. "İlknur gözaltındaymış, doğru mu?" "Ne yapabilirim?" "İnanamıyorum, İstanbul'a mı gidelim, ne yapalım?"... Şu "senin yanında olmak, kendimizden yana olmaktır" lafını boşuna etmemişler belli ki. Sadece tanıdığı ve sevdiği birine destek olma isteği yoktu o telefonlarda. Onun başına geleni doğrudan kendisine yapılmış sayma da vardı ve bu basitçe İlknur'u sevmekten ibaret değildi.

Kadın Koalisyonu, 120 kadın örgütünden oluşuyor. Farklı şehirlerde, farklı alanlarda çalışan kadın dernekleri, 2001'den beri Koalisyon içinde farklı bir örgütlenme modeli geliştiriyorlar. "Farklılıklarımızla birlikte", "güç birliği" türünden epeyce klişe sloganlarla çözülemeyecek bir model bu. Yerel çalışmanın kolaylaştırdığı ortaklaşma ve işbirliğini hiyerarşik olmayan bir ağ içinde geliştirmeye ve derinleştirmeye çalışıyorlar. Yani kısa vadeli ve çok spesifik işbirlikleriyle yetinmiyorlar da diyelim

"kadın temsili"ni aşan bir katılım çerçevesi kuruyorlar. Bu çerçevenin içine bir katılım biçimi olarak izlemeyi yerleştiriyorlar. Yerel yönetimlerin çalışmalarını cinsiyet eşitliği açısından izliyorlar. Bu işi birbirinden epey farklı örgütler birlikte yapınca, izleme de teknik ve steril bir şey olmaktan çıkıp politik bir araca dönüşüyor. Temiz pak çizelgelerle, kontrol listeleriyle, bayık eğitim programlarıyla değil, günbegün yeniden kurulan ilişkilerle, Fen İşleri Müdürlüğü'nün kapısını aşındırıp müdürü canından bezdirmekle, "gözümüz üzerinizde" sözünü ciddiye almalarını sağlamakla...

Koalisyon deneyimi, dolayısıyla, bir yandan bir örgütlenme modeli geliştirmeye işaret ederken, feminist politikanın gündemi, dili, çerçevesi ile ilgili de bir şeyler söylüyor. Ki farklı bir örgütlenme modeli de zaten böyle bir derinleşme olmaksızın mümkün olmazdı. "Hiyerarşik olmayan ilişkiler" denen şey toplantılarda tartışarak geliştirilebilir gibi görünmüyor bana.

Arkadaşlığın böyle bir derinleşmenin temel bileşenlerinden biri olduğunu seziyorum. Epeyce "doğal", elde bir gibi görünen bir kızkardeşlik değil de, seçilmiş bir yakınlık olarak arkadaşlık. Birbirinden epey farklı (yaşça, başça, politik görüş olarak...) kadınların kurdukları, güçlendirdikleri, içinde değiştikleri ve birbirlerini değiştirdikleri politik bir ilişki olarak arkadaşlık. Bana öyle geliyor ki, şu "senin yanında olmak, kendimizden yana olmaktır", dayanışmadan fazla bir şeye işaret ediyor; kolay kolay vazgeçilemeyecek, geride bırakılamayacak, bizi biz yapan türde bir ortaklığa.

İnsanın temel arzularından biri değil midir zaten kendisinden daha büyük bir şeyin parçası olmak? O şeyi kendisinin yarattığını bilmek, bu arzuyu özgürleştirici bir güce dönüştürmez mi?

Birikim Haftalık, Temmuz 2017

Hepimiz Ev Kadınıyız

> Musil'in diyebileceği gibi, kişilerin üretiminden bahsedeceksek, artık toprağa ve organik gelişime ya da fabrika ve mekanik gelişime değil, bugünün egemen ekonomik formlarına bakmalıyız; yani, sibenetik ve duygulanımın bir bileşimiyle tanımlanan üretime.
>
> – MICHAEL HARDT, *Affective Labor*

Görünmeyen emek tartışmalarının feminist gündemin temel tartışması olduğu yıllar, 1970'lerdi. Feminizmin yükselişi, Marksizmin muhalif hareketler üzerindeki belirleyici etkisi, dolayısıyla maddeciliğin temel yöneliminin emek olması, kadın emeğine bu ilginin sebepleri arasındaydı muhakkak. Bir şey daha var ama: Fordist üretim formunun başatlığının hâlâ devam etmesi ve sanki kapitalizmin esas formuymuş gibi görünmesi. Evin işyerinden ayrı, neredeyse kendine has bir üretim tarzının mekânı gibi düşünülmesine sebep olacak kadar farklılaşmış olduğu bir zaman. Böyle bir zamanın içindeyken, kapitalizm ve patriarka birbiriyle ilişkili ama iki ayrı sistem gibi görünüyordu. İki ayrı sistem, iki ayrı üretim tarzı, iki ayrı norm dizgesi...

Ev emeğinin fabrika ile ilişkisi, temel olarak "yeniden üretim" fikriyle kuruldu: İşçilerin yeniden üretimi. Aynı zaman-

da, evde üretilen emeğin yarattığı ilişki tarzıyla fabrika emeğininki arasındaki fark, son derece verimli ve geniş bir tartışma alanının açılmasını da sağladı. "Bakım etiği". İnsanlarla ve nesnelerle kurulan bakım ilişkisi, ücretli emek ve piyasaya dönük üretimin dışarıda bıraktığı birtakım değerlerin kaynağı olabilir miydi? İnsani varoluşun kapitalist biçimlerinden başka tarzlarının? Kadın emeği, metaları üreten ve kendisi de bir meta olan emekten farklı bir emek türü olarak, ütopik imkânlara elverecek bir zemin miydi?

Görünmeyen emek tartışması, iki boyutu birden içerebildiği, ikisini birden gündemde tutabildiği için, bugün de önemini sürdürüyor. Bir yandan ev işine ücret talebiyle "sevgi" sosuna batırılmış emek sömürüsünü ifşa etmek, bir yandan da soyut emeğin insanlığın gelebileceği son nokta olmadığına işaret etmek. "Kadınlar durursa hayat durur" derken, dünyayı döndüren şeyin ücretli emek olmadığını, emeğin "üretken"liğini değişim değeriyle ölçmenin kapitalistlere has bir acayiplik olduğunu açığa çıkarmak.

Sonra biliyorsunuz, "post"lar çağına düştük: refah devleti sonrası, fordizm sonrası, modernizm sonrası, insan sonrası, özne sonrası...

Emek tartışmaları açısından bence çok önemli bir kitap, 1983'te yayımlandı: *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling* (Kalbin İdaresi: İnsan Duygularının Ticarileşmesi). Arlie Hochschild bu kitapta "duygusal emek" kavramını ortaya attı; yaptığı işin duygusal gereklerini yerine getirmek üzere kendi duygularına "çekidüzen verme" işini kastederek. Sizden sadece bedeninizi değil, ruhunuzu da isteyen bir çalışma düzenini. Gülümse, her an yardıma hazır ve istekli olduğunu göster. Hizmet sektörünün ulaştığı devasa büyüklük ve çeşitlenmeye tanıklık ederken, "pembe yakalı" olmanın özgüllüğüne odaklanmak için iyi bir kavram. Bir yandan da, sevgi sosuna batırılanın sadece ev işi olmadığını yüzümüze vuruyor. "Sevgi emeği" ev kadınlarına ve annelere özgü değil, pekâlâ hostesler, kat görevlileri, öğretmenler, hemşireler, banka çalışanları, sekreterler, satış elemanları, kütüphaneciler, araba yı-

kayıcıları, resepsiyoncular, diyetisyenler, çağrı merkezi çalışanları, dekoratörler, eczane kalfaları, tur rehberleri...

Mavi yaka/beyaz yaka ayrımını biz çok daha eski "kol emeği/zihin emeği" tartışmasından biliyoruz. Pembe yaka ise 1970'lerde yaygınlaşan bir isim. Hem hizmet sektörünün büyümesine hem de bu sektördeki kadın ağırlığına ve feminizmin yükselişine bağlı olarak. Kol işçiliği sayılamayacak ama hiçbir bakımdan "zihin emeği" olarak da görülmeyen bütün o işleri kategorize etmek (ve görünür kılmak!) üzere.

Sembolik etkileşimcilerin ve tabii C.Right Mills'in ilhamıyla ilerleyen ve hizmet sektörüne odaklanan Hochschild'dan farklı olarak, 1990'lardaki "duygulanımsal emek" tartışmalarını başlatan Hardt, kapitalizmin dönüşümüne ve daha önce hizmet sektörüne has olduğu düşünülen kimi emek biçimlerinin yayılmasına baktı. Diyelim fordizm-toyotizm kavramlarının üretildiği otomotiv sektörünün nasıl yeniden örgütlendiğine. İletişim teknolojilerindeki müthiş değişimin üretim yeriyle tüketim yeri arasındaki boşluğu nasıl daralttığına ve bunun hem emek hem de sermaye açısından ne türden yeni imkânlara kapı açtığına.

Bizim için bu tartışmalarda ve kavramsallaştırmalarda önemli olan boyut, emeğin soyut olmayan biçimlerinin kapitalist üretim ilişkileri içinde de azımsanmayacak bir yaygınlıkta görülür hale gelmesi. İster "pembe yakalı" hizmet sektörünün devasa boyutları çerçevesinde düşünelim ister duygulanımsal emeğin sanayi sektöründe de kritik bir rol oynar hale gelmesi üzerinden, kapitalizmin içinde yaşadığımız evresinde, emeğin yeni kavramlarla ve yeni ilişkiselliklerle kavranması gerektiği anlaşılıyor.

Bir yandan da o kadar yeni değil: 1970'lerin "görünmeyen emek" tartışmalarına yeniden baktığımızda bunu görebiliriz. Emeğin "emek" olarak tanınmaması (Sevgiymiş, fedakârlıkmış, doğaymış, arzuymuş...), güvencesizlik (Medeni Kanun'daki mal rejiminin değiştirilmesi için boşuna o kadar uğraşmadık), esneklik (Sabah çamaşır yıkarsın akşamüstü yemek yaparsın, çocuk gelince onun önüne bir kap bir şey, komşunun kayınvalidesi ölmüş helva kavurmaya...), belirsizlik (Ne de-

mek ki "ev hanımlığı" yani?!) yeni emek rejimlerinin kadınlar için fazlasıyla tanıdık boyutları. "Gelin ... ailesinin bir parçası olun", "burada yapacağınız staj, kendinize yatırım yapmaktır", "burada yaptığımız şey çalışmak değil", "yaratıcılığını göster, ekibe katıl"...

21. yüzyılın kadınların yüzyılı olacağı hakkındaki sözler, sadece siyasetle ilgili değildi, iş piyasalarında daha çok kadının yer alacağına ilişkin bir öngörüydü de – düşük ücretli ve "ince parmaklı" olmalarından değil sadece, ekibin bir parçası olmak üzere yetiştirilmelerinden. Başkasını düşünmek, etrafında olup bitenin hep farkında olmak, aynı anda birden fazla işi yapabilmek üzere. Çalışmayı adeta "doğa"larının gereği olarak görmek üzere. "Mesai diye bir şey yok, sana her an ulaşabilirim" denilebilmek üzere.

Çalışmanın "kadınsılaşması", kapitalizmle patriyarkayı iki ayrı sistem olarak görmenin artık pek de anlamlı olmadığına işaret ediyor. Soyut emek/somut emek, ev/iş, kullanım değeri/dönüşüm değeri, üretim ilişkileri/yeniden üretim ilişkileri ayrımlarını veri kabul edemeyeceksek, ikili sistem fikrini neden edelim ki?

Neoliberalizm fazlasıyla bol, içine her şeyi alabilecek bir kavram; ille de bir tanımı yapılacaksa, piyasa ilişkilerinin hayatın her alanına sirayet etmesi denebilir. Kapitalizm artık "sosyal ilişkileri de üreten bir üretim ilişkisi tarzı" değil, o ilişkilerin tamamı. Evi de (aşkı ve sanatı ve yaratıcılığı...) saran bir gerçeklik.

Belki de kapitalist ilişkilerin evi kaplamasından değil de mahrem ilişkilerin üretim ve emek alanını kaplamasından söz etmek daha doğru olacak. Yani ekonomiden eve doğru değil, evden ekonomiye doğru bakmak.

Emeğin emek, emekçinin emekçi gibi görünmediği bir zamandan çıkışın yollarını aramak için fena bir yol gibi görünmüyor bu. Ev kadınlarının da bildiği bir-iki şey olmalı.

Birikim Haftalık, Mart 2020

Üçgenlerden Yamuk Yapmak: Ölüm Yiyenlerin Kazandığı Nerde Görülmüş?

Nazilerin toplama kamplarında, kimin kim olduğunu anlayabilmek için işaretler takarlarmış: Yahudilere sarı, eşcinsellere pembe üçgen. Siyasi suçlulara kırmızı, "kriminal"lere yeşil, "asosyal"lere siyah... Hem herkes yerini bilsin hem de gardiyanlar kime nasıl davranacağını. Vahşetin göbeğinde yaşanmış olmasa, gülebilirdik buna; nihayetinde bir toplama kampındasınız hep birlikte, yerinizin neresi olduğu belli değil mi?

Çok kimliklilik üzerine bir şey duyduğumda, aklıma hep bu geliyor: Nazilerin toplama kampları. Kimliğin her zaman "öyle bir şey" olmadığını, benimsenen, sahip çıkılan, saldırılara karşı savunulan bir aidiyet olduğunu tabii ki biliyorum. Ama bu bilginin arkasında hep o imaj duruyor: Göğüslerine iliştirilmiş sarı, siyah, pembe, kahverengi... üçgenlerle bir duvarın dibine dizilmiş esirler. Bu imaj, çokluğa değil, kocaman bir tekliğe işaret ediyor. Ölüm. Kamplarda "çokluk"tan bahsedebildiğimiz durumlar, her defasında, esirlerin kuşatıldıkları çerçevenin dışına çıkabildikleri anlarda ışıldıyor: Kampta düzenlenen bir futbol turnuvası, yasak olduğu halde yiyeceğini paylaşan biri, ışıklar söndükten sonra fısıltıyla anlatılan hikâyelerin çeşitliliği... Ölümün yenildiği anlar. Tekliğin.

Renkli üçgenleri ölüm yiyenlerin hizaya sokma arzuları-

nın sembolü olmaktan çıkarıp politikanın rengini değiştirmenin aracı haline getirmeye çalışanlardan bazıları, bunu adlarına yansıtmışlar: Siyah Pembe Üçgen. Naziler tarafından öldürülen eşcinselleri ve "asosyal" olarak etiketlenenleri (Fahişeler, "kaytarıcılar", alkolikler, zihinsel engelliler, barış yanlıları...) hatırlatmak üzere, pembe ve siyah üçgeni isimleri olarak seçmişler. İzmir'de 2001 yılından beri İzmir Eşcinsel Kültür Grubu, 2009'dan beri de Dernek olarak varlıklarını sürdürüyorlar. Başka şehirlerde yaşayan bizler, Derneğin adını muhtemelen en çok iki konuyla ilgili işittik: Kapatma davası ve Baki Koşar Etkinlikleri.

Cumhuriyet Başsavcısı "herkes kafasına göre dernek kurarsa anarşi çıkar" diyerek, üçgenlerin ne işe yaradığını hatırlattı. Türkiye'de kurulmaya yeltenilip de kapatma davası açılmayan herhangi bir lgbti derneği yok, neyse ki Siyah Pembe Üçgen de istisna olarak anılma utancından kurtulmuş oldu böylece! Kapatılma nedeni, "genel ahlâka aykırılık" idi. Bu genel ahlâk denen şeyin insanları göğüslerinde üçgenlerle duvar diplerine sıralamakla bir ilgisi var muhtemelen. Yargıtay kapatılma kararını bozdu ama ahlâka aykırılığı teşvik edecek etkinliklerin yapılmasına karşı uyararak. Yani, bir lgbti derneğinin fıtraten ahlâka aykırı olduğunu, bu fıtratı ortaya koymaya kalkarsa düzenin yumruğunu tepesinde hissedeceğini söylemiş oldu.

Lgbti'lere karşı işlenen nefret suçlarında devletin her türlü kurumunun bu tutumunun büyük bir etkisi olduğundan şüphem yok. Bütün vatandaşlar yasa karşısında eşittir ama bazılarının kafalarına göre iş yapmalarını da engellemek gerekir.

Üstelik "bunlar", kafalarına göre dernek kurmaları yetmiyormuş gibi, kafalarına göre etkinlikler de yaptılar bu süre içinde – en çok da şiddetsizlik üzerine çalıştılar. Gerçi çalışma alanı seçiminin kafalarına göre olduğunu söyleyebilir miyiz, emin değilim. Ne de olsa, bir lgbti derneğinin şiddet meselesini erteleme lüksü yoktur. Bu memlekette yaşayan lgbti insanlar şiddetin her türlüsüyle başa çıkmak zorunda kalırlar.

Derneğin adını işitmemize vesile olan Baki Koşar da işte bu insanlardan biriydi. 2006 yılında öldürüldü. "Basit" bir cinayet

değildi, bir nefret cinayetiydi. Katili, haksız tahrik indiriminden yararlandı ve bu aralar serbest kalacak. Siyah Pembe Üçgen Derneği, 2009 yılından beri, Baki Koşar Nefret Suçları ile Mücadele Haftası düzenliyor. Bu yıl, yedincisini yapacaklar.[1]

Baki Koşar'ı göğsündeki pembe üçgenle hatırlamak istemem. Tanışmamıştık ama yazdıklarını, haberlerini, programlarını biliyordum. Çok daha fazlası vardı. Ama biliyorum ki o pembe üçgen olduğu için öldürüldü, o üçgen olduğu için katili on yıl bile dolmadan serbest kalacak. Yani, üçgeni unutmak mümkün görünmüyor.

Göğsüne o üçgeni iliştiren, onlardı. O üçgen orada dursundu ki onunla (ona!) ne yapacaklarını bilsinlerdi. Bir insanın kiminle sevişmek istediği ölüm yiyenleri neden ilgilendirsin ki onu ve herkesi hizaya sokmak, ölümün tekliğini kutsamak arzusundan başka?

Politikanın rengini değiştirmek zor bir iş. Ölüm yiyenlerin malzemesiyle çalışmak zorundasınız çünkü. Onların kullanmayı çok iyi bildiği, sizin başka bir şeye çevirmeye çabaladığınız malzemeyle. Elinizde bu var. Neyse ki, elimizden gelen bundan ibaret değil. Siyah Pembe Üçgen'in bu yılki Baki Koşar Nefret Suçları ile Mücadele Haftası teması, "çokluk" – elimizdeki malzemeye bakacağız, bununla ne yapabileceğimize. Üçgenlerden yıldız, kare, dikdörtgenler yapmayı deneyeceğiz – tabii yamuklar da!

Birikim Haftalık, Şubat 2015

1 http://youtu.be/4HEqvroA0SQ

Bu fotoğrafı Gülşin Ketenci çekmiş. 2010 yılında, Van'da.

Bir yol hikâyesi anlattı bana fotoğrafı sorduğumda. "Serra'yla (Akcan) Van'a gitmiştik birlikte," dedi. Bu kızlarla Tatvan'dan Adilcevaz'a giden dolmuşta karşılaşmışlar. Kızlar bizimkileri biraz takip ettikten sonra, yanaşıp birlikte gezip gezemeyeceklerini sormuşlar. Böylece dördü dolaşmışlar, sohbet etmişler...

Yalnız gezen iki kadın ilgilerini çekmiş belli ki, merak etmişler. Sadece merak etmemişler, tanımadıkları bu kadınlara hayatları, okulları, umutları, dünya görüşleri hakkında bir sürü şey de anlatmışlar. Sonra da güzel bir akarsuyun önünde birbirlerine sarılıp bu fotoğrafı çektirmişler Gülşin'e.

Kadınların yol hikâyeleri hep "değişik"tir, bilirsiniz. Turizmcilerin "destinasyon" dedikleri şeye hiç benzemez. Şuradan çıktık, buraya vardık gibi. Aslına bakarsanız, "kahramanın yolculuğu"na da benzemez – Joseph Campbell'in anlattığı, Siegfried'dir; Tolkien, Frodo Baggins'i anlatır, Necati Özkan da Ekrem İmamoğlu'nu! Şu meşhur "monomit" hikâyesi. Maceraya biraz isteksiz de atılsa, her bir aşamada dönüşen, büyüyen, güçlenen ve sonuçta kazanan kahraman. Bu hikâyede kadınlar yaşlı bilgeler olarak kahramana birtakım iksirler, öğütler filan verebilirler, bir de tabii kahramanlığının ödülü olabilirler. (İmamoğlu hikâyesinde Canan Kaftancıoğlu'na düşen rol neydi?)

Kahraman kadın olduğunda, yolculuk hikâyeleri mutlu sonla bitmez pek. Her gece dans etmek için saraydan kaçan on iki prensesin masalı, yakalanıp cezalandırılmalarıyla biter mesela – en büyükleri için "mutlu son", emekli askerle evlendirilmektir! Mavisakal'ı öldüren Anne bile bu sondan kaçamaz, adamı öldürüp onca serveti ele geçirdikten sonra, o da evlenir. Thelma ve Louise'in sonunu hiç hatırlamayalım isterseniz – hepi topu bir hafta sonu kaçamağıydı istedikleri, kahramanlık peşinde değillerdi ama bakın başlarına neler geldi.

Yerdeniz Üçlemesi'nin (Ursula Le Guin, tabii!) Tenar'ının büyüme macerası güzel bir istisnadır. Le Guin, kahramanlık hikâyesini bir kadın hikâyesi olarak anlatır orada, ilham verir, içimizi havalandırır.

Kadınların yolculukları ta baştan, bir kadının yola çıkmasının uygunsuzluğundan itibaren zordur. (Hadi çıktın, o zaman aşkın yoluna çık da münasip bir mutlu son olsun bari!) Zordur, canavarlarla savaşırken bile bir yandan dökülen kanı temizlemeleri, dağınıklığı toparlayıp korkanları yatıştırmaları, yaralılara el uzatmaları gerekir... Yürüyüp gidemezler, gitseler, akıl-

ları arkada kalır. Mavisakalı öldürdükten sonra Anne'ın yaptığı ilk şey, herifin ölü kanlarını gömmekti. Batan güneşe doğru ilerleyen yalnız kahraman, erkektir, kadın değil.

Bana öyle geliyor ki, yola çıkan bir kadınsa, geçip gitmiyor da bir parçası hep geride kalıyor. Yani sadece aklı kalmıyor, izi de kalıyor. Diyelim kendisine büyülü iksiri verecek yaşlı cadıyla karşılaştı, iksiri alıp yoluna devam etmiyor da kadınla konuşuyor, ona anlatıyor, onu dinliyor. Yürüyüp gittiği yer artık o yürümeden önceki yer değil. Sadece kahraman dönüşüp büyümüyor, yola, cadıya da bir hatıra bırakıyor. "Kendine kahraman"lık kadınlara göre değil.

"Kadın kadının yurdudur" sözü, bana hep böyle bir anlamı düşündürüyor. Yolu, karşılaşmaları, bir yol ağzında ayaküstü sohbeti, gitmeyi, giderken iz bırakmayı, dönmeyi, dönüp de bulmayı, bulduğunun bıraktığından başka olduğunu görüp sevinmeyi, yol ağzındaki sohbeti sanki başka birileri yapmış gibi hatırlayıp gülmeyi... Belki de "yurt" kelimesinin "yer"le ilişkisi sebebiyle. Kızkardeşlik, "sista"lık, bütün kızlar toplandık hikâyelerine ne kadar uzaksam, bunu da o kadar seviyorum. Kahramanlık, insanın kendisiyle ilgili olduğu kadar, yurduyla da ilgili olmalı diye düşündüğümden herhalde. Geçip gitmekle değil, toplayıp düzenlemekle, kurmakla ilgili. İz bırakmakla. Aslında, yurt kurmakla.

Gülşin bu fotoğrafı çekerken, Serra da oradaymış. Onun yolculuk hikâyesi de başka – ölmüş bir babaanne var o hikâyede, soykırım var, Müslümanlaştırılıp evlendirilme var... Babaanneye yazılan mektuplar var. Adilcevaz'dan gelmişler ve kimbilir daha nerelerden. Sanki işte, yol ağzında durup ayaküstü sohbet etmişler, sonra kendi yollarına gitmişler. İzleri kalmış birbirlerinde. Kadınlar, birbirlerinde izler bırakırken birbirlerine yurt olurlar. Bırakırken, bıraktıkça. O izler çoğalır, büyür, birbirine eklenir, dünya olur. Yurt olur.

Birikim Haftalık, Aralık 2020

Feminizm Kendi Arasında[1]

Feminizmin kendi arasında üçe ayrıldığı hikâyesine hiç inanmadım (Gülnur affetsin!). Bir defa çıplak gözle bakınca, çok daha fazla feminizm var etrafta. Sonra, ne liberalizm ne radikalizm ne de sosyalizm, öyle şişede durduğu gibi durmuyor: Liberalizmin eşitlik idealini pekâlâ devlet feminizmi canı yürekten savunabiliyor mesela. Sonra, bizde radikal diye devlete kafa tutana denir – ne kadar şedit olursa, o kadar radikaldir. Ne bileyim, beden politikası filan gibi şeyler daha "yumuşak" konular olarak görülür. Bu yüzden, memleketimizde tespit edebildiğim feminizm çeşitlerini sıralayarak bir hizmette bulunmak istedim. Ama bilinmelidir ki, bütün kategoriler gibi bunlar da geçişlidir. Bugün latan olan yarın yatan olur. İşte şöyle şeyler:

1 Hiç yayınlanmayan bu yazı, feministler arasında epey dolaştı. Yıllar sonra, şimdi baktığımda, aradan geçen zamanda bazı kategorilerin anlamını kaybettiğini, yeni kategorilerin oluşturulması gerektiğini gördüm. Ama bir yandan da, 1990'ların sonunda bir feministin gözünden "âlemler"in nasıl görüldüğüne ilişkin fikir verdiğini düşündüm ve öylece bıraktım. Bugün daha çeşitlenmiş, yepyeni bir sınıflama yapılabilirdi! Tapınak rahibeleri, "içinde ben yoksam o feminizm değildir"ciler, diplomatlar, klavye eylemcileri...

Küskün feminizm

"Eve gidip reçel filan yapayım artık" duygusu bütün feministlere ara ara gelir; bazılarına gelir ve gitmez, işte onlardır küskün feministler. Yorgun feministlerden farkları, her an yeniden dönme ihtimalleri olmasıdır; küserler ama yan gözle de olup biteni izlerler, kendileriyle ilgilenilmesi, şefkat gösterilmesi halinde, hoş sürprizler yapabilirler.

Kırgın feminizm

Başka feministlerden ağır darbe alıp köşesine çekilen kadınların feminizmidir. Küskün feministlerden farkları, mücadele enerjilerinin değil, sosyal enerjilerinin tükenmiş oluşudur.

Yorgun feminizm

"Biz hepsini yaptık bunların, bir şey olmuyor" derler. Haklıdırlar. Aynı zamanda haksız. Ha bire yapmadan olmaz zaten çünkü!

Kendine feminizm

Feministtirler de bunun feminist harekete pek faydası olmaz. Öncelikleri falan – ne bileyim işte! Akademikler arasında çok vardır kendine feminist.

Bilgici feminizm

Bunlar çok şanssız bir grupturlar. Herkes birtakım alanlarda uzmanlaşır ve derinleşirken, bu garibanlar her şeyden biraz biraz bilmek zorundadırlar. Çünkü çeşitli konulardaki animasyonlara kadın gerekir, uzmanlar gönül indirmez, bunlar gider. Yazık onlara. Ama işte, her şeyden biraz bilince, o zaman bu her şeyin kendi arasındaki bağlantıları görme şansını da bunlar bulur, şahane politik analiz yapabilirler yani. Yok, o kadar da yazık değil.

Asabi feminizm

Biraz yaş durumuyla ilgilidir. Genç ve sinirli kadınlardır (ama yaşlı ve sinirli istisnaları da hatırlayalım!). Bunlara sabırla, tahammülle, şefkatle yaklaşmak gerekir. Çatışmanın faydası yoktur, asabiyetlerini artırır sadece.

Yerli feminizm

Soldan sağa, geniş bir yelpazededirler. İsimleri Gül Çiçek, Koşan Dişi Kara Kartal, Beyaz Bulut falandır.

Kolejli kız feminizmi

Şımarık ve züppedirler. Kendine feministlerden bile kötüdürler, çünkü zarar verirler. Bilip bilmeden her konuda konuşur, yazarlar. Dünyayı kendi yaşadıkları yerden, insanları kendi tanıdıklarından ibaret sanırlar. Sinirdirler.

Vazifeli personel feminizmi

Bilgici feminizmin bir alt türü olarak da düşünebiliriz bunları. Sadece animasyona değil, hamallığa da yararlar. Onlara da yazıktır. Ama onlar da her şeyin içinde oldukları için, epey sağlam bir perspektif oluşturabilirler – vakitleri kalırsa yani!

Profesyonel feminizm

Vazifeli personel feminizmiyle karıştırılmaması gerekir. Güncel gelişmeleri yakından izleyerek eğilimlere göre yol alan bir türdür. Bugün yönetişim, yarın savunuculuk... Projeler, projeler... Kadınlarla pek alakaları yoktur; projelerinde çalıştıracaklarını bilirler, bir de "hedef grup" diye tanımladıkları kadınları bildiklerini düşünürler.

Harbi feminizm

Solculuğun harbi delikanlılığa evrildiği dönemde, bu kadınlar da solcu harbi kızlar olarak zuhur etmişlerdir. Argoysa argo, delikanlılıksa delikanlılık. Sıkıcıdırlar.

Ruhen feminizm

"Ben küçükken babama kafa tutardım, neden annemle ben evde oturuyoruz da sen dışarı çıkıyorsun diye sorgulardım" filan gibi şeyler söyleyenlerin feminizmidir.

Makro feminizm

Sadece dünyayı Saylonluların işgal etmesi çapındaki olaylara ilgi duyanlar için birebir – uluslararası kadın ticareti filan gibi konularla uğraşır.

Latan feminizm (bkz. Kendinde feminizm)

Latan feminizm, objektif koşulları olgunlaşmış ama subjektif koşullarda yaya kalmış kadınları içeren en geniş feminizm türüdür. Latan feminizmin harekete geçmesi, dünyayı fena sallayacaktır.

Temsilî Kadın, Kadınları Temsil Edebilir mi?

Piyes Değil, Temsil, Temsil!..

Türkiye'de 1930'lardan beri kadınlar seçme ve seçilme haklarına sahipler, ama yetmiş beş yılda gelebildiğimiz temsil oranları, parlamentoda %4,4, yerel yönetimlerde %1! Temsilin bunca düşük bir oranda gerçekleşiyor oluşuna ilişkin söylenebilecek çok şey var. Bu düşük oran, bir yandan da temsilin niteliğine ilişkin soruların peşine düşmeyi de ertelememize neden oluyor: "Zaten kaç kadın var da bir de bu kadınların niteliklerini, hangi mekanizmalardan geçerek seçildiklerini tartışalım" diyoruz. Doğru tabii, beş yüz küsur adamın içinde yirmi dört kadın varsa, insanın gönlü onları her koşulda desteklemek istiyor. Bir de şu mahut "eşik" meselesi var: Kadın temsili %30'un altında olduğu sürece, cinsiyet sorunlarının gerçekten temsil edilmesi, seçilen kadınların sahici bir değişime yol açabilmeleri mümkün değil diyor siyaset bilimciler. Bu nedenle de o sihirli orana varana dek, niceliği artırmaya öncelik vermemiz, niteliği ancak ondan sonra tartışmamız uygun olurmuş. Bu demektir ki, daha uzun yıllar tayyörlü/mizamplili kadınlara sabır göstermemiz, hatta onları destekleyip sayılarını artırmamız gerekiyor!

Türkiye'de siyasal temsil mekanizmalarının nasıl anti demokratik, nasıl seçkinci olduğunu biliyoruz. Yani temsil sorunları sadece kadınlara özgü değil. Ancak kadınların temsi-

linde kendine özgü bazı nitelikler var: Kadınların siyasetteki varlıkları esas olarak bir medeniyet ve Batılılık göstergesi olarak algılandığı için, seçilebilen kadınlar, uzun yıllar erkeklerin geçtiğinden çok daha ince eleklerden geçebilenler oldu: Ortalama siyasetçinin çok üzerinde bir eğitim, mesleki kariyer, siyasetçi bir baba (Tansu Çiller'de olduğu gibi sanal bir baba-kız ilişkisi de iş görebildi bazen)... Dil bilen, piyano çalan, kibarcık kibarcık konuşan bu hanımlar, meclis komisyonlarının çalışkan üyeleri, uysal ve uyumlu kız evlatlar olarak parti yönetimleri için de önemli bir destek oluşturdular. Bu tablonun dışına düşen pek az sayıdaki kadın, parti örgütlerinden gelmişlerdi ve güçlerini buradan aldıkları için, pazarlıklara, ittifaklara girebildiler, hesaba katılmayı talep edebildiler.

Siyasete girebilmiş elit kadınlar, uzun yıllar kendilerinin kadın cinsinden olduklarını unutmaya ve unutturmaya çalıştılar: Kadın-erkek yok, insan vardı ne de olsa. Böylece, kimi örneklerde insanın içini acıtan bir kütlük, duyarsızlık geliştirdiler. Erkeklerden beter bir hal. "Ben hiç ezilmedim, hep destek gördüm" diyenler kadar, "ben kendimi ezdirmedim, mücadele ettim ve kazandım" diyenler de vardı aralarında. Bu desteklerin, mücadelelerin gerçek hikâyelerini, ödenen bedelleri hiç bilemedik – kendilerine bile söyledikleri şüpheli.

Siyasette sadece elit kadınlar mı vardı? Tabii ki hayır. Bütün partilerin tabanında, kapı kapı dolaşan, partiye üye yazan, mahalle çalışmaları yapan, kermesler düzenleyen kadın kolları (ya da komisyonları) oldu hep. Buralarda kadınlar partinin genel politikalarına ilişkin herhangi bir söz söylemenin hayalini bile kurmadan, "birer nefer gibi" çalıştılar. Yıllarca çalıştılar, bazen küstüler, bazen bıktılar, umutsuzluğa kapılıp gittiler, yerlerine yenileri geldi... Bazen fazla çalışıp büyük işler başardılar, o zaman kendilerine hadleri bildirilip bir çırpıda görevden alınıverdiler... Buna karşı hiçbir şey yapamadılar çünkü uğradıkları haksızlık yasaldı. Onların başına böyle şeyler gelirken, partilerinin üst düzeyindeki kadınların gıkı çıkmadı.

Partinin karar organlarında ya da Meclis'te yer alan kadınlar tabii ki bu neferlerin arasından çıkmamıştı. Onlardan beklenen

farklıydı çünkü. Bu yüzden de aşağıdaki kadınlarla bir bağ kurma ihtiyacı duymadılar, çoğu durumda, bundan özellikle kaçındılar. Kadın kolları gibi tâli bir işle uğraşmak, siyasal kariyerleri için yanlış olurdu.

Bu tablo temsilin değil, olsa olsa tatsız, sakil ve inandırıcılıktan yoksun bir piyesin tablosu. Biz artık bundan bıktık. "Kadınlar tüm karar mekanizmalarına" derken istediğimiz, kendi sorunlarımızın temsiliydi, "nazik, yumuşak, temiz" bir kadınlık idealinin temsili değil! Artık bu sorunları yaşayan, üzerine düşünen, politikalar üreten kadınlar görmek istiyoruz temsilcilerimiz olarak. Bizim aramızdan çıkmış, parti liderlerinden önce yüzünü bize dönen, derdimizi anlatabileceğimiz kadınlar. Tecavüze uğrayan küçük bir kızın tecavüzcüsünü kışkırtmış olabileceğini söylemeye utanmayan, kendisini "erkek gibi kadın" olarak tanımlayan, bizden "kadınlarımız" diye söz edenleri değil, kadın gibi kadınları seçmek istiyoruz.

İnanıyoruz ki böyle kadınlar, sadece bizim sorunlarımızı siyasete taşımakla yetinmeyeceklerdir. Siyasetin çıkarların temsiline yahut teknik bir idari meseleye indirgenmesine karşı, kendi deneyimlerinden çıkardıkları bilgiyi, toplumu toplum yapan değerleri öne çıkaracaklardır: çocuğun, yaşlının, hastanın sahiplenilmesi, güçsüze el uzatılması, birbirine kulak verme, barış, dayanışma... Artık "kadın siyaseti"ni böyle anlamak, böyle yapmak zorundayız. Çünkü hakikaten bu piyesten çok sıkıldık.

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Mart 2004

Yerel Politikada Kadınlar

Türkiyeli kadınlar olarak oldum olası en çok övündüğümüz şeylerden biri, seçme ve seçilme haklarımızı Avrupalı ve Amerikalı hemcinslerimizden önce kazanmış olmamızdır... Gerçi biliyorsunuz bu konuda da rivayet muhtelif; "haklarınızı almadınız, size altın tepside sunuldu da ondan kıymet bilmiyorsunuz" klişesi yıllar ve yıllar boyu kafamıza kakıldı durdu. Çok sonra, bazı kadın araştırmacılar çıkıp 20. yüzyıl başında bu memleketin kadınlarının çıkardıkları dergileri, yaptıkları toplantıları, mitingleri yeniden keşfettiler, biri hak peşindeki kadınların nasıl susturulduklarını anlattı... Gördük ki, hakkını isteyen, kendini erkeklerle eşit gören ve öyle davranan kadınlar, egemen erkeklerde müthiş bir korku yaratıyormuş. Kimi zaman alaycılıkla örtülen, bazen aba altından sopa göstermelerine neden olan, kimi zaman da kadınların açıkça baskı, taciz ve aşağılamayla susturulmalarıyla sonuçlanan bir korku (Bu trajik ve enteresan hikâyeler için Yaprak Zihnioğlu'nun "*Kadınsız İnkılap*" kitabını tavsiye ederim). Kadınları ancak "kurtarılması gereken" konumundayken yahut kendisini insan yerine koydular diye minnetten kırılırken görmek isteyen bu zihniyetin bugün de yaygın olduğunu biliyoruz. "Anadolu Kadını" ideal tipine siyasal yelpazenin her köşesindeki erkeklerin bu kadar bayılmaları, nedendir yoksa?

Hikâyenin başı nasıl olursa olsun, geldiği nokta pek iç açıcı değil: Yetmiş beş yıl sonra, kadın milletvekili oranı %4,4! Yerel yönetimlerde, daha da beter durumdayız; 1999 seçiminden sonra, kadın belediye başkanı oranı %0,6, kadın belediye meclis üyesi oranı %1,6, il genel meclisinde ise %1,4. Bu oranlar, dünya sıralamasında en diplerde sürünmemiz anlamına geliyor, bir yandan da gayet ilginç bir inceleme alanı olmamıza. Çünkü dünyanın pek çok yerinde, yerel yönetimlere, kadınlar nispeten daha kolay erişebildikleri için, parlamentolara göre daha fazla temsil edilebilirler. Yani, yerel yönetimlerde kadın temsil oranları, genel yönetime göre daha yüksektir. Çünkü yerel hizmetler eve daha yakındır, kadınların geleneksel rolleriyle bağlantısı daha kolay kurulabilir. Bizde ise, bu mekanizma tamamen farklı işliyor belli ki.

O zaman, "yerel siyasette ne var ki kadınlar için belediye meclisini parlamentodan daha ulaşılmaz kılıyor" diye sormak lazım. Yanıt basit: Yerel siyasette rant var. Kentlerin hâlâ hızla büyüdüğü, kentsel arsa talebinin son hız arttığı bir ülkede, imar planlarının yapıldığı yerlerin rant dağıtım merkezi olmasında şaşılacak bir şey yok tabii. Ülkemizde, üretim dışı gelirler (yani rantlar), gayrı safi milli hasılanın %60'ını oluşturuyor, bu oranın yarısından fazlası ise kent rantları. Bu çapta bir rant, yerel siyasetin başka bir boyuta taşınmasına neden oluyor. İnsani, ahlâki, toplumsal ve kültürel değerlerde büyük bir yozlaşmaya kaynaklık ediyor. Bu rantın paylaşımı, kıran kırana bir mücadele, zaman zaman silahların konuştuğu bir şiddet ortamı demek aynı zamanda.

Kadınların doğaları gereği nazik, yumuşak ve barışçı olduklarını düşünenlerden değilim. Ama biliyorum ki, kadınlar dünyanın her yerinde olduğu gibi, ülkemizde de mülksüzler. Üzerinden rant elde edecekleri arsaları, arazileri yok. Müteahhitlik yapmıyorlar, imar planlarındaki değişikliklerden kazanç sağlamıyorlar. Dolayısıyla, bu rant savaşının bir parçası olmadılar bugüne dek.

Kadınların yerel siyasete uzak durmalarının bir başka nedeni, yerel yönetimin çok "teknik" bir konu gibi sunulması. San-

ki belediye meclisinde ancak mühendisler olabilirmiş gibi. Zaten kendilerine güvenleri sürekli zedelenen, "sen anlamazsın, sen bilmezsin"lerle yetişen kadınların böyle bir işe kalkışmaları, büyük bir cesaret gerektiriyor.

Peki, yerel siyasette kadın temsili neden gerekli? Ya da şöyle sorulabilir: Kadınları mutlaka kadınlar mı temsil eder? Bunlar son derece tartışmalı, politik sorular. Şimdilik yalnızca "eşitlik"ten söz etmekle yetinelim: Farklı toplumsal grupların toplumsal karar süreçlerinde temsil edilmesi, demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. "Ben hepiniz için en iyisini yaparım" diyen, olsa olsa diktatör olur.

Kadınlar ve erkekler, mahalleyi, şehri, köyü, aynı biçimde kullanmaz. Sorunları, ihtiyaçları, beklentileri farklıdır. Yaşanılan çevrenin sunduğu ekonomik ve toplumsal olanaklardan yararlanma fırsatları aynı değildir. Bu nedenle, birlikte yaşadıkları çevreye yönelik politikalar (ya da politikasızlıklar) ve uygulamalar, kadın ve erkekleri farklı biçimde etkiler. Bu nedenle, kadınları "farklı bir toplumsal grup" olarak kabul etmemiz gerekir.

- "Ne katılamadığımız geç saat toplantıları ne içki masalarında alınan kararlar... Biz kadınlar, bizim de var olabileceğimiz bir yerel siyaset tarzı yaratabiliriz! Evimizi idare ettiğimiz gibi, beldemizi de idare edebiliriz!
- Çünkü, mahallemizin yolları asfaltlı ve temiz olsa, her gün evimize taşınan tozu, çamuru temizlemekle uğraşmayacağız! Yaygın ve ucuz belediye kreşleri açılsa, mesleki eğitim programları olsa, günlerini dört duvar arasında geçiren başka kadınlarla bir araya gelebileceğimiz mekânlarımız olsa, çalışıp para kazanabilme olanaklarımız artacak!
- Hava karardıktan sonra, her yer iyi aydınlatılmış olsa, kendimizi daha bir güvende hissedebileceğiz!
- Bunlar, çoğu kadının yaşadığı ve yerel yönetimlerin çözebileceği TOPLUMSAL SORUNLAR!
- Ve biz katılmadıkça, yerel siyaset bizim ihtiyaç ve sorunlarımıza sağır-kör kalmaya devam edecek.

- EVET KADINLAR, ADAY OLALIM! ÇÜNKÜ, BİZ EN AZ TEKNİK BİLGİ KADAR ÖNEMLİ OLAN BİR ŞEYE SAHİBİZ: YAŞAMLARIMIZIN BİLGİSİNE..."

Ka-Der (Kadın Adayları Destekleme Derneği) Ankara Şubesi, geçtiğimiz aylarda yerel siyasete ilişkin bir dizi broşür çıkardı. Yukarıdaki sözler, bu broşürlerden birinden: "Siyaset hepimizin işi" diyen kadınlar bu kez işi sıkı tutuyorlar, haberiniz olsun!

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Şubat 2004

Maya

Seçim öncesinde "bilinçli seçmen"lerden adaylara, konuşan herkes asli kentsel sorunun trafik olduğunda hemfikir gibi görünüyordu. Arabayla yeterince hızlı gidememek, evinin önüne park edememek, kentin her yerine kendi dört tekeri üstünde ulaşamamak... Tartışma programlarında da belediye hizmetleri öyle kategorize edilmişti: Ulaşım, çöpler, altyapı hizmetleri... Bir de işte biliyorsunuz, "kültürel hizmetler" var: Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, sakatlar falan, bu başlık altında düşünülebilir. Ne de olsa kültür başka kimin işine yarar?

Kültür demek, bir kültür merkezi demek her şeyden önce. Burada konser verdireceksiniz, konferans falan yapacaksınız, hatta beceri kursu bile düzenleyebilirsiniz. Kadınları, çoluk çocuğu toplayıp getirirsiniz, bir de münasip şarkıcı. En büyük başkan bizim başkan!

Kadınlar yerel yönetimlerde söz sahibi olsunlar, kendi sorunlarını temsil edebilecekleri mekanizmalar kurabilsinler diyenler, böyle bir yerel yönetim politikasını acaba değiştirebilir miyiz diye düşünüyorlar. Yani belediyeciliğin bir yanda imar planları gibi esas işlerden, diğer yandan yoksullara yardım, sosyal ve kültürel hizmetler gibi "light" işlerden oluştuğunu zanneden, belediyeciliği böyle yapan zihniyeti biraz sarsabilir mi-

yiz... Yoksulluğu bir toplumsal meseleden çok bir "muhtaçlık" durumu olarak gören, dolayısıyla da kendi sorumluluğunun yoksullara yardım olduğunu düşünen belediyecilere farklı örnekler gösterebilir miyiz...

Ankara'da yaşayan kadınların yalnızca %13'ü otomobil sahibi, %45'i sağlık hizmetlerine ulaşımda güçlük çektiğini söylüyor, beş kadından biri hane içinde kötü muameleye maruz kalıyor, kadınların %91'i sığınma evlerinin çok gerekli olduğunu düşünüyor, %90'ı kendi mahallesinde toplum merkezi istiyor... Bu kadınlar, sosyal ve kültürel hizmetlerin "light" hizmetler olmadığını can acısından biliyorlar en azından. "Kültürel faaliyetler" denilen türden halk eğlencelerinin yetmediğini, belirsiz bir düzenle verilen belediye yardımlarının onur kırıcı olduğunu, kendi üretken kapasitelerini ortaya çıkaramadıkça daha iyi bir hayat umutlarının olmayacağını... "Çalıyor ama iş de yapıyor" denen becerikli adamlardan kendilerine bir hayır gelmeyeceğini.

Sorunları çöp/altyapı/trafik gibi kategoriler içinde değil ama insanların hayatındaki bağlantılarıyla kavrayabilen, çözümleri sorunları yaşayanlarla birlikte üretme azmi ve cesareti, çözümlerin mümkün olduğuna inancı, bunları hayata geçirecek yaratıcılığı ve becerisi olan yöneticilere ihtiyaçları var kadınların. Kendilerine benzeyen yöneticilere yani. Onlar gibi azıcık kaynakla çok iş yapabilen, gündelik hayatı ve ilişkileri örgütleyen, büyük sorunlara yaratıcı çözümler getiren...

Örneğin, on beş yıl önce kurulan ve bugüne kadar pek çok kadın girişimciye küçük kredi vermeyi başarmış bir kadın kuruluşu, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'nın tecrübesi, yerel yönetimlerin yoksullara iane dağıtma pratiğine başka bir gözle bakmamızı sağlamaz mı? Bu vakfın "Maya" adı altında yürüttüğü sistem örnek alınamaz mı? (Kadınların emeklerini mayalayıp büyütmelerini destekleyen bir sistem Maya.)

Vakfın yöneticisi Şengül Akçar diyor ki, "Yoksullar kadar borçlarına sadık kimse yok. Muhakkak zamanında geri ödüyorlar, çünkü yeniden ihtiyaçları olabileceğini biliyorlar". Vakfın merkezi İstanbul'da ve İstanbul gecekondularında yaşayan

ailelerin gelirlerinin %75'i, kadınlar tarafından sağlanıyor (Ticaret Odası Araştırması). Bu demektir ki, kadınların desteklenmesi, ailenin yoksulluğunu hafifletmek için akıllıca bir yoldur. Çünkü kadınlar belli ki evin geçimini üstlenmiş durumdalar; bu sorumluluğu daha rahat taşımalarına yardımcı olmak pekâlâ mümkündür.

Kadınlar, çok küçük paralarla, mesela 500 milyon lira gibi bir sermaye ile iş kuruyorlar. Kredinin geri ödeme koşulları, yapılacak işin niteliğine, kadının durumuna göre saptanıyor. İsterse üç ay içinde ödüyor, isterse sekiz ayda. İşini kurduktan sonra, diyelim elektrik faturasına sıkıştığında, yine yardım isteyebiliyor. Çok değişik işler yapabiliyorlar: Tekstil ya da temizlik ürünleri satmaktan takı üretmeye, lokantacılığa kadar. Yaşadıkları yerin ihtiyaçlarına, kendi becerilerine göre, ne iş yapacaklarını belirliyorlar. Kredi alabilmek için birbirlerine kefil oluyorlar – ortak olmaları ya da aynı işi yapmaları gerekmiyor bunun için. Ve Şengül Hanım'ın dediğine göre, geri dönmeyen kredi oranı, sadece %2 imiş!

Risk alan, kendi işini kuran, evini geçindiren, kendi ayakları üzerinde durabilen bu kadınlara artık "muhtaç" denir mi? Yıllar boyunca durmadan kuru erzak yardımı yapmaktan daha ucuza mal olmaz mı onlara böyle destekler sunmak? Ne idüğü belirsiz adamlara içlerini boşaltsınlar diye kamu bankalarını satarken bir engel yaratmayan mevzuatta, bu türden mikro kredi sistemlerine işlerlik kazandırabilmek için gerekli değişikliklerin yapılması çok mu zordur?

Yerel seçimlerde seçilen 3225 başkanın sadece 18'i kadınmış. Bu soruları kime soracağız peki?!

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Nisan 2004

Kadın Devrimi

On yaşındaki oğlum sordu: "Kemalizm ne demek?" Bazen böyle ani sorup ters köşeye yatırır insanı, ben de cevap verdim: "Atatürk'ü sevme işini biraz abartmak demek"... Onu idare ettiğimi fark ettiği her sefer olduğu gibi şöyle bir baktı ve konuyu kapattı. Ne deseydim yani?

Laclau, *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme* kitabında "boş gösteren" diye bir şeyden söz eder: "Boş gösteren, tamı tamına, gösterileni olmayan bir gösterendir." Sonra, böyle bir şeyin nasıl mümkün olduğunu tartışmaya girişir, daha da önemlisi, boş gösterenin işlevini. Ona göre, "bir ses zinciri, belli bir gösterileni olmadığı halde hâlâ bir gösteren olarak kalabiliyorsa, boş bir gösteren olanağının yol açtığı yıkım sırasında, yani göstergenin yıkımı sırasında, bizzat anlamlandırma süreci bünyesinde özgün bir iş başarıyor olmalıdır". Her sistem, kendisini bir dışlamayla var edebildiği, bu anlamda kendini pozitif bir gösterilen cinsinden anlamlandıramayacağı için, kendini ancak boş gösterenlerle ifade edebilir. "... her anlamlandırma sistemi, üretilmesi imkânsız ama bir yandan da sistemin sistematikliği için elzem bir nesnenin kaynaklık ettiği boş bir alan etrafında yapılandırılmıştır."

Bayrak mitingleri silsilesinin iyice görünür hale getirdiği, Kemalizmin de bir sistem (düşünce, tutum, algı, tarz... sistemi)

olarak, boş bir alan etrafında yapılandırılmış olduğu. Bu yalnızca körlerin fili tarif etmesi türünden bir farklı vurgular meselesi değil, yapısal bir boşluk: Orada bir şey olmaması durumu. Belki de bayrağın bunca kullanımının nedeni de budur: Boşluğun üzerine bir örtü olması.

Bu boşluğun işlevinin dışlamaya dayalı bir sistemi anlamlandırmak olduğunu, mitinglerdeki sloganlardan çıkarsayabiliriz: Bayrağın üzerlerine sallandığı bir dizi melaneti sayıp döken sloganlar – AKP hükümeti, yobazlık, şeriat, Avrupa Birliği, Kürtler, hödükler, cahiller, sözde Türkler... Bu melanet silsilesinin anlamı ve bunların karşısında konumlanan kendiliğin ne menem bir şey olduğu üzerine elinizdeki dergide ve başka yerlerde çokça konuşuldu. Ben, ilk mitingden itibaren söylenen "kadın devrimi" adlandırması üzerine düşünmek istiyorum asıl olarak.

Bu mitinglerin başka şeylerin yanında birer kadın mitingi olduğu doğru. Yani, "kürsüde konuşanlar kadın ama asıl sen konuşturana bak" değerlendirmesinin fazla kolaya kaçtığını ve olup biteni anlamayı zorlaştırdığını düşünüyorum. Sadece kürsüde konuşanlar değil, meydanları dolduranlar da büyük ölçüde kadındı; üstelik hem kendileri, hem onlardan bahsedenler, bunu "kadınlar cumhuriyete sahip çıkıyor" diyerek vurguladılar. Peki, kadınlar açısından bu sistemin nasıl bir içerme ve dışlama mekanizması var? Ve bu mekanizmaların işlevi nedir?

Bu sorunun yanıtını birkaç düzeyde vermek gerekli gibi geliyor bana. Bu düzeyler birbiriyle ilişkili, ancak yine de farklı. Birinci düzey, sembolik bir örnekte kendini gösteriyor: Miting düzenleyicilerinden ikisi, CHP tarafından milletvekili adaylığı teklifi aldı. Nur Serter ve Necla Arat. İlkini, Kemal Alemdaroğlu'nun rektörlüğü sırasında İstanbul Üniversitesi'nde kurulan "ikna odaları"nın mimarı ve yürütücüsü olarak tanıdık. İkna odaları, örtülü üniversite öğrencilerini açılma konusunda "ikna" etmeyi amaçlıyordu. Bunun nasıl şiddet dolu bir süreç olduğunu hatırlıyoruz. İkna olan oldu, olmayan kovuldu. Necla Arat ise bir başka nedenle, Eren Keskin aleyhine yaptığı suç duyurusu ve yürüttüğü kampanyayla gündemimize gir-

di. Eren Keskin, Almanya'da yaptığı bir konuşmada, gözaltında tecavüz olaylarından söz etmiş ve askerlerin de bu olaylarda fail olarak ciddi bir rol oynadıklarını söylemişti. Bunun üzerine, hakkında "orduya hakaret" davası açıldı. Bu iki örnek, dışlamanın ve içermenin hangi hatlar üzerinden yürüdüğünü fazlasıyla açık biçimde bize gösteriyor. Dışlanan kadınlar herhangi birileri değil, tam da politik gündemin temel akslarını oluşturan yanılma, burada da karşımızda: Laikliği ve ulusal bütünlüğü tehdit ettiği düşünülenlere karşı şedit bir dışlama. Kadınlar tarafından, kadınlara karşı yapılan bu muameleyi "kadını kadına kırdırıyorlar" biçiminde değerlendirmek yerine, burada nasıl bir kadınlığın kurulduğunu, kurulurken de neleri dışlaştırdığını düşünmek daha doğru olur. Yani, "laiklik" ve "ulusal bütünlük"ün ne anlama geldiğini. Ne savundukları laikliğin düşünce ve inanç özgürlüğü ile bir ilişkisi var ne de ulusal bütünlük diye yırtınanlar herhangi bir bütünlükçü politika izliyorlar. İnancı nedeniyle başını örten kızı "özgürleştirmek" de, Kürt kadınlara askerler tarafından tecavüz edildiğini söyleyeni susturmak da aynı temizlik harekâtının sonuçları. Dolayısıyla, memleket gündemine çok uygun dışlama hatlarının çiziliyor oluşu, kadınların başkalarının sözcülüğünü yaptıkları anlamına gelmiyor. Tam da "cumhuriyete sahip çıkan kadın" kurgusu nedeniyle bu böyle. Bu kurgunun erkek egemenliğine yaradığı söylenebilir ama aynı zamanda, belirli bir kadınlık tarzını yeniden ürettiği, güçlendirdiği de açık. "Cumhuriyet kızları" romantizmi içinde ele alınması artık çok müşkül bir tarzı – müşkül, çünkü kurucu, dönüştürücü, kapsayıcı değil, tutucu, statükocu ve dışlayıcı bir kadınlık bu. Dolayısıyla da herhangi bir kadını (orta sınıftan, kentli, eğitimli olanları da) özgürleştirmesi mümkün değil. Bununla olunabilecek şey belli işte: Memleketin en gerici ve militarist partisinin milletvekilliği.

İkinci düzey, "hayat tarzı"nın tehdit altında olduğu algısıyla ilgili. Bu "hayat tarzı" denen şey, kadınları yakından ilgilendiriyor, çünkü bildiğiniz gibi, hayat tarzlarının sınırları, kadın bedenlerinden geçer. Başörtüsü, bu sınırın sembolü olduğu için bu kadar önemli. Ama sadece dincilik ve şeriatla ilgili bir kor-

ku değil burada söz konusu olan, aynı zamanda, AB aleyhtarı sloganların da "tam bağımsızlık" adı altında dile getirildiğini hatırlayalım. AB'nin ve şeriatçıların birlikte tehdit ettiği yaşam tarzı nasıl bir şey olabilir? Bu ikisinin aynı anda, birlikte yarattığı korku nasıl bir korkudur?

Galiba işin içine sınıfsal imtiyazları katarak anlayabileceğimiz bir mekanizmanın işlemesiyle yaratılan bir korku bu. Cumhuriyetin orta sınıftan kadınlara vaadi, iyi birer vatandaş, yani, hem evin hem de ulusun iffetli anneleri, fedakâr kızları, çalışkan neferleri olurlarsa, kendi sınıflarından erkeklerle "neredeyse eşit", diğer erkeklerin üzerinde olacaklarıydı. Nitekim üniversiteler başta olmak üzere çeşitli alanlarda kariyer yapabilen kadın sayısının pek çok Batılı ülkenin üzerinde olması, bu vaadin büyük ölçüde gerçekleştiğini gösteriyor. Türkiye'de kadınların durumuna baktığımızda, çarpıcı bir ayrışmayla karşılaşırız: Bir yanda eğitimli, meslek sahibi, orta sınıftan kadınlar, diğer yanda eğitimden istihdama pek çok alanda erkeklerin çok gerisinde kalmış geniş kadın kesimleri. Tam da bu nedenle Avrupa Birliği'ne katılım için çıkartma yapan kadınlar uluslararası toplantılarda "Türk kadını bildiğiniz gibi değil, biz de moderniz, güçlüyüz, meslek sahibiyiz..." diye anlattıklarında, kısmi bir doğruyu dile getiriyorlardı. Ama özellikle seksenlerden sonra hızla değişen seçkin profili, bu "Türk kadınları" açısından ciddi bir güç kaybı anlamına geldi: Taşranın merkeze doğru hareketlenmesiyle, yeni elitler ortaya çıktı. Ekonomik güçlenmeyle birlikte siyasal ve kültürel hâkimiyet de bu yeni elitlerin eline geçmeye başladı. Bunların erkek olduklarını söylemeye gerek yok. Taşralı, muhafazakâr, her türlü güce aç ve mağduriyet hisleri güçlü erkekler. Dolayısıyla, elitlerin sınıfsal profillerindeki değişme, bir kadın sorunu olarak da pekâlâ değerlendirilebilir. Aynı zamanda, doksanlardan itibaren "kadın meselesi"nin elit sınıftan kadınların ilgisini çekmesinin feminizmin ikna ediciliğinden başka nedenleri de olabileceğini bize hatırlatır.

Korkunun vurduğu tek grup bu kadınlar değil elbette: Ulus devletin kalıp değiştirmesiyle, neoliberal politikaların bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de pek az direnişle karşılaşa-

rak yaygın biçimde uygulanmaya başlamasıyla, her kesimden kadının hayatı gözle görülür biçimde zorlaştı: Kadın işsizliği büyüdü, güvencesiz çalışma norm halini aldı, daha önce kamuda çalışma imkânı bulabilen nitelikli işgücü açısından bu kapı giderek daraldı. Dolayısıyla, tehdit altında olduğu hissedilen "yaşam tarz"larından biri de, emekçilerinkiydi. Kadınlar, bu grup içinde de özgül bir yerde duruyorlar: Türkiye'de hiçbir zaman klasik anlamda bir "sosyal devlet" olmadıysa da, toplumsal kaynakların yeniden bölüşümünde devlet her zaman önemli bir mekanizma olarak iş görmüştü. Hemşehricilik, adam kayırma, particilik gibi yollarla da olsa, alt sınıflara bir toplumsal tutunum imkânı sağlamıştı. Aynı zamanda, çeşitli sosyal harcamalarla (eğitim ve sağlık başta olmak üzere), yaşam standardını yükseltmiş, insanların gelecek tasavvurlarını olumlu biçimde etkilemişti. Neoliberal politikaların etkisi, devletin sosyal harcamalarının kısılması oldu. Harcamaların kısılması elbette ihtiyaçları ortadan kaldırmadı, boşluğu kadınlar doldurdu: Yükün haneye/aileye devredilmesi, aslında kadınlara devredilmesi anlamına geldi. Böylece kadınlar, geleneksel kadınlık rollerinin bir uzantısı olarak hastalara ve yaşlılara bakmayı, küçük çocukları olduğunda ücretli çalışmaya katılamamayı üstlendiler. Bütün bunların gelecek tahayyüllerini etkilememesi mümkün değildi elbette; kaybedecek bir şeyleri olmasa bile, gelecekte kazanabilecekleri umutları kırıldı.

Böylece, farklı sınıflardan kadınlar için benzer kaynaklardan beslenen bir korkudan söz edebilir hale geldik: Değişimden duyulan korku. Birinde imtiyazlarını yitirmekten, diğerinde geleceğin ne getireceğini bilememekten doğsa da, değişimin kendileri için hayırlı olmayacağı duygusu, kadınları bu mitinglere taşıdı. Tabii muhakkak belirtilmesi gereken, bu mitinglerin önce başında darbe heveslisi bir eski generalin bulunduğu Atatürkçü Düşünce Derneği, sonra da bunun kardeş kuruluşu sayılabilecek Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından düzenlenmiş olduğu. Bayrak, Atatürk rozeti vb. sembollerle kutsanmış bu gösterilerin korkunun ve hoşnutsuzluğun korkmadan ifade edilebildiği yerler olduğu anlaşılıyor. Hem biber gazı, cop, gö-

zaltı riski yok hem de "cumhuriyete sahip çıkma" gibi gayet ulvi bir mesele uğruna sokağa çıkılmış (Bazen her şeyin bir tekrar olduğu duygusu size de geliyor mu, hani ilkinde trajik, ikincisinde gülünç olan şeyler gibi?).

Bu kalabalıklarda bir sivil potansiyel, umut ışığı, itiraz nüvesi görmek isteyenlere diyeceğim bir şey yok; gerçekten de herkes değerli bulduğu şeyin peşinden gider. Hoşnutsuzlukların ancak bayrak, Atatürk rozeti, üzerinde "atam, izindeyiz" yazılı şehadet bantları gibi sembollerle ifade edilebiliyor oluşu sadece bütün bunların laiklik adına yapılıyor olması nedeniyle bir garabet değil, aynı zamanda, sol politikanın yokluğunun bir göstergesi. Tabii eğer milliyetçilerle beraber "tam bağımsızlık" diye ne olduğu belli olmayan bir şeyi bağırmayı solculuk saymıyorsanız. Solcular bu memlekette "gericiliğe karşı mücadele, emperyalizme karşı mücadeledir" tarzı boş laflardan çok daha iyisini söylemişlerdi, çok daha özgürlükçü olabilmişlerdi. İnsan hiç olmazsa gittiği mitingde yanıbaşındakilere, kürsüde konuşanlara bakar da biraz işkillenir!

Bu kalabalıklar "kadın devrimi" diye selamlayanların bizimle alay ettiklerini düşünüyorum. Yoksul, Kürt, hayatın taşrasında, eğitimsiz, daracık hayatlara hapsolmuş kadınlar bir yana, meydanları dolduranlar için bile bir "devrim"den söz edilemez. Olsa olsa bir restorasyon umudu. Ki bu umut, pek çoğumuz için bir kabustur. Hatırlayın, o dillerinden düşürmedikleri "68", bu kabusu dağıtmak, orta sınıf hayatının ruhlarını öldürmesinden kaçmak umuduyla ilgili bir isyandı. Şimdi "hayat tarzı da hayat tarzı" diye tutturdukları o yavanlığın dışına çıkabilmekle.

Laclau'nun boş göstereni, korkuları olanlar için bir çekim merkezi yaratıyor belli ki – ama unutmamak gerekir, dışlama üzerinden işleyen bir sistemi pozitif terimlerle kurmaya kalktığınızda, bu çekim merkezinin bütün gücünü dışlamadan (ve bunu besleyen nefretten, korkudan) aldığını görmek zorunda kalırsınız.

Birikim dergisi, sayı 218, 2007

Özgürlüğümüzü İstiyorlar, Vermeyeceğiz İşte!

Kadın özgürlüğünün memleket gündeminin birinci maddesi olacağına rüyamda görsem inanmazdım! Üstelik savaş varken!

"Kadın sorunu"nun çokça tartışıldığı, hatta politik taraflaşmanın bu "sorun" üzerinden tanımlandığı dönemler olmuştu ama kadın sorunu en fazlasından, eşitlikti; hiçbir zaman özgürlük değil. Tam tersine, eşitlik öyle bir şeydi ki, sanki tanımı gereği özgürlüğü dışarıda bırakıyordu: Eşit olmanın bedelleri vardı ve bu bedeller de esasen vazife ile tanımlanıyordu.[1] Meğer adamlar için için hep bizim özgürlüğümüzü isterlermiş!

Türbanlı kızların üniversiteye alınıp alınmayacağı meselesinin bir rejim tartışması haline gelmesini laiklik çerçevesinde düşünmek zor görünüyor. Zorunlu din dersleri, namus cinayetine indirim, evlilik dışı cinsel ilişkinin bir suç olarak ceza kanununda yer alması, Müslümanlığın bir mezhebinin bir kolunun devletin geniş bütçeli ve kadrolu bir kuruluşu tarafından örgütlenmesi, cem evlerinin ibadethane değil de kültür merkezi olarak görülmesi, azınlık vakıflarıyla ilgili korkunç düzenlemeler... Hiçbiri bu kadar geniş, bu kadar derin bir korku ve tepki yaratmamışken, yir-

1 Cumhuriyet'in ilk kuşağından elit kadınların vazifeşinaslıkları, şimdiki Cumhuriyet kızlarında asabi rejim bekçiliğine dönüşmüş olsa da, vazifeler bitmiyor bir türlü!

mi yaşındaki kızların başlarını örterek üniversiteye girmesinin laikliğin sonu olarak görülmesi, en hafif deyimle, çok acayip.

Laikliği sonlandıracağından korkulan bu kızlara yönelik tepkiler çeşitli biçimler aldı. "Yaşam tarzı" dedikleri o boktan orta sınıf güvenliğinin ve kendinden menkul "doğru hayat" nosyonunun tehdit altında olduğunu hissedenler, bayrak mitingleri düzenledi. Soldan gelen eleştiriler ise daha çok "memlekette bunca sorun varken" minvalinde gidiyordu. Değil mi ki kızların okuyamamasının asıl nedeni yoksulluktur, o halde şimdi türbanlı kızların derdine deva olmanın önceliği olamaz.[2] Bu "esas meseleler" argümanında da bir telaş var gibi: "Evet, bu kızlara haksızlık ediliyor, üniversite yaşına gelmiş bir insanın kıyafetine karışılamaz" kadar basit bir şeyi söylemek zor geliyor ama böyle bin dereden sular taşımak daha kolay sanki. Tamam, özgürlükçüyüz ama salak değiliz ne olsa. "Onlar" da 301'e karşı çıksınlar bakalım, görelim...[3]

Yaşam tarzını tehdit altında görmenin sınıfsal boyutu üzerinde epeyce duruldu. Gerçekten de, laiklik üzerinde koparılan bu gürültünün şiddeti, işin renginin başka olduğuna işaret ediyor. Çevrenin merkeze doğru hareketlenmesinin merkezde yarattığı rahatsızlık, dışarlıklı yeni elitlerin artık siyasal temsilcilerini bulmaları ve egemenliklerini daha önce olmadığı kadar açık ve pervasızca kurmaları ile büsbütün arttı. Daha önce maddi olmasa bile kültürel sermayenin rakipsiz sahibi olan eski orta sınıflar açısından bu değişimin "dünyanın çivisinin çıkması" olarak deneyimlenmesi, anlaşılabilir bir durum. "Devrim yasaları"nı ve orduyu imdada çağırmak, bu rahatsızlığın epeyce acıklı bir dışavurumu.

Çevrenin merkeze doğru ilerlemesi, büsbütün de yeni bir görüngü değil aslında. "Karşı devrimin başlangıcı" olduğu söyle-

2 Bu argümanın bir başka versiyonu da, memleketin "gerçek" sorunlarının türbanla örtüldüğü minvalinde olan. AKP'nin türban meselesini stratejik bir araç olarak kullandığına katılırım ama yıllar boyunca okul kapılarında bekleyen, eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalan, yurtdışına gidecek parası da yoksa kırıp bacağını evinde oturan onca genç kadına, "Sizin sorununuz da bir şey mi, zaten kaç kişisiniz şunun şurasında" demenin terbiyesizlik olduğunu da söylemeden geçemem.

3 Bunu yapan bir grup oldu. Onlardan biri, "Bizi 'siz' diye diye 'biz' yaptılar, aslında hem siyasal hem de başka açılardan birbirimizden çok farklıyız," diyordu.

nen 1950'lerden sonra Türkiye'de sermayenin yayılması, yeni palazlanan taşra sermayesinin güçlenmesi, bu yılların filmlerindeki "hacıağa" tipinde simgelenir. Dışarlılıklara karşı merkezdekilerin tepkisi, snobe etmek ve gülünçleştirmektir. Bu adamlar gülünçtür, çünkü sonradan görmedirler, "yaşam tarzları" taşralıdır, parayı harcamasını becerecek gustodan yoksundurlar. Dolayısıyla, maddi sermayeye sahip olabilseler bile hiçbir zaman merkezin asli bileşenleri haline gelemeyeceklerdir. Zaten bunu kendileri de bilir, oğullarını İstanbul'a, üniversiteye gönderirler. Orada İstanbullu bir kızla tanışan çocuk medenileşir, babasından farklı biri olur. Ancak böyle bir süreçten geçerek kabul edilebilir hale gelir. Erkek evladın maruz kaldığı bu medenileştirme işlemi, "yabani kızın medenileştirilmesi" hikâyelerinde çok daha acımasızdır. Üç gün içinde yol yordam bilmeyen taşra dilberinden sosyete kadınına dönüştürülen kızın hikâyesi, o eski erkek arzusunu yansılar: Kadını bir hamur gibi yoğurup şekillendirmek ve ona sahip olmak. Bu filmler bize çok şey anlatır, en çok da merkezin özgüven duygusunun ve kibrinin henüz hiçbir yara almamış olduğunu. Belki de bu yarasızlığın getirdiği bir iyimserlik vardır: Oğlan medenileştirilebilir, kız ehlileştirilebilir, mutlu son mümkündür!

1980'ler, Türkiye'de kapitalizmin yeni bir vites attığı, sınıf yapılarının yeniden biçimlenmeye başladığı bir dönemdir. O dönemin haddini aşıp da merkeze doğru yekinenleri, "maganda"lardır. Bunlar hacıağalar kadar gülünçleştirilemezler, daha genç, daha öfkelidirler. Yanlış giyinirler, yanlış arabalara binerler, yanlış şeyler yiyip içerler. Üstelik İstanbullu kız artık eskisi kadar güçlü, eskisi kadar eksiksiz değildir onlar karşısında. Ya başı beladadır ya alması gereken bir hayat dersi vardır, yahut medenileştirme misyonunu unutacak biçimde körkütük âşık olmuştur. Bu adamlarda, ne hacıağada ne de oğlunda olan bir şey vardır: Arzu uyandırırlar. Ama bu arzu, hafif bir korku ve tiksinti ile örtülüdür.

Bugün, ne hacıağanın ne de magandanın yapamadığını, "%1 bile olmayan" bir avuç genç kadın becerdi: Gerçek ve büyük bir korku yarattılar! Elbette artık işlerin 1950'lerden de, 1980'ler-

den de farklı oluşundan bu. Değişim yavaş değil, sindirilebilir değil, üstelik başta da dediğim gibi, ilk kez siyasal temsilcisini ve dilini bulmuş durumda. Dolayısıyla merkez artık merkez olmaktan çıktı, çıkıyor. Böyle büyük bir altüst oluşun korku, hatta dehşet yaratmaması beklenemezdi. Bu korkunun laiklik çerçevesinde, rejimin tehdit edildiğine ilişkin bir dil içinde ifade edilmesinin siyasal tarihimizdeki köklerini görebiliyoruz: Hem iktidarın hem de muhalefetin dili, ayrım çizgisi böyle kurulmuştu zaten... Belki de daha dikkatle bakılması gereken yer, başkadır: Daha önce medenileştirme misyonuyla ya da yoğrulup şekillendirilecek hamurlar olarak hikâyeye dahil olan kadınlar, "hadi be sen de" diyebilecek gibi görünüyorlar. Belki de işlerin artık farklı olduğunu gösteren şey, tam olarak budur.[4] Belki de türban şeriatın değil, işlerin artık başka türlü olacağının simgesidir. Madem ki simge denilen şey rasyonel aklın kavrayabileceğinden fazlasını anlatıyor, belki de bu fazlanın ne olduğu üzerine daha fazla kafa yormamız gerekiyordur.

İşlerin artık eskisi gibi olmayacağı, her şeyin daha iyi olacağı anlamına gelmiyor elbette. Muhtemelen tersi. Hele siyasetin bu kadar güdükleştiği, sol muhalefetin görünmez hale geldiği, ortalıkta milliyetçiliğin çeşitlemelerinden başka bir şeyin kalmadığı durumda, değişimin özgürlüğe doğru olacağını düşünmek için hiçbir neden yok.

Türbanın neyi simgelediğini, tam da tarihin bu anında, o "fazla"nın ne olduğunu anlamaya çalışmak, içinde yaşadığımız toplumun dinamiklerini ve dirençlerini kavramak için son derece ufuk açıcı olabilir. Belki de siyasetin gürültücü dilindeki "eksik" ile bu "fazla" arasında bir ilişki vardır...

Birikim dergisi, sayı 227, Mart 2008

---

4 Alev Alatlı, *Zaman* gazetesinin yayımlamayı reddettiği yazısında, türbanın böyle bir simge olduğunu zekice ve zarifçe anlatıyor: Gerçek kadınlığın simgesi tülbentin karşısında, erkeksi ve siyasallaşmış türban. Ona göre yara saran, kırık kol bağlayan, yoğurt süzen, hasta teri silen tülbente karşılık türban, kadınların ikincil olduğunu söyleyen bütün bir geleneğin simgesidir. Kadınlığın "doğal haller" içinde "gerçek kadınlık" olabileceği, siyasallaştığında erkekleşeceği fikriyle ilk karşılaşmamız değil bu; ama doğrusu çok ikna edici olduğunu kabul etmek lazım!

Kuku Kardeşliği

Genel seçimler öncesi alışageldiğimiz üzere yine bir "kadın adaylar" meselesi gündeme geldi. Bir yandan kadın hareketinin baskısı, bir yandan partili kadınların seslerini yükseltmeleriyle, her parti, kadın adaylara listelerde yer verdiğini gösterme gayretine girdi... Aday listelerinde yer verilen kadınların sayısı, önceki seçimlere göre hayli yüksek görünüyor: CHP 105, AKP 78, MHP 66 kadın aday gösterdi. Kadın adayların listelerdeki konumu, ilk bakıştaki "çoğalma" izlenimini doğrular nitelikte değil. İlk sıralarda yer bulabilen kadın sayısı son derece düşük, seçilebilir yerlerdekiler de öyle. Anlaşılan o ki, 12 Haziran seçimleri sonrası oluşacak Meclis'te kadın vekil sayısı bir önceki Meclis'ten çok farklı olmayacak...

AKP'nin seçim beyannamesi, öncelikli hedefler arasında ilk sırayı "ileri demokrasi"ye veriyor; bu ileri demokrasinin kadın-erkek eşitliğini kapsamadığını, evlenecek çiftlere yardım türünden aileyi güçlendirici politikaların vurgulandığını görüyoruz. CHP, muhtemelen parti içindeki feminist kadınların etkisiyle, seçim beyannamesine bir demokrasi ilkesi olarak kadın-erkek eşitliğini ve kotayı koymuş ama partinin karar organlarındaki ve aday listelerindeki kadın sayısına baktığımızda, "herkes için CHP"nin pek de öyle "herkes"i kapsamadığını

söylemek yanlış olmaz. MHP, kadın meselesini "aile, kadın ve çocuk" başlığı altında ele almış ve "aileyi ve sosyal fonksiyonlarını zayıflatıcı unsurlar"ın ortadan kaldırılacağını vaat ederek konuyu bitirmiş. Kadın-erkek eşitliğinin en güçlü vurgulandığı beyanname, Emek, Demokrasi ve Özgürlük Blokununki. Burada cinsiyet eşitliği hem öncelikli hem de ayrı bir başlık olarak ele alınmış ve kadın hareketinin bugüne kadar yürüttüğü tartışmalar ve ortaklaştığı hedefler gözetilmiş... (Blok kadın adaylarının açıklamasını da unutmayalım, meseleleri adlı adınca söylemeyi becerebilmiş, iyi bir politik metindi o da.)

Parlamentoda yer alması muhtemel parti ve grupların kadın-erkek eşitliğine yaklaşımları, genel bir bakışla, çok parlak görünmüyor. "Sair zamanlar"daki atıp tutmalar (81 ile 81 kadın milletvekili türünden atıp tutmaları kastediyorum) iş ciddiye binince pek hatırlanmıyor. Vuslat Doğan Sabancı'nın 275 Kadın Milletvekili Kampanyası'nı başlatırken lafa "insan hayal ettiği âlemde yaşar" diye başlaması boşuna değilmiş anlaşılan!

Bu seçimlerden önce, evvelce gördüklerimizden daha güçlü, daha kalabalık ve daha etkili kadın adayları destekleme kampanyalarına tanık olduk. Ka-Der'in öncülük ettiği *275 Kadın Milletvekili Kampanyası*, *Haklı Kadın Platformu, Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok Kampanyası*, farklı siyasal görüşlerden ve sınıflardan kadınların bir araya gelmelerini sağladı, seçim öncesinde cinsiyet eşitliği meselesinin daha geniş katılımla tartışılmasını sağladı... Bu noktada, bütün bu bir araya gelişlerin, ortak ses çıkarmaların anlamı üzerine biraz daha derinlemesine tartışmamızın gerekli olduğuna inanıyorum... Tartışmanın iki temel giriş noktası var bana göre: Meclis'te daha fazla kadın talebi ne anlama gelir? Kadınları neden kadınlar temsil etsin?

Meclis'te daha fazla kadın talebi

Temsil sistemimiz, nüfus içindeki çeşitli toplumsal grupların ve kategorilerin sayıları oranında temsiline değil, siyasal partilerin (ve dolayısıyla da siyasal ideoloji ve programların) temsili üzerinden işliyor. Dolayısıyla, "nüfusun yarısını oluşturan

kadınlar"ın Meclis'in de yarısını oluşturmaları gereği, sağduyuya uygun olsa da, temsil sisteminin mantığına değil. Ancak, demokratik temsilin içeriği, bu kadar sabit ve tartışılmaz değil bildiğimiz gibi. Belirli grupların karar mekanizmalarından sistematik olarak dışlanıyor olmaları, bu sistemin iyileştirilmesi yolundaki çabaları da beraberinde getiriyor. Kadınların karar süreçlerinden sistematik olarak dışlandıklarını çıplak gözle ve sadece rakamlara bakarak söyleyebiliriz: Şimdiye kadar ulaşabildiğimiz en yüksek oran, %9 oldu! Bu dışlama, çeşitli ve farklı mekanizmalarla gerçekleştiriliyor: Kadın fıtratının siyasetle uyuşamayacağı yolundaki söylemi de içeren ideolojik mekanizmalar, kadınların toplumun en yoksul, en fazla çalışan, dolayısıyla siyasete ayıracak zamanı en az olan grup olmaları türünden maddi mekanizmalar... Bütün bunlarla birlikte, bunlarla etkileşim halinde çalışan siyasetin kendi dışlayıcı süreçleri: Kadınları siyasetin kıyısında köşesinde, altında, hizmette ve mutfakta tutan süreçler.

Kadınlar, hangi ideolojiyi benimserlerse benimsesinler, hangi sınıfa mensup olurlarsa olsunlar, kendileriyle aynı ideolojiyi benimsemiş, aynı sınıfa mensup erkeklere göre ikincildirler. Çeşitli biçimlerde şiddete ve ayrımcılığa uğrarlar, baskı görürler, engellenirler, dışlanırlar. Kimimizin ücretli bir işte çalışması engellenir, kimimizin bankamatik kartına el konur, kimimiz dayak yer, kimimiz namus nedeniyle öldürülür, bazılarımız işinde bir basamak yükselebilmek için erkeklerin iki katı çalışmak zorunda kalır, bazılarımız "uygunsuz kıyafetle" balık tuttuğu için karakola götürülür... Bazılarımız siyasetin kum havuzunda oynamaktan bezip karar mekanizmalarına doğru ilerlemek ister, başına gelmedik kalmaz (Reyhan Balandı'yı hatırlıyor musunuz?)...

Kadın olduğu için, sadece bu yüzden, kadınların başına olmadık şeyler gelir. Bu, bütün kadınları ortaklaştıran bir gerçekliktir. Bunun için Ümit Boyner TÜSİAD'ın başına geçtiğinde için için seviniriz, oyumuzu değil, günahımızı vermeyeceğimiz bir partinin kadınlarının partinin yönetiminde yer alabilmeleri için elimizden ne gelirse yaparız. Çünkü onlar, bu anlamda,

"bizden"dirler. Böyle olduğu için, Haklı Kadın Platformu'nu ya da Meclis'te *275 Kadın Kampanyası*'nı, kadınların temsilini değil ama temsilde adaleti sağlamakla ilişkili olarak görmek bana daha doğru görünüyor. Evet, nüfusun yarısının mecliste %9 oranında temsil edilmesi, kendi başına bir adalet sorunudur, bu sorunun çözümü "zihniyet değişikliği" türünden ne idüğü belirsiz vadelere ertelenemez. Başta kota olmak üzere, kadınların siyasal katılımını yükseltecek politikalara ihtiyaç vardır. Meclis'e kadınlar daha fazla girsin de daha "temiz bir siyaset" olsun, daha barışçı politikalar uygulansın, daha az yolsuzluk yapılsın diye değil. Kadınlar bu bakımdan erkeklerden farklı değildirler, iktidardan ve mülkiyetten uzak olmanın getirdiği "temizlik"e fazla bel bağlamamak gerekir! Aynı şekilde, karar mekanizmalarına girebilmiş kadınlar yolsuzluk yaptıklarında, savaşı desteklediklerinde, "erkek politika" yaptıklarını söylemenin bir anlamı da yoktur. Erkeklerden daha temiz olmalarını beklemeden, temsilde adaleti sağlamak, dışlananı desteklemek için kadın katılımını artırmak gerekir.

Ama bu, "kadınların kadınlar tarafından temsil edilmesi gerektiği" saptamasıyla birlikte düşünülmek zorunda değildir. Bu anlamda, engellilerin daha fazla temsil edilmesi talebiyle kadınların daha fazla temsil edilmesi talebi, aynıdır: Dışlama varsa, bunu telafi edecek düzenlemeler yapılmalıdır.

Kadın temsili

Kadınların, bir toplumsal grup olarak temsil edilmeleri gerektiğini söylemek, bu temel adalet nosyonundan bir adım daha ileri gitmeyi gerektirir. Adını koyalım: Bir toplumsal grup olarak kadınların temsil edilmeleri gerektiği düşüncesi, ancak feminizmle mümkündür. Çünkü cinsiyetin birer kukuya sahip olmaktan fazlasını ifade ettiğini, kadın ya da erkek olmanın toplumsal düzen içindeki yerimizi ve iktidarla ilişkimizi belirlediğini söyleyen düşünce, feminizmdir. Kadınların başlarına gelen her şeyle, bütün bu ikincilleştirme ve ezme mekanizmalarıyla belirlenen konumları, "kadın sorunları"nı oluşturur ama femi-

nistler, kadın sorunları denen sonuçlarla yetinmezler (Kadınlar daha yoksul, daha az eğitimli, daha fazla şiddete uğruyor...). Bu sonuçları yaratan ilişkileri analiz edebilirler, bu ilişkileri politik ilişkiler olarak tarif edebilirler ve bunları değiştirecek politikalar yürütürler. Kadınları ekonomik olarak desteklemek, şiddetin önlenmesi için uğraşmak, daha fazla siyasal temsil talep etmek gibi somut politikalar, ancak arkasında böyle bir analiz düzeyiyle birlikte "feminist politika" haline gelir. "Analizi boş ver, sonuçta hepimiz aynı şey için çalışmıyor muyuz" denilemez, çünkü farklı analiz, farklı politika anlamına gelir: Aynı yerde duruyor gibi göründüğünüzde bile, gözünüzü diktiğiniz yer farklıdır. Bu nedenle de zaman zaman bir tür "kuku kardeşliği" zemininde hareket etmek gerekse de, bu zeminde birlikte hareket ettiğimiz kadın hakları savunucularıyla aramızdaki farkı ve mesafeyi gözden kaçırmak, feminist politikayı kadın sorunları meselesine indirgeme tehlikesini içerir.

Kadın temsili meselesini bu açıdan düşünmek için iyi bir başlangıç, bugüne kadarki ve halihazırdaki "temsilci kadınlar"ın kimler olduğuna bakmaktır. Temsil ilişkisi yalnızca temsil edilenden temsilciye doğru bir bağlantı değildir, tersidir de. Temsil eden, temsil ettiğinin adına konuşarak, onu adlandırır. "Arap kadınları gibi olmak istemiyoruz" der mesela; böylece Arap kadınlarından farklı, daha "medeni", daha Batılı, beyaz bir "Türk Kadını" tarif eder. "Cefakâr ve mazlum kadınlar"dan, "gözü yaşlı analar"dan, "sofrada yeri öküzden sonra gelen çileli kadınlar"dan bahseder... Bütün bunlar, bizim adımız haline gelir. Ya da adsızlığımız. Çünkü bu adlar, çoğumuzu dışarıda bırakır; üstelik söz konusu olan yalnızca bir eksiklik değildir burada, o ad, yanlış bir addır – bizi de içerdiğini iddia ettiği için, bizim adımıza konuştuğu için.

Bugüne kadar parlamentoda yer almış kadınlar, neredeyse istisnasız biçimde, orta-üst orta sınıflardan, eğitimli, ailesinde politikacılar bulunan, evli ve orta yaşlıydılar. Bize adımızı veren, onların bu gerçekliğiydi. Ya da adsız bırakan. Onları görüp dururken, "kadınların deneyimleri farklıdır, bunu da ancak kadınlar anlar" türünden meşrulaştırıcı tezlere yaslanmak

pek kolay olmaz. Tabii ki kadınların deneyimleri farklıdır ama sadece erkeklerden değil, birbirlerinden de farklıdır. Bu orta yaşlı, kırmızı ceketli, dore saçlı hanımların benim deneyimimi bir erkekten daha iyi anlayacaklarına ya da temsil edebileceğine neden inanayım? Tersine, varlıkları beni yanlış adlandırdığı, bu nedenle de beni sessizliğe mahkûm ettiği için, varlıkları benim için yokluklarından daha iyi değil. Ya da şöyle söylesem daha doğru: Beni (Türk kadınını, kadınları, Türk annelerini...) temsil etme konumunda oldukları sürece, varlıkları yokluklarından daha iyi değil. Çünkü onlar, partilerini, partilerinin ideolojisini, liderini... temsil ediyorlar, kadınları değil. Bu partiler, bu ideolojiler, bu liderler... erkeklik yüküyle yüklüyse, bu kadınlar nasıl kadınları temsil edebilir ki?

Temsilcilerimizin bu hanımlar oluşu, tesadüf değil elbette. Yapısal, sistematik, tercih edilmiş bir temsilci seçimi bu. Kadınların temsilcileri değiller, "temsilî kadın"lar onlar. Medeniyetimizin, demokrasimizin, Batılılığımızın, namusumuzun temsilcileri. Öyle oldukları için bu temsilciliğin hakkını veremediklerinde öylesine büyük bir şiddetle karşılaştılar: Merve Kavakçı'yı hatırlayın! Antep'in düşman işgalinden kurtuluşunun temsili gibi, kadınlara eşit yer veren çağdaş demokrasimizin temsili. Bir tür gösteri. Bu gösterinin Türkiye'nin nüfusunun yarısının eksik de olsa temsil edilmesiyle bir ilişkisi olmadı hiçbir zaman. Bu hanımların sayısının artması, nüfusun yarısının daha fazla temsil edilmesi anlamına gelmeyecek. Sadece, bir adaletsizliğin telafisi olacak.

Bunun böyle olduğunun farkında olduğumuz için muhtemelen "kadın bakış açısına sahip" ya da "toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan" kadınların aday listelerinde yer alması gibi mahcup ifadeler kullanarak da olsa, gösterinin temsile dönüşmesini istedik. Görebildiğim kadarıyla, kadınların daha iyi hayat koşullarına sahip olmaları, daha iyi eğitim almaları türünden hedeflerin vurgulanmasıyla gösterilen "kadın bakış açısı" konusunda uzun zamandır pek eksiklik yok (Dedim ve aklıma Işılay Saygın geldi! Aman yani!!). Feminizmin "kadın bakış açısından" farkı da burada değil midir, kadınlar için daha iyi bir ya-

şam değil de cinsiyetlerin eşit yaşadıkları bir dünya istemesinde? Eşitliği pek öyle temsil eşitliği falan gibi şeylerle tüketemeyiz, cinsiyete dayalı işbölümünden cinsiyet rollerine, heteroseksizmden cinsiyet yüklü kültürel sembollere... çok şeyin işin içine girmesi gerekir.

Dünyanın düzeninin cinsiyet eşitsizliği üzerine kurulu olduğunu söyleyen feminizme ihtiyacımız var demiştik temsil meselesini konuşabilmek için. "Toplumsal cinsiyet bakış açısı" ya da "duyarlılığı"na değil! Eşitsizliği bir kadın hakları söylemi içine kapatıp bırakmadan, eşitliğin toplumsal düzenin altüst oluşunu gerektirecek kadar radikal bir talep olduğunu hatırımızda tutarak ilerlemeliyiz... Eşitliğin pek de liberal bir nosyon olmadığını... Kadınların kendi aralarındaki farklılıkları ve eşitsizlikleri "onlara rağmen ortaklık" parantezleri olarak geçiştirmeden, bütün bu farklılıkların cinsiyet eşitsizliği ile bağlantılı olduğunu görmemizi sağlayan feminizmle. Erkek egemenliği bütün kadınların sorunudur ama farklı biçimlerde ve bu farklılıklardır cinsiyet sisteminin yapı taşları zaten... Dore saçlı hanımla benim aramdaki fark, bir "rağmen" meselesi değil, cinsiyetin sınıfla dolayımlanmasıdır; sınıfsal fark, bu nedenle de bir "parantez" değildir, kadınlığın kurucu ögelerindendir. Onunla benim ortaklığımı kuran, bu bağlamda, her ikimizin de farklı farklı eziliyor olduğu gerçeği değil, bu gerçeğin arkasındaki bu farklı ezilmeleri birbirine bağlayan iplikleri görmemizi sağlayan bakış, feminizmdir. Onun kırmızı ceketi ile benim gece sokağa çıkmaya korkmam arasındaki bağı yani; yahut onun Arap kadınlarına benzemek istememesi ile başörtülü bir kadının milletvekili olamaması arasındaki... Yani temsil bahsinde bir ortaklıktan söz edeceksek, bunu halihazırda mevcut ezilmeden değil, bu ezilmenin bilgisini üreten feminizmden türetebiliriz ancak. Kızkardeşlik fikri bana her zaman netameli görünmüştür ama galiba kuku kardeşliğinden kızkardeşliğe geçiş de o kadar kolay, o kadar kendiliğinden olmuyor.

Kadınların ve kadınlıkların temsili meselesi, bir politik özne olarak feminizm dolayımı olmaksızın ele alınamaz; alındığı zaman, her durumda bir "temsili kadın"la karşılaşılır. Dore saç-

lı değil de samur kaşlı, bize uzak olan değil ama belki biraz daha yakınımıza gelen... Ama o bir "temsili kadın"dır. Bu nedenle de kadınların daha fazla sayıda temsilini isterken, sanki feminizm diye bir şey yokmuş, yahut da basitçe "bütün kızlar toplandık" havasında, türlü çeşitli politik çizgiyle birlikte yürüyebilir bir şeymiş gibi yapmak, analitik olarak birbirinden ayrılması gereken bu iki çerçeveyi, yani adalet ve temsil çerçevelerini karıştırmamıza neden olur. Böyle bir karışıklıkta kazananın feminizm olmayacağını tahmin etmek, zor değil...

Amargi Dergi, sayı 21, 2011

Kadınlar İkiye Ayrılır

Muhtarlarla dertleşirken cumhurbaşkanı "bu feministler falan var ya..." diye köpürmüş. Özgecan cinayetinden bahsederken feministlerin vizyonsuzluğuna değinmeden olmazdı tabii.

Bunca yılın feministiyim, hakkımızda bu kadar konuşan bir lider görmedim; sanırsın seçimde barajı geçme ihtimali olan rakip parti bizmişiz.

Bizim hakkımızda mı konuşuyor yoksa şu eski "kadınlar ikiye ayrılır" klişesinden mi yürüyor? Kadınlar ikiye ayrılır, evlenilecekler ve eğlenilecekler. Kadınlar ikiye ayrılır, "tango"lar ve "Anadolu kadınları".

Sodom ve Gomore'nin Leyla'sı, tipik bir "tango"dur. Alafrangadır her şeyden önce. Eğitimli, zevkine düşkün, bencil ve sığ. Erkeklerin başını döndürür ama alttan alta tiksindiren bir yanı da vardır. Alafranga erkekleri gülünç ve kadınsı yapan şey, kadınları tiksindirici ve korkutucu hale getirir. Yakup Kadri'nin, bir başka "tango", Selma için *Ankara* romanında söyledikleri, kadın düşmanlığının şahikasıdır: "Küçücük cinsiyeti, daha çocukluktan henüz çıkmış kalıbının içinde bir cerahatli çıban gibi işliyordu."

Osmanlıyı içten çökerten de bunlardır. Bizanslı dilberleri kendine râm eden Bahadırların yerini harem entrikalarına kurban giden şehvet düşkünü padişahlar almasaydı, belki de...

"Anadolu kadını" ise, mitik bir tiptir. Cahildir ama bilgedir de. Yoksuldur, çalışkandır, iffetlidir, anadır, soframızda yeri öküzümüzden sonra gelir, ezilmiştir, güçlüdür. Sessizdir. Galiba en önemli meziyeti de budur. Sesini duymayız. Onun hakkında konuşan erkekleri duyarız. Tıpkı Leyla'nın, Seniha'nın sesini duymadığımız gibi.

Erkekler kadınlıkla böyle baş ediyor olabilirler: Onları ikiye ayırarak. Fantezi dünyalarına karışmak bize düşmez tabii ama iş orada bitmiyor. Kadınların ikiye ayrıldığı fikri, kurucu önemde ve güçte bir fikir. Bütün kurucu güçteki fikirler gibi, fikir düzeyinde kalmıyor. Fanteziye, duyguya, inanca ve tutuma sirayet ediyor. Erkeklerin ve kadınların idraklerini biçimlendiriyor.

Recep Tayyip Erdoğan seçmenlerin ortak duyusundaki bu güçlü fikre hitap ediyor işte: Kadınlar ikiye ayrılır, feministler ve hanım kardeşlerimiz. "Feminist" derken o aslında bir fanteziden söz ediyor. Yozlaşmış, iffetsiz kadın. Dinleyenler hemen anlıyor neden bahsettiğini; evet işte, imparatorluklar yıkan, orduları bozguna uğratan o cerahatli çıban!

Sesini çıkaran, hayatının dizginlerini eline almaya kalkan, bu dünyada bir varlık olarak ortaya çıkmaya cesaret eden kadınlar, o ürkütücü kadınlık imgesiyle yüzleşmek zorunda bırakıyor insanı. Yani erkeği. O da korkusunu son derece canlı bir imgelem içinde ifade ediyor: Şeytanın ortağı, yoldan çıkmaya teşne, sıkıca kapatılmazsa patlayabilecek bir "şey". Ruhunun olduğundan kuşku duyması, "Kadınlar ne ister?" diye sorması, kâh duygusallığı kâh hesapçılığı hakkında sızlanması bundan. Onun hakkında anlattığı bütün hikâyeler, bu korkunun izini taşıyor. Bütün hikâyeler, gelip o tek, büyük hikâyeyle birleşiyor. Bu, kolektif algımızın kurucu bileşenlerinden biri.

Kadınlık, kendini erkeklikten değil, başka kadınlıklardan farklılaştırarak kurar. Erkeklik normdur çünkü. Ona yaklaşmak, değere yaklaşmak demektir. "Erkek gibi kadın" ile "kadın gibi erkek" arasındaki uçurumu düşünün! Başka kadınlıklardan farklılaşmanın en bildik ve kolay yolu, o klişeye inanmış gibi yapmaktır: Kadınlar ikiye ayrılır. O yüzden kadın düş-

manlığı, kadınlar arasında da taraftar bulur. Öteki kadınları cahil, çirkin, zevksiz, görgüsüz... bulmanın böyle bir anlamı vardır. Öteki kadınlar hakkında bu kadar güçlü bir hikâye varken ve ısıtılıp ısıtılıp önümüze sürülüyorken, en kolayı ona kapılıp gitmektir.

"Fıtraten" erkeklerden farklı olan kadın, hiç olmazsa karanlık taraftaki kadınlarla arasına yüksek sınırlar koyarak değer ve güç kazanabilmeyi umar. Hikâyenin bir aydınlık tarafı olduğuna inanmak ister – güçsüzlük biraz da böyle bir şeydir, değil mi?

Bazen hakikati yüksek sesle haykırırsınız ama sesiniz kadim hikâyelerin duvarlarına gömülüp kaybolur. Düşünce, bilgi, gerçeklik... bu hikâyelerin karşısında gücünü kaybeder. Bazen gereken şey megafon değil, matkaptır.

Birikim Haftalık, Mart 2015

Kadınlık, Erkeklik

Yuvanın Dişi Kuşu: Karavel Saçlı Kadın

Karavel aslında bir yelken türünün adı, işte bu kadının saçları öyle yelken gibi yukarı yukarı kıvrılır, o yüzden bu saç modeline de karavel denir. Karavel kadın yelkenliye biner mi bilmem; ben onu evde sevdim. Çizgi bir kadındır karavel kadın. Gömlek ve evaze bir etek giyer, incecik belini saran bir önlük takar. Önlük takar ama ayakkabı da giyer – hafif topuklu. Bazen bir elektrik süpürgesi vardır elinde, bazen tepsi, bazen bez... Saçına bant takar çok defa, çamaşırlarını güneş içinde bir bahçede kurutur, böreklerini gepgeniş bir mutfakta pişirir... Bir kadının iç çamaşırı çekmecesinde kaç tane kombinezon, kaç tane "sudyen" olmalı, kek hamurunu kabartmak için karbonatı ne zaman karıştırmalı, çocukların yalan söylemeleri nasıl engellenir, gömlek kolalarken nelere dikkat etmek lazımdır... Bunları ve daha neler neleri bilir. Bildiklerini ne zaman, nerede öğrenmiştir, sormak aklıma gelmedi. Sanki bu bilgiyle doğmuş gibidir; öyle doğal, öyle kolay... Onun ışıldayan yüzüne ve gülümsemesine baktığınızda, her şeyin bir çaresi olduğunu düşünürsünüz. Sadece taşlaşmış kolanın değil, kalp ağrısının, can acısının, aldatılmanın... her şeyin. O, bütün çareleri hep aynı ışıldayan yüzle ve gülümsemeyle size söyleyecek gibidir. Onun olduğu yerde sanki her şey yoluna girecek, bütün üzüntüler bite-

cek, sorunun basit bir yanlış anlama olduğu anlaşılacak, herkes barışacak, nar gibi kızarmış bir tavuğun beklediği tiril tiril örtülü sofraya oturulacak...

Karavel saçlı kadınla ne zaman tanıştığımı hatırlamıyorum, çocukken olmalı. Muhtemelen *Hayat* ya da *Ses* gibi bir derginin ev işleri sayfasında –hatta *Tina*'da bile olabilir– orada da vardı kamufle karaveller. Onun hakkında düşünmeye başladığımda, zaten terk etmeye de koyulmuştum yavaş yavaş – on bir-on iki yaşlarındaydım herhalde. "Gerçek" hayata doğru. Tabii o zaman bu kadının gücünü ne kadar küçümsediğimi bilmiyordum, onu terk etmenin, hatta terk ettiğini bile fark etmeden çekip gitmenin kolay olduğunu sanıyordum.

Yeniden karşılaşmamız, epey sonra, hayatımın sancılı ve kaotik bir dönemindeydi. Bana turşu yapmayı öğretti, salatalıkları kavanozlara yerleştirirken belki de her şeyin bir yanlış anlamadan ibaret olabileceğini düşünmemi sağladı. Sonra öyle olmadığını fark edince, bu kez bile isteye, karar vererek terk ettim onu. Onu da, tiril tiril örtülü masayı da... Bir daha karşılaşmayız sanıyordum, öyle istiyordum. Sadece gülümseyerek baktı, bir şey demedi. O zaman anladım mı bilmiyorum ama sonraki karşılaşmalarımızda artık biliyordum, karavel saçlı kadın oralarda bir yerdedir hep. Çok sonraları, "evin meleği" hakkında bir şeyler okuduğumda da ordaydı. Woolf evin meleğini öldürmek istiyordu, peki ya ben? Karavel saçlı kadını öldürmek istiyor muydum? Öldürmeli miydim? Bunu yapabilir miydim? Bunlar benim için yanıtı bulunmamış sorular – evin anlamı üzerine kafa yorup durmam, karavel kadın yüzündendir.

Onunla ilişkimiz sona ermiş değil – kimi zaman utanılacak bir akraba gibi davranıyorum ona, bazen bir sığınak gibi, bazen arkamı dönüp gidiyorum... Ama o orda. Galiba gücü de buradan geliyor: Hep orda, hep hazır. Bu yazıyı yazarken, ilk kez, isminin ne olabileceğini düşündüm. Tek bir isim geldi aklıma: Arzu.

Amargi Dergi, sayı 10, 2008

Hayatımız Borç Ödeyerek Geçti: Kadınlık Yükü

Türkiye'de yirmi yıl önce kadınlar "haklı dayak yoktur" diyerek sokağa çıktıklarında, siyaseti kökünden değiştiren bir adım atmışlardı. Herkesin bildiği ama "kişisel sorunlar" olarak ancak yakın ilişkiler içinde ifade edilen, ancak söylenmenin, ilenmenin, beddua okumanın konusu olabilen bir "aile sırrı"nı, dayağı, siyasal bir mücadelenin konusu haline getirmişlerdi. Aradan geçen yirmi yıl, bu sırrın "sır" olmaktan çıktığı bir dönem oldu. Feminist hareketin en büyük başarılarından biridir. Ama aynı zamanda, kadınların aile içinde yaşadıkları dayak, tecavüz, ayrımcılık, haklardan yoksun bırakılma, genel bir "aile içi şiddet" başlığı altında, bir "toplumsal sorun" olarak kodlandı. Bir meseleyi "toplumsal sorun" diye adlandırdığınızda, bu sorunun çözümü de bir tür sosyal sorumluluk konusuna dönüşür. Yani feministlerin siyasal mücadele konusu olarak gündeme getirdikleri bu "sır", ifşa edilirken aynı zamanda yeni bir sır perdesi arkasına konulmuş olur: Sosyal yaralarımızdan biri olarak aile içi şiddet. Böylece, bir yandan o gizemli "şiddet" sözcüğünün neleri kapsadığını unutmak, dayağı, tecavüzü, burun kesmeyi, vücudunda sigara söndürmeyi, hapsetmeyi... steril bir kabın içine koymak mümkün hale gelir; diğer yandan, aile içindeki şiddetle dışarıdaki arasındaki bağlantı kibarca kopartılmış

olur. Yani artık, gözaltında tecavüz ile evlilik içi tecavüzü birbirinden apayrı konularmış gibi düşünebilirsiniz.

"Aile içi şiddet" kabının büyük ölçüde dışarıda bıraktığı kocaman bir alan daha vardır: Ekonomik şiddet. Kadın olmanın emek harcamak anlamına geldiğini hepimiz biliriz; ama tıpkı dayak gibi, bu da bir "sır"dır. Hep bilip kimi zaman kendimizden bile sakladığımız bir sır. Çünkü evet, kadın olmak zaten bu demektir: Emek harcamak. Çocuklar doğurmak, onlara bakmak, yemek yapmak, bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamak, evi temizlemek, kocaya bakmak, kayınvalideye bakmak, kayınlara bakmak... Dikiş dikmek, hamur açmak, kazak örmek, masa örtüsü işlemek... Çapaya gitmek, ineklere bakmak, mısır toplamak, su taşımak... Feministlerin "kadınların görünmeyen emeği" dedikleri şeylerin hepsi... Bütün bunları düşünmek, yaygın bir yanılgıya yol açar: "Kadınların ücretsiz çalışmaları görünmez, yani herhangi bir maddi karşılığı yoktur; buna mukabil, ücretli çalışmayı farklı değerlendirmek gerekir." Bir yanda görünmeyen emek vardır, bir yanda iyi kötü karşılığı olan emek. Böylece bir kez daha, ailenin sırlarıyla toplumun sırları arasındaki bağlantılar elinizden kayıp gider. Ama ekonomik şiddetten bahseden bu elli beş kadın bize durmadan aynı şeyi söylüyorlar: "Kadınların görünmeyen emeği" diye bir şey yoktur, çünkü kadınların görünen emeği yoktur! Kadınlık emekle tanımlandığı, yani kadınların aileleri için yaptıkları şeyler onların kadın olmalarının doğal bir sonucuymuş gibi düşünüldüğü sürece, bu böyle olacaktır. Çünkü ister kocasının aşçı dükkânını yıllarca işletsin, ister öğretmenlik yapsın ve kocasının üstüne yaptıkları evin taksidini ödesin, bütün bu çaba, bu çalışma, kadınlık görevidir. Zaten, "kadının parasının bereketi olmaz"!

Aile, yalnızca emeklerine el koyarak değil, miras haklarından yoksun bırakarak da kadınların yoksullaşmasına katkıda bulunur. "Buna devr-i dünya derler / böyle gelmiş böyle gider / kız evladı ocak yakmaz / büyür büyür ele gider / elin malı ele gider"... Okuduğunuz pek çok hikâyede, kadınlar aile varlıklarının paylaşımından nasıl dışlandıklarını anlatıyorlar. Bu dışlamanın telafisi gibi görünen altın takma, evlenirken mihr ödeme

gibi uygulamaların da kadının kendi tasarrufunda bir mal varlığına sahip olmasını sağlamadığı anlaşılıyor. Çünkü bu altınlar ya da para, aile dara düştüğünde ortak ihtiyaçlar için kolayca harcanıyor. Burada da kadınlar, bu harcamaya rıza göstermek zorunda kalıyorlar, çünkü "hayat müşterek"!

Emek harcamanın kadınlığın ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi, kadınların emeklerinin ürünlerine yalnız ailelerinin değil, işverenlerin de çok daha kolay bir biçimde el koyabilmesini sağlar. Kadınların her türlü sosyal haktan yoksun ve çok düşük ücretlere razı olarak çalışmaya razı olmaları da bu yüzdendir; karşılıksız çalışmanın bir kadınlık bilgisi olmasından. "'Hadi git!' dediği zaman gidiyorsun. Sana 'Çık, yarın gelme!' diyor, bitiyor. Ne bir şey talep etme hakkın var ne bir şey söyleme hakkın var ne yaptırım gücün var"... Çok farklı işlerde çalışan, farklı eğitimlerden, yaşlardan ve konumlardan kadınların çalışma deneyimlerinin gösterdiği şey, emek sömürüsünün cinsiyetle bağlantısı olduğudur. Ailenin başlattığını, patron sürdürür.

Sömürülmenin kadınlığın ayrılmaz parçası olduğuna ilişkin "bilgi"ye, ailenin ve patronların bu ortak sırrına karşılık, bir de "kadınların sırrı"ndan söz etmek gerekir. Bu elli beş hikâyenin bağıra bağıra söylediği bir sır: Kadınlar, durmadan tekrarlandığı gibi güçsüz, korkutulmuş, "kakılmış" bir cinsiyet değildir. Tersine, durmaksızın erkeklerin açıklarını kapatırlar, risklere girebilecek kadar gözleri pektir, çalışmaktan korkmazlar, becerikli ve dirayetlidirler. Bu sırrın sır olarak kalması, kadınlar ve erkeklere ilişkin bildik hikâyenin fazlasıyla güçlü olmasından kaynaklanır: Kadınlar zayıf cinstir! Bu hikâyenin kadınlar tarafından da desteklenmesi, erkeklerin borçlarını öderken, batırdıklarını çıkarırken, kırdıklarını onarırken, aynı zamanda gururlarını da incitmeme gereğinden olabilir. Çünkü kadınlar bilirler ki, gururu incinen erkek kadar tehlikeli bir şey yoktur. Belki de o yüzden, kazanmadan önce paranın "yerini hazırlamak", kazandığının yarısını söylemek gibi stratejiler uygularlar; "evde huzursuzluk olsun istemiyorum; maddiyatı feda ettim" diye yılların emeğiyle alınmış evin tapusuna kocalarının el koymasını sineye çekerler.

"Kadınlar yoksul, çünkü biz kadınlar aptalız" diyen kadının hikâyesi, aptallığa değil, müthiş bir sağduyuya, çalışkanlığa, azme ve cesarete işaret etse de, onun ısrarla aptallığı vurgulaması, hikâyenin devamını, yani "sevdiğimizi düşündüğümüz an aptallaşıyoruz" sözünü unutturmamalı. Belki de asıl büyük sır, kendimizden bile sakladığımız, budur: Sevginin ve kadın olarak onaylanma arzusunun bedeli, kadınlık yükünü üstlenmektir!

Ekonomik Şiddet, Filiz Bingölçe, Altüst Yayınları, 2010

Dağınık Yatak

Zina yeniden suç kapsamına alınıyor. Biliyorsunuz, sekiz yıl önce Ceza Yasası'ndan kademeli olarak kaldırılmıştı "zina suçu". Neyse, "Anadolu Kadını"nın talebi üzerine, tabii CHP'nin işbirliğini unutmamak lazım, yeniden gündeme geldi. Hayırlı olsun.

Bu Anadolu Kadını, mitik bir tiptir. En kritik anlarda ortaya çıkar, aklın ve sağduyunun sesi olarak duruma müdahale eder, sonra gözden kaybolur. Diyelim İstanbullu aşifteler oy hakkı falan diye bayrak mı açtılar, gelsin Anadolu Kadını, hadlerini bildirsin. Eziktir ama aynı zamanda güçlü, kapalıdır ve aynı zamanda özgür, üretkendir ama parası yoktur, cahildir ve bilge, sofframızda öküzden sonra gelir ama başımızın tacıdır... Erkeklerin bir "fantaazisi" gibi durmuyor mu (yatakta orospu, mutfakta aşçı...)?! İşte şimdi de buyurmuş: Zina yeniden suç olsun.

Anadolu'da yaşayan kadınlar daha önce de bir şeyler istemişlerdi: Kocası, kardeşi, babası, oğlu öldürülecek diye eli yüreğinde beklemesin, tarım iş yasası çıksın da yüz binlerce tarım işçisi kadın sosyal güvenceye kavuşsun, yerel yönetimler sığınak açsınlar da koca dayağından ölmeden gidebilecekleri bir yer olsun, kızını üniversiteye gönderdiğinde başı kapalı diye kapılarda kalmasın, altın şirketleri, duman kusan santraller,

kimyasal tükûren fabrikalar durdurulsun ki toprağı, havası, suyu zehirlenmesin... Ama o zaman "emrin olur yenge, yeter ki sen iste" diyen olmamıştı siyaset erbabı arasında. Belli ki Anadolu'da yaşıyor olmak Anadolu Kadını olmak anlamına gelmiyor – beylerin değirmenine su taşımak lazım esas olarak bu kadroyu hak etmek için.

"Zinanın suç olması gerektiğine inanıyoruz, zaten Anadolu Kadını da bunu istiyor" diyen muhterem daha önce de "flört fahişeliktir" buyurmuştu nitekim. Temsilcisine bak, aslını gör. Su taşınacak değirmenin hangisi olduğunu anlayabiliyoruz: Kendine muhafazakâr diyen, aslında sadece mankafa taşra tutuculuğuna gömülmüş, aynı zamanda taşra kurnazlığı ve iş bitirme becerisini de haiz birilerinin değirmeni – ne bileyim, bilmem ne motorları bölge bayii falan gibi adamlarla onların altınlı karılarının değirmeni. "Evlilik birliği"nin temelinde mal mülk olanlar. Kadın yanına polisleri alıp adamı bastığında, bu temelin sallanacağı aileler. Adam niye korksun yoksa? Erkeğin zamparalıklarının belirli bir sınır içinde hoş görüldüğü, karşılığının bir biçimde ödetildiği evlilikler. Kadının varlığının o adamın karısı olmaya bağlı olduğu – bu yüzden elinde hep o silahı tutması gereken: Devlet beni korur.

Devletin koruduğu sen değilsin hemşire, "evlilik birliği" denilen nane – hani işte bütün o mal mülk, çoluk çocuk, kurulu düzen, muhafaza ediliyormuş gibi yapılacak değerler... Koruduğu gerçekten sen olsaydın adam seni dövdüğünde de oralarda olmaz mıydı?

Ceza Yasası'nın eski hali, yani sekiz yıl önceki, zina ile ilgili ikiyüzlü ahlâkı çok güzel yansıtıyordu: Adamın zina yapmış sayılması için öteki kadına ev tutması falan gerekiyordu ama kadın bir adamla aynı çatı altında baş başa kaldı mı yanıyordu. Şimdi CHP'nin de işbirliği yapmaktan utanmamasının nedeni bu: Artık eşitlik sağlanmış, ikisine de aynı muamele yapılıyormuş! Grup Başkan Vekilleri televizyonda habercinin, "Peki Sayın Koç, nasıl oldu da sizin parti ikna oldu bu işe," sorusu karşısında top çevirirken böyle bir şeyler demeye getirdi: Kadın-erkek eşitliği konusundaki hassasiyetlerine halel gelme-

mişmiş! Yuh! Bütün mesele buydu çünkü: Erkeklerle kadınlara aynı şeyi yaptın mı eşitlik meselesini çözersin. "Çağdaşlık" şampiyonları!

Ve fakat bu zina meselesine noktayı koymak o kadar kolay görünmüyor. Hani *Radikal* gazetesinin attığı manşetteki gibi: "Devletin yatak odasında ne işi var?" Pardon? Evlilik cüzdanını nerden almıştınız siz kardeş, aile büyüklerinden mi? Yatak odasının toplumun, devletin, onun, bunun gözlerinden ırak, iki kişiye ait bir "mahremiyet" olduğunu zannetmek için çok geç değil mi? En azından 70'lerden beri feministler bağırıp durmuyorlar mı "kişisel olan politiktir" diye? Yatak odası da dahil, hayatımızın herhangi bir noktası "kişisel" değil yani, maalesef! Onu "kişisel" bir hale getirmek için kapıyı kapatmaktan daha fazlasını yapmak lazım, işte zinayı yeniden suç yapalım, aileyi şurdan alıp buraya koyalım dediklerinde "yok artık, bi durun" diyerek başlayacak bir şeyler. Yani bu iş basitçe bir "medenileşme" sorunu değil, "Avrupa Birliği'ne ne deriz sonra" sorusu bizi kesmez, "hayatımın ipleri benim elimde mi" sorusu daha iyi. "Aaa, ne münasebet ayol, o benim özelim" demekten fazlasına ihtiyacımız var – hayal edebilmek, cüret edebilmek, acı çekebilmek, mücadele edebilmek, bedel ödeyebilmek... Yatak odası da başka şeylerden pek farklı değil işte!

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Eylül 2004

Bana Ne Giydiğini Söyle...

Kırkından sonra kent yaşamından, hızdan, kalabalıktan sıkılıp hayatını değiştirmeye karar veren bir arkadaşım var. Gidip domates, fasulye falan ekebileceği bir yere yerleşti, küçük bir toprak, küçük bir ev... Epey süslü biriydi, hatta arkadaş arasında onun adıyla andığımız sivri burunlu ayakkabılardan falan giyerdi, şimdi tanınmaz halde: Şalvar giyiyor! Kendisi yaz sıcağında şahane bir giysi olduğunu iddia ediyor ama anlaşılan kullanmayı öğrenene kadar biraz uğraşmak lazım, hani çapa yaparken mesela üstünde blucin varmış gibi davranınca olmuyor, çünkü sarkan kısım tamamen ıslanıyor! Neyse, bu arkadaşımın bir komşusu var, kuşaklar boyunca çiftçilik yapan bir aileden geliyor, sonra bir memurla evlenmiş, kocası Ankara'da bir yerlerde şoförlük yapıyor, kendi de "ev hanımı" olmuş. Arkadaşım bir gün sohbet olsun diye çaya çağırmış komşusunu, o da gelince ilk iş, "Bunu mu giyiyorsun?" diye burun kıvırmış, sonra da, "Biz artık giymiyoruz," demiş. Onun gözünde şalvar muhtemelen geriliğin ve yoksulluğun göstergesidir; kendisini kurtarmaya, farklılaşmaya çalıştığı şeyin. Arkadaşım ise hayatında hiç yoksulluk çekmemiş, köylülükle, toprakla işi olmamış, ne ona ne annesine ne de anneannesine geri/cahil muamelesi yapılmamış biri olarak şalvarı "doğaya yakın" yaşamın ve rahat-

lığın işareti olarak görüyor. Belki biraz da kendi sınıfından kadınlardan farklılaşmanın.

Giysiler, hiçbir zaman kendilerinden ibaret değiller işte: Hep işaretlerle yüklüler. Türbanla ilgili tartışmalar hep bu konu etrafında döner ya, "siyasi bir işaret" olarak türbanın kamu hizmeti verenlerin tarafsızlığını gölgeleyeceği söylenir. Sanki başka giysiler yalnızca kişisel beğenilerle ilgili de sadece türban bir "simge". Üstelik o da sadece "dincilik"in simgesi değil, farklı bir bağlamda diyelim cehaleti de işaret ediyor birilerine. Tanıdığım bir kadın, bankacılıkla ilgili iki yıllık bir okul mezunu, çocuğunu okula yazdırırken bir form dolduruyorlarmış, "velinin öğrenim durumu" sorusuna kafadan "ilkokul" yazmış oradaki görevli; kadın kapalı, tombul ve biraz bakımsız bu aralar çünkü (üç günah!).

Bana sorarsanız mesela, memleketi saran muhafazakârlığın kadın giyimindeki karşılığını türbanda değil, başka bir "paketkılık"ta bulurum: Ayak bileklerine kadar uzanan şekilsiz ve rengi belirsiz etek (bej mi bu yeşil mi emin olamazsınız), hafif topuklu ayakkabılar, dizlere doğru uzayan "tunik" (masmavi veya tupturuncu). Hem yeterince kapalı hem de "köylü kılığı" değil. Feci çirkinlikte bir şey. Bu giysinin bana verdiği işaret bu. Ama pekâlâ bir başkası bakıp orada bir "Anadolu kadını" görebilir; hani saflığın ve hakiki kadınlığın timsali olan kadını. Bunun gibi, şimdilerde genç kadınların üniforması haline gelmiş kılıklar da (hani popo gamzesini gösteren "düşük bel" pantolonlar ve yapışık penyeler) bize bir şey işaret eder: Kentliliği, gençliği, "modern"liği... katiyen cinsel özgürlüğü ve bedenine sahip çıkmayı değil ama. Öyle gezerken pekâlâ "kendini hayatının erkeğine saklamak"tan söz edebilir mesela.

Evet, hep kadınlardan söz ediyoruz; erkek giysilerinin gönderdiği işaretler o kadar belirgin, üzerinde çalışılmış değil çünkü. Belki çok "öznel" bir-iki şey: Bir tanıdığım, okulda herkesin onun taşralı olduğunu anladığını, çünkü kumaş pantolon giydiğini söylemişti (Bence kumaş pantolonlar değil ama çikolata kağıdı gibi parlayan takımlar mesela...) Kadınların giysileri, kadınların bedenleri, saçları, yürüyüşleri... hep daha fazla işaret

yüklüdür. Tabii ki tesadüf değil. Çünkü onlar "bakan"lar değil "bakılanlar"dır; baktıklarını sandıklarında, hemcinsleri vardır ufuklarında, didiklerken, beğenmezken, burun kıvırırken... Bakılan olmak, çok ince bazı dengeleri ha bire kollamak demektir: Bakımsız olmayacaksın ama süslü de demeyecekler, derbeder ve dağınık olmayacaksın, ama züppe gibi de görünmeyeceksin, çok gösterişli olmayacaksın, çok pısırık olmayacaksın ve tabii şişman olmayacaksın! Zor iş. Onun için hepimiz, içinde yaşadığımız vasata uygun kılıklara bürünüyoruz: Örtünüyoruz, göbeğimizi açıyoruz, turuncu tunik giyiyoruz, kırmızı ceketlerle zırhlanıyoruz...

Modanın kadınlarla ilişkisini Georg Simmel şöyle kuruyor: "Moda, aynı anda hem eşitlenme hem de bireyselleşme güdüsünü, hem taklidin hem de özgünlüğün cazibesini ifade ettiğine göre, belki bu, neden genellikle kadınların modaya karşı özel bir bağlılık sergilediklerini de açıklar. Zira kadınlar, tarihin büyük kısmı boyunca mahkûm edildikleri zayıf toplumsal konum yüzünden, 'örf ve âdet' adı altındaki her şeyle, 'münasip' görülen her şeyle, umumî olarak geçerli sayılıp tasvip edilen varoluş formuyla sıkı bir ilişki içinde olmuşlardır. Çünkü zayıf olan, bireysellikten uzak durur; kendisini sorumluluklar yüklenmek, başkalarının yardımı olmaksızın korunmak zorunda bırakacak başına buyrukluktan kaçınır. Güçlü olanların istisnaî kuvvetlerini sergilemelerini engelleyen tipik hayat formu, zayıf konumda olanların tek korunağıdır. Fakat örf ve âdetin, vasatın, genel düzeyin sağlam ve değişmez zeminine dayanan kadınlar, o noktada söz konusu olabilecek göreli bireyselleşme ve özgünlük imkânına erişmek için bütün güçleriyle çabalarlar." İşte belki de o tunik onun için tupturuncu, türbanın iğnesinin ucunda küçük bir kuş var, saçlar penye bluzun rengine, yeşile boyanmış... Belki de onun için aidiyet gösteren büyük işaretlerden daha çok bu küçücük işaretlere bakmak önemli: Kişisel olan onlar çünkü.

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Ekim 2004

Bana Ne Yediğini Söyle...

Üzerinde tiril tril bir triko, minik cam kaselerdeki malzemeyi sırayla tencereye aktarıyordu, "Kıyılmış maydanozumuzu haşlanmış patatesimizin üzerine boca ediyoruuuuz," diyerekten. Teyzemle seyrediyorduk yemek programını, "Biz böyle yapsak, akşama kadar anca bir yemek yetişir," diye sokurdandı. "Bütün malzeme hazır olduktan sonra, yemek yapmak iş mi!"... Haklıydı bir yerde ama maydanoz yapraklarının yolunup yıkanmasını, ince ince kıyılmasını seyretmeyi de kim ister yani.

Yemek yapmak halbuki, bütün ev kadınları bilir ki, işte o sufli işlerdir esas olarak: ayıklama, doğrama, yıkama, temizleme, kaldırma... Sonuç şahane olsa da, sürecin kendisi pek öyle değildir. Bir kere öyle bir bluzla mutfağa girilmez, çünkü batar. Önlük bile olsa, yetmez. Kokuyu ne yapacaksınız hem, bluz soğan soğan, yağ yağ kokar sonra. Ayrıca kolunuzu bacağınızı rahat hareket ettirmek istersiniz; kimse size öyle küçük cam kaselerde malzeme getirmeyeceğine göre...

Hemen hemen bütün kanallar, şimdi yemek programları yapıyorlar. Hem sohbet, şarkı, türkü hem yemek. Ama hepsinin tarzı farklı. Mesela, Samanyolu televizyonunda, öğlenden başlayıp akşamüstüne kadar süren bir yemek programı var, bildiğimiz yemeklere en benzeyenler orda oluyor; çorba yarışma-

sı yaptılar geçenlerde, nefisti. Teyzem gibi ev kadınları marifetlerini gösterdiler. Ekranda görmesek de, her bir çorbada emek izleri vardı. Kadınların kılık kıyafetinde, ellerinde, konuşmalarında, hep o emeğin işaretleri. Hani hep dedik ya, "görünmeyen emek" diye, onun görünür olmaya yaklaştığı bir tarz. Değerli kılındığı, alkışlandığı. Zaten ev işleri içinde en çok yemek böyledir: Fark edilmeye, değerlendirilmeye, övünülmeye yatkındır.

Bir ara Defne Joy Foster'ın sunduğu bir program vardı, tabii katiyen yemek işlerinden anlamadığı için, böreğin üzerine yumurta sürme girişimleri falan hakikaten insanda "çekil kızım kenara, ben yapıvereyim" deme isteği uyandırıyordu. Zaten ahçı da müstehzi bir gülümsemeyle tahammül ediyordu bu girişimlere. Ama orda zaten risotto, lazanya falan gösteriyorlardı, öyle arabaşı çorba değil. BBC'nin yıllardır devam eden eğlenceli yemek programı "Ready, Steady, Cook" tarzı yemek programlarıyla Samanyolu'nun bildik atmosferi arasında dağlar kadar fark var. Bizde sanıyorum Gülriz Sururi'nin öncülük ettiği bir tarz: Şık, hafif ve sağlıklı yiyecekler hazırlama, bunu da çabucak yapma. Emek yoğun olanlar yerine. Öyle soğan kokulu mutfaklarda saatlerce siftinip durmak marifet değil, şıkır şıkır giyinip, tıkır tıkır yapacaksın yemeğini. Şişmanlatmayacak, vitamini minerali şunu bunu yerli yerinde olacak. Sunum, yemeğin kendisinden bile mühim, tabaklar şık olacak, sadece damağa değil, göze de hitap edecek. "Siz hâlâ annenizin margarinini mi kullanıyorsunuz" margarini destekliyordu o programı nitekim.

BBC programının eski bir müptelası olarak gönül rahatlığıyla iddia edebilirim ki, öyle çarçabuk hazırlanan şık yemekler, tıpkı piyasa işi romanlar gibi. Yerken hoşunuza gidiyor, ama aklınızda kalacak özel bir lezzet, nasıl diyeyim, bir şahsiyet yok. Mantı yahut etli lahana sarması, başka hiçbir yemeğe benzemeyen, kendine özgü birer lezzettir; adı sanı bellidir, bir saygınlığı vardır, gelecek kuşaklara aktaracağımız kültür değerlerimizdir (Değildir diyebilir misiniz, elinizi vicdanınıza koyun!). İşte o haşlanmış brokoli üzerine hafifletilmiş yalancı mayonezli yemekler, böyle değil. Yok, tatları kötü değil tabii, ama gelip geçici şeyler işte... Zaten "Ready, Steady, Cook" programını sey-

redenler bilirler, orda yirmi dakika içinde cehennemi bir hızla yaratılan uyduruk yemeklerin de şıklıklarının ötesinde pek bir özelliği yoktur (Gerçi İngilizlerin yaptığı yemekte lezzet ne arasın diyeceksiniz ama biliyorsunuz, ulusaşırı imparatorluk olmanın bazı getirileri de var!).

Bir o kadar önemlisi, bu tarzın besleme/doyurma işini fazlasıyla hafifletmesi, bireyselleştirmesi. Yemek hiçbir zaman "sadece yemek" değildir biliyorsunuz; ritüeliyle, onu kuşatan bütün bir anlamlarla, işaretlerle, bundan çok daha fazlasıdır. Bizim ailemizle, kültürümüzle, geçmiş ve gelecek kuşaklarla önemli bir bağımızdır. Bu bağı bir "anti aging" programı ya da bir "ayırma diyeti" için kopartıp atabilir misiniz?

Yemek, hiçbir zaman "sadece yemek" olmadı, zaten hep işaretlerle yüklü bir şeydi: Toplumsal sınıfın, eğitimin, görgünün, zevkin işaretleriyle. Bir yandan kültürün asli özelliklerinin billurlaştığı bir etkinlik oldu hep, bir yandan da sürekli değişti. Bir yandan "doğal" olanın kültürün içine dahil edildiği (Bütün o ayıklama, yıkama, pişirme işlerinin amacı bu değil mi?), bir yandan da bu dahil etme işinin toplumsal farklılığı yeniden ürettiği bir etkinlik. Yani hem "hepimiz" ile ilgili hem de gayet "exclusive". Samanyolu televizyonundaki kadınların pişirdikleri yemekle Gülriz Sururi'ninki arasındaki fark basitçe beğeni farkı değil. Ki zaten beğeni tam da toplumsal sınıfa götürmez mi bizi, beğenilerimiz bizim toplumun neresinde durduğumuzla biçimlenmez mi? Yemeği salçalı mı yoksa soslu mu sevdiğimiz mesela, bununla ilgili değil midir? Kayınvalidem belirsiz bir özneye işaretle, "sebze pişirmeyi pek bilmezler, ızgara falan yaparlar" derken, böyle bir gerçekliğe işaret etmiyor mu?

Yemek programları, bizim gündelik hayatımızda ne yediğimizi, nasıl yediğimizi göstermiyor ama değişimin ne yönde olduğunun işaretlerini veriyor; doğrusu bu işaretler pek iç açıcı gelmiyor bana, mantıdaki doymuş yağ oranı düşünülecek olursa!

Milliyet gazetesi Popüler Kültür Eki, 2006

Anneciğim Seni Ben...

Kadınların bilinen bütün toplumlarda ikinci cins olmalarını anlamaya (kimi zaman da meşrulaştırmaya) çalışan bütün anlatılar, aynı hikâyeye dayanır: Kadınlar annedir de onun için!

Kadınlar annedir, bu yüzden üretime erkekler kadar katılamazlar; eh, tabii bu da iktidarın dışına düşmeleri anlamına gelir...

Kadınlar annedir, bu yüzden duygusaldırlar; iktidara uzaklıklarının nedeni budur...

Kadınlar annedir, bu yüzden hep vermeye, beslemeye, bakmaya eğilimlidirler. Bakmayın geride durduklarına, aslında asıl iktidar, onlardadır...

Kadınlar annedir, cennet annelerin ayağının altındadır...

Bu hikâyeye kadınlar da inanır. O kadar eski ve o kadar yaygındır ki, sorgulamak aklımıza gelmez; "sağduyu" denilen şeye uygundur çünkü. "Sağduyu"nun nasıl muhafazakârlığı desteklediğini hep biliriz ama iş buraya gelince, unutmak kolaydır.

Oysa şunları sorabiliriz: Bütün bu cümlelerin ilk tarafı doğru olsa bile (kadınlar annedir), ikinci taraflarının doğru olduğunu nereden biliyorsunuz? Kadınların üretime katılmadıkları doğru mu? Bütün kadınlar "duygusal" mı? "Vatan için kurşun atan da kurşun yiyen de şereflidir" diyen bir kadın değil miy-

di? Madem asıl iktidar onlar, neden dünyanın her yerinde, her sınıftan, her eğitim düzeyinden, her politik görüşten kadınlar şiddete uğruyor? Neden bu kadar az parayla geçinmek zorundalar, neden sosyal güvenceden yoksunlar, neden siyasal temsilleri bu kadar düşük? Deli mi bunlar?

Sonra şunu sorabiliriz: Cümlenin ilk tarafını da biraz didiklemek gerekmez mi? Annelik o kadar tarih dışı, toplumsal bağlamdan etkilenmeyen bir şey mi? İntikam alsın diye oğul yetiştiren, aile namusu için kız öldürten kadınlar anne değil mi? Annelik normu olarak Sana yağ reklamındaki kadını mı kabul edeceğiz? Ki o bile biliyorsunuz yirmi yılda bayağı değişti!

Kadınlar, annelik rolünden güç alırlar, bu doğru. Zaten onları güçlendiren pek az şey varken bir de anneliğin de pek öyle kutsal, ezeli/ebedi bir şey olmadığını söylemek kadınlara kötülük etmek gibi görünebilir. Ama öte yandan, bu güçlenmenin niteliğini ve sınırlarını da iyi düşünmek gerekli. Kadınlar, annelik rolünün getirdiği gücün bedelini nasıl öderler? Sana yağ reklamındaki gibi bir anne olmaya çalışmak, yani, her an sevecen, güler yüzlü, becerikli... olmak (aslında olamamak ve hep yetersiz hissetmek) nasıl bir şeydir? Yahut hep saçını süpürge etmek? Yahut hep başkaları üzerinden adlandırılmak? "Ana" rolü diye tanımlanan o daracık kalıptan çıkmaya çalışan bir kadının başına neler gelir?

1960'lar ve 70'ler, "çalışan anne" diye doğa dışı tuhaf bir yaratığın tartışılmasıyla geçti: Şimdi çocuklar ne yapacak, yuvaya mı gitsinler, bakıcı mı daha iyidir... Bugün en azından maddi zorunluluklar nedeniyle, anne-kadınların çalışması eskisi kadar acayip görülmüyor. Ama kalıp gevşedi mi? Hayır.

Bir kadın diyelim âşık olduğunda, diyelim cinselliğini gömmeyi reddettiğinde, diyelim kendini gerçekleştirme peşine düşüp kendisi için bir şeyler yapmaya başladığında, kalıbın hâlâ ve hep ne kadar sıkı olduğunu görebilir. "Çoluk çocuğun rızkı" için değil de mesleğini önemsediği için çalıştığında da.

Analığın getirdiği güç, ancak çocukların onayı ile mümkündür ve çocuklar, annelerini o kalıbın dışında görmeye dayanamazlar. Başkalarının annesinden farklı olmasına, dikkatinin

başka şeylere yönelmesine, "kendine ait bir oda"sının olmasına. Çocukların onayı olmadan analık bir güç değil, suçluluk duygusu kaynağıdır kadınlar için.

Analığın bu biçimde yaşanıyor oluşu bir neden değil, bir sonuç bence. Kadınlar anne oldukları için ikincil değiller, ikincil oldukları için annelik bu kadar derin bir sorun haline geliyor. Sadece kadınlar için değil, çocuklar için de. Kadınların hayatlarının anlamını yalnızca annelik üzerinden kurabilmeleri, kendilerini ancak çocukları üzerinden gerçekleştirebilmeleri, çocuklara nasıl bir yük, nasıl bir hapishane yaratır? Hiç bitmeyen bu borç, "analık hakkı", çocukların hayatını ne hale getirir?

Babalar, bu sonsuz sevgi/nefret/hınç/borç/suçluluk sarmalının neresinde dururlar? Bu kadar dışarıda olmak onları incitmez mi? Yoksullaştırmaz mı? Kendi annelerine bitmeyen borçlarını babalıkla telafi edemediklerinde, bu kapanmayan hesap onların hayatını ne hale getirir?

Her anneler gününde, ana-çocuk çiftinin durmadan gözümüze sokulmasını sadece ticari bir strateji olarak görmek mümkün değil. Bu aynı zamanda son derece politik bir konu. Sadece kadınlar değil, erkekler için de...

Özgür Gündem gazetesi Kadın Eki, Mayıs 2004

Küçük, Pembe, Seksi

Bir arkadaşım anlatmıştı; özel bir üniversitede verdiği dersin ilk gününde öğrencilere ders ile ilgili bir kaynakça vermiş, not edebilmeleri için tahtaya yazacakmış ki, ortalıkta herhangi bir kâğıt, defter ve benzeri malzemenin olmadığını fark etmiş. "Eee" demiş, "nasıl not edeceksiniz şimdi?" Çocuklar hafif müstehzi, cep telefonlarını göstermişler. Biz bunu bir dehşet ve korku hikâyesi gibi dinledikti; bir cep telefonunun hafızası ne kadar olabilirdi sonuçta?!

Böyle bir hikâyeyi dinledikten sonra, benim için muamma olan bir konu da açıklığa kavuştu: Üniversite öğrencilerinin o küçük pembe çantalarla nasıl idare edebildikleri. Küçük bir cüzdan, belki bir kalem, ruj, sigara ve cep telefonu alabilecek büyüklükte, dikdörtgen şeklinde ve genellikle pembe renkli çantalar var ya, işte onlar. Hadi gezmeye falan giderken neyse de okula gelirken bu kadarcık şeyle nasıl yetinebildiklerini böylece anlamış oldum: Cep telefonları!

Düşük belli ve bol paçalı pantolonlar, yeni nesil kentli kızların ortak bir giysisiyken, küçük, pembe, seksi çantalar (henüz) sınıfsal bir işaret olarak görünüyor. İnsan hayatını belediye otobüslerinde, çalıştığı dükkân veya ofiste, okul bahçesinde, sigara dumanlı kötü çaylı kantinde... geçirdiğinde, daha do-

nanımlı olmak zorundadır çünkü: Kazaktan tutun diş fırçasına, elmaya kadar pek çok şey taşımak gerekir. Tabii kitaplar, defterler, dergiler... Ama altınızda arabanız varsa, acıktığınızda canınız nerde istiyorsa orda yiyebiliyorsanız, üstünüzü değişip yeniden çıkabilecek olsanız bile akşam belli bir saatte kendi evinize gitmek zorundaysanız, mesele yok. Pembe çanta işte sizin içindir.

Tabii ki iş bu kadar "maddi" değil yalnızca. Biliyorsunuz, giysiler gibi kullandığımız çantalar da kendimize ilişkin imgemizin birer parçasıdır: dağcı tipi sırt çantaları, cep telefonu konacak yeri olan küçük sırt çantaları, postacı çantaları, heybeler, kırkyama/aynalı hint havalı çantalar... Bunları taşıdığımızda, hem kendimizi belirli biri olarak kurmuş hem de bu belirli biriyle ilgili başkalarına bir mesaj vermiş oluruz. Yirmi yıldır Maliye Bakanlığı'nda bütçe uzmanı olarak çalışan kadının kaliteli deriden ama eskimiş, yıpranmış, içinden kâğıtlar taşan çantasıyla diyelim, onunla aynı yaştaki ev kadınının az kullanılmış, kısa saplı, pirinç tokalı çantası bir olur mu? Artık genç kadınların 70'lerde (hatta 80'lerin ilk yarısında da) çok yaygın olan kilim heybeleri kullanmıyor oluşları toplumcu bacıların revaçta olmamasından değil mi? Peki bu pembe, küçük, seksi çantalar kimi gösteriyor bize?

Bence her şeyden önce, güçlü bir kadınlık vurgusu var. Hem kadınların hem de erkeklerin kullanabileceği sırt çantaları ya da toplumculuğa işaret eden heybeler yahut kariyer hırsını ve iddiasını gösteren jilet gibi evrak çantalarından farklı olarak, bu çanta, kadınlığın bir simgesi gibi. Pembe. Küçük. Seksi. Dolayısıyla, hem çok demode hem de çok zamane bir kadınlık olduğunu eklemek gerek. Çok demode, çünkü kadının yalnızca cinselliğiyle bağlantı kuruyor. Çok zamane, çünkü kadının yalnızca cinselliğiyle bağlantı kuruyor. Aman Allahım! Belki de buna "zamanlar üstü" dememiz gerekecek! Kadın dediğin pembe, küçük, seksi bir şeydir. Kadın cinselliği de öyledir zaten. Pembe. Eh, zamanlar üstü olma iddiası, ister istemez böyle bir gerçek dışılık riskini de beraberinde getirir her durumda. Erkeklerin kadınlarla ve kadın cinselliğiyle ilgili böyle fikirleri

olabiliyor ama bu fikirlerin gerçeklikle pek bir ilişkisi yok, daha çok temenni düzeyinde kalıyor.

İyi de, bu çantaları kullanan kadınlara ne oluyor? Kendileriyle ilgili salak fantezileri gerçek sanıp onlara uygun davranmaya mı çalışıyorlar? Sanmam. Pek öyle her şeye inanacak kızlara benzemiyorlar. Galiba böyle bir kadınlık vurgusuyla yaptıkları, kendi hallerini başka kadınlık hallerinden ayırt etmek. Fazla gerçek, kavgacı, iddialı, korkutucu kadınlardan, o hallerden. Amerika'daki yaşıtlarının yaptığı gibi: Ben annemin feminist kuşağından farklıyım, öyle şeylere ihtiyacım yok! Benim ihtiyacım, küçük bir kız çocuğu gibi pembe olan bana göz kulak olacak, sahip çıkacak, güçlü bir erkek. Evet, seksiyim ama cinselliğim kırmızı değil, pembe. Korkmanıza gerek yok.

Feminizmin yarattığı en büyük korkulardan biri, kadınları erkeklere benzeteceği korkusuydu. Cinsiyetler arasındaki farkın, toplumun bu en temel, en vazgeçilmez farkının ortadan kalkma ihtimali bazılarımızın başını döndürürken, kadın-erkek, pek çok insanı korkutmuştu. Görünen o ki, korkanlar korktuklarıyla kaldılar. Erkekler, pek değişmediler, babadan kalma yöntemlerle savunuyorlar erkekliklerini: kadınları döverek, engelleyerek, aşağılayıp küçümseyerek, erkekliği yüceltip eşcinsellikten deli gibi korkarak. Kadınlar çok değiştiler ama o kadar da fazla değişmediklerini göstermenin yollarını buldular hep. Abartılı annelik halleriyle, "fuck-me-shoe"larıyla, pembecik küçücük çantalarıyla. Barbie'nin bile boşandığı bir devirde bilmiyorum ki bu halleri inandırıcı bulmayı daha ne kadar sürdürebileceğiz?

Milliyet gazetesi Popüler Kültür Eki, 2006

Alaturka Bir Cersei Olarak Büşra

Şu şatafat meselesini biraz daha kurcalamaya değmez mi?

Biliyorsunuz, birtakım kadınlar, sosyal medyada (aslında esas olarak Instagram'da) birtakım gösteriler yaptılar, düğünmüş, "baby shower"/mevlidmiş, kınaymış; bir tür "Game of Thrones" havası. Polat Alpman geçen hafta yazdı bununla ilgili. Onun hatırlatmak istediği, AKP'nin İslâmcılığındaki dönüşüm ve bu dönüşümün sınıfsal veçhesiydi. Bana bunun kadar önemli görünen şey, dönüşümün cinsiyeti.

Büşra Çalar'ın sembolü haline geldiği bu "aşırılık"ın ilk örneklerini, 2014 yerel seçimlerinde adayların acayip kostümlerinde görmüştük, hatırlıyor musunuz bilmem. Deriden savaşçı kılıkları, tüylü başlıklar, togamsı pelerinler... O zaman siyasal iletişimciler bu kostümler üzerine konuşmadılardı pek. Sanki milletin fantezi dünyası ortalığa saçılmış gibiydi. Sadece kadınlar değil, aslında onlardan daha fazla, erkek adaylar sahnedeydiler. Seçimden sonra, kostümlü adayların kaçı kazandı bilmiyorum ama birden ortadan kayboldular. Kazandılarsa bile janjanlı takım elbiseye dönmüş olmalılar. Kaybolmak için daha uygun bir kostüm. Nerelere kaybolduklarını Çiğdem Toker gibi gazetecilerin yazdıklarından takip edebiliriz.

Geriye kadınlar kaldı işte.

Polat Alpman diyor ki, Danla'ya helal olan Büşra'ya neden olmasın? Doğru. Ama eksik. Ahlâkı politikanın yerine geçirmek, kadın düşmanlığı, dar görüşlülük... bunlar hep var, olmaz mı. Yine de, bence mesele Danla/Büşra meselesi değil. Konumuz başörtülü kadınların eğlenceye hakkı olup olmadığı da değil (Bu arada, uzun zamandır başörtüsü demiyorlar onlar, şal diyorlar. Bu da ayrı bir yazı konusu olsun). Kadın düşmanlığı yapmadan da kadınların bu gösterideki yerleri üzerine konuşabiliriz. Konuşabilmeliyiz.

Böyle "aşırı"lıklar, israf, görgüsüzlük, süslümanlık türünden ahlâki terimlerle anlaşılmaz bence. Kadın, başörtüsünün üzerine Kate Middleton şapkası takmış yani, artık görgüsüzlükten değil de fanteziden söz etmek gerekir. "Game of Thrones"la benzerliği de burada: tam olarak neresi, tarihin tam olarak hangi ânı, bunlar tam olarak kim... emin olamıyorsun, biraz tanıdık biraz acayip. Osmanlı üstü *Kings Landing*, cahil bir kasaba politikacısının hayalindeki Selçukluyla yandaş müteahhitin ucuza kapattığı mermerlerin karışımı, Şule Yüksel Şenlervari bir temiz aile kızı imgesinin *Binbir Gece Masalları* zenginliğine gömülmesi...

Yeni Osmanlıcılık üzerine koca kitap yazdı Nagehan Tokdoğan, anlattı bu hikâyede ne kadar az Osmanlı, ne kadar çok Yeni var diye.[1] AKP'nin hikâyesi hep Osmanlıcılık değildi, bir noktada ona döndü, kendine göre bir "yerli ve milli" hikâyesi yazdı Osmanlıcılığı kullanarak. Biraz kostüm, biraz efsane, çokça uydurma, çokça aşağılık/tümgüçlülük kompleksi.

Büşra'nın sembolü haline geldiği kadınlar, bu hikâyenin, bu fantezinin aynası. Siyasal nutuklardan, Diyanet fetvalarından falan çok daha fazla, onlara bakarak görüyoruz neyin içinde yaşadıklarını, neyin içinde yaşadıklarını hayal ettiklerini. Biliyorsunuz, egemen ideoloji sadece aşağıdakileri manipüle etmek için kullanılan bir araç değildir; egemenler bu ideolojiye inanırlar da. Dünyanın kendi anlattıkları gibi olduğuna. Bütün ideolojiler, mitlerden beslenirler, onlara tutunurlar, yapışırlar.

---

1 Nagehan Tokdoğan, *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kadınların yarattıkları bu fantezi dünyası da öyle; baktığımızda neoliberalizmi tanıyoruz orada, İslâmcılığı da. Ama bunların (kendileri için de) inandırıcı olması için, tanıdık mitlerle (ve nesnelerle, jestlerle...) örülmesi gerek. Kendini gerçekleştirmek olsun, yüzüstü sürünmeyip ayağa kalkmak olsun, ecdadın muktedirliği olsun, pembe incili kaftandı, kadını alnından öpmekti, kehribar yüzüktü. Kadınlar bu fantezi dünyasının inşasına aktif olarak katılmasalar, iktidar sahibi erkekler dünyanın kendi anlattıkları gibi olduğuna ne kendileri inanabilirler ne de başkalarını inandırabilirler. Aynalara ihtiyaçları var. Ona bakıp kendi başarılarını, zenginliklerini, güçlerini görmeliler.

Erkek fantezisi, "Şam'daki Emevi Camii'nde öğle namazı" der ancak. Sonuçları korkunç bir fantezi tabii ama zayıf. Onun içinde yaşanamaz. Ne mitleri taşıyabilir ne jestleri, nesneleri. Öğle namazını kılamazsın, ondan sonra çevir dur hikâyeyi. Büşra'nınki ise pek kırılgan, pek eften püften görünür ama bir dünya yaratır. Emevi Camii'nde namazı da taşır, dünyaya meydan okumayı da, eşitsizliğin adalet anlamına geldiği yalanını da... Taşır yani. Yanlışlanamaz, içine dalanı gerçekleri göstererek uyandıramazsın. Bebeğin parmağındaki tektaşa fazla takılmamak lazım, basit bir görgüsüzlükten bahsetmiyoruz, çok daha fazlası var burada. Büşra'nın kendisi için bir hikâye, sandalyelere tüneyip mevlit okuyanlar için başka bir hikâye, izleyip öfkelenenler için, izleyip büyülenenler için...

"Kadınların güçlenmesi", zamanımızın önemli ve güçlü mitlerinden biri. Erkeklerin kurbanları olmaktan çıkıp hayatlarının iplerini ellerine almalarıyla ilgili gayet feminizan bir çağrışımı var kadın güçlenmesinin. Feminizmin başarılarından biri, feminizmle uzaktan yakından ilişkisi olmayan pek çok kadına dokunabilmesi. Buna hiç şüphem yok. Ama "güçlenme" söyleminin özgürleşmeyi içermeyebileceği az söylenmedi, boşuna yapılmadı bütün o "güçlenme mi özgürleşme mi" tartışmaları.

Bu kadınlar da güçlü kadınlar. "Benimle kınaya hazırlanın" diye video çeken kadın da, Büşra da, Emine de. İktidardaki erkeklerin içine gömülebilecekleri fantezi dünyasını onlar inşa ediyor esas olarak. O esnada adamların başka işleri var zaten.

Kadınların kendileri o dünyanın içine ne kadar gömülü, emin değilim ama oradan bir güç devşirdiklerinden kuşkum yok.

Güçlenme perspektifinin sınırları buralarda bir yerde. Bu kadınlar güçlüler ve kendilerine sorarsan özgürler de (Kadın düşmanlığını kışkırtmalarında herhalde bu gücün bir payı vardır). Ne de olsa özgürlük olsa olsa şahsi bir tercih imkânına indirgenmiş durumda, sadece Büşra için değil, Danla için de. O zaman Büşra'nın daha az özgür olduğunu kim söyleyebilir ki?

Şu mahut "kesişimsellik" kavramı, tam bu sınırları yoklarken işe yarayacak bir şey bana kalırsa. Daha önce yazmıştım, kimliklerin kesişmesi anlamında değil ama farklı iktidar sistemlerinin kesişmesi anlamında kesişimsellik. Yapısal iktidar sistemiyle politik olanın, hegemonik olanla kişisel iktidar sisteminin. Yer değil, an. Kimliklerin kavşağından değil, bağlamların tarihselliğinden bahsediyoruz. Güçlenmenin böyle bir yerden anlaşılmasının son derece ufuk açıcı olabileceğine inanıyorum. Hangi iktidar sistemi içinde, hangisine karşı güçlendiğimizi anlamaya çalışmanın. Büşra'nın güçlenmesinin kadın cinayetleriyle, işsizlikle, yoksulluk intiharlarıyla kesiştiği yere bakmanın. Televizyona çıkıp "ben yavrumu kucaklama derdindeyim" diye ağlaştığında yaptığı şey neydi? Şıkır şıkır ışıklar altında, pırıl pırıl kıyafetler giyip kocasına göz süzerek elde ettiği ne türden bir güç? Onunla ne yapabilir? Ne yapamaz? Onun gösterisinin başka kadınların hayatlarıyla ilişkisi nedir? Sandalyeye tüneyip mevlit okuyan kadınınkiyle, seyredip küfredeninkiyle, seyredip kendi mazbut hayatına daha sıkı sarılanınkiyle...

Fantezileri hafife almamalı.

Birikim Haftalık, Aralık 2019

Benim Kahramanım

"Bana kahramanını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim!" Kahramanlar her zaman aynı işe yaramıyor tabii, hayran olduklarımız, hiç beğenmesek de gözümüzü alamadıklarımız, ona benzemeye çalıştıklarımız... Yine de hepsi "kahraman" işte. Belli ki ortak bir şeyleri var. Hiç değilse bizim için.

Amargi Dergi'de öyle bir sayı yapmıştık: "Kahramanlarımız" diye. "Bize kahramanınızı anlatın" dedik. Güzel, ilginç, acayip, öğretici, şaşırtıcı... yazılar gelmişti. Çoğu, annesini kahramanı olarak anlatan yazılardı. Kahramanlığı bir "an"a sıkıştırmayan, hayatı bir kahramanlık hikâyesi olan anneleri. Ki kahramanlığın göz alıcı bir âna, bir büyük harekete, bir yükselmeye bağlanması fazlasıyla erkeksi bir şeydir, dişil kahramanlık diye bir şey varsa, o kadar gösterişli değildir herhalde – ne bileyim işte, tarımı icat etmek türünden, zamana yayılmış kahramanlıklar!

İnsanın annesini ne zaman kahraman olarak görebildiği üzerine epey konuştuğumuzu hatırlıyorum; feminizmin böyle bir görüşün oluşmasındaki etkisini falan... Bir annelik sayısı daha yapmalıydık herhalde bunun üzerine, ama ömrümüz yetmedi. Anne ne zaman insanı sinir eden, hiç anlamayan, durmadan kendi istediklerini dayatan biri olmaktan çıkıp da kahramana dönüşür? Ne olunca? Bütün o "kahramanım annemdir" yazıla-

rı bir tür telafi miydi? Annenin hakkını teslim etme ihtiyacı mı? Bir yerlerde birtakım feministler, bilinç yükseltme gruplarında bu mevzuları konuşuyorlardır belki.

Bir de roman kahramanları var. Hayatımızın çeşitli dönemlerinde bize eşlik etmiş, yol göstermiş, yoldan çıkarmış, vesile olmuş karakterler. O kadar ki, "Sonia Gurvich'le karşılaşmasaydım..." diye başlayan laflar edebilirsiniz pekâlâ!

Tıpkı annelerin kahramanlıkları gibi, roman kahramanlarının kahramanlıkları da o kadar "kişisel" değildir. Onlar da çağlarının ürünleridir. Ve tıpkı anneler gibi, onların kahramanlıkları da hep kişisel bir bileşen taşır. Öyle olmasaydı onlara "kahraman" diyemezdik, değil mi?

Tıpkı kadınların ne zaman annelerini kahraman olarak görmeye başladıklarını merak ettiğimiz gibi, farklı kuşakların ortak kahramanlarının kimler olduğunu, neden onlar olduğunu da merak edebiliriz. Ve tabii, bu kahramanların kadınlara neler söylediğini. Böylece, kuşak denilen şeyin nasıl oluştuğunu. Benim kuşağımdan kadınların çocukluklarında bir "Joe March dönemi" geçirmiş olmaları, onların nasıl kadınlar haline geldiklerinde önemli bir etki yapmamış mıdır mesela?

Kahramanların da bizimle aynı çağın ürünü olduklarını bildiğimizde, onlara yine de kahraman gözüyle bakabilir miyiz? Diyelim Bridget Jones'a? Şapşallığı, vermek isteği kiloları, evlenmek için yanıp tutuşması, bütün sakarlıkların falan içinde bir yandan da hayatını sürdürebilmesi, çalışması... Okurlarının onda kendilerini buldukları, bu sebeple sevdikleri kahraman.

"Kendi hikâyenin kahramanı ol" mottosu fena değil ama kahraman olmanın neye benzediğini biliyor muyuz ki? Gündelik hayatın gündelikliğine batmış bir kahraman insana ne söyler? Gündelik hikâyeleri hikâye, kahramanları da kahraman yapan, onları başka bir ışıkta görebilen göz değil midir? Johanna Parry'nin kahraman olması için onu Alice Munro'dan dinlememizin gerekmesi gibi?

Ancak sanatın yapabileceği gibi, hayatın üzerine hakikatin ışığı düştüğünde biz kahramanı seçebiliriz – çünkü "kendi hikâyesinin kahramanı" olunmaz, belki öznesi olunabilir.

Çocukluğumda, ilk gençliğimde ve bugün de beni etkilemiş, etkileyen kahramanları düşündüğümde, onları benim gözümde kahraman yapanın, üzerlerine düşen o ışık olduğunu fark ediyorum. Olanı görmekle yetinmeyip olabileceği de sezen, sezdiren o bakış. Hayatın, dünyanın, insanın imkânlarını. Çünkü dinlemeye değer hikâyeler bunlar; gerçekliğin içindeki o tohumlar. Mümkün olan. Gerçekle hakikat arasındaki fark gibi.

İnsanı kahraman yapan da bu sanırım: Bir tür cesaret. Gündeliğin dışına çıkabilme cesareti. Gündelikteki, kendisindeki "dış"a bakabilme, oraya doğru hareket edebilme. Ve evet, bu bazen zaman alır, bazen bir ömür.

Birikim Haftalık, Ocak 2018

Personadan Kahraman Olur mu?

Michelle Phan, çevrimdışına çıkışını "neden terk ettim" diye bir videoda anlatmış; bir tür kahramanın yolculuğu hikâyesi. Kendisi de bunun farkında, diyor ki "Arslan Kral'daki Simba gibi". Sonra ekliyor ama: "Ben kahraman değilim, sadece bir kızım."

Phan, bir "youtube ünlüsü". Güzellik topluluğunun annesi olarak da nitelendiriliyor – ki o güzellik topluluğu dedikleri öyle böyle bir şey değil.[1]

Youtube, hikâyeler anlatmak için harika bir mecra. Yayıneviyle, editörle, yazı işleri müdürüyle, yapımcıyla falan uğraşmak gerekmiyor, basit bir kamera, bilgisayar ve internet bağlantısı yetiyor. Gençlerin, kadınların, transların... bu mecrayı bu kadar sevmelerinin bir sebebi olmalı. Kendi hikâyelerini anlatabildikleri, anlatırken kurabildikleri bir yer. Kendilerini yalnız hissetmeyecekleri. İlle de ünlü olmak gerekmez, muhakkak size kulak verecek birilerini buluyorsunuz orada, sadece kulak vermiyorlar, videonun altına yazıyorlar da.

Hikâyeler öyle şeylerdir bilirsiniz, anlatırken kurulurlar, dinlenirken yeniden kurulurlar, değişirler, yayılırlar. İçinde yaşa-

1 Bu konuda çok iyi bir çalışma için bkz. Merve Genç, *Güzelliğin Politikası: Youtube Güzellik Topluluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

dığınız kocaman hikâyelerin içinde, kendi küçük hikâyenizi anlatarak onlarla ilişkilenirsiniz. O büyük hikâyelerin kahramanları hep başkalarıdır zaten, siz değil.

İlk gençliğimde, hikâyelerden değil de ideolojiden söz edilirdi daha fazla – şimdi pek edilmiyor. Gerçekliğin onu biçimlendirme gücü olanlar tarafından anlatıldığına işaret eden "yanlış bilinç" lafıyla birlikte. Muktedirlerin hikâyesine inanmak işte, Ulus Baker'in veciz ifadesiyle, "İnsan kulübede başka, sarayda başka düşünür. Kulübedeyken sarayda gibi düşünüyorsa, işte o ideolojidir."

Michelle'in kurduğu güzellik topluluğunu böyle bir "ideolojik"liğin şahikası olarak görmek pekâlâ mümkün. Değil mi ki makyaj, kozmetik endüstrisi, bedenlerin biçimlendirilmesi, güzellik... Tabii ki. "Neoliberal beden politikaları..." Kazandığı üç kuruşu aydınlatıcıya veren tezgâhtar kız işte, "kendini sarayda sanıyor"dur – hatta belki sanal alemin sanal olması, bu sanmaya işaret ediyordur! İnsanları ideolojilerin kurbanları olarak düşünmekteki kibir!

Bana her zaman daha ilginç gelen şey, insanların kendilerine verilen o büyük hikâyelerle ne yaptıklarıdır. Mesela kadınların güzellik ideolojisiyle ne yaptıkları, gençlerin "kendine yatırım yapma" ideolojisiyle ne yaptıkları... Michelle, henüz yirmilerinin başındayken, makyajı güzellikten çok bir yaratıcılık meselesi olarak düşünmüş, yüzünü bir tuval olarak. Demiş ki, makyaj, kendini ifade etmenin bir yoludur. Bazen de eğlenmenin, iletişim kurmanın, başka birisi olmanın...

Güzellik ideolojisiyle Amerikan rüyasının kesiştiği yerden bir persona yaratmış. Etkili bir persona. Milyonlarca takipçi, yüzlerce taklitçi, yüz milyonlarca dolar değerinde bir marka.

Sonra, 2015'te, bu personayla kendi "gerçek"liğinin birbirine karıştığını, kendini kaybettiğini hissetmiş ve çevrimdışına çıkmış. Video yayınlamayı bırakmış, sosyal medya hesaplarını kapatmış, markasını çalışanlara emanet etmiş, gitmiş. "Kendimin bir ürün haline geldiğini hissettim," diyor, "parayla zaman satın aldım, gerçekte kim olduğumu bulmak için."

Anlatılarak kurulan hikâyenin de sınırları varmış demek.

Kahramanla personanın yolu ayrılabiliyormuş.

Bitmez tükenmez taşınmalarla okulda hep "yeni kız" olmanın, Asyalı olmanın, yoksul olmanın üstesinden gelmek için hep başkalarına benzemeye çalıştığını, onlar gibi olursa kendisini seveceklerini düşündüğünü anlatıyor. Son sınıfta artık yılıp vazgeçtiğinde ancak arkadaş edinebilmeye başlamış – bu hikâyeyi "gerçek ben" başlığı altında anlatıyor kitabında. Yarattığı personanın temelinde de bu var: "gerçek ben". Muhtemelen başarısının temelinde de.

Şimdi, yeniden "gerçek ben"in peşine düşme hikâyesini, "Benim için hiçbir şey öğretmekten, öğrenmekten ve iletişimden önemli değil. Söylemeyi sevdiğim biçimiyle, Yaşıyorum, Seviyorum, Öğretiyorum, ama en önemlisi, Öğreniyorum," diye anlatıyor. Bakalım kahramanımız bu *Ye, Dua et, Sev* hikâyesi içinden sağ çıkabilecek mi.

Michelle Phan'ın hikâyesi kahramanlıkla persona arasındaki fark üzerine düşünmek için bulunmaz bir örnek. İnsanın kendisiyle ve başkalarıyla ilişkisi arasındaki farkı. İdeolojilerle anlatılar arasındaki. İktidarın "gerçeklik" ve "hikâye" tezahürleri arasındaki farkı.

Birikim Haftalık, Nisan 2019

Manken Ece Gürsel, ayrıldığı sevgilisinin adını sırtından sildirmiş. Sonra magazinciler adamla ilgili bir şey sorduklarında, "Tanımıyorum ben onu," demiş; adam durur mu, cevabı yapıştırmış: "Adım vücudunda kazılı!"

Sevdiğinin adını mendiline değil de bedenine işlemek, sonsuz aşka inandığını göstermenin bir yolu olmalı. Herkese ama en çok kendine. "O Z orada duracak, ben hep onun yanında olacağım." Kim demiş aşk eski bir yalan diye?!

Bu hikâye, bana öyle geliyor ki, aşktan çok zamanla ilgili. Sonsuz zaman. Sonsuz şimdi.

Modernitenin doğrusal zamanı, geçmişle şimdi ve gelecek arasındaki bağlantıyı kolayca kurmamızı sağlamıştı. Nedenler ve sonuçlar vardı, planlar projeler, geçmişten öğrenilip geleceğe aktarılan dersler. Bununla çok rahat edemedik tabii, her şeyden önce, geçmiş bir türlü geçmiyordu. Planlar tam olarak düşündüğümüz gibi gitmiyordu, hesapta olmayan nedenler... Sonra, "yekpâre geniş bir anın parçalanmaz akışında" yaşama tecrübesi cazibesini kolay kolay kaybedecek bir şey değildi. Sonsuzluk belki de bulunduğumuz yolun ilerisinde, görülemez bir ufukta değildi de, şimdi, buradaydı. Zaten kişisel gelişim denilen acayiplik de bunu vazetmiyor muydu: Şimdi ve bu-

rada? Boş ver çocukluğunun dehlizlerini, sorun şimdi ve burada, çözüm de öyle olmalı.

Problem, hiçbir şeyin yekpâre kalamadığı bir çağda zamanın öyle olabileceğini sanmakta galiba. Sanki her şey dağılıp parçalanırken, zamanı sabit bir bütün olarak tutabilsek biz de ona tutunabilecekmişiz gibi. Geçmiş yok, gelecek yok, sonsuz bir şimdi var. Hafızana güvenemezsin, şimdinin damgasını taşır. Sözünü tutamayabilirsin, hesapta olmayan nedenler...

Sonsuz bir şimdi içinde anlam bulmak/kurmak nasıl mümkün olur? Varlığın anlamı Zamanken? Belki de işte o "şimdi"yi bedene kazımak, böyle bir anlam kurma çabasıdır. Hiç bitmeyecek bir şimdi. Dağılıp duran varlığa bir müdahale gibi. Zamanı aşkta sabitleyerek.

Romantikler, aşkı ve sanatı, akılcı ve öngörülebilir dünyayı genişletmenin, insanın dünyayı akıldan ibaret olmayan bir varlık olarak tecrübe etmesinin yolu olarak görmüşlerdi. Büyüsünü yitiren dünyaya o büyüyü iade etmenin. Anlam sorusunun değişmez cevabıymış gibi. Yahut dünya içinde olma, ancak aşkla olabilirmiş. Şimdilerde aşkın bir politik kavrama dönüşmesinde, onunla ilgili bu eski umudun payı vardır belki.[1]

Tuhaftır, aşktan ve sanattan, yaşam hamlesinden söz eden romantikler için beden, varlığına ancak hırpalanarak katlanılabilen bir hapishaneydi. Bedensel aşk üzerine yazdıkları şiirler bile sirenlerle, şairi uzaklara sürükleyen rüzgârla, ay ışığıyla doludur (Dracula hikâyelerinin tenselliği ayrı bahis!). Sevgili ideali uğruna alevlerde kavrulma fantezisine yabancı değillerdi ama ismini sırtına kazımak? Anlamı bedende sabitlemek? Zaman fırtınasının karşısına o güçsüz, yanılgıyla ve düşkünlükle malûl şeyi koyabileceğini düşünmek? Daha neler!

Sevgililerinin adını bedenlerine yazan genç insanlara bugün Tarih Fırtınasından bahsetmek de bir o kadar yersiz kaçar herhalde. Ne fırtınası, yaprak kıpırdamıyor. Savaşlar da, kıyımlar ve krizler de şimdi ve burada yaşanıyor. Yekpâre değilse bile, sonsuz bir anda.

---

1 İlginç bir tartışma için bkz. "Aşkta Kimse Hükümdar Değil: Lauren Berlant ve Michael Hardt'la Söyleşi", Heather Davis & Paige Sarlin, *Amargi*, sayı 33, Yaz 2014.

Ama işte, varlığın anlamı Zaman. Ne aşkta sabitlenebiliyor ne başka bir şeyde. Dövmeler yapılıyor, siliniyor. Silinemezse, üzerine başka bir şey işlenip dönüştürülüyor. Sonsuz aşk var mıdır bilmem; romantikler isimlerin bedene değil, kalbe nakşedilebileceğini düşünürlerdi. Bana sorarsanız, yabana atılacak bir fikir değil bu.

***Birikim Haftalık*, Aralık 2014**

İçimde Kim Vardır

"Çocuk da yaparım kariyer de"... Hatırlıyorsunuzdur, Orkid reklamı için Nil Karaibrahimgil'in yaptığı bir şarkıydı bu. "*Erkekler hep peşimde / Ama aklım işimde.*" Kentli, eğitimli, orta sınıf genç kadınların mottosu olmuştu bu söz: Çocuk da yaparım, kariyer de. Böylece, '80'lerin *material girl*'üne karşı, bağımsızlığına sahip çıkarken aileden de vazgeçmeyen bir kadın tipi çiziliyordu. O zavallım kariyer yapayım, bağımsız olayım derken erkekleri kaçırmış, biyolojik saati geçirmiş, dımdızlak kalakalmıştı. Al mesela, "Öldüren Cazibe"deki Alex (soyadı da Forrest'ti, bu kadar olur!). Sen evli barklı adama musallat ol, istenmediğin yerde bit. Neden? Yalnızlıktan. Kariyer de bir yere kadar. Neyse, Alex hak ettiğini bulmuş (adamın karısı tarafından öldürülmüş) ve aile mutlu sona kavuşmuştu orada. Yani diyeceğim, *material girl*'in hali hal değildi pek. Ama yıl olmuş 1990, aileye döneceğim diye Doris Day havasına girecek bir durum da yoktu artık (yoksa var mıydı?!). "'90'lar kadını" denen fiktif karakterin ortaya çıkışı, bu darboğazdan kurtardı fantezi sahiplerini neyse ki. '80'ler kadınının sivri topuk/gömlekli takım/deri çanta hallerinden çok sıkılmışken, kıvrımlarından hoşnut, hayatın zevklerinin farkında, ailesine düşkün '90'ların kadını geldi. Zamanın ruhuna uygun bir biçimde gençliğini bir

ofiste öldürmek yerine evden çalışabilen, tasarımdı, çocuk kitapları yazıp resimlemekti... Anladınız siz onu. Zarif sağlam esnek kadın, rahat kadın, müjdeeee.

Eh, kabul etmek gerekir ki, onca yıl "rol çatışması" diye kafamızı ütüleyenlere karşı, anneliğin meslek sahibi olmakla çelişmediğini söylemek fena bir şey gibi görünmüyordu. Değil mi ki erkeklerin hiçbir zaman böyle bir derdi olmamıştı, değil mi ki meslek sahibi bir adama "ama çocuklar..." denmiyordu katiyen.

Geçtiğimiz günlerde, Özgür Kız'ın bir köşe yazısına rastladım. Orada işi biraz daha ilerletip içindeki farklı Nil'leri anlatmıştı: Tomboy Nil, tötötöy Nil, the lover Nil ve tabii ki anne Nil. Doğurana kadar erkeksiymiş, topuklu giyemezmiş mesela, o kadar yani. Yetişkinlerin yaptıklarından çok sıkıldığı için şarkı söylemiş (bir Pippi Uzunçorap durumu da var, tomboyluk değil sadece) işte sonra Serdar'ın âşık olduğu kadın da varmış, zannediyorum o da tötötöy Nilmiş. Falan.

Bu "birçok ben var benden içeri" durumunu daha önce Elif Şafak'tan okumuştuk. *Siyah Süt* kitabında. İçinde bir sürü parmak kadın varmış, "ben"i öyle bir şeymiş. Onu anlatıyordu. Anaç Sütlaç Hanım da vardı içinde, Sinik Entel Hanım da, Hırs Nefs Hanım ve tabii Saten Şehvet Hanım... Bunlar kendi aralarında savaşırlarmış ama birbirlerine bağlıymışlar, biri incinse ötekinin canı yanarmış. Yani aslında tekmişler. Biraz erkek fantezisine benziyor diye düşünmüştüm ilk okuduğumda, hatırlıyorum. Mutfakta aşçı, sokakta hanımefendi, yatakta orospu... Kadınların erkek fantezisini benimsemeleri tam olarak ne zaman oldu, onu kaçırmışım. "Zaten hep öyleydi" demeyin, değildi. Bazen havaya girseler, bazen adamı sakinleştirmek için "hı hı" deseler de, kadınlar bu fantezilere inanmazlardı. Stereotiplere de. Adı üstünde işte, stereotip. Neden inanasın ki ona? Hayatı kalıplar içinde anlayıp her şeyin doğru yerini bilmek rahatlatıcı olsa da, inandırıcı değildir. Hadi diyelim "kadın milleti", "erkekler" falan türü genellemeler yapmanın zevkine gömülüyorsun, insan kendisini stereotiplerle anlar mı? Böyle anlatır mı?

Sanki raflara dizilmiş karakter özellikleri varmış da bunlardan bazılarını beğenip alıyormuşsun gibi. Kombinliyormuşsun. Ki zaten kombinleniyor da: O gün hangi karakter baskınsa saçını ona göre tarıyorsun, ona göre giyiniyorsun, ona göre yürüyorsun. Hep aynı, hep aynı olmuyorsun. Şaşırtıcı, zengin, sürprizlerle dolu. Bir stereotip setinden nasıl bir sürpriz çıkacaksa artık.

Modernitenin sıkıcı "ya o ya bu"sundan postmodernitenin renkli "hem o hem bu"suna geçtik ya, pek güzel oldu. Bir özgürlük, bir ferahlık. Raflardan karakter seç, rolleri karıştır, kombinini yap. Kim tutar seni. Ama bana öyle geliyor ki, bağlaçlarla uğraşmaktan "o" ve "bu"yla ilgilenmeye pek fırsat kalmadı; oysa hikâyenin esası onlar. Çocuk mu yapacaksın kariyer mi? Bu soruya "seçmek zorunda değilim, ikisini de istiyorum" diye cevap vermekten fazlasını hayal edemiyorsak, yanmışız. Çocuk bakımının neden annelerin sorumluluğunda olduğu falan gibi eski, bayık sorulardan bahsediyorum. Annelik ideolojisinden. Kariyer denen nanenin insan ruhunu nasıl soldurduğundan. Hem kariyer hem çocuk yapmak istemenin zarif sağlam esnek çalışma çağına nasıl cuk oturduğundan. Ne bileyim. Böyle şeyler düşündüğümde, "içimde bin çeşit ben var" falan diyen bu kadınlara çok öfkeleniyorum. "Dünyanın yükünü üstüne al hemşire" diyorlarmış gibi geliyor bana. Sanki kadınlar zaten o yükü sırtlanmamışlar gibi. "Bunu güle oynaya yap, bak ben nasıl yapıyorum"... Aklıma tanıdığım bazı genç kadınlar geliyor. Geri zekâlı müdürüne dert anlatamadığı için küçücük çocuğunu komşuya bırakıp bankaya koşan, kendini bakımsız, şişman, aseksüel, başarısız, sıkıcı bulan. Kızıyorum. Çok kızıyorum. İçim şişiyor. O zaman yatışmak için güzel bir şarkı dinliyorum. Başka ne yapayım.

Birikim Haftalık, Aralık 2014

Gardaş Deriz Kankaya

Binali Yıldırım'ın AKP'nin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adaylığı kesinleşmiş de seçim sloganı bile belli olmuş diyorlar: "Bir şehir ol, mesela İstanbul. Sonra de ki: Boğazım kuruyana kadar seveceğim seni". Ben söyleyenlerin yalancısıyım. Ama tabii, Binali Bey'in bir sofrada uzaklara dalıp böyle içli birtakım dizeleri ezberden okuyuverdiğini, gözlerinin hafif nemlendiğini hayal edebiliyorum. Olur yani. "Boğazım kuruyana kadar" derken sadece sesi değil, içi bile titrer.

Erkeklerin akılla, kadınların ise duyguyla, erkeklerin kültürle, kadınların doğayla... özdeşleştirildikleri hakkında ne çok hikâye dinledik. Fazla tekrarlanan bütün hikâyeler gibi, bu da epey gevşedi, sündü, şeklini kaybetti. Rasyonel erkeklerin tarihin belli bir anında, belli bir coğrafyada geliştirilmiş bir fantezi olduklarını unuttuk neredeyse! Kaptan Onedin bile o kadar rasyonel değildi halbuki!

Ama kabul etmek gerekir ki, iş duygulara geldiğinde, erkeklerin işi bizden daha zor görünüyor. Bir yandan cinsiyetlere özgülenen duygu repertuarlarına baktığımızda bu böyle, bir yandan güçlü olma mecburiyeti bu repertuarı bile hakkıyla kullanmalarını engelliyor. Kadınların "zayıf cins" sayılmaları nedeniyle zayıflıkla ilişkilendirilen duyguları üstlenmeleri daha

kolay. Mesela korku, mesela keder, kayıp... O kadar ki, bunlar kadınlığın ayrılmaz parçası gibi – korku filminde tirildeyerek kendini yanındaki erkeğin kucağına atmaklar falan... İyi anneliğin olmazsa olmaz koşulunun bitmez tükenmez bir endişe olması... Erkekse, öfkelenir. Endişeyi, yenilgiyi, korkuyu, kaybı... öfkeye sarıp sarmalaması gerekir. Erkekler ağlamaz. Ne yapsın adam? İşte, bayağı sınırlı bir duygu dünyası. Öfkeyle nereye kadar gidebilirsiniz sonuçta?

Duygu repertuarları, cinsiyetle olduğu kadar, içinde yaşanan toplulukla da ilgili görünüyor. Antropologların geçtiğimiz yüzyıldan beri uğraşıp durdukları bir meseledir bu: Hangi kültürler ne tür duygu/kişilik yapıları üretirler? İşi o kadar büyütmeden, yanıbaşımızdaki erkeklerin erkeklik performanslarına bakarak bile bir şeyler söyleyebiliriz gibi geliyor bana. Dünyayı hangi kelimelerle kavradıkları, kendilerini hangi hikâyeler içine yerleştirdikleri, onların duygu yapılarını da biçimlendiriyor. Öfke bile aynı biçimde yaşanmıyor da çeşitleniyor gibi. Sınırlı duygu dünyasının nüansları diyelim biz ona.

Binali Bey'in yetiştiği geleneğin mesela öfkesi, bitmeyen bir mağduriyete, aslında galiba içerlemeye dayanır. "Yüzüstü çok süründün / Ayağa kalk Sakarya"daki gibi. İçerleme. Dünyanın onsuz dönüp durmasına, üniversite öğrencilerinin çimlerde yayılmasına, kadınların olur olmaz gülmesine... İçerliyor adam. Bitmeyen bir çile. Yoksa o da bilir İstanbul'u sevmeyi, gül koklamayı, şaka yapmayı. Bilmez mi? Ama işte, onca zaman öz vatanında parya olmuş, ne yapsın? Bu his zamanlar sahip olduğunu farz ettiği şeyi geri almayla ilgili fantezilerle birleşir, çoğalır, bendine sığmaz taşar. Yani pek içli bir içerleme değildir bu, intikamcıdır, öfkelidir, yakıp yıkar sonra da "bak ne yaptırdın bana" der. Öz yurdunda gariptir, bir de yakıp yıktı diye haksız mı çıksın yani?

Gözünü iktidara, iktidarın nimetlerine dikmiş birinin içerlemesi başka olur haliyle. Boşuna "nizam-ı âlem" falan gibi isimler yakıştırmıyorlar kendilerine. Onsuz dönüp duran dünyayı dize getirme fantezisi.

"Garip" kelimesi müthiş zengindir biliyorsunuz, anlam yö-

nünden elbette ama duygu yönünden de. Bambaşka duygular gelip yapışır, hepsini de bihakkın taşır garip. Öz yurdunda garipliğe yapışan içerleme, öfke, intikam arzusu, hınç, kendilerini evlerinde hissedebilirler burada.

Ama başka duygu dizileri de orada evindedir; garip'te. Başka bir tür öfke, yenilmişlik, ümitsizlik, bambaşka bir özdeğer duygusu. Düzensiz dünyanın günahından şikâyet eden ama bir düzen verme ümidi olmayan, onu yakmaktan bahsedebilir mesela. "Sevip sevilmeyenlerin feryadıdır bu / Yakarsa dünyayı garipler yakar." Onun gariplikten başka yurdu yoktur, öz vatan falan. Sevip sevilseydi, belki. Ama olmamış işte. Olmaz zaten, gariptir çünkü. Yakar dünyayı. Tabii. "Batsın bu dünya"dakinden ne kadar başka bir öfke bu, değil mi? Bütün o "ben ne yaptım kader sana" şikâyetlerinden falan...

Kendilerine gariplikten başka yurtlar bulabilenler de var. İçinde ümidi barındıran yerler. Şimdi değil ama muhakkak bir gün. Biz görmesek de bizden sonrakiler... Yenilsek de haklıyız çünkü. Buradaki "biz"in ayırt edici bir önemi var sanıyorum – garip olmazsın eğer "biz"sen. Dünyayı yakmaktan bahsetmezsin. Bütün o marşların ve ağıtların duygu içeriğinin nasıl fakir olduğuna dikkat ettiniz mi? Bu başka bir yazının konusu olmalı sanırım. Zorlu bir mesele olarak.

Ahmet Kaya'nın yeri başkadır ama. Onda duygu içeriği müthiş zengindir. Yusuf Hayaloğlu şiirinin katkısıyla. Ahmet Kaya'nın karizması bana kalırsa bütün bu duygu yükünü taşıyabilmesindedir. Onca yoksulluktan sonra insanı içine çeken bir zenginlik. Öfke tabii ama neşe de (Çok şükür!), umut, kayıp, sevgi, kırgınlık... İçerleme de. Bu kez başka bir içerleme ama. Annesi tarafından çok sevilmiş oğlan çocuğunun bir daha hiç öyle sevilmemeye içerlemesi gibi. Sevdiklerine. Umut bağladıklarına. Hayal kırıklığına uğratanlara. İçerleyip yakıp yıkma değil de küsme. "Sana yazdığım şarkıyı / sazımdan söker giderim"deki gibi. Ve şefkat. Erkekliğin duygu repertuarında pek ender görebildiğimiz türden şefkat. "Dudağında yarım bir sevdanın hüznü / aslan gibi göğsü türküler içinde". "Bahtiyar'"ı erkeklerin yoldaşlarına yaktıkları ağıtlardan ayırt eden şey bu

gibi gelir bana hep; şefkat. İntikam yemini değil, öfke bile değil. Şefkat ve keder. "Birileri ona ölmedin diyordu / Ölüm ilanında hüzünle gülüyordu."

Erkeklerin bir türlü yanına yaklaşamadıkları bir duygu şefkatse (Bütün o erkek korumacılığının, sahiplenmenin falan şefkatin yerini tutması mümkün mü allahaşkına!) diğeri de neşe gibi gelir bana hep. Yani kendisi olarak, saf bir neşe. Zafer coşkusu, kazanma ihtimali, zeki şakalar, pis şakalar, acımasız şakalar... değil de neşe.

O neşeyi Ankaralı Hüseyin'in şu videosunda bulunca kaçırmadım tabii.[1] Boku çıkarılmış bir erkeklik performansını neşeyle icra eden bu adamlara (hele o Hüseyin!) bakınca neşelenmemek mümkün mü?

Birikim Haftalık, Kasım 2018

1 link: https://youtu.be/XPLDKA8MPLc

Erkeğin Yittiği Yerde

"Neden yapıyorlar bunu?" diye sordu arkadaşım. Kadın katliamını kastediyordu. "Çünkü," dedim, "yapabiliyorlar". Bir yandan biliyordum bunun ne kadar yetersiz bir cevap olduğunu, bir yandan da verecek başka cevabım yok gibiydi. Patriyarkadan mı bahsetmeliydim? Kadın düşmanlığından? Erkeklik krizinden? Bildiğim, alıştığım, içinde rahat ettiğim kavramlarla başım dertte bir süredir. Suskun ve cansız nesnelere dönüşmüşler gibi. Eline alıp biraz sallıyorsun, dürtüyorsun falan ama tık yok. Muhtemelen işin kendimle ilgili bir kısmı vardır, olur bazen öyle, yetemezsin, yetişemezsin. Ama bundan ibaret olduğunu sanmıyorum. Bana öyle geliyor ki, bir zamandır kavramlarımız yetmiyor; onları yeniden işler kılmaya, canlandırmaya ihtiyaç var. Bilemiyorum nasıl olacak.

Böyle durumlarda sanat yapıtları iyidir. Pek suskun değillerdir, yanlış sorulara bile verecek doğru cevapları bulunur. Çok dillidirler, çok katmanlı. Temasa geçtiğinizde sizi de içlerine alır, dönüştürürler. Bazen çok eski bir hikâye, bazen bir fotoğraf, bir film. "Çünkü yapabiliyorlar" cevabına yaklaşabilirsiniz mesela. Yaklaşmak evet, yalnızca zihinsel olamayacak bir eylem.

Edebiyat eleştirisinin sanat sayılıp sayılmadığını bilmiyorum. Bazen, bazı metinler (diyelim Nurdan Gürbilek'in denemele-

ri) konu ettikleri yapıtlarla aynı malzemeden yapıldıklarını düşündürürler, kendileri de birincil metinlerdir. İnsan *İkinci Hayat*'la *Uzun Yürüyüş*'e yaklaşabilir; aynı zamanda *Uzun Yürüyüş*'le *İkinci Hayat*'a da yaklaşabilir ama. Madem "yer duygusu".

Türkçe edebiyat eleştirisinin mükemmel örneklerinden biri, nihayet yeniden yayımlanıyormuş. Zeynep Ergun'un *Erkeğin Yittiği Yerde*'si. Alt başlığı *Yirmi Birinci Yüzyılda Türk Romanında Toplumsal ve Siyasal Arayışlar 2000-2006* olan bu kitap, 2009'da, Everest Yayınları tarafından yayımlanmıştı. Sonra ortadan kayboldu, sahafta filan da bulunamadı. Neyse ki Notos Kitap çok hayırlı bir iş yapmış, bugünlerde ikinci baskı kitapçılarda olacakmış.

İnsan, *Erkeğin Yittiği Yerde* ile *Kar*'a,[1] *Amat*'a,[2] *Baba ve Piç*'e[3] tabii, ama kadın katliamına da yaklaşabilir. "Çünkü yapabiliyorlar"ın ne demek olduğunu, bir şey demek olduğunu düşünmeye girişebilir. Bunu Zeynep Ergun kitabın girişinde söylüyor. Ve ikinci baskıya yazdığı önsözde de (sanki bir başka kitabın tohumuymuş gibi o önsöz, keşke öyle olsa).

> Akılcılık, düzen, mantık gibi hayaletlere öylesine kapıldık ki aslında tümden delirdik. Korkuyoruz: ölümden, kaostan, olmamaktan, kimliksizleşmekten. En çok korkanlar, korkularını patolojik ölçülere vardıranlarsa erkekler: ikili karşıtlıklar olmazsa yok sayılacaklarını sezen, kadını kendi varlıklarını kanıtlamak için kullanan, onda ötekini yaratarak "ben"i oluşturan, kurgulayan erkekler. Gözleri phallus'larında, erki yitirme kaygısıyla yanıp tutuşuyorlar. "Ben" bir imgeye dayandığında kaçınılmaz olarak imgeleşiyor, soyutlaşarak gözden kaybediliyor, kaybedildikçe daha da panikle aranır duruma düşüyor. Sistem sürekli phallus'larının hâlâ orada olduğunu, yitirilmediğini kendi kendilerine kanıtlamak, hatırlatmak zorunda kalan, korku ve endişe dolu erkekler yaratıyor. İçinden çıkılmaz, ölümcül bir kısırdöngü.

---

1 Orhan Pamuk, Kar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

2 İhsan Oktay Anar, *Amat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

3 Elif Şafak, *Baba ve Piç*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Bu alıntı size hemen "erkeklik krizi"ni düşündürmesin, daha büyük bir şeyden bahsediyor – ya da şöyle demek daha doğru, o krizin düşündüğümüzden daha büyük bir şeye işaret ettiğinden.

Murat Uyurkulak'ın *Har*'ını, Ahmet Ümit'in *Kavim*'ini ve Latife Tekin'in *Muniar*'ını da incelemeyi düşünmüş fakat yakın okumada bu kadar fazla metinle baş edemeyeceğinden korkup vazgeçmiş. Özellikle sonuncusunu, *Muniar*'ı erkekliğin yitimi problemi içinde okumak ne güzel olurdu.

Kitap, 2000'lerin başında yazılmış üç romanı ele alıyor. Bu üçünü "yakın okuma"ya tabi tutarak onlarla sınırlı olmadığını söylediği "erkek tedirginliği"nin izini sürüyor. Tam anlamıyla bir iz sürme bu; detektif gibi, ipuçlarını takip edip parçaları birleştirerek, kocaman bir panoya zanlıların fotoğraflarını asıp ilişkileri ortaya çıkararak... (Zeynep Ergun'un *Kardeşimin Bekçisi/Başlangıcından İkinci Dünya Savaşı'na İngiliz Detektif Yazını* diye efsane bir kitabı daha var. Everest Yayınları tarafından 2003'te yayımlandı; ikinci baskısını Labirent, 2016'da yaptı. Polisiye üzerine bir inceleme için daha iyi bir isim düşünemiyorum: Kardeşimin Bekçisi.)

Değil mi ki içinde yaşadığımız dil erkek merkezli, değil mi ki kurmaca metinlerin yurdu da bu dil, o halde yazarın bilinçli tercihi olsun olmasın, kullandığı sözcükler, söz kalıpları, metaforlar ve isimler, panoya raptedilmeli, ilişkiler kurulmalı. Sadece metnin içerdikleri değil, dışladıkları da görülmeli. "... metnin dışında bıraktığı kimi öğelerin, sildiği ve görmezden geldiği bazı sözcük ve kavramların yaşamsallığına inanıyorum. Kadının ve kadın bedeninin, cinselliğinin bütünlüğünün yok sayıldığı, sıfırlandığı bir kültürde roman metnindeki boşlukların bu yadsımayla ilişkisini araştırmak istiyorum. Erkeği yaşar ve yitirilmemiş durumda tutmak uğruna yitirilenler bu boşluklardan bize bağırmakta, varlıklarını kanıtlamaya çalışmakta."

2000'ler Türkiye'sinde yazılmış üç romanın ortak özelliği ne ki Zeynep Ergun onca metin arasından bunları seçmiş? Diyor ki, üçünde de kurgunun dinamiği şiddet ve ölümle işliyor ve bu şiddet ve ölüm, kadınlarla bağlantılı. Bir de elimizdekinin

müthiş bir iz sürme metni olduğunun habercisi gibi, Coleridge ortaklığı var. "İngiliz Edebiyatı hocası, 200 yıl öncesinin İngiliz şairini tozunu silkeleyip önümüze koyması bundan" diyecekseniz demeyin, Coleridge'in tozunu silkeleyen o değil, Orhan Pamuk'la İhsan Oktay Anar! Zeynep Ergun da ne yapsın, iğnelemiş panoya. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun çatırdadığı bir dönemin yaratamama kaygılarıyla boğuşan Romantik şairindeki endişenin 21. yüzyılda Türkiye'de yazılan romanlara nereden sızdığını merak etmez mi insan?

Bir de "arkasına bakmadan çekip gitmiş" Lilith mevzu var ki, öyle böyle değil. Benim için Lilith'in pek yakınlık duymadığım bir tür feminist romantizm imgesi olmaktan çıkıp kanlı canlı bir varlığa dönüşmesi, bu kitapla olmuştu – feminist romantizm alerjimi düşünmemin de vesilesi. Kayıp isim gibi bir şey – ama yasın değil, umudun konusu olmaya zorlayacak kadar kanlı canlı, sürprizlerle dolu, arkasına bakmadan çekip gittiği gibi çat kapı gelebilecek biri.

Şimdi, erkeklerin öldürdükleri kadınların fotoğraflarına bakıp öfkeden taşlaşmışken, "neden yapıyorlar" sorusu kaskatı, "çünkü yapabiliyorlar" cevabı sessizken, Lilith'in çat kapı gelebilecek olduğunu hatırlatan birinin sesini duymaya çok ihtiyacım vardı. Çatılan şeyin dağıtılabileceğini. Güçlü bir rüzgârın metinden metine yankılanan korkuyu, yitip giden bir erkekliğin kendi varlığını kanıtlamak için yarattığı dehşeti silip süpürebileceğini.

Kulak verin, "metinden metne yankılanan korku ve tedirginliği" değil sadece, taşları önüne katıp götüren suyu da duyacaksınız. Uğultuyu. "Benim metnim" diye biten bir kitap, yitirilen erkekliğin yasıyla değil, gücünü toplayıp baş kaldıran kadınların vaadiyle ilgilidir.

Birikim Haftalık, Ağustos 2020

İnsanlık Kapasitesi

Geçtiğimiz temmuz ayının yedisinde, Sakarya'nın Kaynarca ilçesinde, Suriye uyruklu Emani El Rahmun ve 10 aylık oğlu Halaf El Rahmun öldürüldüler. Emani 9 aylık hamileydi, öldürülmeden önce tecavüz edilmiş, sopayla dövülmüş, başı taşla ezilmişti. Canilerin kadının evine girmiş, onu ve oğlunu ormanlık bir yere götürmüş ve orada öldürmüş oldukları anlaşıldı. Koca sabah mesaiden döndüğünde evi boş bulduğunda kaçırıldıklarını anlamış ve polise haber vermişti. Sonra belli oldu ki, biri karşı komşusu da olan iki iş arkadaşıydı cinayetin failleri: Birol Karacal ve Cemal Bay. Birol Karacal daha önce cinsel saldırı suçundan iki buçuk yıl hapis de yatmıştı. Evliydi, bir de çocuğu vardı.

Bu, "klasik" bir kadın cinayeti değildi. Tıpkı Özgecan'ın katli gibi. Cinayeti kadının kocası, eski kocası, sevgilisi, eski sevgilisi, babası... işlememişti. Daha sonra katilin "yatarı"nı düşürecek türden bir haksız tahrik durumu yoktu yani. Biliyorsunuz, kadın cinayetinin neredeyse olmazsa olmazı, katilin bu cinayeti haksız tahrik altında işlemiş olmasıdır. Bu sebeple pek suçtan sayılmaz, bir tür kader kurbanlığıdır. Yine de kadın cinayeti haberlerinde hep yapılan şey burada da oldu, dikkatimizi öldürülen kadına, kadının kocasına, ailesine çevirdik. Oğlunu ve karısını feci şekilde kaybeden zavallı adamcağız cenazeleri memleketine götürmüştü ama bakalım geri dönecek miydi... Katiller-

den birinin, Birol Karacal'ın karısı ve babası cinayeti de katilleri de lanetledikleri, karısı hemen boşanma davası açacağını söylediği için biraz ona gözümüz takıldı, o kadar. Zaten bir cinayetin gündemde bir günden fazla kalması bile mucizeydi!

Bu iki katil ile Özgecan'ı öldüren katil arasında büyük benzerlikler vardı oysa. Profil uzmanlığı biraz daha popüler bir iş olsa, televizyonlarda uzun uzun konuşulacak türde benzerlikler. Muhtemelen benzer başka cinayetler (diyelim Pippa Bacca cinayeti, diyelim Sarai Sierra cinayeti...) de akla gelirdi, bu cinayetlerin failleri arasındaki ortaklıklara dikkat çekilirdi, bu ortaklıkların psikolojik ve sosyolojik boyutları tartışılırdı...

Seri katiller, psikopatlar, caniler... tarih boyunca her toplumda görülmüşler. Bazıları tarihe geçmiş, adları kuşaklar boyunca anılmış. Bu adamların o fasla girebileceklerini sanmıyorum. Birol Karacal ve Cemal Bay (Suphi Altındöken, Murat Karataş, Ziya T...) gibi adamlar, "arızi" durumlar değil, semptomlar gibi geliyor bana. Bunlardan üreten bir toplumda yaşıyoruz. Herhangi bir değer duyguları, ahlâkları, vicdanları yok. Muhtemelen hepsi zorunlu hareketleri yerine getiriyorlardır, işte evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş, çalışıyormuş, babasına "geçmiş olsun"a gitmiş, kafa tokuşturup geyik de yapıyordur muhakkak, yoldan geçen kadının ne derece yollu olduğunu anlayıp öteki adamlarla pis pis konuşuyordur da, gerektiğinde bayrakları kuşanıp vazifeye hazır olduğunu haykırmaya birtakım toplaşmalara gidiyordur, bu memleketin kimin olduğuna ilişkin net düşünceleri vardır... Mahallesindeki, sokağındaki, apartmanındaki bütün adamlar onun gibi değildir tabii ama onlarla bunu ayıran şeyin ne olduğunu öyle kolay söyleyemeyiz. Allah korkusu mu mesela, vicdan mı, çocukken babaannesinden öğrenip bir daha unutmadığı bir laf mı... Bilmiyoruz. Adamların çoğunu cinayet noktasına kadar gitmekten alıkoyan bir şey var, bunlarda yok.

2002 yılında, İlknur Üstün'le birlikte bir araştırma yapmıştık. 2005 yılında yayınlandı: Sıcak Aile Ortamı / Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler diye.[1]

1 Şuradan ulaşılabiliyor: http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Sicak_Aile_Ortami_Demokratiklesme_Surecinde_Kadin_Ve_Erkekler.pdf

Demokratikleşme gibi son derece politik bir kavramın gündelik hayatta, aile ilişkilerinde, cinsiyet ilişkilerinde nasıl tezahür ettiğini görmeye çalışmıştık. İkimiz de uzun yıllardır feminist hareketin içinde olduğumuz için, aile içi şiddetle ilgili bir fikrimiz olduğunu düşünüyorduk. Sahaya çıkıp ilk görüşmeleri yaptığımızda, en azından ben fark ettim ki, yokmuş. "Şiddet" deyip geçtiğim şeyin ne olduğu hakkında bir fikrim yokmuş. Kadınlardan, erkeklerden, çocuklardan kendi hikâyelerini dinledim. Ayrıntılı sadizm hikâyeleri o kadar fazlaydı ki, bazen görüşmeye ara vermek zorunda kaldığım oldu. Neyse uzatmayayım, bu görüşmeleri analiz etmeye çalışırken de "öznelik kapasitesinin örselenmesi" diye bir kavram geliştirmek zorunda kaldık. Bu bitmeyen, günbegün yeniden yaşanan şiddetin bir insanın kendi hayatının öznesi olmasını imkânsız kılacağını düşünerek. Bir yandan cezasızlıkla korunan, bir yandan "sevgi" kisvesine büründürülen, zaman zaman kurbanın da hak verdiği, gündelik hayatın dokusuna işlemiş bu şiddetin içinden insanın sağ çıkmasının mümkün olmayacağını sezerek. Öznelik kapasitesini onarabilmiş, şiddetin üstesinden gelebilmiş örnekler, genellikle politik insanlardı. Şu ya da bu biçimde kendilerini politik kolektif öznelerin parçası kılarak iyileşmenin yolunu bulmuşlardı. O zaman İlknur'la konuştuğumuzu hatırlıyorum, "sıcak aile ortamı"nı dikkate almayan hiçbir politik hareketin demokratikleşmeye ilişkin söyleyecek anlamlı bir sözünün olmadığını. Çünkü insanları sakatlayan şiddetin alanı, asıl olarak orası gibi görünüyordu.

İşte biliyorsunuz, aradan geçen zamanda sokaklar, tren garları, miting alanları, bodrumlar, mahalleler... şiddet alanı haline geldi, hayatını tehlikeye atmadan politik kolektif öznelerin parçası olunamaz oldu.

Şimdi ben bu adamlara bakıyorum, öznelik kapasitesi dediğim şeyin belki de insanlık kapasitesi olduğunu düşünüyorum.

Birikim Haftalık, Ekim 2017

"Rencide Ruhlar"

Bir arkadaşım var, benden epey genç. Sevgilisinden ayrılmış, epeyce de hırpalanmış, üzülmüş. Dedi ki, "Senin zamanında yoktu bunlar tabii..." Anlamadım ne dediğini. Anlattı, şimdikiler çok feciymiş, narsisistlermiş ve insanın içini kurutup kendinden şüphe eder hale getiriyorlarmış. Düşündüm, hak verdim. Erkeklik de değişiyor tabii, biçim değiştiriyor, yeni formlar alıyor...

Goethe *Seçilmiş Yakınlıklar*'da bütün erkeklerin narsisist olduklarını söyler gerçi, erkeğin "bütün dünyayı kendi aynası haline" getirdiğini. Ama bunu nasıl yapar?

Modernleşme maceramızı bir baba-kız hikâyesi olarak anlamaya çalışırken, narsisizmin Pygmalion kipi üzerine epey düşünmüştüm.[1] Dünyayı aynaya dönüştürmenin bir yolu, onu kendi arzuna uygun biçimde düzenlemektir. Pygmalion'un yaptığı, arzu nesnesini yaratmaktı. Varlığını başka bir varlıkta çoğaltmak. Bağlanmaya, sevmeye değer bir "şey" yaratmak. Erkekliğin kendini "yapma" ile, "yaratma" ile ortaya koyması, üzerinde durulmaya değer. Tabii o "şey" hikâyenin kahramanı haline geldiğinde, işin rengi değişiyor (Aslında hikâyenin

1 Yazıya şuradan ulaşılabiliyor: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/255254

gerçek kahramanı başından beri bir kadındı, biliyorsunuz: Afrodit!).

Erkekliğin farklı formlarını kuramsallaştıran, Raewyn Connell'di.[2] Gramsci'nin kültürel hegemonya analizine dayanan hegemonik erkeklik kavramı, erkeklerin toplumdaki egemen konumlarını meşrulaştıran pratiklere ve normlara işaret ediyordu. Nasıl Kadın adlandırması farklı kadınlık pratiklerinin üstünü örtüyor ve cinsiyetçi kadınlık idealini bir gerçeklikmiş gibi sunuyorsa, Erkek de farklı erkeklik pratiklerini "kadınsı"laştırarak, kadınların ezilmesini meşrulaştırarak, belirli bir erkeklik idealini empoze ediyordu. Kadın ve erkek "rol"lerinden bahseden sosyolojik yaklaşımlar, bu rollerin tamamlayıcılığını ima ederek cinsiyet farkını doğallaştırıyordu. Üstelik cinsiyetler arasındaki güç eşitsizliğini görmeye ve cinsiyetlerdeki değişimin "dışarıdaki" sebeplerinden (mesela teknolojideki, ekonomideki, kentleşmedeki değişimler) başka, içsel değişim dinamiklerini fark etmeye uygun değillerdi. Bir şeye daha uygun değillerdi: farklı kadınlıkları ve erkeklikleri anlamaya. Kadınlık ve erkeklik normlarına uygun olmayan (yani Kadın ve Erkek tarifine uymayan) kadınlıklar ve erkeklikleri "sapma" olarak mı adlandıracaktık? (ki rol kuramının cinsiyet yönelimi konusundaki çözümü tam olarak buydu). Bu soruya verilen farklı cevaplar da var biliyorsunuz, kesişimsel feminizmin cevabı gibi. Bir insanın sadece cinsiyeti yok, sınıfı, ırkı, cinsel yönelimi,... de var, işte bütün bunların kesişmesinin oluşturduğu kesişimsel cinsiyetler var diyor onlar. Sanki toplumsal cinsiyet kavramının "doğal" devamı gibi (ama değil!). Bana Connell'in cevabı, bütün belirsizliklerine, eksiklerine, aksamalarına rağmen, daha kullanışlı görünüyor. Farklı kadınlıkların ve erkekliklerin sebebini cinsiyet rejiminin kendi içinde aramak daha zorlu bir yol ama birtakım gerçeklik alanlarının kimliklerde cisimleşip kesiştiklerini iddia etmekten daha ikna edici cevaplar bulmamızı sağlayabilir. Şöyle de söyleyebiliriz, farklı gerçeklik alanlarında olup biten

2 R.W. Connell, *Erkeklikler*, çev. Nagihan Konukçu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2019.

şeyler, oralardaki iktidar teknikleri, kimliklerden çok ilişkisellikleri, ilişki düzenlemelerini ("tertibatları") ortaya çıkarırlar, böyle işlerler. Cinsiyet rejimi, cinsiyet/cinsellik tertibatlarının alanıdır ve kendi dinamikleri vardır. Bu dinamikler elbette her bir alanda olup biten şeylerden, oralardaki değişimlerden apayrı değildir ama bunları kendi diline tercüme eder, yorumlar, adlandırır.

Hegemonik erkekliğin "ideal tip" olmanın ötesinde, bir tür "tarihsel blok" olduğu fikri[3] mesela, bu yolda ilerlemeye çalışırken elimizden tutabilir. Ortada hegemonik bir erkeklik var da bütün öteki formlar onun egemenliği altındaymış gibi düşünmek yerine, bunlar arasında bitmeyen bir çatışma-pazarlık-etkilenme ilişkisi var, diyen fikir. Böylece diyelim Jeff Bezos türü adamların dünyayı egemenlikleri altına aldıkları zamanda erkeklik normunun nasıl olup Eminem gibi birini de kapsayabildiğini sormak mümkün hale gelir. Kesişmeyle değil, etkiyle ilgili bir şeydir bu. Ve tabii erkeklik dayanışmasının bir tür suç ortaklığının ötesinde, kurucu bir ilişki biçimi olmasıyla. (Şu "erkeklik krizi" denen naneyi böyle bir çerçevede düşününce, yarattığı heykel elinden kaçıp olur olmaz işler yapan zavallı Pygmalion'un çilesinden fazlası olduğunu sezebiliriz!)

Benim gençliğimde, arkadaşımın sevgilisi gibi ruh emiciler vardı tabii ama erkeklerin çoğunun tarzı bu değildi. Arzu nesnesini yaratma ideali (ve iddiası) hâlâ güçlüydü. "Takıldığın yer olursa sor" tarzı erkeklik! Dünyayı kendi aynasına dönüştürme arzusunun imkânı vardı diyelim. Bu imkân, bir gelecek duygusuna bağlıydı. Gelecek ihtimallerinin ve bu ihtimallerin bizim yapıp ettiklerimizle ilişkili olduğu duygusuna. Dünyayı kurma kapasitesinin.

Wendy Brown diyor ki, "Neoliberalizmin siyasal ve toplumsalı şiddetle reddetmesi ile yüceltmeden uzaklaştırılmış, incinmiş beyaz erkekliğin bileşimi, dizginlenmemiş bir özgürlük yaratır; bu özgürlük sık sık dinsel doğruculuk ya da hayali geçmişe yönelik muhafazakâr nostalji kılığına girse de etik yoksun-

3 Demetrakis Demetriu, "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique", *Theory and Society*, cilt 30, sayı 3, Haziran 2001, s. 337-361

luğun semptomudur."[4] Arkadaşımın "senin zamanında yoktu" dediği şeyin tam olarak bununla ilişkili bir durum olduğunu düşünüyorum. Etik yoksunluk. Hegemonik erkekliğin yapmayla, kurmayla biçimlenmesi, bu yapıp etmeyi saran bir ethosu zorunlu kılar. Belirli bir karakteri, bir mahiyeti. İsterseniz buna bir öznelik kipi diyelim. İradenin ortaya konulmasının formu. Bu form tam bir olumsuzlama, reddetme ve hınçla belirlendiğinde ne olur? Hınç başka bir şeye, bir güç istencine dönüşebilir mi? Yoksa kendisi olarak mı kalır? Bir gelecek duygusunun, kurma iradesinin, ethosun yokluğunda, erkeklikten geriye ne kalır?

Zeynep Ergun'un bıraktığı yerden devam edelim bir sonraki yazıda, babalardan: "Zaten babalar da tüm erkekler gibi hiç durmadan yitiriliyorlar, hüzün ve korkularının yükü altında çökmüş, kendi kendilerine yitiyorlar. Erkeğin yittiği yerdeyiz."[5]

Birikim Haftalık, Mart 2021

4 Wendy Brown, *Neoliberalizmin Harabelerinde*, çev. Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul, 2021, s. 188

5 Zeynep Ergun, *Erkeğin Yittiği Yer*, 2. baskı, Notos Kitap, İstanbul, 2020.

Oğulluktan Sessizce Çekilmek

Gaye Boralıoğlu, dünyaya tutunmaya çalışan boktan bir herifin, Hilmi Aydın'ın hikâyesini anlattığı *Dünyadan Aşağı*[1] romanının kendisi açısından bir intikam olduğunu söylemişti bir yerde.[2] "*Dünyadan Aşağı* bugün şikâyet ettiğimiz pek çok şeyin müsebbibi olan zihinden aldığım intikamdır." Bu zihin tabii ki bir adamda cisimleşecekti, babasıyla derdi bitmeyen bir adamda. Babayla dert zaten bitmez, bugüne has bir şey değil. Ama derdin nasıl yaşandığı, nasıl ifade edildiği ve aslında tam olarak ne olduğu, değişir.

Hilmi'ninki, titiz, çalışkan, mükemmeliyetçi, geçimlerini sağlamaya çalışırken ev ahalisinin halini pek görmeyen, oğlundan beklentisi yüksek... bir adam. Çok tanıdık gelmiş olabilir. Hilmi ne babasının istediği oğul olabilmiş ne de ona başkaldırabilmiş, işte ufak tefek isyanlar, huysuzluklar falan. Anca o kadar. Babasının lokantasını "sönümlendirmesi" belki esas isyanıdır; ekmek kapısı olduğu için sürdürüp zaman içinde, yavaş yavaş batırdığı baba mirası.

1 Gaye Boralıoğlu, *Dünyadan Aşağı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

2 https://www.evrensel.net/haber/362051/gaye-boraliogludan-bir-intikam-romani-dunyadan-asagi

Erdoğan Özmen'in geçen haftaki yazısında[3] bahsettiği türden bir hasretten çok, dinmeyen bir hınca benziyor Hilmi'ninki. İsyan edebilmiş olsaydı, on beşindeyken evden kaçabilmiş olsaydı, farklı olurdu belki. Ama Hilmi bu. Korkak, tembel, rahatına düşkün... Sokakta geçirilecek bir gece mi, evlerden ırak!

Susan Faludi, 1999'da yayımlanan kitabı *Stiffed*'de Amerika'daki "erkeklik krizi" üzerine düşünür.[4] Feminizmin etkisi bir yana, babalardan yenen kazığın da bu krizde büyük etkisi vardır Faludi'ye göre. Tutulmamış vaadler, yerine getirilmemiş sözler. İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle dönüp Amerika'yı "büyük" yapmış bir erkek kuşağının oğulları, Vietnam'da perişan olup bir de üstüne işsiz kalınca, kendilerini aldatılmış hissetmişler. Büyüklük dedikleri de ferah evler, büyük arabalar, sulanacak çimler, büyüyen şirketler... Bildiğiniz Don Draper illüzyonu. Bu kuşağın ne menem bir şey olduğunu başka bir açıdan, çocukları açısından anlatan bir kitap var;[5] şiddetin sadece sahipsiz sokak çocuklarının başına gelmediğini, bu mükemmel adamların o evleri pırıl pırıl tutan kadınlarla birlikte çocukların da canına okuduklarını öğreniyoruz. Bir o kadar önemlisi, çocukların canına okumanın meşrulaştırılma biçimlerinin nasıl değiştiğini de. Don Draper'lerin takıntılı, mükemmeliyetçi ve kuralcı tarzında hikâye, çocuğun hizaya sokulmasının ancak sert bir disiplinle mümkün olabileceği şeklinde kuruluyor. "Ona gerçek bir erkek olmayı öğretmek için karanlık bodruma kitledim" tarzı. Korkutulmuş ve aşağılanmış bu oğlanların büyüdüklerinde nasıl adamlar, nasıl babalar olduklarını da anlatıyor. Onlar babaları gibi değil, kendi tarzlarında okuyor çocukların canına. Narsistik tarzın saplantılı olandan aşağı kalmadığını gördüğümüz birtakım örnek olaylar...

Hegemonik erkekliğin içinde yaşanılan ilişkilerin bir ürünü olduğunu biliyoruz; krizler, savaşlar... Bir yandan da, her bir

3 https://birikimdergisi.com/haftalik/10545/baba-ihtiyaci

4 Susan Faludi, *Stiffed*, Chatto & Windus, Londra, 1999.

5 Elisabeth Young Bruehl, *Childism: Confronting Prejudice Against Children*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2013. Türkçeye çevirdim, umuyorum ki bu yıl içinde İletişim Yayınları tarafından yayımlanacak.

erkeğin babasıyla derdini bu ilişkilere dahil etmeyi hatırlamamız şart. Yani, neoliberalizm falan gibi kocaman şeylerin "çalışması", daha küçük şeylere bağlı. Tamam Jeff Bezos yahut Don Draper ama Selim Aydın da.[6]

Basitçe, her kuşağın anne babalık pratiklerinden söz ediyorum. Hani şu "bizimkiler çok disiplinliydi, biz de o sebeple fazla mı şımarttık bunları?" hikâyesinden. Her bir ailenin kendi tarihi, dinamikleri vardır elbette de, bir yanda da böyle bir kuşak bilgisi var: Bizimkiler çok disiplinliydi.[7]

Sembolik babalar, popülizm, otoriter liderler hakkında konuşup duruyoruz; Selim Aydın'lar hakkında söyleyecek bir şeyimiz yok mu peki? Toplumların "baba" ihtiyacı içinde olabildiklerine ikna oluyoruz da erkeklerin babalarından kurtulma arzuları bizi neden bu kadar az ilgilendiriyor, bu arzuyu bireysel bir mesele mi sanıyoruz? "Oğulluktan sessizce çekilmeyi bilmek" üzerine düşünmek için şair mi olmak lazım?

Birikim Haftalık, Nisan 2021

6 Türkiye'nin Jeff Bezos'u kim olurdu?

7 Orta sınıftan iki kadın kuşağının annelik deneyimlerini ve annelikle ilgili düşüncelerini karşılaştırdığım bir tez yazmıştım. Kuşak kavramının bu kadar işe yaradığı başka bir konu var mıdır, bilmiyorum! Aksu Bora, "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Kurulması", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1998.

Dünya Köşemiz

Hatt-ı Müdafaa Yoktur

"Orospu nedir, biliyor musun, kendilerini kıçlarıyla savunan insanlardır." *Onca Yoksulluk Varken*'de geçer bu cümle.[1] Vivet Kanetti'nin leziz çevirisiyle, eskiden orospuluk yapmış olan ve yaşlandıktan sonra da orospuların çocuklarına bakan Madam Rosa'nın kendini tarif etmek için kullandığı bir laftır bu. "Seks işçisi" gibi bir şey değildir. Sadece bir mesleğe ya da çalışma biçimine değil, Madam Rosa'nın hayatla ilişkisine işaret eder "kendini kıçıyla savunmak". Dümdüz, sade bir tanımlamadır. Küçük bir çocuğa orospuluğun ne olduğunu anlatmanın en iyi yoludur muhtemelen.

Küçük bir oğlanın berrak bakışından, dünyadaki varlığımızı kısımlara bölmenin pek bir anlamı yoktur; yaptığımız iş, arkadaşlarımız, müşterilerimiz, çocuklarımız, komşularımız... birbirlerinden ayrılmazlar. Yine aynı bakış, bahse konu olanın bir "dünyada bulunma" durumundan ibaret olmadığını görür. Madam Rosa, kendini dünyaya karşı savunmaktadır. Kıçıyla. Mülkiyetin, polislerin, gaz odalarının, ırkçılığın, sevgisizlikten ölen köpeklerin dünyasıdır bu. Elinde ne varsa kendini onunla savunmak zorunda olduğun bir dünyadır.

1 Emile Ajar (Romain Gary), *Onca Yoksulluk Varken*, çev. Vivet Kanetti, Can Yayınları, İstanbul, 1995.

Momo'nun bakışını izleyerek, orospulara "seks işçisi" mi yoksa "fahişe" mi diyeceğimize dair o eski ve bitmeyen tartışmanın dışına çıkabiliriz. Her birimiz bu dünyada kendimizi bir şeyle savunmaktayızdır. Kimimiz kıçıyla, kimimiz kelimelerle... Kıçın kelimelerden daha kutsal olduğunu kim söyleyebilir ki? Hem de kendini kıçıyla savunanlar sadece orospular mıdır?

Madam Rosa'nın tarifi, Heiddegger'in "dünyaya fırlatılmış olma" ve kendine durmadan evler yapmaya çalışma halinden epey farklı görünüyor, değil mi? Kelimeleri, inançları, alışkanlıkları... dünyayı bir ev haline getirmek için kullanmaktan? Tabii ki kıçı değil. Heidegger kıçla ilgilenmeyecek kadar romantikti.

Bu romantizmde, dünyanın insanın evi olabileceğine dair bir inanç var. Güzel bir inanç. "İnsan"dan bahsedebilme, dünya yıkılsa elinden alınamayacak temel niteliklerinin bulunduğunu varsayma konforu.

Emekli bir orospu, üstelik de Yahudi, buna inanmakta güçlük çekebilir. O, temkini elden bırakmak istemez. Ev denen şeyin pek o kadar güvenli olmadığını bilir. Anası babası Müslüman diye Müslüman olarak yetiştirmeye çalıştığı çocuğu ve bütün orospu çocuklarını koruyabilmesi için, öyle olmalıdır. Onun savunduğu şey sadece kendi değildir ne de olsa.

Dünyayı insan (oğlu?) için bir ev haline getirmekten bahsedenin onca uzak ve soğuk olduğu yerde dünyaya karşı kendini savunmaktan bahsedenin "yuva" kelimesini hatırlatması muhtemelen bundan. Bütün orospu çocuklarını, yurtsuzları, kimsesizleri, sevgisizlikten ölen köpekleri, umutsuzları... savunmaktadır Madam Rosa. Kelimelerden kurulan evlerin dışarı attıklarını. Onun yaptığı şey "dünyadan koruma" değildir. Ne kendisi ne de çocukları için bağışıklık peşindedir. Bunun mümkün olmadığını bilir. "Dünyada bulunma"nın kendini birilerinden/bir şeylerden bağışık kılmak, hâkim olabileceği sınırlar oluşturmak anlamına gelmediğini bilir. Dünyada bulunmak, orospulara, onların çocuklarına, köpeklere, Araplara... sorumlu olmaktır. Onları dünyaya karşı elinde ne varsa, onunla savunmaktır.

Alphonso Lingis, o güzelim kitabında, *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*'nda,[2] kendini savunmanın anlamsız göründüğü bir tecrübeden, ölümden söz eder. Herkesin yalnız öldüğünü söyleyen Heidegger'in aksine, yaşayanların ölmekte olanlara eşlik etmesinin cemaatin kurucu unsuru olduğunu anlatır.

> Teselli dokunuşu, ölümlü ve acıya duyarlı bir kişinin, hiçbir yere, hatta hiçliğe bile gitmeyen bir zamanın içine gömülmekte olan bir başkasına refakat etmesidir. Teselli dokunuşu, tahammül ve ıstırabın zamanı içinde, bir ölme refakatine giden yolu açar ve ötekinin muhtaçlığının son sınırında, onunla kardeşlik kurar.

Giderek daha fazla inanıyorum ki, bir toplumu toplum yapan şey, tam olarak budur. Birbirine karşı sorumluluk. Yaşarken ve ölürken. Bu, yasayla, sözleşmeyle değil, işte o küçük jestle yerine getirilebilir ancak: "Gece üşüdüm; kalktım gittim, Madam Rosa'nın üzerine bir battaniye attım."

Birlkim Haftalık, Mayıs 2015

---

2 Alphonso Lingis, *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

Osmanlı Torunu

Burlesk bokunu çıkararak üstesinden gelme ise, "drag queen" de tekinsiz bir performans sanki. Bir drag queen, performe ettiğiyle kendisi arasındaki boşluktan bize bakarken hayranlıkla karışık horgörü, bir tür iç ürpertisi yaratır; havaya atılıp tutulan çocukların neşeden mi korkudan mı olduğu belirsiz kahkahaları gibi. Dita von Teese, bütün o jartiyerler, file çoraplar, topuklularla kadın seksapelini dokunulmaz, seyirlik bir şeye dönüştürür. İkisi de bizi maskelerimizle, performanslarımızla yüzleşmeye çağırır. İkisi de cinsiyetle ilgili bilgimizi şüpheli hale getirir. Cinsiyet çeşitliliğinden daha zorlu bir şeyi, cinsiyetin içine doğduğumuz ev olmadığını hatırlatır. Bir de daha heyecanlı bir şeyi: Bizim bunu için için bildiğimizi. Yoksa ne diye bayılacaktık bütün o zımbırtılara? Neden onlardan cezbolacaktık? Neydi bütün o "Zeki Müren kirpiği" motifleriyle işimiz?

Televizyonda birtakım adamların tarih programı adı altında yaptıkları kahve muhabbetlerindeki ağdalı konuşmaları, kehribar yüzükleri, İ. Melih Gökçek'in Ankara'nın girişlerine "Selçuklu mimarisi" iddiasıyla yaptırdığı acayip kapılar, hükümetin ileri gelenlerinin bulunduğu her türlü toplantıdaki yaldızlı seremoniler, kadınların başörtülerinin altındaki yirmi santim-

lik yükseltiler, kristal kadehler, kakmalı mobilyalar, kadifeler... giderek üstümüze üstümüze gelen bütün o Osmanlı torunluğu, groteskliğin içine gömülü bir akışkan cinsiyetler gösterisi gibi.

AKP aday adaylarının seçim afişleri ve duşakabinoğulları fotoğrafıyla unutulmaz hale gelen seçim öncesi birkaç ay, toplumsal fantezilerin ortalığa döküldüğü hafif müstehcen bir gösteri gibiydi. Bu fantezilerin nostaljiyle bir ilişkisi var mı? Bana yok gibi geliyor.

Nostaljinin ev hasreti olduğundan bahsedilir. "Sorgulanmayan bir evde olma hissi." Dünya o kadar hızlı değişmektedir ki, insan artık kendini bu dünyada evinde hissedemez. Bir anlamda, özgürlüğün bedeli yersiz yurtsuzluktur. Onun için nostalji modern bir duygudur. Muhtemelen hiçbir zaman var olmamış eve duyulan özlem. Türkçenin modern yazarları, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halit Ziya Uşaklıgil, Reşat Nuri Gültekin, Peyami Safa, kendi meşreplerince bu özlemden bahsederler (Aslında Ataç bile!). Da, bu kehribar yüzüklü beylerin, külahlı hanımların, sarıklı adayların... bahsettikleri şey, böyle bir özlem midir? Yoksa var olmamış bir eve hasret çeker gibi yaparken olmayan camı çerçeveyi mi indirmekteler? Burleskin bokunu çıkarma stratejisiyle drag queen'in tekinsiz mesafesini mi görüyoruz aslında biz onların performansında?

Camını çerçevesini indirdikleri evin sadece var olmamış değil, hiçbir zaman onların olmamış olduğu bilgisidir belki bir yandan bütün bu burleskin sebebi. Zeki Müren kirpiği motifini işlerken cinsiyetin pek de öyle içine doğulan ev olmadığını bildiğimiz gibi, onlar da Osmanlı'nın hiçbir zaman onların evi olmadığını biliyorlardır.

Bundan daha meraklı bir macera, evin hortlaklarıyla ne yaptıklarının peşine düşmek olurdu. Ne de olsa Osmanlı'dan kalan, kehribar yüzükler ve temennalarla temsil edilemeyecek kadar ağır bir miras. Belki özledikleri ev hiç var olmadı ama hortlaklar orada. Fısıltılarını ve çığlıklarını duyabiliyorlar. Aile sırlarının kuşaklar boyunca taşınması gibi, usulünce gömülmemiş, yası tutulmamış ölüler de sonraki kuşaklara musallat olup duruyorlar. Eski ölüler, yeni ölüler, müstakbel ölüler...

Ev hasretiymiş gibi yapan bu şey aslında evin hortaklarından duyulan korku mu? Onu yeniden, yeniden tarif ederek, orada yaşandığını iddia ettiği bütün o yalan anıları anlatıp durarak, giderek daha yüksek perdeden, daha iddialı konuşarak, bağırarak, bağırarak... Hortlakları uzaklaştırmaya mı çalışıyorlar?

Ev hakkında okuduğum en güzel cümle, yanlış hatırlamıyorsam, Winnicott'undu. Mealen, hak etmeye gerek kalmadan bize verilen şey olduğunu söylüyordu. Belki de bu sebeple özlediğimiz evin aslında hiçbir zaman var olmadığına o kadar kolay ikna oluyoruzdur. Belki de bu sebeple, camı çerçeveyi indirip duruyorlardır.

Birikim Haftalık, Ağustos 2015

Daha da Eskimez İnsan

Bazı şeyler eskidikçe yumuşar. Deniz kenarında yeşil mücevherlere benzeyen cam kırıkları gibi. Zamanı yutarlar. Artık üç değil, dört boyutludurlar. Sadece yumuşamazlar, yoğunlaşıp derinleşirler de. Bunlar hafıza nesneleridir. Zamanı yutma kapasitesi olan nesneler. Bildiğimiz ve bilmediğimiz anıları taşırlar. Onlarda dokunduğumuz, nesnenin kendisi kadar, zamandır. Böylece zaman soyut bir fikir olmaktan çıkar, bir gerçekliğe dönüşür. Böylece biz, insanlar, dünyayı evimiz kılabiliriz. Kendimizi zamanın içine yerleştirebiliriz.

Gündeliğin müthiş bir hızla aktığı, insanları, nesneleri, ilişkileri önüne katıp sürüklediği bir çağda, nesnelerin gücü ne olabilir? Yumuşayıp derinleşebilirler mi? Anı biriktirebilirler mi? Taşıyıp aktarabilirler mi?

Yoksa Masumiyet Müzesi nesneleri gibi, bir yazarın zihninde şekillenen kelimeleri mi temsil edebilirler ancak?

Tuhaf şey. Kelimelerin nesneleri temsil etmediklerine inandıktan elli sene sonra, tersine mi inanmaya başlamalıyız; nesnelerin kelimeleri temsil ettiklerine? Böylece onları taşıyamayacakları bir yükten kurtarıp hatıraları kelimelere yükleyebiliriz. Nesneler olsa olsa, o kelimeleri çağıran işaretlere dönüşürler. Ve kelimeler de başka kelimeleri...

"Anne elbisesi" diye satılan o acayip şey gibi: Boz bir zemin üzerine biraz daha boz çiçek desenli, önden düğmeli, yumuşak elbiseler. Kimsenin annesini değil, anne kelimesini temsil ederler. Sevgililer günü balonları gibi. Kimsenin aşkını değil, aşk kelimesini.

Böyle zayıf nesneler ve çok güçlü kelimelerden oluşan gerçeklik, nasıl bir gerçekliktir? Böyle bir gerçeklik içinde yaşayan bizim birbirimizle ilişkimiz nasıl şekillenir? Annemizle, sevgilimizle? Ne de olsa annemiz de o iç kıyıcı annelik reklamlarını seyrediyor, sevgilimiz "ilişki durumu"na adımızı yazıyor. Hatıraların üzerine yazıldığı nesnelerden biri olarak bizim kendimizle ilişkimize ne olur? Dünya hâlâ evimiz olarak kalabilir mi?

Dünyadaki varlığımızın nasıl eğreti olduğunu anlatan o ürkütücü filmlerin (Amenabar'ın "Abre Los Ojos"unu hatırlayın!) çoğunun 1990'larda yapılması tesadüf değildir muhtemelen. Meğer her şey kurguymuş, meğer her şey kafamızın içinde olup bitiyormuş, meğer her şey birilerinin yazdığı bir senaryoymuş... Kendimizi evimizde hissetmeyişimizin işaretleri. Nesnelerin yüklerinden kurtulup ağırlıksızlaşmasıyla tutunacak kelimelerden başka bir şeyimizin kalmayışının.

Söke'nin bir köyünde kadınların yüz küsur yıllık ekmek mayasını beslemeye devam ettiklerini öğrendiğimde nasıl sevindiğimi anlattığım bir arkadaşım "bu da feminist romantizm galiba" diye dalga geçti. Belki de haklıydı. Ne de olsa romantizm her zaman ev özlemiyle ilişkilidir. Bu kadınların varlığını bilmenin beni nasıl sakinleştirdiğini, yatıştırdığını anlatmadım artık. Gidip yıllar önce verdiği kitabı aldım, arasında o zamandan beri sakladığım çizgi bandı gösterdim. Hatırladı. Romantizmse romantizm!

Birikim Haftalık, Şubat 2016

Gerçeğin Üstü

"Kimsenin ilham perisi olmaya vaktim yoktu. Aileme isyan etmekle ve sanatçı olmayı öğrenmekle meşguldüm." Böyle demiş Leonora Carrington ta 1983'te kendisiyle yapılan bir söyleşide. "Sürrealistlerin kadınları" üzerine yazılıp çizilen onca şeyden sonra iyi geliyor, değil mi? Hani o çocuk-kadın, güçlü cinsellik/zayıf benlik, varlığıyla ilham veren, rüyaları ve sanatı kışkırtan, yersiz yurtsuzluğuyla yeni bir yurdun bedenine dönüşen...

Whitney Chadwick,[1] sürrealist hareketle ilişkilenmiş kadınların izini sürerken, durmadan tekrarlanan bir tema dikkatini çekmiş: "Tabii ben gerçek bir sürrealist sayılmazdım!" Sergilere katılmış, harika işler üretmiş de olsalar, kendilerini "gerçek sürrealist" olarak görmemişler. Gerçek sürrealistler, Breton'un merkezinde olduğu dar bir erkekler topluluğuymuş anlaşılan. Mesela Remedios Varo (kendi ülkesi İspanya dışında pek az tanınan, olağanüstü bir ressam) demiş ki, "Bazen sergilerine birkaç işle katıldığım oldu ama benim konumum, çekingen ve mütevazı bir dinleyicilikti. Ne yaşım ne de özgüvenim Paul Eluard, Benjamin Peret ya da Andre Breton'la karşılaşmaya yeterdi. Bu müthiş zeki ve yetenekli insanları ağzım

1 Whitney Chadwick, *Women Artists and The Surrealist Movement*, Thames & Hudson, Londra, 1991.

açık dinlerdim. Onlarla birlikteydim çünkü belirli bir yakınlık hissediyordum."

Sürrealizmi önceleyen Dadaizm akımı içinde mesela Hannah Höch gibi müthiş bir sanatçının varlığına karşın, akımın bir pisuvarla hatırlanması gibi, sürrealizmin de erimiş saatlerle bilinmesinde derin bir haksızlık yok mu? Dadaizmin dünyayla derdini anlatmanın en iyi yolu fotomontajdı bana kalırsa, Höch'ün "Cut with the Kitchen Knife"ı bütün hikâyeyi anlatır. Ama pisuvar. Tabii. Sanat tarihinin akışını değiştiren o pisuvar.

Sürrealistlerin rüyalarıyla, erimiş saatlerle, genç kadınlara saldıran korkunç kuşlarla uğraşıp dururken, Frida Kahlo'nun bilinçdışından bahsetme tarzı dünyamı aydınlatmıştı. O kadar tumturaklı bir laf değildi, bilinçdışına uzanmak falan... Diyordu ki, "Rüyaları resmetmedim. Kendi gerçekliğimi resmettim." Höch'ün dünyanın gerçekliğini kavrayışına benzer bir bamtelini yakalama hali. Çok gerçek, çok somut, neyse o. Gerçekliğin çok boyutluluğu daha iyi anlatılabilir mi?

Leonora Carrington'un hikâyelerini okurken, Kahlo'nun kendi gerçekliğinden söz etmesini hatırladım.[2] Daha başlarken, insan kendini bir Saki[3] hikâyesine düşmüş hissediyor. Hizmetçinin yüzünü alıp kalanını yiyen sırtlanı o yazmış olabilirdi – bir yandan da hiç o değil. Tıpkı "gerçek bir sürrealist olmamak" gibi.

Saki hafiftir, çocukları yiyen su samurlarından bahsederken bile. Eğlencelidir. Mizahı keskindir ama okuru kesmez, yazarın durduğu yerde durup burjuva ailesini, mülkiyeti, yalan dolan dolu konuşmaları parçalamasını seyredersiniz. Carrington'da hafif hiçbir şey yok. Yazarın yanında durup onunla birlikte parçalanabilirsiniz. Eğlenceli bir tecrübe değil. O kendi gerçekliğini yazıyor çünkü, dünyaya bakıp gördüğünü değil. Tıpkı Kraliyet Davetiyesi hikâyesinin Harikalar Diyarını Alice'in gözünden anlatması gibi. Hiç eğlenceli değil. Bütün iş gözde bitmi-

---

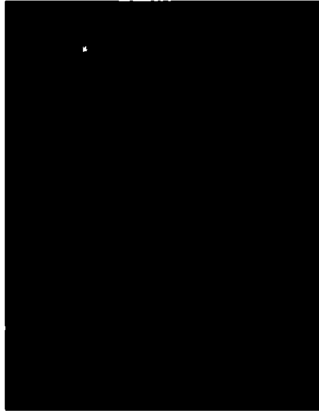
2 Leonora Carrington, *Korku Evi, Yedinci At*, çev. Begüm Kovulmaz, Notos Kitap, İstanbul, 2020.

3 Saki, *İnsanlar, Hayvanlar ve Yırtıcı Hayvanlar*, çev. Fatih Özgüven, Notos Kitap, İstanbul, 2008.

yor da ondan sanırım. Alice, Harikalar Diyarını seyretmemişti, onun içine düşmüştü. Biz Lewis Carroll'un gözünden izlemiştik olup biteni. Carrington seyretmiyor, içine düşmüş, onu anlatıyor. Can havliyle. Kendi gerçeğini. İşte bu yüzden, Leonora Carrington'un gerçeğini onun hikâyelerinde, resimlerinde buluyoruz.

Zengin babası, kapatılıp resmen işkence gördüğü klinik, Nazilerin sevgilisini alıp götürmeleri ve onun düşmanlarla çevrili bir köyde bir başına kalması, gerçeğin bir düzeyi ve korkarım kadın sanatçılara yaptığımız en büyük kötülük, o düzeye fazla takılıp kadının bununla ne yaptığına dikkat kesilmemek. "Kahlo çektiği bedensel azaba rağmen resim yaptı ve bu azabı resimlerinde yansıttı", "Plath çocuklarının sütünü başuçlarına koydu, kafasını fırına soktu", "Carrington'a cardiazol verdiler".

O sebeple, bir başka "o kadar da sürrealist olmayan" ressamın, Leonor Fini'nin yaptığı bir Leonora Carrington tablosuna bakalım isterim. Cardiazolla değil de atlarla birleşsin imgesi.

Birikim Haftalık, Kasım 2020

Gerçeğin Dışı Neresidir?

Bu fotoğrafa bir başlık koymam gerekseydi, "evimiz" derdim. Basitçe. Ne diyecektim yani, "sanal ev" mi? Siber uzay lafını ilk kullananlar da bilgisayarcı falan değilmiş ki, iki mimar/sanatçıymış zaten.[1] İstemişler ki insanlar yaşadıkları mekânları kafalarına göre düzenleyebilsinler, bozabilsinler, ekleyebilsinler. Biri, "tıpkı kovanını inşa eden arı gibi" diyor. Bu çocukların yaptığı gibi.

Oyun, gerçekle muhayyelin sınırlarını belirsizleştirir. Dünyanın değişebilir, yeniden kurulabilir, bozulabilir bir yer olduğunu hatırlatır. Gerçekliğin de. Plan yapmaya benzemez. Önce hayal et, hedef belirle, oraya nasıl gideceğine karar ver... gibi bir şey değildir. Başlarsın, oynarken kurarsın, oyun süresince değiştirirsin, yıkarsın, yeniden kurarsın. Gerçeklikle muhayyelin sınırlarının belirsizleşmesi, başka sınırlara da sıçrar: Nesneler canlanır, köpekler konuşur, mukavva kutular uzay araçlarına dönüşür, kuma çizdiğimiz evlerde yaşayabiliriz, ağaç kovuklarında hazineler bulabiliriz... Bunun "sanmak" olmadığını bir zamanlar çocuk olmuş herkes bilir. Bu imkândır. Dünyanın imkânı, mukavva kutunun, köpeğin, senin imkânın, ar-

1 Susanne Ussing ve Carsten Hoff.

kadaşının, arkadaşlığının... Bunları yoklarsın, dürtersin, denersin. Öyle bir şeydir.

Gerçeklik ile "sanal"[2] olan arasındaki sınırların belirsizleşmesini eğlenceli, güzel, özgürleştirici bir oyun değil de ürkütücü bir tahakküm gibi algılamaya ne zaman geçtik?

Gerçeklik harika bir şeymiş de sınırlarının iyice berkitilmesi gerekirmiş gibi?

Sınırlar kapatılmayla değil de korumayla ilgili şeylermiş gibi?

"Matrix", bize "sanal" ile "gerçek" arasındaki sınırların ne kadar önemli, nasıl da vazgeçilmez olduğunu anlatıyordu. 1990'larda çevrilen bütün o "meğer hepsi imgelerden, halüsinasyondan ibaretmiş; meğer hiçbiri gerçek değilmiş" filmlerinin muhtemelen en güçlüsüydü. Bizi halüsinasyonlar içinde yaşatan, böylece manüpile eden bir "makine", bir "şirket", bir "mimar" vardı. Özgürlük sandığımız şey aslında büyük bir kapatılmaydı. "Dışarısı" mümkün olmasına mümkündü ama...

İnsanların akıllı makineleri yaratarak kendilerinden vazgeçtikleri, yarattıkları makinelerin köleleri haline geldikleri, kabul etmek gerekir ki bayağı korkutucu bir fikir. Asimov'un robot kurallarının[3] ihlal edilmeyeceğinden nasıl emin olabiliriz sonuçta? Hele makinelerin köleleri haline geldiğimizi doğrulayacak onlarca işaret varken: akıllı telefonlar, inanılmaz bir hıza erişen internet, bütün o virtüel gerçeklik zımbırtıları... Ne de olsa robotlar mukavva kutulardan farklı olarak, akıllılar. Bu, işin rengini değiştiriyor. Malum, bir nesne akıllıysa, ona artık özne de diyebiliriz. Boşuna "düşünüyorum, öyleyse varım" dememişti adam.

Çekilmez cinsiyetçiliğine rağmen, David Cronenberg'ün 1975 gibi erken bir tarihte yaptığı "Shivers" filmi, sınır aşımı-

2 *Virtuel*'in "sanal" diye çevrilmesi hakkında da düşünebiliriz: Sanmak nasıl bir şeydir? Aldanmakla mı ilişkilidir, imkânla mı?

3 Isaac Asimov'un bir kısa hikâyesinde belirlediği üç kural: 1. Bir robot hiçbir şekilde insanoğluna zarar veremez veya pasif kalarak zarar görmesine izin veremez. 2. Bir robot, birinci kuralla çelişmediği sürece, kendisine insanlar tarafından verilen komutlara itaat etmek zorundadır. 3. Bir robot, birinci ve ikinci kurallarla çelişmediği sürece, kendi varlığını korumak zorundadır. Sonradan bu üçüne bir de sıfırıncı kural eklendi ve robotların sadece insanoğluna değil, insanlığa da zarar veremeyecekleri teminat altına alındı!

nın o kadar da korkutucu olmayabileceğini düşündürmesi bakımından, ilginçtir mesela. Olaylara "virüsler açısından" bakmak ve insanı dönüşebilir, dönüşse iyi olur bir varlık olarak tahayyül etmek, bu dönüşümün pekâlâ viral enfeksiyon yoluyla olabileceğini sezdirmek. Yahut "eXistenZ"deki gibi, omuriliğimizden oyun konsollarına bağlandığımız bir dünyayı "makinelerin kölelerine dönüşme" problemine sıkıştırmamak. Sınır ihlallerinin fena şeyler olmayabileceğini hatırlamak. Sadece insanlar arasındaki sınırların değil, gerçek ve "sanal" arasındaki başta olmak üzere, bütün sınırların.

Ya da oyunun dünyaya yayılmasının ne müthiş bir şey olabileceğini hayal etmek.

Durmadan sınırlardan, sızmalardan, virüslerden, bulaşmalardan söz ederken, insanlara virüslermiş gibi muamele ederken, olaylara virüsler açısından bakmayı denemek.

İnsanlarla virüsler arasındaki sınırları ince ince yazılmış virüs koruma programlarıyla korumaya çalışırken, yeni virüslere yeni programlar, yeni programlara yeni virüsler geliştirirken... İnsanla insan olmayanı ayıran aklın delice oyunlar oynayabildiğini itiraf etmek.

Donna Haraway o nefis *Cyborg Manifestosu*'nu şöyle bitirmişti: "İkisi sarmal bir dansla birbirine bağlanmışsa da, siborg olmayı tanrıça olmaya yeğlerim."[4]

***Birikim Haftalık*, Mayıs 2016**

4 Donna J. Harraway, *Başka Yer*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009. Güçsal Pusar'ın mükemmel çevirisiyle.

Necla Rüzgar bu resme "Survival Skills" adını vermiş. Sağ çıkma becerileri. Bütün gerçek sanat eserleri gibi, bu resim de ressamının muradından fazlasını içeriyor.

Gerçi, ressamları hafife almamak lazım, o iki kelimeyi yeterince evirip çevirdiğinizde de anlam açılıp gidiyor. Sağ çıkma, hatırlama, emaneti saklama, devam etme...

Belki de rüyanın sağ çıkma becerisinden bahsediyordur. Kendini geceye, unutuşa bırakmama becerisinden.

Rüya sahnesi olmalı bu. Geyiği vuran, kadını da vurmuş. Ölmemişler ikisi de. Ölmeyecekler. Kadın kendisini vuran okları hallettikten sonra, geyiğe el uzatacak. Birlikte ormanın derinliklerine ilerleyecekler. Güvenli bir yere. Okçuların girmeye korkacağı yere.

Onu vuran, onu da vurmuş. Bir yandan da, geyiğe, onun kadına bakışına, kadının ayakkabısına, bacağını tutuşuna... bakınca, aklımıza okçuyla ilgili hiçbir şey gelmiyor. Onu unutmuşuz bile. Belki yokmuş bile. Geyikle kadını birleştiren şey yaralar değilmiş de sağ çıkma becerisiymiş. Kadın ayakkabıyı fırlatıp çorabı çıkarmış, bir eliyle bacağını desteklerken oku yavaşça çekiyor... Korkmamış. Üşümüyor da. Geyiğin az ötede onu beklediğini biliyor. Yine de telaş yok hareketinde. Sükûnet var. Emniyet var.

Geyik sabırlı. Belki biraz acıtıyor ok ama çok da değil. Birazdan hafif bir el dokunacak yarasına.

Sonra, kadınla geyik arasındaki bağın ilk bakışta göründüğünden daha derin olduğunu seziyoruz. O bakış sabırla beklemekten fazlası sanki. Tanıma gibi. Bilme gibi. Sanki kadın ve geyik birmiş gibi. Kadın geyikmiş de aynı zamanda. Bedenindeki seğirmeleri biliyor, kar kokusunu tanıyor, okçuların girmeye korkacağı yeri hatırlıyor. Geyikle kadın, aynı okla vurulmuş, aynı karın üzerinde, yaranın sıcaklığını karla serinletiyorlar.

Onları kim vurmuş?

Kadını bacağından, geyiği sağrısından.

Bilge Karasu'nun bir masalı vardır. "Avından El Alan". Balıkçıyla balığın bir olmasını anlatır. Balık, balıkçının kolunu yutar, bedenleri böylece birleşir. Aşktır. "Balık, 'uyu gene' diyordu ona. 'Hazır değilim dediğin için giremedik karanlığın içine; ölümden korktun. Oysa ölümle bir araya gelmeden, acılar çekip parça parça olmadan, gönlün tazelenmez, yeniden doğamazsın.'"

Kadın, balıkçı gibi değil. "Deniz, analar gibi, sevdiğini, dölyatağında tutup saklayacaktır, bir daha doğurmamak üzere"

diye biter o masal. Balıkçı nihayet hazır olduğunda, denize süzülür.

Kadının bir olmak için yutulması gerekmez. O, karın kokusunu, bedenin seğirmesini tanır. Geyiğin eli tanıdığı gibi. Yeniden doğmak, sağ çıkmak için yaralarını sağaltmalıdır. Kendi yaralarını ve geyiğinkileri. Orman "bir daha doğurmamak üzere" onu saklayacak dölyatağı değildir. Ormanı sadece hatırlamaz, tanır da. Orada iyileşebilir. Serinleyebilir. Ulu ağaçlar, küçük çayırlıklar, eğreltiler ve patikalar, okçunun girmeye korktuğu yerler, geyiğin olduğu kadar onundur da. Kendini emanet edebilir.

Onları kim vurmuş? Kadını bacağından, geyiği sağrısından?

Balıkçıyla balık arasındaki, aşktı. Kadınla geyik arasındaki, başka bir şey. Ormanı da içeren bir şey. Okçuyu da.

O sebepten, rüyanın devamını merak ediyorum. Bir daha doğmamak değil, unutuşa bırakmak da değil, devam etmek hakkında bir hikâye çünkü bu.

Birikim Haftalık, Aralık 2016

Kıymetli Şeyler

Bir dost meclisinde eskilerden bir hava söylenirken mesela, usul usul eşlik etmeye, sesimin onların sesine karışmasına bayılırım. Nejat'ın evindeki koca perdede aksiyon filmleri seyretmeye. İpek Hoca'yla pinpon maçına benzeyen mail trafiğimize. Pencerenin önünde oturup kedileri seyretmeye. Muhtemelen hiçbir zaman örmeye fırsat bulamayacağım battaniye modelleri bulup saklamaya. Dönem başında ders *syllabus*'u hazırlamaya. Aslında galiba bütün başlangıçlara. Akşamüstlerine, pencere buğusuna, mayalı hamur kokusuna...

Beni ben yapan, bunlardır. Sevdiğim şeyler.

Jason Bourne, hafızasının ve kimliğinin peşindeki bu trajik kahraman/katil, kim olduğunu bulmaya çalışır durmadan. Bazen zihninin derinliklerinden anı parçaları yakalamaya çalışarak, bazen geçmiş ilişkilerinde, bazen mekânlarda. Onu o yapan parça hangisidir? "Sen bir katilsin, hep öyle kalacaksın" mı yoksa onu bu sorunun peşine düşüren "başarısız operasyon" mu... Hani adamı öldürmeye eli gitmez de kalakalır, arkasından olaylar olaylar... Başına gelenler mi, seçtikleri mi. Ona yaptırdıkları mı, yapmamayı tercih ettikleri mi.

Bizi biz yapan nedir? Tarih ve coğrafyayla ilgili şeyler mi mesela, şu dünyada kapladığımız yer yahut kişisel tarihimiz gibi.

Yahut yaralarımız, "iç acılarımızın toplamı" türünden kimlik kurucu şeyler mi? Ya da başka türden bir coğrafya, başkalarının gözündeki yerimiz mi kim olduğumuzu anlatır? "Tanısan seversin"deki türden bir "asıl ben"imiz var mıdır?

Bir insanı tanımak için neye bakmak gerekir? Onun "gerçek yüzü"nü ne olur da görürüz? İnsanın hakikati nerededir?

Giderek daha fazla, giderek daha güçlü biçimde, beni ben yapanın sevdiğim şeyler olduğuna inanıyorum. Belki sevmediklerimiz, karşı olduklarımız, düşmanlarımız ve onların yapıp ettikleri hakkında konuşmaktan, bu konuşmaları dinlemekten, bunları okumaktan bezdiğimdendir. Belki değil, öyle.

İnsan bu dünyada kendine bir yer yapıyor. Bazen ev, bazen yuva, sığınak... Onu neyle yaptığı, nerede yaptığı kadar önemli. Sevmedikleri mi çatıyor çerçeveyi, korktukları, nefret ettikleri, kaçtıkları? Yoksa sevip beğendikleri, bağrına bastıkları mı?

Korkumuzdan mı yapalım evimizi, sevgimizden mi? Hangisine benzemek istiyoruz?

Dünya üstümüze üstümüze geliyor gibiyken, bir durup o eski sorulara dönmek iyi oluyor. Dünyanın öyle bir şey olmadığını hatırlamak. Kendi yerimizi. Onu nasıl yaptığımızı.

Bana öyle geliyor ki, dünyadaki yerim işte o dost meclisinde, birbirine karışan seslerle örülmüş. Bunu düşünmek korkularımı yatıştırıyor, yeni şeylere başlayacak gücü veriyor.

Birikim Haftalık, Nisan 2017

Bayan Brown, Ejderhalar, Ütopyalar 1

"Acaba yaprakları iki yıldır tırtıllar tarafından sürekli yenen bir meşe ağacı ölür mü?" diye soran, muhatabı ağabeyinin çiftliğindeki böcek salgınlarını uzun uzadıya anlatırken küçük beyaz mendilini çıkarıp sessiz sedasız ağlayan Bayan Brown, kendisinin bir metnin edebiyattan sayılıp sayılmayacağının ölçütü olacağını bilse, şaşkınlık ve mahcubiyetle pembeleşirdi herhalde.

Virginia Woolf'un bütün romanların "karşınızda oturan bir yaşlı hanımla", yani karakterle başladığını, romanın karakteri ifade etmek için var olduğuna ilişkin sözlerine Le Guin şu soruyla devam ediyor: "Bir bilimkurgu yazarı Bayan Brown'ın karşısına oturabilir mi?" Bunun yalnızca bilimkurgunun edebiyattan sayılıp sayılmayacağına ilişkin bir soru olduğunu sanmıyorum. Bu, akıllı telefonlar dünyasında yaşlı hanımlara yer olup olmadığıyla ilgili bir soru da aynı zamanda. Feminist ütopyaların nasıl şeyler olabileceğiyle ilgili.

Ursula Le Guin'in en sevdiğim kitabından, *Kadınlar, Rüyalar, Ejderhalar*'dan[1] bir bölüm: "Bilimkurgu ve Bayan Brown". Le Guin bu kitapta kendi yazarlık yolculuğundan bahsediyor, yazar olmanın neye benzediğinden, "kadın yazar"lıktan,

1 Urdula Le Guin, *Kadınlar, Rüyalar, Ejderhalar*, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

mutfak masalarından, ejderhalardan, bir kahraman olarak şişeden. (Öyle ya, doğaya hükmetmeyi kafaya koymuş bile olsanız, yulaf tanelerini içine dolduracağınız bir kap lazım size, "bir yaprak boş bir kabak bir deniz kabuğu ağ çanta çuval torba şişe çanak kutu kap. Tutacak bir şey. Doldurulacak bir şey".) Bunu yaparken ama, yazar olmanın neye benzediğini anlatırken yani, dünyada olmanın neye benzediğini de anlatıyor. Dünyanın yükünü kapının dışında bırakıp yalnızlığı içinde yaratıcılık sancıları çeken büyük yazarların çalışma odalarından değil de kurabiye ve ilgi isteyen şahıslarla, mutfak masasıyla, ocakla, ödenecek faturalarla çevrili dünyadan, öyle bir dünyada olmaktan. Bütün bunlara rağmen değil, onlarla birlikte yazmaktan. Böylece insan (kadın) dünyanın çamuruna batar, gündeliğin girdabına kapılır. Dünyanın yükünü sırtlar. Güçlü kollarıyla koca küreyi kaldıran Atlas'ın yaptığı gibi değil de işte, meşe ağaçları, tırtıllar, kurabiyeler... Pek kahramanca değil.

O halde, şunu da sormalıyız: Dünyanın çamurundan öteyi görebilmek, uzağa gidebilmek için o çamurun dışına çıkmak gerekmez mi? O yükü sırtından atmak? (Muhtemelen yük taşımaya daha uygun birine doğru?)"Eseri için Tanrı'yla boğuşan" Joseph Conrad'ın yaptığı gibi? Ya da şunu: Kahraman olmayanın ütopyası olabilir mi?

Ütopyayı politik eylemimizin kutup yıldızı gibi düşünürsek, evet. Yapıp ettiğimiz şeyleri değerlendirebileceğimiz, doğruyla yanlışı ayırabilmemizi sağlayan ufuk olarak. Ki böyle bir ufuk olmadan politik eylem mümkün değildir. Çünkü zamanı tarihsel kılacak olan, eylemimizin yönelimidir. Bir gelecek tasavvuruna doğru. İhtiyaçların karşılanması yahut temsil türünden problemler, politikayı teknik bir uğraş haline getirerek politik içeriğinden arındırır, ona politika niteliğini veren, bir ütopyayla bağının olmasıdır.

Bütün varoluşları, yapıp ettikleri, bedenleri, çocukları, mutfak masaları ve kurabiyeleriyle kadınların tarihin dışına itildikleri o kadar çok söylendi ki, bunun gerçek olduğuna neredeyse inanacağız. Dönüp duran o durağan, tekdüze hayat. O değiş-

mez dünya. Çocukların doğurulması, büyütülmesi, kurabiyelerin pişirilmesi, faturaların ödenmesi, bulaşıkların yıkanması... Dön dur. Tarih bunun neresinde? Ütopya mı?!

Neyse ki, feministler sadece yaşadıkları dünyanın kötülüklerini sayıp dökmekle kalmadılar, bu kötülüklerin olmadığı bir dünyanın neye benzeyebileceğine ilişkin imgeler de sundular bize. Ki yönümüzü bulabilelim. *Kadınlar Ülkesi, Zamanın Kıyısındaki Kadın, Mülksüzler*... olmasa halimiz ne olurdu?

O imgeler günün birinde, uzak bir gelecekte, kimbilir kaç hayat, kaç kuşak sonra gerçekleşebilecek güzel bir dünyanın hayalini sunmuyor bize; içinde yaşadığımız dünyayı, kendimizi, yapıp ettiklerimizi anlamanın araçlarını veriyor. Biz o imgelerin ışığını kullanabildiğimizde, kullanabildiğimiz kadar, gündeliğin girdabından korkmayabiliyoruz. Dünyanın çamurundan. (Atlas bırakın çamuru, tere bile batmamıştı, kahraman diye ona derim ben!)

"Norveç'teki Svalbard Küresel Tohum Deposu'nda dünyanın sonundaki kıtlık için önlemlerin alındığı rasyonel dünyada, tüm bunlardan habersiz bir kadın, belki de annesinden gördüğü gibi, karaköprü hıyarının tohumlarını bohçasında saklamış. Kadın öldükten sekiz yıl sonra, kızı annesinin bohçasına bakarken tohumları bulmuş ve türü tükenmiş hıyar yeniden canlandırılmış. Bu dünyadan giderken bohçasında yaşam tohumu bırakan, insanın kıyıcılığına karşı doğanın bereketinde medet arayan yaşlı kadının aklı da dünyanın sonunu milim milim hesaplayan adamakıllı büyük dünyaya başkaldıran bir ütopya olarak niye anılmasın?!"[2] Niye anılmasın? Tarihin içine yerleşmek için tohumdan daha iyi bir araç biliyor musunuz?

Dünyanın fiziksel varlığının tehdit altında olduğu bir zamanda, tohumları saklamak, dereleri zapt etmeye gelen termikçilere kafa tutmak, zabıtaların kestikleri ağacı sırtlayıp belediye başkanının kapısına dayanmak az şey mi? Bunları yapan kadınların ütopyalarının olmadığını söyleyebilir misiniz?

---

2 Özge Kelekçi, Nihan Bozok, Meral Akbaş, "Ara Sıra Yaşama Umudu", *Ütopyalar: Politikayla Arzunun Kesiştiği Yer*, der. Aksu Bora, Kadir Dede, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Yine de o soru, akıllı telefonların dünyasında yaşlı hanımlara yer olup olmadığı sorusu orada öylece duruyor. Feminist ütopya hep ve her durumda "pastoral" bir imgeyle mi düşünülmeli? Sadece bununla?

Birikim Haftalık, Şubat 2018

Bayan Brown, Ejderhalar, Ütopyalar II

Akıllı telefonların dünyasında yaşlı hanımlara yer var mı?

Yaşlı hanımlara yer olmayan bir dünya nasıl bir yer olurdu zaten? Bunu o korkunç siberpunk metinlerinde görüyoruz, bitmeyen televizyon anlatılarıyla beyni uyuşmuş, bitkisel bir yaşam formuna dönüşmüş Marsha'da mesela.[1] Yahut "Black Mirror"ın klostrofobik bölümlerinde...

Teknoloji insana hep aynı şeyi yapıyor sanırım: Büyülüyor ama bir yandan da korkutuyor. Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerinin insanın kapasitelerini geliştirme gücü karşısında büyülenmesini hatırlayın. Katı olan her şeyin buharlaşmasından duyduğu heyecanı. Ne de olsa buhar makinaları zamanıydı, dünyanın öbür ucuna gidebilecek, rüzgârmış fırtınaymış aldırmayabilecek gemiler yapabiliyorlardı!

Bir yandan da teknolojik gelişmenin insanlığın sonunu getireceğine ilişkin şiddetli korku varlığını hep sürdürdü – bu korkunun en sık verilen örneği Frankenstein'dır tabii, gerçi ben Mary Shelley'in yazdığının bir korku metni olduğundan hiç emin değilim ama mesela "Avatar" filmini düşünün ya da biraz daha eskiye gidip Dean Koontz'un "Demon Seed"ini yahut Da-

1 William Gibson, *Kont Sıfır*, çev. Barış Taneri, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul, 2016.

vid Cronenberg'in o acayip "Videodrome"unu... Teknolojinin insanlar tarafından geliştirilip sonra onların ellerinden kaçabilecek bir şey olduğu fikrinin arkasında o eski ikili vardı hep: Özne/nesne ikilisi. İnsan aklının onu özne kıldığı (Düşünüyorum, o halde varım!) inancı ama aynı aklın felaketlere de yol açabileceği korkusu. Kabul etmek gerekir ki, 21. yüzyıl başında yaşayan bizler için bu felaketler çok da muhayyel değil. Canavar mısırlardan tuzdan çoraklaşmış topraklara, nefes alınamayan şehirlerden eriyen buzullara, insan aklının yarattığı felaketlerin içinde yaşıyoruz.

Öznenin o kadar da özne olmayabileceği şüphesi, Freud'dan sonra aldı yürüdü; bizi özne kılan o akıl ve irade bakalım ne kadar "bizim"di? Yapıp ettiklerimize gerçekten biz mi karar veriyorduk? Özne ölmüş müydü yoksa zaten işte bütün o iktidar "etkileri"nden ibaret miydi özne dediğimiz şey? Şöyle göğsünü gere gere "ben" diyemeyen bir özne ne kadar ciddiye alınabilirdi bir yerde?

20. yüzyılda bir matematikçi, Norbert Wiener, mekanik sistemler de dahil olmak üzere bütün sistemlerin birer bilişim sistemi olduklarını söylediğinde, henüz "bilişim devrimi"nden bahsedilmiyordu.[2] Ama "şeyler"le "kişiler" arasındaki temel ayrımda bir gedik açıldı böylece. Bu kez öznenin o kadar da özne olmayabileceği hattından ilerlemiyordu tartışma, nesnenin ne kadar "nesne" olduğuydu mesele edilen. Hadi abartmayalım, bilginin o eski ikilisi, özne/nesne ayrımıydı. Yoksa bir telefonun "akıllı" olmasından nasıl söz edebilirdik ki?

Nesnelerin böyle canlanıp akıllanması aslında insanlık tarihinde ilk kez olmuyordu; Roberto Esposito'nun *Persons and Things*'te[3] tatlı tatlı hatırlattığı gibi, insanlığın hafıza kayıtları sandığımızdan daha kalıcıydı. Şimdi artık "sibernetik" dediğimiz bu ortaklık, organik bir sistem olan insan ile diyelim bilgisayarların benzer çalışma prensipleriyle işlediklerine işaret edi-

---

2 Norbert Wiener, *Cybernetics, or, Control and Communication in the Animal and the Machine* (Sibernetik ya da Hayvanda ve Makinada Denetim ve İletişim), The Technology Press, Cambridge, 1948.

3 Roberto Esposito, *Persons and Things: From the Body's Point of View*, çev. Zakiya Hanafi, Polity Press, Cambridge, Malden, MA, 2015.

yordu – tıpkı kendine has bir hayatı olan bir çömleğin basitçe "araç" olmaması gibi.

Weiner'ın kitabının açtığı alan, tıp ve mühendislik gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlerin birlikte çalışabilmesini mümkün kılıyordu; değil mi ki bağışıklık sistemi sibernetiğin modeli olarak kabul edilebilirdi.

Bağışıklık sisteminin temel becerisi, tehlikeli ve yabancı patojenleri fark edip verecekleri hasarı engellemektir. Yani işi, yabancı ile "kendi"yi ayırt etmektir. Ki bunun ne kadar zorlu bir iş olduğunu bilgisayar virüsleriyle uğraşıp duranlar da bilirler, galiba kanser hastaları da: Durup dururken acayip şeyler yapmaya başlayan birtakım hücreler...

Karmaşık organizmaların yapısal ve işlevsel bütünlüğünün sürdürülmesiyle ilgili bir sistem olan bağışıklık sistemi, içerisiyle dışarısını, buralıyla yabancıyı, bizden olanla olmayanı ayırmaya yarar. Kimlik ve farklılık türünden problemlerle yakından ilişkilidir – ille de bireylerden değil, toplumsallıklardan da söz edeceksek. Bunu bir metafor olarak değil de aynı sistemin çalıştığı farklı çapta ve bileşimdeki bütünlükler olarak görebiliriz – yani toplumsal bağışıklık sistemi bir metafor değildir; göçmen yasalarıyla, durup dururken acayip şeyler yapmaya başlayan hücreleri hizaya sokmaya yarayan kolluk gücüyle...

Bağışıklık sisteminin paranoid bir karaktere büründüğü durumlar da tıpkı organizmada olduğu gibi, toplumsallıklar içinde de ortaya çıkabilir – otoimmün sistem hastalıkları hakkında pek az şey biliyoruz, onun toplumsal çapta olanları hakkında belki biraz daha fazla şey bildiğimizi düşünüyoruz: Durup dururken kendi dokularına saldıran antikorlar üreten, delirmiş bir korunma sistemi! "İçimizdeki İrlandalılar"la savaşan türden antikorlar. Ki bu, organizmanın da toplumsallığın da pek hayrına değildir biliyorsunuz...

Böyle delirmiş bağışıklık sistemlerinin yaratabileceği dünya tahayyüllerini en çok sinemadan biliriz; "Matrix" gibi filmlerden. Gerçekliğin yeniden düzenlendiği, virüslerin, hataların, yoldan çıkmaların ve isyanın olmadığı yeni bir gerçeklik kuran makine/tanrı modelinden ("Matrix"teki sanal gerçekli-

ğin tasarımcısının [Mimar'ın] Freud havalı bir adam, Kahin'in ise bir tür Bayan Brown olduğuna dikkatinizi çekmek isterim!). 1990'lar popüler kültürü, teknolojiden korkmakla ondan büyülenmenin hoş bir karışımıdır. Gerçekle kurgunun karışması, insanla androidin, gelecekle geçmişin...

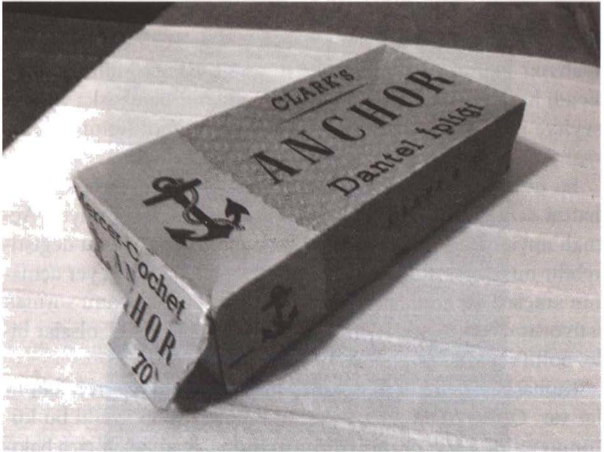
Şaşırtıcı bir şekilde (Belki pek de şaşırtıcı değil), bütün sınırlar şöyle bir elden geçerken, kadınlıkla erkeklik arasındakine neredeyse hiç dokunulmaz bu filmlerde. Kadın kadındır, erkek erkek. Bir bağışıklık sistemi ne kadar delirirse delirsin, saldıracağı dokuların da bir sınırı var belli ki!

Donna Haraway diyordu ki, kadınlarla siborglar benzerler; ikisi de bireysel olanla kolektif olan, maddi ile söylemsel, fiktif ile gerçek arasındaki sınırları bulandırırlar. Hem siborglar hem de kadınlar, bir yandan biyolojik, bir yandan sembolik olarak üretilirler ve toplumsal etkileşim içinde yeniden üretilirler – "benlik"leri etkileşimsel bir üründür. Biliyorsunuz, Haraway'den çok zaman önce, ta 1928'de, Virginia Woolf böyle bir karakter yaratmıştı: Orlando. Cinsiyet sınırlarını bulandırmaktan korkmamıştı o; bunun kadınlar için nasıl bir özgürlük alanı açabileceğini sezmişti belki de.

Akıllı telefonların ve yapay zekânın ve yapay rahmin ve delirmiş bağışıklık sistemlerinin dünyasında yaşlı hanımlara yer var tabii; onlarsız bütün bunlarla nasıl başa çıkabiliriz ki?

Birikim Haftalık, Nisan 2018

Elleri Nakışlı

Bu kutu bana annemden kalan en değerli şey. Peki, en değerli şeylerden biri. Artık çok yaşlandığı ve baş başa uzun zamanlar geçirdiğimiz dönem, pek de üstünde durmadan vermişti. "Sen kullanırsın bunları" diyerek. Kutuyu tanıyordum tabii, o

hep bizimleydi. Sandıkta, gardrobun üst rafının arkasında bir yerde... İçinde anneannemden kalan danteller vardı. Ve annemin yıllar boyu, memleketin dört bir yanındaki kasabalarda ördürdükleri. "Böyle şeylere" meraklı değildi, hiçbir zaman evcimen denebilecek bir kadın olmadı. Kimbilir, belki savcının hanımı "kızlara çeyiz ördürüyorum" falan dediğinde o da dört kızı için bir şeyler yapması gerektiğini hissetmiştir – ya da annesinin hatırasına bir şeyler katmak. Belki de dantelleri "çeyizlik" diye düşünmemiştir de güzelliklerine kapılmıştır. Bunu sormadım. Kutuyu bir emanet gibi aldım, sonra tabii annemin dediğini yaptım ve dantelleri kullanmaya başladım. Hâlâ boşalmadı, ne yapacağımı bilemediğim bazı parçalar var içinde. Mesela ketene yerleştirsin diye götürdüğüm kadının uzun uzun bakıp gözleri dolarak "bu çok eski, ellemeye korkuyorum" dediği iğne oyası.

Hafıza nesneleri ile ne yapacağımızı pek bilmiyoruz bana kalırsa. Onları saklamalı ve bizden sonra geleceklere mi aktarmalıyız? Benim yaptığım gibi üstüne titreyerek kullanmalı ve kendi hayatımızı da mı yüklemeliyiz onlara? Bambaşka ve yeni şeylere mi dönüştürmeliyiz? İzlerini sürüp tarihlerini mi yazmalıyız?

Bu nesneler bizim biricik tarihimize mi aittir, yoksa kolektif hafıza denilen zorlu yerde onlar için bir yer açabilir miyiz? Açmalı mıyız? Bunu yaptığımızda, yapabilirsek eğer, onu değiştirebilir miyiz? Tarihin ve hafızanın dışında kalanlara yer açmanın araçları bu nesneler olabilir mi? Yani aslında şunu sormak istiyorum: Hafıza nesneleri, "altı üstü bir iğne oyası" olsalar bile, politik midir?

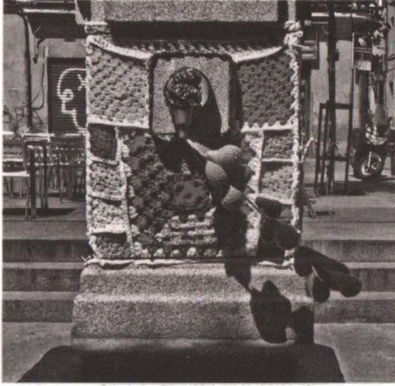
Kumaşları, dantelleri, dokumaları sanata dönüştüren kadınlar var. Onları kendime çok yakın hissediyorum, sanki bu kutunun taşıdığı şeyi paylaşıyormuşuz gibi. Sanatın yalnızca bakılacak bir şey olmayıp dokunularak hissedilebilir olduğunu düşündürüyorlar. Dünyaya bakmakla dünyaya dokunmak arasındaki fark gibi bir şey.

Yıkanmaktan yumuşamış, yıpranmış kumaşlardan yeni bir yorgan, yeni bir örtü, yeni bir perde diken kadınlar, eski fotoğ-

rafları dantellerle birleştirip hikâyeler yazanlar, düğmelerle resim yapanlar... Onlardan öğrendikleriyle bambaşka, yepyeni şeyler yapanlar – şehirdeki ağaçları örgüyle sarıp sarmalayanlar, askerî bir tanka pespembe tığ işi kılıf örüp onu dönüştürenler, kahraman kralların heykellerine komik eşarplar dikip onları sıradan fanilere çevirenler... Hafıza nesnelerini ve annelerinden, anneannelerinden öğrendikleri becerileri ortak hayatımızı dönüştürmek için kullanıyorlar. Romantik bir hareket olan *Art and Crafts* ile günümüzün *Craftivism*'ini bir süreklilik içinde görmemizi sağlayan da bu işte: Ortak hayata müdahale etmeleri. Belki şu Kawandi yorganını dikenler (Bu yorganlar genellikle birlikte dikiliyor) bir hafıza nesnesi yaptıklarını düşünmediler, sadece bir yorgandı diktikleri ama Pakistan'a Portekizlilerin köle olarak getirdikleri Afrikalıların varlığını tarihe geçirdiler bu yorganla.

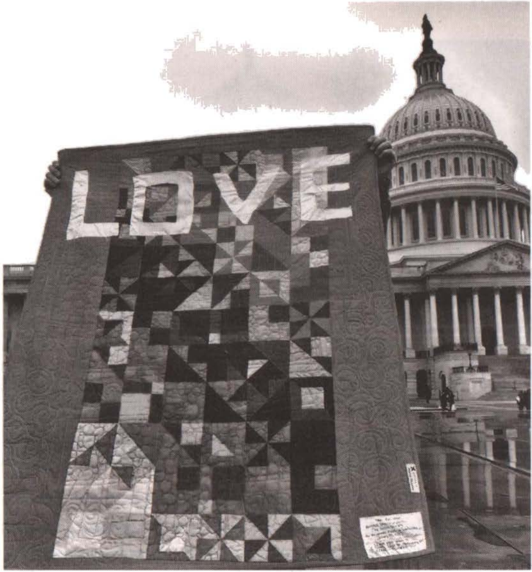
Yahut şu tığ işini yapan kadın, yaptığını bir politik eylem olarak görmüyor olabilir, ama işte, biz ona bakarken, kentte kadınların varlığına ve görünürlüğüne ilişkin bir şeyler düşünüyoruz...

Yoksul evlerine biraz daha para girsin diye birlikte yorgan dikip satmak üzere "Freedom Quilting Bee" grubunu kuran siyah kadınlar ise muhtemelen bu topluluğu sadece ekonomik bir topluluk olarak görmüyorlardı, isimlerine "özgürlük"ü koyduklarına göre...

Şu yorgan ise, basbayağı politik olsun diye yapılmış, aşkın da politik olduğu durumlar var tabii...

Kamusalı kuran şeyin ne olduğu, siyasetin araçları, özgürlüğün bireysel anlamları... üzerine epey konuşmuştuk biz Perşembe Grubu'nda. Bir bilinç yükseltmeden beklenebilecek şey bu değil midir, dünyaya ve hayata yeni bir ışıkta bakmak, birbirinin ufkunu açmak, güçlendirmek... Orada biz çok konuştuk ama bazen işte, başka şeyler de yaptık – konuşurken bir şeyler ördük mesela. Edith Turner'ın o harika sözündeki gibi: "*Communitas comes easily when hands are working.*" Nasıl çevirmek lazım bunu, emin değilim – eller çalışırken ortaklık ruhu daha kolay gelişir gibi bir şey. Sanıyorum orada kurulan ortaklığın, her birimizin hayatını değiştirmesinde ve bambaşka yerlere gitmiş bile olsak o zamanı hep sevgiyle, iyilikle hatırlamamızda bu "communitas"ın payı büyüktü.

Perşembe Grubu'nun bir anneler günü pankartını da ekleyeyim ben bütün bu politik dikiş işlerine en iyisi, 1989'dan bir fotoğraf :)

***Birikim Haftalık*, Eylül 2018**

Zaman, Kara Delikler, Oyuncaklar

Avustralyalı genç bir kadın, Sayraphim Lothian, minik oyuncaklar yapıp bir yerlere bıraktığını, üzerlerine de "yabancı, bu senin için" yazdığını anlatıyor – tanımadığın birinden, beklemediğin anda bir armağan almak. *Guerrilla Kindness*[1] diye de bir kitap yazmış bu işleri anlattığı.

İnsan topluluğunun bir varlık değil de boşluk olduğunu, var olabilmesi için ilişki ağlarına, örüntülerine ihtiyaç bulunduğunu Roberto Esposito'dan önce de biliyorduk aslında.[2] Karşılıklılık. Ben sana bir şey veririm, bilirim ki sen de bana bir şey vereceksindir. Zamanı geldiğinde. Aradaki zamandır işte topluluğu kuran. Armağan alıp vermeyi alışverişten ayıran. Çünkü şeylerin değerini veren, zamandır. Hiç kapanmayan hesaplar, bitmeyen borçlar. Kuşaklar boyu devam eden armağan döngüleri. Arz talep dengesiyle, sezon indirimiyle falan alakası olmayan başka bir değerler evreni. Dikkatle, ince ince dokunmuş bir

---

1 Sayraphim Lothian, *Guerilla Kindness and Other Acts of Creative Resistance: Making a Better World Through Craftivism (Knitting Patterns, Embroidery, Subversive and Sassy Cross Stitch, Feminism and Gender Equality)*, Mango Media, Florida, 2018.

2 Roberto Esposito, *Terms of the Political: Community, Immunity, Biopolitics (Commonalities)*, çev. Rhiannon Noel Welch, Fordham University Press, New York, 2013.

örtüde ipleri değil, örtüyü görürüz; toplumu kuran ilişki ağları bu ipler gibidir, dikkatle bakınca görürsünüz, onlar olmasa toplum da yoktur.

İlişki ağları, belirli nesnelerin etrafında kurulur. Tesadüfen oralarda olan birilerini tesadüfen o şekilde bağlayan şeyler değildir. Elbette. İşte bu "şey"lerin neler olduklarına ilişkin rivayet muhteliftir. Korku mudur mesela ya da sevgi? Dayanışma ihtiyacı? İşbölümü? Devlet? Arkeolojik kazılara bakacak olursak, tapınak. Ama sonra düşün dur, tapınak mı hakikaten oranın adı? Belki de ürünleri depolamakla tanrılara kurban vermek arasında bizim hayal ettiğimizden farklı bir ilişki vardı? Toplumun dokusunu anlamaya bu düğüm noktalarından başlamak, oradan açılıp genişlemek iyi bir yoldur. Düğüm noktalarından, onlar hakkında anlatılan hikâyelerden, rivayetlerden. Çünkü işte, anlam çerçeveleri denen şey (Siz ona isterseniz kültür dersiniz, ister ideoloji hatta söylem! Meşrebinize göre) bunlardır. Dünyayı onlarla anlarız.

"Ben gizli bir hazineydim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım" hadisi, varlığın (Bu kez toplumsal varlıkla sınırlı olmayan bir "yaratılmışlar alemi"nden söz ediliyor) bir hazine/armağan etrafında, onu "bilmek" üzere oluştuğuna işaret eder. Topluluğu kurucu bir varlık olarak hazine/armağan. Çok güçlü bir imge.

Bir "hazine" etrafında oluşan topluluk fikrine Durkheim'da da rastlarız. Etrafında ayin yapılan totem, topluluğun sembolüdür – kendilerinden büyük bir şeyin parçası olduklarını bilirler, orada artık boşluk değil, bir "fazla" vardır. "Toplum, onu oluşturan bireylerin toplamından fazladır" dediği fazla. Onu yeniden üretmek lazımdır, bütün o ritüeller bunu amaçlar: topluluğu sürdürmeyi. Sanki biz onu değil, o bizi yaratmış gibi. Belki gerçekten öyledir?

Metafizik bir varlık (bir hazine – totem) etrafında değil de sözleşmeyle bir arada duran topluluk fikri, bizim onu yarattığımıza inanmamızı sağlar. Leviathan'ı yaratan bizizdir. Korkumuzdan. Ya da Freud'un versiyonunda, suç ortaklığımızdan (Niye bizim olsun, adamların suç ortaklığından!).

20. yüzyılın sonuna geldiğimizde, Özne'nin, Tarih'in, Büyük Anlatıların, onun, bunun ölüp durduğu söylendi durdu biliyorsunuz. Bu ölüm ilanları da başka bir rivayetti herhalde. Ama işte, sadece bu rivayetler değil, onlara sebep olan değişimler de kolayca üstesinden gelinebilir şeyler gibi durmuyordu. Hepimiz fark ettik, yeni bir çağ gelmekteydi. Eski güzel zamanlar hakkında konuşanlar da farkındaydı bunun, yeniyi hevesle kucaklamaya hazırlananlar da. Toplumu dokuyan ipliklerin gevşediği, söküldüğü bir zaman – katı olan her şeyin buharlaşmasının artçı dalgaları gibi. Dağılma ve çözülme zamanı.

Bana öyle geliyor ki, bu dağılmanın sebeplerinden biri, görmezden gelinen büyük kayıplardı. Unutmuş gibi yaptıklarımız. Olmamış gibi. Hiç olmamışlar gibi. Türkiye tarihindeki boşlukları düşünüyorum mesela. "Ermeni hadisesi"nden zorla kaybedilmelere, köyü yakılmalara, iş cinayetlerinden "sosyal ölüm"e mahkûm edilmelere. Bunların birer kara delik gibi toplumun dokusunu yuttuklarını, ipliklerin ucunu içlerine çekip söktüklerini düşünüyorum. Kara deliklerin yakınlarındaki nesneleri yutarak büyüdüklerini, genişlediklerini, böylece yeni nesneleri de yutabildiklerini... hatırlıyorum. Hazineleri, totemleri, sözleşmeleri, anlam çerçevelerini, özneleri, yüklemleri... Zamanı.

İpliklerin etrafında dolanıp birbirlerini buldukları, oradan açılıp genişledikleri düğümlerin (Hadi kaybolması demeyelim) gevşemesiyle ortaya çıkan boşluklarda yaşamak nasıl bir şey? Bunu özgürleşme olarak mı tecrübe ederiz yoksa kaybolma olarak mı? Kolay sorular değil. Ama sormaya ve düşünmeye değer sorular. Bunları düşünürken, aklımda işte o minik oyuncakları yapan kadın var. Acaba boşlukları armağanlarla doldurmayı mı istedi? Onlarla yeni iplikler atmak, ilişkiler kurmak, anlamlar yaratmak... Şöyle bir şey diyor: "İnanıyorum ki, birine verebileceğiniz en büyük armağan, zamandır. Ve işte bu oyuncaklar, onun simgesi benim için." Bir de şöyle: "Oyuncaklar sadece bulanlar için birer armağan değil; koyduğum yerlerde, parklarda, duvar diplerinde, okul bahçelerinde... fotoğraflarını çekip Instagram'da paylaştığımda, insanlar çok mutlu olduklarını yazıyorlar. Sanki armağanı onlar almış gibi."

Belki de bütün o "selfie"ler, Instagram hikâyeleri, "vlog"lar... narsisizme değil de boşluğa düşme korkusuna, bulunma arzusuna işaret ediyordur.

Birikim Haftalık, Ocak 2019

Bitti Denen Yerden Başlasak

Fantastik edebiyatın insan olmayan karakterleri, mesela elfler yahut daha da çok cüceler (Elfler diğer türleri hakkında konuşmaya değer bulmayacak kadar havalıdırlar ne olsa!), insanların çok kısa yaşadıklarını, bu sebeple de kısacık ömürlerine çok şey sığdırmak için ne yapacaklarını şaşırdıklarını anlatırlar. Bu yüzden huzursuz bir türdür insanlar onlara göre (Bana sorarsanız cücelerin hırsının yanında bu hiçbir şeydir ama neyse, konumuz o değil).

Ölümlülük bilgisinin insanı olduğu varlık haline getiren şey olduğu fikrine karşı, şu da söylenmiş ama: "İnsan ölmek zorundadır, ama insan ölmek için doğmaz, insan yeni bir şeye başlamak için doğar." Burcu Karakaş hatırlattı geçenlerde Twitter'da, "haftaya zihin açıklığıyla başlamanızı sağlayacak yazı" diye; Nilüfer Kuyaş iki yıl önce *T24*'te Arendt'in başlangıç felsefesi üzerine nefis bir yazı yazmış.[1]

Nietzsche'de vardır benzer bir fikir; *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te: "Masumiyettir çocuk ve unutuş, yeni bir başlangıç, bir oyun, kendi kendine dönen bir çarktır, bir ilk hareket, kutlu bir evet deyiştir yaratma oyununa."

"İnsan doğası" denen şeyin ne olduğunu anlamak için ço-

1 https://t24.com.tr/k24/yazi/baslangicin-baslangici,1495

cuğa bakmak. Başlangıca. Bu, bütün o "beş parmağın beşi bir mi"lerin, "doğada eşitlik yoktur"ların saçmalığını yüzümüze vurur. Doğamız başlangıçsa, sonrasının nasıl geleceğini kim bilebilir ki?

Yapıp ettiklerini insan doğasıyla açıklayan siyasal düşünceler, genellikle muhafazakârdır. Fıtratımıza uygun yaşamak. Kadınlarla erkeklerin fıtratları bu kadar farklıyken cinsiyet eşitliğinden söz etmek densizlik değil de nedir mesela? Ayakların baş olmasından ne hayır gelebilir?

İnsan doğasının pek de matah bir şey olmadığı fikri, belli ki bütün bu fıtrat laflarının uzun tarihinden, egemen ideolojilerin ayrılmaz bir parçası oluşundan geliyor. İnsan insanın kurduysa "fıtraten", yemişim fıtratı!

İnsanın doğayla ve bu arada kendi doğasıyla da "başa çıkabilen" bir varlık olduğu düşüncesi, bu muhafazakârlık karşısında elimizde kalan tek şey gibi görünüyor. Kültürün insanın doğayla başa çıkmak için yarattığı şey olduğu fikri. Madem doğa böyle bir şey, biz de kültürü yarattık. Pençelerimiz yoktu, o kadar hızlı koşamıyorduk, altı üstü çıplak maymunlardık ama işte, baltalar yaptık, mızraklar, evler, tarım... Hepsinin üstesinden geldik, üstesinden gelmek ne kelime, hepsinin hakkından da geldik!

İnsanın dünyanın sonunu getirebilecek tek tür olduğu da çok söyleniyor biliyorsunuz. Antroposen! Dünyanın sonunu getirebilir miyiz bilmiyorum ama kendi sonumuzu getirebileceğimize inanıyorum. Dünya başının çaresine bakar, bizden çok önce buradaydı, muhtemelen bizden sonra da burada olacak.

Doğamızla "başa çıkıp" onu biçimlendirebilsek, o pek de matah olmayan halimizden çıkabilsek, kendimizi olduğumuz değil de olabileceğimiz şeyle tartsak...

Bu da biliyorsunuz çok eski bir arzu: Nefsine hâkim olma fikri tek tanrılı dinler öncesinden beri var. İnsanın kendi doğasına karşı vereceği savaşla yücelmesi. Hayvani varlığına karşı iradesine başvurması. Bunu yapabilecek iç güç, bilgelik, irade, türümüzün her bireyinde olmadığından, ancak bazılarımızın

insan oluşu gerçekleştirebilmesi. Hamuru altınla yoğrulmuşların bakırla yoğrulmuşlardan fıtraten farklı oluşu.

Seçkinliğin tek bir türü yok ne de olsa; kimi malla, mülkle, silahla üste çıkar, kimi bilgiyle ve çileyle. Çehov'un *Üç Kızkardeş*'inde, Yarbay Verşinin şöyle söyler:

> Çevrenizdeki bu kara yığınla başa çıkamayacağınız belli bir şey. Zamanla da yavaş yavaş gerileyecek, bu yüz bin kişilik kalabalığın içinde yitip gideceksiniz. Yaşam ezecek, boğacaktır sizi. Ama yine de büsbütün yok olmayacaksınız, mutlaka bir iz bırakacaksınız. Sizden sonra, sizin gibi altı kişi, sonra belki on iki kişi daha çıkacaktır, sonunda sizin gibiler çoğunluk olacaktır. İki yüzyıl, üç yüzyıl sonra, yeryüzünde akıl almayacak kadar güzel, şaşırtıcı bir yaşam olacağına inanıyorum. İnsana öyle bir yaşam gerekir. Eğer onu yaşayamıyorsak bugün, hiç değilse önsezisini taşımalı, beklemeli, düşlemeliyiz onu.

Ütopyanın hem bu kadar karamsar hem de bu kadar güzel bir tarifini bulmak zor. Kendi haline bırakıldığında, daha da kötüsü, egemenlerin baskısı altında yaşadığında bir "kara yığın"a dönüşen kitle ve onun içinde, ondan farklılığını koruyarak, umudu yeşerterek varlığını sürdüren bir avuç bilinçli insan. İnsana "aslında" neyin gerektiğini bilerek, dünyanın başka türlü olabileceğini sezerek...

Ütopya, "insan doğası"na karşı mıdır? Bitip tamamlanmış o şeye? İnsanın yücelmesi gerçekten de kendi doğasına açtığı savaşa mı bağlıdır? Bu savaşın bir avuç aydınlanmıştan "kara kalabalığa" da yayılmasına?

İnsan "çıplak maymun", "alet kullanan hayvan" filan değil, örgütlenen bir tür. Öyle olduğu için doğasını anlamak için insanın kendisine bakmak yetmez. Dünyayla, nesnelerle, başka türlerle ve kendi türüyle ilişkisi içinde kurulan bir doğadır onunki. O yüzden insanın evrimi tamamlanmış bitmiş bir macera değil, devam ediyor. O yüzden posthümanizm, bir tür "yükseltilmiş insan" projesi olan transhümanizmden çok daha heyecan verici. Frankenstein canavarını sevseydi mesela, işler nereye evrilirdi? Sevemez miydi? Tarihte, edebiyatta, düşün-

cede hep böyle dönemeçler, yeni dalların filizlenebileceği düğümler, başlangıç nüveleri yok mudur?

Haraway'in *Siborg Manifestosu* kadar popüler olmayan bir başka manifestosu daha var; *Yoldaş Türler*. Onun girişinde bir yerde, birlikte yaşadığı köpek Cayenne'den bahsederken şöyle der: "Birbirimizden belirgin biçimde farklı olarak, kirli bir gelişimsel enfeksiyon olan ve adına sevgi denen şeyin gerçekleşmiş haliyiz."

Bağışıklık sistemlerinden (Ki sibernetiğin en gözde örneğidir), virüslerden, deliren hücrelerden, anti-virüs programlarından, göçmen karşıtı yasalardan, sınırlardan, enfeksiyonlardan... bahsedip durduğumuz bir zamanda, durup başlangıçlardan ve türümüzün başlangıca olan yeteneğinden konuşmanın tam sırası.

Birikim Haftalık, Temmuz 2019

Communitas

"Küçük Kadınlar"da hiç unutmadığım bir sahne vardır; evin yakınlarında, ağaçların altında otururlar birlikte, her biri bir şeyle meşguldür, Amy resim yapar, Beth işleme... Laurie onlara kitap okur. Altlarında battaniyeler, tepelerinde güneş. Tam bir mutluluk sahnesidir. Eksiksiz. Bu sahnenin neden zihnime kazındığını sonraları çok düşündüm, neden o kadar önemli göründüğünü. Bazen, bazı rüyalar da öyledir ya, sebebini bilmezsiniz ama önemli olduğunu bilirsiniz.

Geçen gün, şöyle bir habere rastladım: "Bin işlemeci, ölmüş bir kadının yarım kalan yorganını bitirmeye gönüllü oldu."

99 yaşındayken ölen Rita Smith'in Chicago'daki evi satılığa çıkartılmış, Shannon Downey de evi görmeye gitmiş. Bir de ne görsün, odalardan birinde yüzlerce kumaş parçası ve duvarda asılı bir yorgan projesi var! Ömrü boyunca okul hemşiresi olarak çalışan Rita'nın en sevdiği şey, böyle yıllarca süren cinsten büyük işler yapmakmış. Ölmeden önce, bir yorgan tasarlamış; her bir eyaletin işlemelerle gösterildiği kocaman bir Amerika Birleşik Devletleri haritası. Sadece iki parçanın işlemesi tamamlanmış, Rita ölünce yorgan kalmış. Shannon anlaşılan ipişlerine meraklı bir kadınmış ama yorgan yapmıyormuş. Oturmuş başka meraklılara ulaşmak için bir mesaj yazmış, durumu anlat-

mış. Amerika ve Kanada'dan binin üzerinde yorgan ve işleme yapan kadından yanıt gelmiş. Parçalar dağıtılmış, işlenmiş olarak geri dönmüş. Chicago'dan otuz yorgancı parçaları birleştirip yorganlamayı üstlenmiş, yerel bir yorgan stüdyosu mekânı vermiş, parçaların birleştirilmesi tamamlanmak üzereymiş. Diyor ki, bittiğinde yorgan müzesine bağışlayacağız ki insanlar bu muhteşem işbirliğine tanık olsunlar.

Birbirlerini tanımayan bin kişinin, tanımadıkları, ölmüş bir kadının yarım kalmış işini bitirmek üzere örgütlenmesi ile "Küçük Kadınlar"daki sahne, benim kalbimde aynı yere düştü. Bu yerin adına antropolog Edith Turner, Communitas diyor. "Communitas, insanın hemcinsleriyle ortak bir deneyimi paylaşmasındaki zevktir." Bir de şu: "*Communitas comes easily when the hands are working.*" Eller işlerken topluluk ruhunu daha kolay yaratırsınız.[1]

"Communitas"ı topluluk olarak çeviriyorlar, o zaman isim olmalı. Ama Turner'ın aktardığı bu söze bakılırsa (Sözün sahibi, Kuzey Kutbu'na yakın bir köydeki örgü çemberinden Kara Skora diye bir kadınmış), sadece isim değil, fiil de. Gelip gidebilen bir şey. Hissedilen, varlığı bilinen ama ancak hikâyeler aracılığıyla anlatılabilen. Gerçi hikâyelerle başı o kadar hoş olmayan bir felsefeci, Roberto Esposito da *Communitas* diye bir kitap yazdı ve epey soyut ama iyi bir tanım yaptı: "Topluluk, her özneyi önceleyip kateden, onların kendileriyle özdeşleşmelerine engel olan ve onları indirgenemez bir başkalığa açan şeydir."[2]

Ben yine de, Edith Turner'ın anlattığı rüzgâr duası hikâyesini tercih ederim – kendi deneyimimi hatırlamamı, anlamamı ve başka deneyimlere bağlamamı kolaylaştırıyor. Alaska'nın kuzeyindeki bir balıkçı köyünde, uzun ve yağmursuz bir mevsimde, balıkların kıyıya yaklaşmasını kolaylaştıracak bir rüz-

---

1 Edith Turner, *Communitas / The Anthropology of Collective Joy*, Palgrave/Macmillan, New York, 2012.

2 Onur Kartal'ın çevirisi. *Biyopolitika* isimli derlemenin ikinci cildindeki yazısından; Nota Bene Yayınları, s. 201. Kitabın tamamını yine Onur Kartal çevirisi ile okuyabilirsiniz: *Communitas / Topluluğun Kökeni ve Kaderi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

gâr için bütün köy halkının toplanıp rüzgâr duasına çıktıklarını anlatıyor bu hikâye. Kadınların, erkeklerin, çocukların, köpeklerin, rahibin, şamanın... Bir topluluk eylemi olarak "communitas"ı. Birlikte şarkı söylemelerini. Şarkının bir yerinde, kaptan Clem'in Edith'in kulağına eğilip balinaların şarkıyı duyduklarını anlatmasını. Çünkü balinaların havayı ve rüzgârı kontrol edebildiklerini. Yani aslında onların da "communitas"a dahil olduklarını.

Edith Turner sadece hikâyeler anlatmıyor tabii, bunları anlamlandırıyor, kavramsallaştırıyor da. Mesela, Durkheim'ın topluluk fikri ile "communitas"ın birbirine karıştırılmasından ne kadar endişe duyduğunu söylüyor. Onun "yapı" fikrinin kendi anladığı anlamdaki "communitas"a ne kadar uzak olduğunu. Totemin "yapılandırdığı" bir insan topluluğundan değil, bir an belirip sonra kaybolan bir dünyada bir arada olma halinden bahsediyor o. Balinaları ve köpekleri ve sandalları da içeren ortaklıktan. Ayakkabıcı ile fırıncının işlevlerinin tamamlayıcı olduğu "organizma"dan değil de yaptıkları şeyi yaptıkları sürece devam eden birliktelik duygusundan.

Topluluk duygusu, insanın kendisinden büyük bir şeyin parçası olduğunu tecrübe etmeye olan ihtiyacı, endişe vericidir; aklımıza berbat şeyleri getirir, haklı olarak: Hitler'e selam duran meydanlar dolusu Alman'dan tutun IŞID'e katılmaya can atan Batılı gençlere kadar. O kadar değil tabii, sonuçta Türkiye'de yaşıyoruz, linç cennetinde.

Bir yandan da, Rita'nın yorganını bitiren bin kadını harekete geçiren şey de bu değil miydi? Yıllar boyu birbirine hiç benzemeyen bir grup kadının *Amargi*'yi çıkartması böyle bir şey değil miydi? "*Amargi* benim bir şeyim. Neyim bilmiyorum ama bir şeyim olduğunu iyice biliyorum" diyen kadın, tam da öyle bir ortaklığa işaret etmiyor mu? İsim değil, fiil; ne'lik değil, ilişki. Benim bir şeyim.

Durduran ve etiketleyen isim değil, harekete geçiren ve açan fiil. Sıkı sıkı savunulan konumlar değil, ilişki içinde değişen yerler. Dans gibi. Beni kim olduğumla tanımlayan değil, birlikte yaptığımız şeyle dahil eden ortaklık. Yaptıkça.

Öz-ne. Neyse ne, zaten öz, o ne'likte kaldıkça çürüyüp büzüşmüyor mu, ufunetlenip ölmüyor mu? Kendimden ibaret olmamam, başkasıyla hareket edebilme yeteneğim sayesinde mümkün değil mi? Şu "hemcinsler" meselesini bu sebeple biraz daha kurcalamaya değmez mi? Aynı isim altında toplanabildiklerim değil de birlikte hareket edebildiklerim, birlikte şarkı söyleyebildiklerim (Tabii şarkımı duyan balina!), o eksiksizlik hissini birlikte tecrübe edebildiklerim... Ki gerçek haz, bu tamlık hissiyle ilgili değil midir?

Emma Goldman "dans edemeyeceksem, bu benim devrimim değildir" dediğinde, kastettiği buydu bence.

Birikim Haftalık, Ekim 2019

"Narsisizmin Çaresi Belki de Bir Şeyleri Tamir Etmektir"

Doktora öğrencisiydim, bir sözlü tarih çalışmasında, yüz yirmi civarında görüşmeyi kodluyorduk. Altı yüz sayfadan fazla metinle boğuşmaktan yıldığım bir noktada, hocama neden nitel analiz programlarından birini kullanmadığımızı sordum. "Zihinle el arasındaki bağı gevşetmemek için"miş. Pek anlamadım, sonuçta kelimelerle uğraşmaktaydık, hikâyelerle; nesnelerle değil ki! O çalışma sırasında anladım mı emin değilim ama hak verdiğimi hatırlıyorum – hikâyeleri anlamak için zaman lazımdı, elle kodlama yaparken o zamanı tanıyorduk kendimize.

Bu konuşmayı unutmuştum. Bilirsiniz, unutmak diye bir şey yoktur aslında, hatırlamamaktır o. Sırası geldiğinde hatırlanmak üzere çekilirler sadece.

Eşyanın Dilinden Anlamak[1] diye bir kitap çıktı geçenlerde. Matthew B. Crawford yazmış, Banu Karakaş çevirmiş. Pek sık rastlamadığımız bir şey yapıp çevirmen önsözü koymuş başına. Kendi kişisel serüveninde bu kitabın nasıl aydınlatıcı olduğunu iki sayfada anlatıvermiş, benim için de harika bir kılavuz oldu. Yıllar öncesinde kalmış ve unutulmuş o konuşma birden parladı zihnimde, hocamın söylediği şeyi nihayet anladım. Yaptı-

1 Matthew B. Crawford, *Eşyanın Dilinden Anlamak: Emeğin Değeri ve Anlamı Üzerine Felsefi Bir Tartışma*, çev. Banu Karakaş, Metropolis Yayınları, İstanbul, 2019.

ğımız sadece kendimize zaman tanımak değildi, bununla birlikte, kelimelerin karakterine teslim oluyorduk – tıpkı ahşabın, tıpkı kumaşın, tıpkı metalin karakterine teslim olan ustanın yaptığı gibi. Onları elimizle yokluyor, mahiyetlerini anlamaya çalışıyor, onların zamanına giriyorduk. Bütün gerçek ilişkilerde yapıldığı gibi.

Kitap, adından da anlaşılacağı gibi, kelimelerle değil, şeylerle ilişkimizin dönüşümü hakkında. Yazar bunu açıkça söylüyor: "Amacım, ellerimizi kullanarak bir şeyler yapmaktan giderek uzaklaşmamızın kaçınılmaz, hatta arzu edilir bir durum olduğuna bizi ikna etmeye çalışan varsayımların kökenlerini ortaya çıkarıp sorgulamak." Bir yandan da uyarıyor: "Zanaatkârlıkla ilişkilendirilen mistik muhabbetlerden kaçınıp, zanaatkârlığın sağladığı gerçek tatmin hissini layıkıyla ortaya koymak istiyorum." Kitabın bir yerinde 19. yüzyılın Romantik *Art and Craft* hareketine kısaca değindiğinde de yapmaktan değil, tamir etmekten bahsettiğini, bunun da pek romantik bir şey olmadığını yeniden vurguluyor. Lavabonun altına girmiş, ter içinde, kıç çatalı ortada boruyu açan usta imgesi, hakikaten de fakir ama onurlu zanaatkâr kadar romantik değil! "Bakım ve tamir etiği." Bu lafı okuyan feministlerin yüzünde bir gülümseme belirmiştir herhalde. Bakım etiği, feminist politikanın ve teorinin kritik bir alanıdır – şeylerden çok insanların bakımı. Çocukları doğurma ve büyütme, dünyayı bir arada tutan bütün o görünmeyen işleri özenle yapma. Şeylere özen göstermekle insanlara özen göstermek arasındaki mesafe o kadar da büyük olmayabilir.

Matthew B. Crawford'un motosiklet tamirciliğinin, rulmanların, pistonların, modifiyecilerin, üstüpü bezlerinin dünyasını, gerçeklikle kurduğu insani ilişkinin mekânı olarak tarif ederken hastaların, çocukların, kahve sohbetlerinin, dikişin, bebek bezlerinin, lahanaların ve temizlik kovalarının dünyasına hiç bakmamasının beni epey şaşırttığını söylemeliyim – gerçi şaşıracak bir şey yok belki de, adam kendi deneyiminden bahsediyor, o bilgiden güç alıyor; motosiklet tamirciliğinden. Evde yaşadığına ilişkin pek bir işaret yok, sadece "yürekli,

bilge ve dayanıklı" karısına, "müthiş sevimli" kızlarına teşekkür ettiğinde, tamirhanede yaşamadığını tahmin edebiliyoruz.

Soyut fizikle uğraşan babasının "Çift düğüm de olsa bütün ayakkabı bağcıklarını bir ucundan çekerek çözebileceğini biliyor muydun?" dediği sahne de biraz öyle – soyut matematiğin nesnelerin mahiyetlerine takılıp düştüğünü biliyor o, babasından farklı olarak. Sürtünmesiz yüzey ve tam boşluk gibi kuramsal idealleştirmelerin motor tamirinde pek işe yaramadıklarını. Haraway'in "konumlu bilgiler" dediği şeyin önemini. Bağcıklar soyut şeyler değillerdir, belirli bir zamanda ve yerde, belirli bir "konumda"dırlar sonuçta. Feminist bilim eleştirisinin kalbinde yatan bilgi.

Tabii bir de işin kullanım değeri/değişim değeri, somut emek/soyut emek boyutu var. Ürettiğiniz şey ekmek mi, meta mı? Crawford, felsefeci Albert Borgmann'ın bir ayrımını kendi yaklaşımına dayanak yapıyor: "Şeyler, içkin nitelikleri üzerinden anlam aktarırken, araçlar değişen ruhsal ihtiyaçlarımıza cevap verir." Birinde, kendileriyle (üretirken, tamir ederken, kullanırken) ilişki kurmamızı, dillerinden anlamamızı talep eden şeyler vardır. Failliğimiz ancak onların koyduğu katı ve somut sınırlar dahilinde ortaya çıkar. Hükmeden bir gerçeklik içinde yaşıyoruzdur. İkincisinde, "kullan-at gerçeklik" içindeyizdir, nesneleri kullanmayız, "tüketiriz" (Yiyeceklerle ilgili anlatılarda "yemek"ten değil de "tüketmekten" bahsedildiğine dikkat ettiniz mi? Yoğurdu yemiyoruz da tüketiyoruz!). Burada faillik, bir seçme eylemine indirgenir, failin özgürlüğü, seçme özgürlüğüdür. Artık şeylerle onların doğasını gözeterek ilişki kurmayız, onların doğası hakkında herhangi bir fikrimiz olmasa da olur; önemli olan, değişen ruhsal ihtiyaçlarımızı geçici olarak tatmin etmektir – ve yeniden ve yeniden tatmin etmek.

Tüketicinin değişen ruhsal ihtiyaçlarını geçici olarak tatmin eden bütün bu metaların nasıl, hangi koşullarda üretildiğine ilişkin bir değişim hikâyesini de izliyoruz kitapta: Fordizmin seri üretim hattının dayatıldığı vasıflı işçilerin sonuçsuz direnişi (Bu sayfalarda birkaç kez "tiksinti"den bahsetmiş; mese-

lenin ciddi bir estetik boyutu var tabii...), vasıflı işçiliğin "mavi yakalı"lığa evrilmesi, direnişin kırılmasında işçilerin borçlandırılmasının rolü ve "beyaz yakalı"ların da Taylorist çalışma prensipleri çerçevesinde yeniden hizaya sokulmaları. "İnsanın yaratıcılığına duyulan ihtiyacın ortadan kaldırılması yolunda insanın olağanüstü yaratıcılığının nasıl kullanıldığı."

Matthew Crawford, üniversitede ve bir danışmanlık şirketinde beyaz yakalı olarak çalıştıktan, bu işlerdeki "budalalık" ve "anlamsızlık" canına tak ettikten sonra, elleriyle çalışan bir usta olmaya karar vermiş ve kitap, "eşyanın dilinden anlama"nın özgürleştirici etkisini anlatıyor.

"Eşyanın dilinden anlama"daki sorumluluk etiği beni kalbimden vurdu, itiraf etmeliyim. Yine de, kelimelerle uğraşmanın "özünde" budalaca ve anlamsız olduğunu düşünmem zor. Hocamın önerisine dönmeyi isterim daha çok. Banu Karakaş'ın yazdığı önsöz, "çeviri, başarısızlık sanatıdır" fikrini kabul edip yine de bu sanatta ustalaşmayı önemsediğini anlatıyor. Kendisinin kitabı böyle okuduğunu. Zihinle el arasındaki bağı gevşetmeden, çevirinin, yazının, okumanın asıl olarak birer emek süreci olduğunu unutmadan. Kitabı okuyup bitirdikten sonra, çevirmenin önsözüne yeniden döndüm. Sorumluluk etiğini kelimeler bağlamında düşünmek üzere.

***Birikim Haftalık*, Aralık 2019**

Güzel Bir Tabure

Bir aşkınlık aracı olarak motosiklet.

Geçen yazıda *Eşyanın Dilinden Anlamak*'tan bahsetmiştim. Matthew B. Crawford'un 2009 tarihli kitabı. Türkçe isim orijinalinden daha güzel bence; orijinali "*Shop Class as Soulcraft: An inquiry into the value of work*". Bir yandan da orijinal isim, kitaptaki aşkınlık arayışını daha iyi yansıtıyor. Ruhu biçimlendiren bir yer olarak atölye. *Eşyanın Dilinden Anlamak*'taki "bu dünyadalık" nerede, bu nerede. Eşyanın dilinden anlamak, "marmelat yaparken şekeri sonradan koy, şeker meyveyi sıkar"daki gibi bir şey. Vurgu eşyanın tabiatını bilmek ve bu bilgiyle davranmakta. Aşkınlıkla bir ilişkisi varsa bile herhalde epey dolaylı bir ilişki (Gerçi iyi yapılmış bir ayva marmelatının aşkınlıkla ilişkisi o kadar da dolaylı olmayabilir).

Motosikletle yollara düşmek ve hayatın anlamını aramakla ilgili kült kitap, tabii 1974 tarihli olan. *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı.*[1] Crawford tamirhaneden bahsederken Pirsig yollarda olmayı anlatıyor – bu fark da zamanın ruhuyla ilgili bir şey olmalı herhalde. 1970'ler, Jack Kerouac'ın hâlâ hatırlandığı bir zamandı.

1 Robert M. Pirsig, *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı*, çev. Süha Sertabipoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Ellerinle çalışmanın, eşyanın dilinden anlamanın, el becerisinin değerini bilmenin, giderek hızlanan, dünyayla, birbirimizle, kendimizle ilişkimizi mahveden bu hayatın panzehiri olabileceğine ilişkin sezgi yeni değil tabii, Romantik *Art and Crafts* Hareketi 19. yüzyılda başlamıştı. Ama bu sezginin daha sık, daha güçlü biçimde ifade edildiğini teslim etmeliyiz. Sennett, hocası Arendt'in "çalışan insan" ile "araç yapan insan" ayrımını şüpheyle karşıladığını söyleyerek başladığı *Zanaatkâr*'da[2] bunu anlatıyor: Elle çalışmanın neden tam da şimdi bu kadar mesele edildiğini. "İnsanlar kendi yaptıkları şeyler sayesinde kendileri hakkında da fikir sahibi olabilirler; yani maddi kültürün bir anlamı vardır. Yaşlandıkça öğretmenim Arendt de Homo faber'in sahip olduğu muhakeme gücünün insanlığı bizzat kendisinden koruyabileceği konusunda daha umutlu olmuştu. Ben de ömrümün kışında, çalışan insan-hayvan konusunda daha fazla umut beslemeye başladım."

"Zanaatkârlık, yani eşyaları güzelce yapabilme becerisi" diyor Sennett, Renate Hiller de şöyle söylüyor: "Ellerimizle çalışırken, kozmosla bağlantı kurarız; aynı zamanda işe yarar ve güzel bir şey yaparız.(...) Ellerini kullanmak, insan için yaşamsaldır."[3]

İhtiyacımız olan her şeyi internetten alabilirken bunu söylemek biraz arkaik gibi görünebilir; yahut nostaljik. İhtiyacımız olan her şeyi internetten alabildiğimiz gibi, neye ihtiyacımız olduğunu da algoritmalar bize söylüyor aslında: Onu beğenmiştin, bunu da beğenirsin. Özgürlük eğer tercih imkânı olsaydı, bir özgürlük cennetinde yaşadığımızı düşünebilirdik.

Arendt'in politik eylemi özgürlük alanı olarak görmesi, oradaki değişim imkânındandı: Olduğun şeye mahkûm olmamak, olabileceğin şeyi yaratmak imkânından. Kendi marangozluk tecrübesini anlatırken Peter Korn[4] da ahşapla çalışmanın,

---

2 Richard Sennett, *Zanaatkâr*, çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

3 https://onbeing.org/blog/a-world-through-the-hands-video/

4 Peter Korn, *Why We Make Things and Why It Matters - The Education of a Craftsman*, Square Peg, Londra, 2015.

onun doğasını anlamanın kendisi için nasıl dönüştürücü olduğundan bahsediyor. Ahşabın dilinden anlamanın kendi dilini geliştirmesini nasıl sağladığından. O anlatırken, eşyanın doğasına mahkûm ve bu mahkûmiyet altında insani kapasitesini ortaya koyamadan didinen biri gelmiyor aklımıza. Eşyaya hâkim olmaya çalışan biri de gelmiyor. Aslına bakarsanız, "dünya kuran" biri geliyor. Çünkü işin içinde sadece ahşap yok, öğrenciler, çıraklar, meslektaşlar, zımpara ve testereler... Korn kendi yaptığının dünya kurmak olduğunu iddia etmiyor; güzel masalardan, güzel iskemlelerden, birkaç günlük atölye çalışmalarından ellerinde güzel tabureler ve hayatlarına ilişkin yeni bir içgörüyle çıkan insanlardan söz ediyor. Dünyayı değiştirmenin bu kipi fazlasıyla mütevazı ve apolitik mi görünüyor?

Jessica Green öyle düşünmüyor (Yok, oyuncu olan değil, bu dokumacı Jessica).[5] "Kültürel bir değişim yaratmak istiyorum" diyor. "Belki imkânsız bir hedef, fakat uğrunda çabalamaya değmez mi?" Jessica hakkında konuşurken arkadaşları ve komşuları, "Evet, kumaş dokuyor ama aslında ilişkilerin de dokumacısı" diyorlar – örgütçü demek istiyorlar diye düşündüm ben okurken. Çünkü son on yılda örgütlediği insanlar, etkinlikler, dayanışma ağları... gerçekten çok etkileyici. Tabii bir o kadar etkileyici olan, hem kendisinin hem de işin içine katılan herkesin hafızasında getirdiği bağlantıları canlandırması, dokumayı bir düzeyde hafıza dokuması olarak da kurması.

Anneannesinden kalan dokumalar, birer meta değil; hafıza ve değer taşıyan, onlardan giysiler, masa örtüleri, yastıklar yapabileceği nesneler. Bunu yaparken harcadığı emek, kapitalizmin müthiş icadı olan "soyut emek" değil. Somut, Jessica'nın elleriyle, hayatıyla, geçmişiyle ve bugünüyle doğrudan bağlantıda bir emek türü. İçinde yaşadığı ve eylediği ilişkiler ağıyla da.

El emeğiyle zihin emeğinin ayrışmasının yarattığı toplumsal ve insani (ve felsefi) problemler üzerine yazılmış çok iyi bir kitap, Türkçeye çevrilmişti: *Zihin Emeği, Kol Emeği.*[6] Sohn-Ret-

---

5 http://alittleweather.com/blog

6 Alfred Sohn, *Zihin Emeği, Kol Emeği*, çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

hel'in bu kitapta kapitalizmin meta formu ile düşünce formu arasındaki özdeşlik üzerine söyledikleri, elleriyle çalışmanın, ahşabın dilinden anlamanın, anneannenin emaneti dokumadan yastık yapmanın... tatlı bir nostaljiden yahut pastoral bir ütopyadan çok daha fazlası olabileceğine ilişkin ipuçları barındırıyor. Aynı zamanda, bir somut emek alanı olarak evi de hatırlatıyor (Bu adamların ev diye bir yer yokmuş gibi yazmalarından ve konuşmalarından illallah dedim!).

"Görünmeyen emek" tartışmaları, kadınların evdeki çalışmalarının çalışma sayılmamasını, karşılıksız olmasını, değerinin bilinmemesini mesele eder. Görünmeyen emek, cinsiyet eşitsizliğinin hem sebebi hem sonucudur. Üretim değil, "yeniden üretim"dir. Tarihin ve politikanın kıyısında bir faaliyet. Tekrar ve tekrar. Yeniden ve yeniden. Ki gerçek üretim mümkün olabilsin, soyut emeğin taşıyıcısı olan somut bedenlerin varlığı sürdürülebilsin. Böyle bakınca, insanın özgürleşmesiyle en uzak faaliyet alanı gibi görünüyor gerçekten de. Politika öncesi, zorunlulukların alanı. Mümkünse kaçılıp kurtulunması gereken bir yer.

Bana öyle geliyor ki, ev işiyle kapitalizm arasındaki ilişkiye dair bütün o eski feminist tartışmayı yeniden hatırlamanın ve 21. yüzyıl kapitalizminde aldığı yeni biçimleri yeniden düşünmenin zamanıdır. Kişisel olanın politikasını yapabilmiş bir hareketin, feminist hareketin ve düşüncenin, yeni emek formları ve bunlara karşı geliştirilebilecek mücadeleye ilişkin son derece yaratıcı ve dönüştürücü sözler söyleyebileceğini biliyorum.

Birikim Haftalık, Şubat 2020

"İnsan Ruhunun Sığamayacağı Kadar Küçük"

"İşçi Sınıfı Cennete Gider" ("La classe operaia va in paradiso") diye 1971 yapımı bir İtalyan filmi var. Filmde verimli bir fabrika işçisi olan Lulu, sendikanın ücret artışı konusunda ellerini güçlendirmek için önerdiği üretimi artırma politikasına uygun olarak çalışma temposunu artırıyor ve aşırı hızın neden olduğu iş kazasında parmağını kaybediyor. Bu olay (biraz da anarşist bir öğrenci grubundan işittikleri), kendisinin "kırık bir pompa, bir canavar" olduğunu fark etmesine sebep oluyor. Filmin unutulmaz nutuk sahnesinde (bir tür Yaşar Usta sahnesi), işçilere ve sendika temsilcilerine hitap ediyor; "Günbegün sadece çalışmakla geçen bir hayat hayat değil," diye haykırıyor, "çalışmak insanlıktan çıkarıyor!"

"İmkânsızı isteme"nin gerçekçilik olduğu bir zamandı, bir işçinin kurtuluşu çalışmayı reddetmekte bulması şimdiki kadar imkânsız görünmüyordu muhtemelen.

Pınar Öğünç'ün yaptığı söyleşi dizisini,[1] kargocuyken işten atılan Nazlı'nın hikâyesini okurken, aklımda o sahne canlandı. Nazlı diyordu ki, "Medikal malzeme taşısak hastanelere, evet derim, insanlık için bir şey yapıyorum. O zaman iş kutsal olur. Ama yok..."

1 https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/04/05/karantinada-ayakkabi-almayi-inan-anlamiyorum/

Bu sözlerdeki güçlü farkındalığa dikkat çekmek isterim: Yaptığım işin hiçbir anlamı yok!

Nazlı'nın söylediği şey üzerine antropolog David Graeber geçen yıl bir kitap yazdı, başlığı *Bullshit Jobs*[2] olan. Manasız bir ekonomik büyüme mecburiyetinin yarattığı manasız işler hakkında. Aslında her birimizin kendi çalışma deneyimlerimizden bildiğimiz bir şeydir, işin esasını çok anlamlı bulsanız bile o anlamlı kısma ulaşabilmek için katetmeniz gereken o kadar çok yol, öyle saçmalık vardır ki, zamanınızın çoğunu onlarla geçirmek zorunda kalırsınız. Birtakım adamlar kendilerini önemli hissetsinler diye bitmeyen toplantılara katılır, kimse kimseye güvenmediği için sürü sepet kâğıt işiyle uğraşır (üstelik güven meselesini asla halledemez), adına "sistem" denen bir dizi kaotik düzenlemeyle uğraşır durursunuz.

Ama neyse, bir işiniz vardır en azından. Hayatınızı kazanıyorsunuzdur.

Hayatın "kazanılmak" zorunda olması fikri o kadar güçlü ki, onsuz yaşamayı tahayyül dahi edemiyoruz. Donald Trump dudağını büze büze "bizim ülkemiz kapatılmak için kurulmadı" dediğinde, şaşırmıyoruz. Ekonominin çarklarının durmasının ülkenin "kapatılması" demek olduğu sanki hepimizin anladığı, anlamlı bir lafmış gibi! Saçmalık oysa. Düpedüz, saçmalık. Ne ülkelerin ne toplulukların ne de insanlığın daha fazla ekonomik büyümeye ihtiyacı var. Tersine, yıllardır kulak arkası edilen bütün bu delice faaliyetin dünyayı yaşanmaz bir yer haline getireceği uyarılarını sağır sultan duydu.

Bahsetmeye çalıştığım şey her birimizin hayatımızı yeniden düzenlemesi, yavaşlamamız, sakinleşmemiz değil (Bu da fena olmazdı tabii). Kendine yeterli kapalı topluluklarla ilgili pastoral tahayyüllere de epey uzağım doğrusu. Daha ziyade, "post korona" günlerini öngörmeye çalışır ve o günlere hazırlanırken, Lulu'nun haykırışını zihnimizin bir köşesinde tutmamızın önemine dikkat çekmek istiyorum. "Çalışmak insanlıktan

---

2 David Graeber, *Bullshit Jobs: A Theory*, Simon & Schuster, New York, 2018. (Türkçesi: *Tırışkadan İşler*, çev. Burak Esen, Everest Yayınları, İstanbul, 2021.)

çıkarır"! Studs Terkel'in harika kitabında[3] bir büfecinin dediği gibi, "işler insan ruhunun sığabileceği büyüklükte değil".

Çalışmanın sadece "hayatını kazanmak" değil, toplumsal aidiyet, kimlik, anlam, güvence... demek de olduğu günlere varmadan önce, böyle bir geleceği reddedenler olmuştu; Paul Lafargue'den de önce. Ve tabii ondan sonra da. Aslında anlamlı faaliyetin bir tür aşkınlıkla, gündeliğin dışıyla ilişkili olduğunu tek tanrıcı gelenekler de söyleyip durmadılar mı? Protestanlar hariç?! Geçtiğimiz iki yüz yıllık işçi hareketinin hiç değişmeyen hedefi çalışma saatlerinin kısaltılmasıydı, çünkü hayat, çalışmadan arta kalan zamandaydı ancak. Bir tarafta kazanıyorsun, öteki tarafta yaşıyorsun. Hayatın kazanılması faaliyeti yirmi dört saatine yayılmışsa, ev kadınlarında olduğu gibi, hapı yutuyorsun!

"Korona sonrası"na dair bütün öngörüler, insanların önemli bir kısmının hayatını kazanamaz hale geleceğini söylüyor. Ekonomik daralma ve işsizlik. 20. yüzyılın son çeyreğinde sık sık dile getirildiği gibi, sömürülmek bile bir ayrıcalık halini alacak yani. Kapitalizmin ne işgücü ordusuna ne de yedek işgücü ordusuna ihtiyacı kalacak. Dolayısıyla, çalışmanın reddi, iş saatlerinin kısaltılması talebi, çok eskilerde kalmış, bulanık bir anıya dönüşecek. Dönüştü bile. *Home ofis* denen çalışma düzeninin nasıl bir "ev kadınlığı" haline geldiğini, mesai kavramının çalışan aleyhine ortadan kalktığını hızla gördük. Uzun çalışma saatlerinden yakınan işçiler bir anda kendilerini işsiz (ya da ücretsiz izinde) buluyorlar. Neyi reddediyorsun yani!

Bunun ideolojik altyapısı Korona'dan önce çoktan hazırlanmıştı. "İşe yaramazlar"ın yedek işgücü ordusu falan değil, düpedüz çöp oldukları, vazgeçilebilirlikleri... Yaşlıların gözden çıkarılabileceğine dair bütün o imalar, "sürü bağışıklığı" lafları falan bu altyapı üzerine pek güzel oturmadı mı? İşe yaramazlar ordusu. Toplumun sırtına yük, refah hırsızları.

Bir yandan da uzun zamandır farkındayız, insan nüfusu, hayatını kazanmak için böyle didinip durmak zorunda değil. Baş-

---

3 Stud Terkel, *Working: People Talk About What They Do All They and How They Feel About What They Do*, The New Press, New York, 1997.

ta tarım sektöründekiler olmak üzere, üretim teknolojilerindeki gelişme, bizi daha az çalışarak yaşayabilecek hale getirdi. Hektarlarca alana mısır ekmek, plastik benzeri tavuklar yetiştirmek, toprağı ekilemez hale getirecek zehirlerle zorlamak, dünyanın bir ucunda üretilenleri öbür ucuna taşımak türünden işlere kalkışmadığımızda, herkesi doyurabiliriz. Dünyanın bir ucunda sefil koşullarda üretilen tekstil ürünlerinden dağlar yaratmaktan vazgeçtiğimizde, herkesi giydirebiliriz.

Kargocuların canlarından bezdiği, hiç olmazsa evde otururken üstbaş sipariş etmeme düşünceliliği göstermenin iyi olacağını söyleyenlere tekrarlanıp durulan şu "ama o zaman kargocular, lojistikçiler, tekstilciler... işsiz kalır" itirazı, tıpkı Trump'ınki gibi, bütünüyle anlamsız. Ne olacak yani, doğallaştırdığımız bu saçma sapan düzen devam edebilsin diye saçma sapan davranışlarımızı sürdürecek miyiz?

Adil, anlamlı, eşit bir dünyanın hayal kadar uzak olduğunu düşünsek bile (Niye düşünelim?) hemen şimdi yapılabilecek bir şeyi yeniden gündeme getirdi geçenlerde 1+1 Forum:[4] Evrensel gelir. İşlerin biraz daha dengeli dağılacağı, "hayatını kazanma"nın biricik yolunun ücretli çalışmaya katılmak olmayabileceği bir düzenleme. Belirsiz bir gelecekte değil, şimdi yapılabilecek bir şey. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder'in derledikleri bir kitapta[5] bu konudaki tartışmaları etraflıca öğrenmemizi sağladıkları bir "hak" olarak evrensel gelir.

Çalışanları üç aylığına bile destekleyemeyen, ne desteklemesi, ücretsiz izin düzenlemesiyle işten atılmalarını kolaylaştıran bir hükümetle yönetildiğimizin farkındayım. Böyle bir bağlamda evrensel gelir talebi saçma görünebilir, tabii. Ama şu salgının büsbütün açığa çıkardığı büyük saçmalıktan daha fazla değil. Ve anlaşılıyor ki, kriz hali derinleşecek, işsizliğin artmasıyla birleşerek tam bir felakete dönüşecek. Yani, hızla bir şeyler yapmak gerekiyor. Sadece son on yılda saçtıkları parayla neler yapılabileceğini düşünün!

4 https://birartibir.org/siyaset/663-vakti-gelmis-bir-fikrin-ana-fikri

5 Ayşe Buğra; Çağlar Keyder, *Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

İşsizliği bir kâbus olmaktan çıkardığımızda, ancak o zaman insanca yaşamanın ve çalışmanın ne demek olduğunu yeniden düşünebiliriz. İnsanlıktan çıkarmayan bir çalışmanın.

Birikim Haftalık, Nisan 2020

Sıkıntı Var

Küçük bir şehre, bahçeli bir eve taşındık, iki yıl olmadı daha. İnsanın yaşayabileceği büyük travmalardan biri diye geçiyor literatürde taşınmak. Hayatımın büyük bölümünü geçirdiğim, beni ben yapan bütün dostlukları, düşmanlıkları, işi gücü, mücadeleyi, sevinç ve yasları yaşadığım şehirden ayrılıp pek az tanıdığım bir şehre, yeni ilişkilere, yeni bir hayat ritmine geçmek tabii ki kolay olmadı. Ama insan uyum sağlayan bir varlık bir yandan da, üstelik uzun süre hayalini kurduğum bir şeydi bu, adım adım ilerlediğim bir yol. Taşındıktan birkaç ay sonra, yavaştan işler yoluna girmeye başladı, alıştım bu yeni hayata. Sevdiklerimi özlemekten başka pek bir sıkıntım kalmadı. Ne caddeleri ne sinemaları ne kafeleri aradım.

Karşı evin kadınlarıyla (Aslında yan yana birkaç ev, hepsi akraba ve neredeyse birlikte yaşıyorlar) tanışıp ahbap olmak da her şeyi kolaylaştırdı. Hem bu yeni şehrin girdisini çıktısını öğrettiler hem hayatın yeni ritmini. Ritim de öğrenilmesi gereken bir şey, tabii. Fındık bitip mısır, mısır bitip üzüm, üzüm bitip hurma...

"Sıkılma" dediler; onlar hep birlikteydi, ben tek. Sıkılmıyordum aslında ama bunu söylemedim, kahve içmeye gittim. Onlar geldiler. Fındık toplarken yardım ettiler, şıra kaynatırlarken

yardım ettim. "Okumuş etmiş ama hamarat kadın"ları, "bağıra çağıra yaptıkları şey kavga değil, konuşmaymış aslında"ları (Lazlar!) geçip de birbirimizi tanımaya başladıkça, benim için ne yapmam gerektiğinden pek emin olamadığım, kodları çözemediğim, kaygı verici bir ilişki olmaktan çıktı komşuluğumuz. "Onlar hep birlikte ben tek" kısmı da epey değişti – her birini tanıyıp ayırt ettim, önce isimlerini, sonra ailedeki konumlarını, sonra neyi sevip neye güldüklerini... Artık sıkıldığımı düşünmüyorlar sanırım.

Osman Özarslan'ın[1] Yıldırım Türker'den aktardığı "sıkıntı bir erkek mesleğidir" sözünü okuduğumda, o "sıkılma" lafını düşündüm. Kadınlar topluluğunun içine girerek, girdiğimde, artık sıkılmayacağım varsayımını. Kabaca bir özetle diyor ki Özarslan, taşra sıkıntısı denen nane esasen erkeklikle, onların modernliğin vaadlerini fragmanlar, "ihtimaller" olarak yaşadıkları anlar ve hayal kırıklıkları ile ilgilidir. Taşranın kadınları ise bu ihtimallerden enikonu uzak tutuldukları, başka bir zamana ve ritme ait oldukları için, sıkılmazlar. "Çalışmayı iş olmaktan çıkarıp eyleyiş haline getirdikleri" için.

Taşranın kadınları ve erkekleri üzerine bir şey söyleyemem, muhtemelen binbir yüzlü, binbir katmanlı bir mesele o. Ama "çalışmayı iş olmaktan çıkarıp eyleyiş haline getirme"nin sıkıntının ilacı olduğundan eminim. *Birikim*'in *Haftalık* köşesinde yazıp durduğum, etrafında dönüp durduğum şey, tam olarak bu işte. Eylemsizliğin bütün kötülüklerin anası olduğu! Eylemi Arendt'in söylediğiyle, politikayla sınırlasak bile, politikanın mahiyetine ilişkin feministlerin söylediklerine kulak verdiğimizde, manzara epey değişiyor. Birlikte mısır kıran kadınların "iş"iyle Arendt'in "eylem"i arasındaki bağlantıları ve süreklilikleri düşünmeye değmez mi yani?

Beslemek, büyütmek, yaşatmak işini herkesin kendi evinde kalarak yapamadığını, "hayatı sürdürme"nin bundan çok daha fazlası olduğunu görmedik mi? Hayatın eve sığmadığını? Mı-

1 Osman Özarslan, "Taşra Sıkıntısı: Dar Zamanlar, Geniş Mekânlar, Toplumsal Cinsiyet", *Sıkıntı Var: Sıkıntı Üzerine Denemeler*, der. Aylin Kuryel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

sırın, şıranın, yoğurdun, vişne reçelinin dünyasında özgürlüğe değil, olsa olsa zorunluluğa yer olduğu fikri bir türlü içime sinmiyor – aslında hiç sinmemişti;[2] orada başlangıçlar, orada beklenmediklikler, öngörülemezlikler yokmuş gibi davranmak. Laz ailenin tek Türk gelini Hanife'nin çeyizinde getirdiği tohumların tarihi hakkında anlattığı hikâyelerin dünyanın dönmeye devam etmesiyle ilgili olmadığını sanmak (Şu dünyada tohumdan daha politik bir nesne var mı?!).

"Zamanın ruhu"nun korkuyla yoğrulduğu söyleniyor – bazılarına göre de korkudan çok kaygıyla. Nesnesi müphem, değişken kaygıyla. Eh, bunun için sebep çok![3]

Bir yandan da, korku ya da kaygı kadar güçlü bir bileşeni daha var bu hamurun: Sıkıntı. Bahsettiğim yazı, Osman Özarslan'ın "Taşra Sıkıntısı: Dar Zamanlar, Geniş Mekânlar, Toplumsal Cinsiyet" başlıklı yazısı, *Sıkıntı Var* isimli bir derlemede yer almış. Aylin Kuryel'in üç ay önce yayınlanan bu derlemesi, zamanın ruhuna sızmış ve bana kalırsa onu en az kaygı kadar biçimlendiren sıkıntıyı ele alan yazılardan oluşuyor. "Ele alan" mı demeli, "elden geçiren" mi, hallaç pamuğu gibi atıp göğsümüze çöreklenmiş sıkıntıyı şöyle bir havalandıran mı... En sevdiğim derleme türü bu: birbiriyle konuşan yazılar, okuru birinden ötekine, sonra tekrar geriye ve sonra iki yazı ileriye sürükleyen sorular. Sıkıntı tek bir mesele değil, derlemenin girişindeki tartışma, bunu baştan söylüyor zaten (Giriş yazısının derlemenin coğrafyasını kurmasını, "o şunu söylüyor, bu da bunu"dan fazlasını yapmasını da çok severim).

Kitabın politikaya ayrılmış bölümündeki yazılar "Sıkıntının Politikası, Politikanın Sıkıntısı", sıkıntı bağlamında bakıldığında politikanın çerçevesinin nasıl dağılıp açıldığını gösteriyorlar. "Ortak duyu"nun bir ifadesi olarak "sıkıntı yok" lafının bankacılıktan hayvancılığa kadar her alanda bir yönetim gereci haline getirilmesinden kapının önüne konan ayakkabılardan rahatsız olmayla politik merkeze yakınlık arasındaki bağlantı-

2 http://www.amargidergi.com/yeni/?p=1039

3 Kaygının metalaşmasına dair çok iyi bir analiz için bkz. Gökçe Zeybek Kabakçı, *Maksimum Korunma: Korku Çağında Reklam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

ya, iş dışı zaman diye bir şeyin kalıp kalmadığı tartışmasına, feministlerin "kişisel olan politiktir" saptamasının yerindeliğine işaret eden gayet kafa açıcı tartışmalar var.

Kitapta emeğin dönüşümüyle ilgili bir bölüm de olsaydı ama mesela, sıkıntıyı orada görürdük asıl gibi geldi bana. "Eyleyiş olarak çalışma" ile "sıkıntı olarak çalışma" arasındaki dünyalar kadar mesafe üzerine kafa yormak, ekonomi politiğin 2021'de ne işe yarayabileceğini görmemizi kolaylaştırırdı.

Hem kitabın girişinde hem de yazıların bir çoğunda bahsedilen şey, global kapitalizmin hızının yarattığı anlam aşınması, yaşadığımız zamanın sıkıntısının esas kaynağı gibi görünüyor. Eğer Benjamin haklıysa, "deneyimi yumurtadan çıkaran rüya kuşu"ysa sıkıntı, sonunun gelmesi dünyanın yok olmasından bile zor gibi görünen bu devasa sistemin çaresiz kaldığı yer de orası olmalı – kendi yarattığı sıkıntı. İçinde kendi ritmimizi, kendi hızımızı bulduğumuz, öyle eylediğimiz politik hareketlerin "aşka benzer" ikliminden anlamalıydık bunu. Kim âşıkken sıkılır ki?

Birikim Haftalık, Ekim 2020

Evi Reddedip de mi Saklasak?

Metaforlar olmadan düşünmek zor, üstelik başka metaforlara yapışıp yeni anlamlara doğru açılma yetenekleri var, uçup gidiyorsunuz onlara tutunup. Benim eğilimim, metaforları düz anlamlarıyla düşünmek oldu hep – bir tür sazanlık belki (Hayır, toprak burcu değilim!). Neden o metafor da şu değil, onu seçerek başka hangilerini seçmiş, başka hangilerine yönelmiş oluyoruz da ötekilerden vazgeçiyoruz, hangi anlamı öne çıkarıp hangisini önemsemiyoruz... Bir sürü mesele. Donna Haraway kitap yazmıştı bunun üstüne, biliyorsunuz. "Kristaller, Dokumalar, Alanlar"dı ismi,[1] bu metaforların biyolojide kullanımı hakkındaki doktora tezine dayanıyordu; organik metaforlar kullanmakla mekanik metaforlar kullanmak arasındaki farkın biyolojide bir paradigma değişikliğine işaret ettiğini söylüyordu. Biyolojiden bilim tarihine geçmesi öyle olmuştu.

Tuncay Birkan'ın geçtiğimiz ay yayımlanan kitabı, *Sol: Evin Reddi*'ni de[2] böyle okumaya çalıştım. Yani metaforu, "ev"i düz anlamıyla düşünmeye. Kitaptaki yazıların hemen hepsini daha önce okumuş, üzerlerine düşünmüştüm. Tuncay Birkan yazıla-

1 Donna Haraway, *Crystals, Fabrics, and Fields: Metaphors That Shape Embryos*, North Atlantic Books, Berkeley, 2004.

2 Tuncay Birkan, *Sol: Evin Reddi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2021.

rını okumayı severim. Hem dert ettiklerini yakın bulurum hem okura nefes alma, düşünme imkânı verecek şekilde, gevşekçe dokunmuş olmaları hoşuma gider – bence yazarın okuruna (ve tabii kendine de) güvenini gösterir bu. Susmayı, hafif kenara çekilmeyi, duraksamayı göze alabildiğini.

İçerisi ve dışarısı hakkında yazılar bunlar. Yerlilik ve yabancılık, taşra, çeviri, ev. "Ev derken, içinde rahat ettiğimiz konfor hissi veren zihinsel alışkanlıkları, belli meseleler karşısında çok da düşünmeden, adeta otomatik olarak benimseyiverdiğimiz bakış tarzlarını vs." kastediyormuş, tam da bunları reddetme duruşunun kendisine Sol diyormuş. Kitabın adı o sebeple yazılardan birinin başlığından gelmiş. Çünkü bir yerden bakıldığında, konusu ister çeviri olsun, ister pandemi, bu yazıları bir araya getiren mesele bu; evin reddi.

Bir metafor olarak ev.

Bütün o sağcı zevatın elindeki en güçlü silah olmasına şaşmamak lazım. Güçlü bir metafor. Çünkü ev, bizim dünya köşemizdir. Evin içine doğarız, ev bizim içimizdedir de. Üstelik tek tek, bireyler olarak evi içimizde taşıdığımız yetmezmiş gibi, kolektif olarak da öyle yaparız. Jung psişik yapımızı böyle bir metaforla anlatmayı seçmişti:

> Önümüzde keşfedilmesi ve açıklanması gereken bir yapı var: Bu yapının en üst katı 19. yüzyılda inşa edilmiş, giriş katı 16. yüzyıldan kalma ve konstrüksiyonuyla ilgili titiz bir inceleme, bu yapının 2. yüzyıldan kalma bir kulenin üstüne inşa edildiğini ortaya koyuyor. Mahzende, Romalılardan kalma temellere rastlıyoruz; mahzenin altındaysa, içi toprakla dolmuş bir mağara var; bu toprağı kazdığımızda, üst katmanda sileksten yapılma aletlere, daha derinlerdeki katmanlarda da buzul çağına ait bitki örtüsünün kalıntılarına rastlıyoruz. Ruh yapımızın yaklaşık olarak işte bu özellikleri gösterdiği düşünülebilir.[3]

Burada bir metafordan fazlası var. İnsanın, hem tür olarak hem de her bir insanın ev(ler)de biçimlendiği ve ilk evin insa-

3 Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 27.

nın derininde bir yerde durduğuna dair bir sezgi. İlk bizon resimlerini mağaranın duvarlarına çizen insan, orayı bir içe dönüştürürken, bizonun gücünü de "iç"ine alıyordu. İnsan, "iç"i olan bir varlıktır. Kendini "dış"tan farklı bir "iç" olarak algılar ki "ben" diyebilsin, dil olabilsin, kültür olabilsin. Beşiğine yatırıldığı bir ev vardır, ki kaçabilsin. Gözümüzü kaçma anına, kaçışa diksek de, kaçabilmek için bir eve ihtiyacımız olduğunu unutamayız. "Ağaçtan, maviden, denizden uçar/Kendinden uçamaz kuş."

Evden kaçmanın "mutluluğun kristalini" yarattığını söyleyen o vurucu imge, bir metafor olarak değil, adlı adınca evden ve evden kaçmaktan söz ediyordu. Hiçbir zaman telafi edemeyeceğimiz şey, on beşindeyken evden kaçmamış olmak... İmgenin vuruculuğu bana kalırsa, metafor olmamasındandı. Bu yüzden, on beşindeyken evden kaçmamış olmayı, sokakta bir gece geçirmemiş olmayı, telafi edemeyiz, buradan kalkıp başka metaforlara, sokak kardeşliğine, meydanlara, caddelere varamayız.

Evden kaçma hikâyeleri, biliyorsunuz, kahramanın yolculuğu denen şeydir en fazla: On beşinde evden kaçıp bilinmeyen dünyaya atılan kahraman, başından binbir macera geçtikten, ölümle yüzleştikten, yoldaşlar bulduktan, dostunu düşmanını ayırt edebilir olduktan sonra, bir erkek, bir kahraman haline gelir. Odysseus eve döner, Penelope geceleri söküp gündüzleri ördüğü dokumasıyla, onu beklemektedir. Otuz yıl sonra dönüp gelenin giden adam olduğuna tanıklık etmek üzere – Odysseus'u Penelope'den başka kimse tanımaz çünkü.

Irigaray, annenin karanlık, sıcak, koruyucu rahminden kırılgan ve açık uçlu varlığımıza hiçbir temel sağlamayan duvarsız bir dünyaya fırlatılma kaybıyla baş etmenin erkekler ve kadınlar için farklı yolları olduğunu söyler.[4] Erkekler, kayıp yuvaya kadınlar yoluyla dönebilirler der. Kadınlar ise belli ki işte, orada durarak, ördüğünü sökerek, söktüğünü yeniden örerek...

---

4 Luce Irigaray, *Sharing the World: From Intimate to Global Relations*, Continuum, Londra ve New York, 2008.

Iris Marion Young[5] ise, şu "dünyaya fırlatılma" işine pek prim vermez. Dünyaya fırlatılmayız çünkü, eve doğarız. Maddi gerçekliğimizin temelidir bu. Ev. Yerleşmek için evler inşa eder insan(oğlu) ama evin tek varlık kipi inşaat değildir (Neyse ki!) – korumayla, bakmayla, büyütmeyle ilgili bir başka kipi daha vardır. Young, başka feministler gibi, buraya daha dikkatle bakar.

İster kaçmak isteyelim ister kalmak, eve daha dikkatle bakmalıyız. Bizi çağırıp durdukları o yere. Young ve başka feministler gibi, adlı adınca eve bakmak. Babanın hoyratlığından yılmış erkek evladın gördüğü şeyle kadının gördüğü farklıdır, tabii.

Zeynep Nur Ayanoğlu'nun itirazını[6] böyle anladım. Ülkeyi, vatanı, milleti değişkenlikleri içinde anlarken evi neden sağcıların iddia ettiği türden bir otantik nesne olarak ele alalım ki? Neden "sağcıların göz hizasından" konuşalım? Evi bir metafora dönüştürmek, onların işiydi. Feministler de dediler ki, ev bundan çok daha fazlasıdır. Onu maddi gerçekliği içinde kavramak gerekir, temizlenecek odaları, değiştirilecek yatakları, asılacak perdeleri... Ve tabii bizi biz yapan bütün o masallar, umacılar, dayaklar, aile fotoğrafları, yorganlar, sofralar, alışkanlıklar, örtüler, yemekler, açlıkla terbiye edilmeler... (Sağcılar evi metafor değil de maddi bir şey olarak konuşmaya başladıkları an, çuvallıyorlar genellikle – evi somut varlığıyla anlatmaya başladıklarında. "Eşyanın mana kabiliyeti", onların dilinde ya uyduruk bir hayal ya klostrofobik bir kabus halini alıyor. Sebepsiz değil. Hiç değil.)

"Hayat eve sığar" mottosu, evin maddi gerçekliğine mecburi dönüş yapan ve bu sebeple de metaforun bütün gücünü kaybeden sağcı bir anlatıya dönüştü: Bir yandan eve sığınıp virüsten kaçmanın herkes için mümkün olmamasından, bir yandan hayatın hiç kimsenin evine sığmadığının hızla anlaşılmasından. Şimdi "eve dön" çağrısı bir zamanlar olabildiği kadar sihirli de-

5 Iris Marion Young, *Intersecting Voices / Dilemmas of Gender, Political Philosophy and Policy*, Princeton University Press, Princeton, 2006.

6 https://birikimdergisi.com/guncel/10457/evin-reddinin-reddi

ğil – evin reddi çok başka yerlere, başka mecralara açılma potansiyeli taşıyor. Sadece sokağa değil. (Hepimiz sokağa kaçarsak, yemeği kim yapacak zaten?!)

Dikkatini eve, o devasa maddi gerçekliğe vermiş feminist geleneğin bu konuda söyleyecekleri var. Bunlardan beşi, kendilerine Bakım Kolektifi adını veren beş akademisyen, Andreas Chatzidakis, Jamie Hakim, Jo Littler, Catherine Rottenberg ve Lynne Segal, geçtiğimiz yıl bir manifesto yayımladılar: *Bakım Manifestosu.*[7]

Manifestonun alt başlığı, *Karşılıklı Bağımlılık Politikası.* Bu alt başlık, ütopyacı sosyalistlerden, Kropotkin gibi anarşistlerden beri izleyebildiğimiz bir sol-dayanışmacı toplum tahayyülü geleneğine işaret ediyor. Bu gelenek, liberal kapitalizmin "birey" kurgusuna güçlü bir itirazı içerir ve dayanışmanın insan türünün varlığına içkin olduğunu iddia eder. Liberal kapitalizmin "birey" kurgusunu sürdüren, bunu muhafazakâr aile anlayışıyla pekiştiren neoliberal dönemde de aynı geleneğin farklı biçimlerde (küreselleşme karşıtı hareketlerde, çevre hareketlerinde, köylü hareketlerinde) sürdürüldüğünü görüyoruz. Toplum diye bir şeyin olmadığı, sadece bireylerin ve ailelerin var olduğu yolundaki (Margaret Thatcher!) neoliberal dönemin "markası" niteliğindeki perspektife karşı, topluluk değerlerini, yardımlaşmayı, dostluğu, dayanışmayı öne çıkaran bir gelenek bu.

Ama manifesto asıl, feminist geleneğe yaslanıyor. "Bakım" kavramı, feministlerin 19. yüzyıldan beri üzerinde önemle durdukları bir kavram. Kadınların dünyayla ilişkilerini biçimlendiren bakım deneyiminin politikasını yapabilsek, bu deneyimi kadınlara özgü olmaktan çıkarıp bütün insan ilişkilerine, bütün kurumlara yayabilsek, dünya neye benzerdi? Feminizm sadece kadınların ezilmişliğine karşı çıkmak anlamına gelmez, biliyorsunuz, farklı bir toplum tahayyülünü de besler. Ki zaten kadınların ezilmişliğinin sona ermesi için dünyanın ve toplumun işleyişinin radikal biçimde değişmesi gerekir. Evin de.

Manifestonun ilk cümlesi, "İçinde yaşadığımız dünya, umur-

---

7 Bakım Kolektifi, *Bakım Manifestosu: Karşılıklı Bağımlılık Politikası*, çev. Gülnur Acar Savran, Dipnot Yayınları, Ankara, 2020.

samazlığın hüküm sürdüğü bir dünyadır." Biz bu umursamazlığı tanımıyor değiliz elbette, her koyunun kendi bacağından asıldığı türünden "bilgelikler" yabancımız değil. Bir yandan da, virüsün tetiklediği sosyal mesafe ve yalıtma, umursamazlığa yeni bir görünüm verdi, yeni bir hız kazandırdı. Neoliberal emek örgütlenmesinin her türlü dayanışmayı, güvenceyi, istikrarı devre dışı bırakma eğilimini güçlendirdi.

İşte manifesto, bütün bunları dikkate alarak ve sol/dayanışmacı ve feminist geleneklere yaslanarak, bakım odaklı politikanın, bakım odaklı ekonominin ve bakım odaklı devletin neye benzeyebileceğini tartışıyor. Bence bu tartışmanın dikkate değer noktalarından biri, refah devleti nostaljisi yapmayıp başka bir yol açmaya çalışması. İkincisi, politikayı içine hapsolduğu "temsil" probleminin dışına çıkarıp birlikte yaşamakla, "polis"le ilgili kök anlamına dönmesi. Üçüncüsü, insanlar arası ilişkinin şeylerle, insan dışı varlıklarla ve maddi dünyayla ilişkiden apayrı bir şeymiş gibi ele alınmaması – tersine, bunların zorunlu birlikteliğine dikkat çekmesi. Manifestonun tartışılmaya ve eleştiriye muhtaç yanları yok mu? Olmaz mı, tabii ki var. Ama tartışma ve eleştiriyi de "bakım"ın ve "özen"in birer parçası olarak düşünmeyi tercih ederim. Birbirimize kulak vermenin böyle bir özen ilişkisinin parçası olduğunu düşünmeyi.

Dünyanın ve toplumun işleyişinin radikal biçimde değişmekte olduğu, nefes almanın güçleştiği bir zamanda, buradan sağ çıkabilmek için birbirimize sahip çıkmamız şart. Manifestonun kullandığı "bakım" kavramının politik değil, ahlâki bir kavram olduğu, dolayısıyla politikanın kılavuzu haline getirilemeyeceği eleştirisi yapıldı. Ben yine feminist geleneği ve bu gelenek içindeki politikanın sınırlarına ilişkin tartışmayı hatırlatmak isterim.

Evi, özel hayatı politikleştirmişken, neden geri dönüp sağcıların göz hizasından konuşalım ki gerçekten?

Birikim Haftalık, Şubat 2021

Maziye Bir Bakıver...

Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler

Giriş

"Ortadoğu", hiçbir zaman yalnızca coğrafyaya işaret etmedi. Hep daha fazlası vardı, Said'in dediği gibi, "Şark, Şarkiyatçılık yüzünden bağımsız bir düşünme ya da eyleme nesnesi olamadı (hâlâ da değil)" (Said 1999). "Doğu"nun sömürgeci bakışla inşası, bu coğrafyayı coğrafyadan fazla bir şey, bir arzu nesnesi olarak tasarladı. Oryantalist ressamların, örneğin Ingres'in ya da Delacroix'nun eserlerinde sereserpe uzanmış bize bakan çıplak kadınlar, bu arzunun cisimleşmiş hali gibidir. Said, Nerval'in *Doğuya Yolculuk* isimli eserini değerlendirirken, Doğu'nun bir kadın olarak inşasına da değinir:

> Fiziksel ve duygusal bakımdan Şark'la bağ kuran Nerval, tüm hikmetin türediği 'aynı anda hem gizemli hem ulaşılabilir' analık merkezini özellikle Mısır'a yerleştirerek, Şark'ın zenginlikleri arasında, (temelde dişil olan) kültür ortamında teklifsizce gezinir (Said 1999: 194).

Meyda Yeğenoğlu, bir adım daha ilerler ve Said'in oryantalist söylemdeki cinsellik ve kadın imgelerini bu söylemin kurucu ögeleri olarak ele almayışını eleştirir. Ona göre, "cinsellik sorusu

belli bir alanla sınırlıymış gibi değerlendirilemez; öznenin öteki ile her türlü ilişkisini yönetir ve yapılandırır" (Yeğenoğlu 2003: 35). Dolayısıyla, Fanon'un Fransız işgali altındaki Cezayir'de peçeyi bir direniş sembolü olarak görmesi, böyle bir bağlamda anlamlandırılmalıdır. "Peçe, Batılı'nın Doğu'nun gizemlerinin içine sızmasını ve ötekinin iç dünyasına girebilmesini fantazmatik düzeyde sağlayan figürlerden biridir" (Yeğenoğlu 2003: 53).

Ortadoğu (ya da Şark) imgesinin sömürgecilik tarihi boyunca her zaman aynı kalmadığını da eklemekte yarar var. Batılı ülkelerde 1979 İran devriminden sonra giderek artan, ama özellikle 11 Eylül saldırısından sonra zirveye ulaşan İslâm fobisi, Ortadoğu'ya ilişkin arzuların ve korkuların yeni bağlamlarda, yeni söylemler içinde ifade edilmesiyle birleşti. Bu yeni bağlamın en belirgin teması, "gericiler tarafından kapatılan kadınların özgürlüklerine kavuşturulması" idi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'ı işgalinin hemen öncesinde başlayan ve uzunca bir süre gücünü sürdüren "burkasından hüzünlü kara gözleri görünen kadın" anlatısı, pek çok Batılı feminist için de kafa karıştırıcı olabildi.

Örtülü ya da çıplak kadın bedenlerinde ifadesini bulan bu imgenin en önemli bileşeni, İslâmiyet'tir: Haremdeki sereserpe odalıklar ya da harap evlerinin önündeki çadorlu kadınlar, bir dinin, Müslümanlığın sömürgeci fantezilerdeki yansımalarıdır. Oysa gerçeklik, genellikle fantezilerden farklıdır, tarih içinde ve toplumsal özneler tarafından yaratılır. Ortadoğu coğrafyasında da bu öznelerin başında, devletler gelir. Sömürgecilikten kurtuluş mücadeleleri ve modernleşme hareketlerinin belirlediği siyasal iklim içinde din, çok farklı roller oynayabilir, farklı anlamlar yüklenebilir. Dolayısıyla, İslâmiyet'i ne sömürgeci fantezilerdeki gibi en iyi ihtimalle "tuhaf " bir kültür ne de İslâmcı anlatıların bize söylediği "hak dini" olarak düşünebiliriz; İslâmiyet, tıpkı başka dinler gibi, yalnızca bir inanç ve anlam sistemi değil, aynı zamanda başta devlet olmak üzere siyasal aktörlerin kullandığı ve biçimlendirdiği bir araç, onlar tarafından çeşitlendirilmiş bir alandır. Deniz Kandiyoti'nin (1997a) haklı olarak söylediği gibi, "Müslüman toplumlardaki

kadınlara ilişkin çalışmalar, devletin rolünü ve İslâm'ın konumunun ne ölçüde devlet politikaları tarafından belirlendiğini gözardı etme eğilimindedir".

Buna, Batılı feminist devlet kuramının sömürgecilik sonrası devletleri ve bu devletlerin vatandaşı olan kadınların deneyimlerini büyük ölçüde görmezden geldiğini de eklemek gerekir.[1] Kadınların vatandaşlığına (ya da eksik vatandaşlığına) ilişkin klasik feminist metinlerin çerçevesi, bağımsızlık mücadeleleri ve milliyetçi hareketler içinde yer alan kadınların bu mücadeleler içindeki ve ulus devletlerin kurulmasından sonraki konumlarının kavranması için son derece yetersiz kalmaktadır.[2] Dolayısıyla, sıklıkla yapıldığı gibi Ortadoğu'da kadınların politik, toplumsal ve kültürel mücadelelerini tarih dışı bir din ya da "kültür" çerçevesinde ele almak yerine, başta devletler (ve tabii ki kadınların kendileri) olmak üzere, siyasal öznelerin stratejileri ve hareketleri bağlamında analiz etmek, genel siyasi coğrafyayı daha kapsayıcı bir şekilde anlamının yanı sıra, feminist kuramın açıklayıcı gücünü de artırmak anlamına gelecektir. Aslına bakılırsa, siyasal öznelerin strateji ve hareketlerinin siyasetin değil de kültürün alanında kurulmasının kendisi, bu yazının izleklerinden biridir. Özellikle kadınlar ve kadın hareketleri söz konusu olduğunda, yalnızca dışarıdan bakışlara yönelik bir eleştiri olarak değil ama "içerdeki" öznelerin kendi eylemliliklerine ve anlam dünyalarına ilişkin algılarının da böyle bir açıdan değerlendirilmesi gerekir.

İslâm'ın kadınların kapatılarak ve dışlanarak ikincilleştirilmelerine neden olduğu yahut cinsiyetlere ayrı yaşam alanları

---

1 Örneğin Türkçeye de çevrilen iki klasik çalışmanın her ikisi de, liberal devleti norm olarak alır ve kadınların ikincilleştirilmesini bu çerçevede analiz eder: Philips 1995; Pateman 1993. 1980'lerin sonunda, Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias'ın klasik çalışması *Women, Nation, State* ile birlikte açılan yeni bir tartışma alanını da anmadan geçmemek gerekir. Bu alanı biçimlendirenler de hemen hemen istisnasız biçimde, Batı dışından feministler oldu.

2 Rai 1998. Arap toplumlarında devletin patriarkal (daha doğrusu neopatriarkal) yapısı üzerine tartışma yaratan bir inceleme için bkz. Sharabi 1988. Modernleşme ile patriarkanın ulus devletlerin yapılandırılmasında nasıl iç içe geçtiğini ve bu coğrafyadaki devletlerin özgül karakterini oluşturduğunu tartışan bu kitap, 1990'larda yaygın biçimde tartışıldı.

öngörerek onları güçlendirdiği düşünceleri, her durumda, dini tarih dışı bir alanmışçasına ele aldığı için, sorunludur. Bu nedenle, bu coğrafyada yaşayan kadınların hikâyelerini anlamaya çalışırken, "Ortadoğu" fikrinin kendisinin de gerçekliğin belirli bir perspektiften, sömürgeci perspektifinden kurulması olduğunu hatırda tutarak, bu coğrafyanın son yüzyıldaki tarihsel değişimini ve kendi içindeki bölgesel farklılıkların son derece büyük ve keskin olabildiğini dikkate almakta yarar var.

Ortadoğulu kadınların bu tarihsel değişimi nasıl deneyimledikleri, bu değişimin neresinde ve nasıl bir rol oynadıkları sorularını sormak, "İslâmiyet'in kadınlara ne yaptığını" araştırmaktan sosyal bilimsel olarak daha etkili ve isabetli bir yol. Böylece Ortadoğulu toplumların Avrupalı olanlardan ne kadar farklı oldukları hakkındaki hikâyelerin arkasındaki gerçekliği, yani bu farkın tam da Avrupa/Batı ile ilişki içinde kurulduğunu ve büyüdüğünü görmemiz kolaylaşabilir. Bu ilişki, özellikle "kadın sorunu" bağlamında büsbütün önemli hale gelir; çünkü, 19. yüzyıldan başlayarak, kadınların özgürlük talebi, sömürgecilerin politikaları ile kolayca iç içe geçebilmiştir. Aynı şekilde, kadınların "geleneksel" konumlarını sürdürmeleri ya da kapanmaları da sömürgeciliğe karşı direnişin bir biçimi haline gelebilmiştir. Hindistan örneği üzerine yazan Chatterjee, İngiliz sömürgeciliğinin ideolojik meşrulaştırma araçlarından birinin "yozlaşmış ve barbarlara mahsus" toplumsal adetlerin eleştirilmesi olduğunu söyler (Chaterjee 2002: 198). Bu nedenle, "kadın sorunu", sömürgeci söylemin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla, milliyetçi modernlik, kendisini sömürgecilerden farklılaştırma stratejisi olarak, gelenekleri, tabii en başta da aile ve akrabalık ile ilgili gelenekleri koruma yolunu seçmiştir.[3]

Modern reformcuların kendilerine sordukları en temel soru, "Nesnel Doğu kategorisinde kalıp kimliğimizi yitirmeden nasıl modern olunur?"du (Tanaka 1993: 3). Bu sorunun yanıtı, pek çok durumda, milliyetçi söylemin maddi ve manevi dünyaları birbirinden ayırarak kimlik ve farklılığı ikincisini temel

3 Belirtmek gerekir ki bu "koruma", gerçekte bir yeniden inşa edimidir. Bu konuya aşağıda döneceğim.

alarak inşa etmesiyle verilmiş oldu. "İç alan/dışarıdaki alan ayrımının somut gündelik hayata uygulanması toplumsal sahayı ghar (ev) ve bahir (dünya) alanlarına ayırmaktadır. Dünya harici olandır, maddinin alanıdır; ev ise kişinin içindeki manevi benliği, kişinin gerçek benliğini temsil etmektedir. Dünya maddi çıkarların izlendiği, iş bilir düşüncelerin üstün olduğu ihanetlerle dolu bir bölgedir. Dünya aynı zamanda erkeğin alanıdır. Ev ise özü itibariyle maddi dünyanın kutsal olmayan faaliyetlerinden uzak tutulmalıdır ve kadın evi temsil etmektedir" (Chatterjee 2002: 202).

Bu nedenle, Müslüman kadınların özgürlük mücadeleleri, her zaman fazlasıyla karmaşık, ikilemlerle ve çatışmalarla dolu olmuştur. Sömürgeciliğe direnmek ve kadın hakları savunucusu olmak, birlikte sürdürülmesi zor konumlardır. Bu ikisini uzlaştırmak için kadınların çeşitli stratejilere başvurmaları gerekmiştir. Bu stratejilerden biri, kadın haklarının İslâm'ın özünde bulunduğu, cinsiyetçi uygulamaların ise dinden değil, geleneklerden kaynaklandığı fikrine dayalı geniş bir söylemsel alan açmalarıdır (Bardan 1995). Bu ideolojik ve siyasal mücadele alanını dikkate almadan, kadınların seslerine kulak vermeden Ortadoğu'da feminist mücadelenin geçmişini ve bugününü anlamak zor olduğu gibi, bu mücadelenin potansiyellerini, düğüm noktalarını ve vaadlerini görebilmek de mümkün olmayacaktır.

Geçmiş: Ortadoğu'da kadın örgütlenmeleri

19. yüzyılın ortalarından başlayarak bütün bir coğrafyayı belirleyen toplumsal ve ekonomik reform hareketlerinde kadınların aktif bir rolü oldu. Özellikle modernleşme hareketlerinin başladığı Osmanlı İmparatorluğu (daha sonra Türkiye), İran ve Mısır, "kadın sorunu"nun sadece erkekler değil, kadınlar tarafından da tanımlandığı ve tartışıldığı yerlerdi. Özellikle evlilik, boşanma, miras gibi medeni hukuk alanlarındaki reform taleplerinde ve kadınların eğitim ve çalışma haklarına kavuşmalarına ilişkin siyasal hedeflerde, reformcu erkeklerle kadınların ortak-

laşıklarını görüyoruz. Kentli ve orta sınıftan, eğitimli elitlerin "kadın sorunu"nu gündeme getirmeleri, asıl olarak modernleşme ve batılılaşma bağlamında oldu. Iran'da 1906, Osmanlı Imparatorluğu'nda 1908'deki anayasal reformlar, kadınların ilk kez güçlü bir biçimde kamusal alana çıkmaları, siyasal gösterilere katılmaları, dergi ve gazetelerde görüşlerini ifade etmelerini sağladı.[4] Bu göreli özgürlük döneminde, bağımsız kadın örgütlenmelerinin her iki ülkede de hızla güçlendiğini görüyoruz. Birinci Dünya Savaşı, Ortadoğu'da milliyetçi hareketlerin yükselmesiyle sonuçlandı. Bu hareketler, yeni ve modern ulus devletlerin kurulmasını hedefliyordu; modern milliyetçiliğin ayrılmaz bir bileşeni, kadınlara verilen yeni roller, açılan yeni alanlardı.

Ancak, bu noktada tekrar pahasına belirtmek gerekir ki, milliyetçilik ile "kadın sorunu" (ya da feminizm) arasındaki ilişki, ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşıktır. Modern milliyetçiliğin feminizmle zaman zaman ittifak yaptığı, kadınlara, özellikle de elit kadınlara yeni yaşam alanları açtığı doğru olsa bile, Chatterjee'nin de dikkat çektiği gibi, modernlik korkusunun ve sömürgeci Batı'dan farklılaşma ihtiyacının billurlaştığı alan da yine cinsiyet ilişkileri ve kadınların konumudur. Chatterjee'ye ek olarak, modern ailenin ve "yeni kadın"ın yalnızca bir korkunun, sömürgeciye benzeme ve yabancılaşma korkusunun ifade edildiği değil, aynı zamanda ulusun organik bir bütünlük olarak kurulmasında kritik bir rol oynayan alanlar olduğunu söylemek gerekir.

Hem erken modern edebî metinlerde hem de milliyetçiliklerin kanonik metinlerinde, bu korkunun yansımalarını izlemek mümkündür. "Milliyetçi ideolojilerin, milleti aile ve akrabalık ilişkilerinin devamı gibi düşünen cemaatçi damarı da, kadının toplumdaki konumunu ve işlevini 'anne', 'bacı' ve 'eş' olarak sembolize eder. Milletin bir aidiyet ve sadakat kaynağı olarak doğallaştırılması, kadının toplumsal varlığının doğallaştırılmasıyla, yani biyolojikleştirilmesiyle iç içe geçer. 'Yeni aile'nin kurulması ve onun içinde kadının yerinin tayin edilmesi, metafo-

---

4 1908-1918 yılları arasında sadece Şam'da farklı siyasal çizgileri temsil eden, kimi mizah ağırlıklı toplam 20 gazete yayınlandı (Watenpaugh 2006).

rik anlamlarının ötesinde, milliyetçi ideolojinin tüm toplumsal yaşama nüfuz etmesini sağlayan koordinat sistemini oturtan stratejik bir hamledir." (Bora 2005: 243).

Dolayısıyla, Ortadoğu coğrafyasında milliyetçi elitler eliyle gerçekleştiren modernleşmenin her durumda kadınları özgürleştirdiği düşüncesi, doğru değildir. Tersine, kadınlar için açılan yeni alanlar, aynı zamanda kadınların özgürleşmesinin sınırlarını da çizmiştir.[5] Bunu yaparken, farklı kadınlıkların inşasına olanak sağlamış, böylece, yeni bir cinsiyet rejimi inşa ederken bu rejimin iktidar ilişkilerini de yeniden oluşturmuştur. Bu iktidar ilişkileri, oluşturulan yeni merkez / çevre ve içerisi/dışarısı ayrımları ile yürütülür. Bu nedenle, modernleşmenin bir "gelenekselden kopuş ve yeni bir dünyayı kurma" hikâyesinden çok, geleneğin ve "yeni"nin yeniden tanımlanırken yeni iktidar ilişkilerinin kurulup işler hale getirilmesi süreci olduğunu hatırda tutmakta yarar vardır. Bu iktidar ilişkilerini kurarken işe koşulan ayrımlar, yine temel bir norm, namus normu üzerinden kurulur. Namus kavramının premodern bir norma işaret ettiği genel yargısı, bu açıdan son derece modernist bir yargıdır. Tersine, tam da bu norm, yeni bir bağlamda, yeni bir anlam çerçevesi içinde iş görmeye başlamıştır.

Afsaneh Najmabadi, İran örneği üzerine yaptığı analizinde namusun İslâmi bir içerikten milli içeriğe doğru nasıl kaydığını, bu kaymada "vatan"ın bir coğrafya olarak yeniden kurulurken sevilen bir kadın olarak tahayyülünün nasıl rol oynadığını anlatır:

> Ulusun erkek oluşu ile vatanın kadın oluşuna sıkı sıkıya bağlı olan bir kavram da namustu. Kökleri İslâm düşüncesinde bulunan namus kavramı, milletin dinsel bir cemaatten milli bir cemaate dönüşmesiyle birlikte dinsel anlamından (namus-i İslâm) koparılarak milli bir anlam kazanmıştır (namus-i İran).

5 Mervat Hatem, Mısır'ın modernleşmesinde laik modernist döneme ilişkin yaptığı değerlendirmede, kadınların iş hayatına girmelerinin teşvik edildiğini ama bu teşviğin "kadın meslekleri", özellikle öğretmenlik mesleğine doğru olduğunu anlatır. Mervat 1998. Bu yönelimin Türkiye için de doğru olduğunu gösteren bir örnek için bkz. Tan Mine vd. 2007.

> Kadının iffeti (ismet) fikri ile İran'ın bütünlüğü arasında gidip gelen namus, gerek kadının iffetini, gerekse de İran'ı erkeğin sahiplenmesine ve korumasına tâbi kıldı: Cinsel namus ile milli namus, karşılıklı olarak birbirlerinin oluşturucusu olmuştu (Najmabadi 2000: 120).

Handan Çağlayan da modern Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışında kadının nasıl kritik bir konumda bulunduğunu ortaya koyar ve bu konumun ve namus normunun politik konjonktüre göre nasıl yeniden tanımlandığını gösterir.[6]

Ulus devletlerin ve milliyetçiliğin belirlediği bu tarihsel anda aile ve kadın yeniden konumlandırılırken, ideolojik çerçevelendirme ve yeni söylemlerin üretilmesi, yasal ve kurumsal düzenlemelerle de desteklenmiştir. Türkiye'de Atatürk'ün öncülüğündeki modernleşme hareketinin iktidara geldiğinde yaptığı öncelikli reformlardan biri, laik bir medeni kanun getirmek oldu. Medeni kanun hazırlıklarının 1923 yılında başlatıldığı düşünüldüğünde, bu alanın düzenlenmesinin yeni yönetim için ne kadar öncelikli olduğu daha iyi anlaşılır. Böylece, 1917 yılında İslâm hukuk tarihinde bir ilk olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nden sonra, kişisel ilişkiler alanına ilişkin en önemli düzenleme gerçekleştirilmiş oldu. 1927 yılında kabul edilen yeni Medeni Kanun, İsviçre'den alınmıştı ve modern çekirdek aile idealine yaslanıyordu.[7] İran'da 1926'da taç giyen Rıza Şah da, kadınların toplumsal statüsünü değiştiren reformlar yaptı (boşanma hakkı tanımak, eğitim imkânları sağlamak gibi).

Bu gelişmeler her ne kadar reformcu erkeklerin modernleşme projelerinin doğal bileşenleri gibi görünse de, kadınların ve kadın örgütlerinin sürecin biçimlenmesindeki etkileri, son derece önemlidir.[8] Bu bakımdan Mısır, İran ve Türkiye'den fark-

---

6 Çağlayan 2007. Bu çalışmanın önemli tezlerinden biri, namus normunun değişmeyen "Gelenek"in bir parçası olmayıp modernleşme ile birlikte ortadan kalkmadığı, yeni biçimler aldığı, yeni içeriklerle yüklendiğidir.

7 Bu idealin siyasi anlamına ilişkin önemli bir tartışma için bkz. Sirman 2002.

8 Bu etkinin ve kadınların taleplerinin modernleşme programı içinde kendine yer bulmasının sonuçlarının Türk Kadınlar Birliği örneğinde ayrıntılı bir tartışması için bkz. Zihnioğlu 2003.

lı bir örnek olarak karşımıza çıkıyor: Mısır'da İran ve Türkiye'dekinin aksine, 19. yüzyılda başlayan kadın örgütlenmeleri, 20. yüzyılda da erkek reformculardan bağımsızlığını büyük ölçüde korudu. 1919'da, İngiliz sömürgeciliğine karşı Kahire'de büyük bir miting düzenleyen kadınlar, bir yandan Wafd partisinin kadın kollarını oluştururken, diğer yandan bağımsız bir feminist örgütlenme olan Mısır Feministler Birliği'ni kurdular.[9] 1924 yılında kurulan Mısır Feministler Birliği ile aynı yıl İstanbul'da kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin tarihini karşılaştırmak, Ortadoğulu kadınların içinde bulundukları çatışma ve çelişkilere dair önemli ipuçları sunuyor: Mısır Feministler Birliği'nin yirmi yıl boyunca son derece sınırlı kazanımlar (evlenme yaşının yükseltilmesi gibi) elde etmesine karşılık, bağımsızlık iddiasını sürdürmek isteyen Nezihe Muhiddin'i tasfiye ederek "Cumhuriyetin birer neferi" olmayı kabul eden Türk Kadınlar Birliği, başta seçme ve seçilme haklarının kazanılması olmak üzere, ciddi yasal reformlar elde ettiği gibi, çok partili döneme gelininceye dek de her mecliste temsil edildi. Buna karşılık, Mısır'da bağımsız feminist hareket geniş bir politik tartışma alanı açtı ve en kritik ve zor dönemlerde bile bu alanı korumayı başardı.

Hem İran ve Türkiye hem de Mısır'daki kadın hareketlerinin en önemli sınırlılığı, halktan kadınlarla ilişkinin son derece az olmasıydı. Bu sınırlılık, "kadın sorunu"nun asıl olarak sembolik düzeyde tartışılmasına yol açtı ve yasal değişikliklerin pratik sonuçlarını görmek için başka toplumsal değişmelerin gerçekleşmesi gerekti (Graham-Brown 2001). Elitlerin dışındaki kadınların politik hareketlere katılımı, Cezayir ya da Filistin gibi ülkelerde, bağımsızlık ve sömürgecilik karşıtı hareketlerin şiddetli çatışmalarla yürüdüğü yerlerde daha yüksek oldu. Buralarda her sınıftan kadın, yaşamını ve özgürlüğünü tehlikeye atarak bağımsızlık savaşlarına katıldı, bu sürecin sonunda, ge-

9 Mısır'da kadın örgütlerinin hayır işlerinden politik alana doğru kayışını "Mısırlıların annesi" olarak adlandırılan Safiya Zaghlul ve ilk kamusal feminist figür olan Huda Shaarawi üzerinden anlatan McCarthy, bu dönüşümün kadın örgütlenmelerinin yarattığı alternatif kamusallık biçimlerini anlamakta önemli ipuçları barındırdığını söylüyor. McCarthy 2001.

leneksel rollerine dönmeleri beklendiğinde ise, erkeklerle ve yeni yönetimlerle ciddi çatışmalar yaşadılar. İslâmi metinlerin yeniden yorumlanmasını da içeren "İslâmi feminizm", asıl olarak bu çatışmalardan ve kadınların bu çatışmaları kendi lehlerine çözme gayretlerinden kaynaklandı.

İki strateji: Laik ve İslâmi feminizm

Partha Chatterjee, sömürgeci devletin tarihinin, gelişmiş bir ülke inşasına ilişkin ulusal projelerin tanımlanmasındaki çelişkilere de kaynaklık ettiğini savunuyor (Chatterjee 2002). Sömürgeci devlet, modern iktidar rejimlerini yerleştirirken, bu rejimin kurumlarını da oluşturmuştu (bürokrasi, adalet sistemi, eğitim ve sağlık sistemleri ve tabii askeri kurumlar gibi). Bu kurumların yarattığı yeni bilinç biçimleri, sömürgecilik sonrası ulus devletlerin kurumlarında da içkin olarak varlıklarını sürdürdüler. Bu kurumlar, yerel kültürü "geri" olarak tanımlayan bir yaklaşımla kurulmuş ve işletilmişlerdi, dolayısıyla da "yerli" olanın iktidardan dışlanması ve ikincilleştirilmesi, sömürgeci yönetimin ayrılmaz bir bileşeniydi.[10]

Milliyetçi söylemin geliştirilmesi, modernitenin evrensel nitelikleri ile kültürel fark arasındaki çelişkinin belirli biçimde çözülmesi girişimiydi. Bu söylemde yerel kültürün "öz"ünü oluşturduğu düşünülen niteliklerin sürdürülmesi, böylelikle yabancı/sömürgecinin dışarıda bırakılması sağlanıyordu. Aynı zamanda, yerli kültürün "geri"liği önkabulü, modernleşme projesinin (özellikle de ekonomik ve siyasal modernleşme) meşrulaştırıcısı olarak iş görüyordu. Bu çelişkili konum, modern milliyetçiliğin bir yandan "milli değerler"in kaynağı olarak görülen ahlâki (yani asıl olarak aileye ilişkin) alanda farklılığı vurgular ve desteklerken, kamusal alanda (hukuk, idare, ekonomi) evrenselliği ve modernliği geliştirmesi anlamına geldi. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, "milli değerler", gele-

10 Sömürgecilik tarihi olmayan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise "geri" olarak tanımlanan, Osmanlı mirası idi. "Geçmiş" ve geleneğin modernin karşıtı olarak inşasına ilişkin bir tartışma için bkz. Kandiyoti 1997(b).

neksel olanın sürdürülmesi değil, uzak bir geçmişin, milletin özünün ortaya çıktığı bir dönemin ihyası anlamına geliyordu. Bu nedenle, bu farklılaştırma stratejisine daha yakından bakmak ve derinlemesine analiz etmek gerekir.

Kendi "yeni"liğini sömürgecilikten kurtuluş mücadelesi içinde tanımlayan Mısır'da da, Türkiye ve İran'da da, bu "yeni", aynı zamanda "eski"den kopmayı da kapsıyordu. Yani, modernleşme hareketlerinin radikalizmi, esas olarak içine doğdukları tarihsel bağlamın bileşenlerini reddederek bir anlamda "beyaz bir sayfa" açma arzusu ve iddiasından kaynaklanıyordu. Bütün o "yeni insan", "yeni aile" tartışmalarının arkasında yatan, esasen bu güçlü arzu ve iddiaydı. "Çürümüş" ve "yozlaşmış" olan yalnızca siyasal yapı değil, bütün bir toplumsal yapıydı ve bu çürümenin panzehiri, var olan yapıları kökünden kesip atarak yenilerini kurmaktı. Bu üç modernleşme hikâyesinin üçünde de milli "öz"ün el eriminde duran İslâmi gelenekte değil de çok uzaklarda kalmış muhayyel bir geçmişte aranması, tesadüfi değildi. Türkiye'de de, İran ve Mısır'da da bu dönem, İslâmiyet öncesine işaret ediyordu: Türkiye için Orta Asya stepleri, Mısır için Firavunlar dönemi, İran için ise köklü Pers kültürü. Modern çekirdek ailenin, sevgiye dayalı evliliğin, tek eşliliğin ve kadınların söz hakkının milletin "öz" kültürüne içkin değerler olduğu iddiasıyla, yeni modern aile, bir Batılı fenomen olmaktan çok, milli kültürün "gerçek" değeri olarak sunuldu; aynı zamanda, bu milli değerler, "gelenek"ten farklılaşmayı ve öze dönmeyi de anlatıyordu.[11]

Afsaneh Najmabadi (1998), 20. yüzyıl başındaki modernleşme hareketlerinin evi ve aileyi yeniden inşasını anlatırken, orta sınıftan kadınların yeni bir kadınlık ideali çerçevesinde ye-

11 Bu tercihlerin sınıfsal karşılıklarının ne olduğu, son derece önemli bir sorudur. Bu yazının çerçevesi içinde böyle bir tartışmaya girişmek mümkün görünmüyor ancak cinsiyet ilişkilerini tamamen dışarıda bırakıyor olsa da, Türkiye'nin yakın tarihinde sınıf ve iktidar ilişkileri üzerine son derece ufuk açıcı bir analiz için bkz. Keyder 1995. "Gelenek"in yeniden inşasında uzaklara gitme ihtiyacının da, muhalefet ideolojisini İslâmi terimlerle yapmanın da sınıfsal karşılıkları var ve bunların farklı ülke örneklerinde ne tür söylemler ürettiğini karşılaştırmak, ilginç olurdu.

ni annelik ve ev kadınlığı rollerini üstlendiklerini söylüyor. Bu değişimi, ev idaresinin nesnesi olmaktan "*mudabbir-i manzil*", yani evin idarecisi olmaya doğru tanımlıyor. Nükhet Sirman ise, kadınlara açılan yeni yaşam alanlarının yanında, bu yeni evin ve yeni ailenin de, getirdiği bütün ek yüklere karşın orta sınıftan kadınlar tarafından güçlü bir biçimde benimsenmesinin tam da bu değişimden kaynaklandığını söylüyor (Sirman 2002). Ona göre modernleşmeyle birlikte gelen yeni özne kurma teknikleri ve modern iktidar biçimleri, "milli kadınlık ve erkekliğin dışarıdan empoze edilen bir kimlik değil, kişilerin bu kimliğin sunduğu iktidar olma biçimlerini arzuladıkları için kendi istekleriyle üstlendikleri birer öznellik" olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, modern milliyetçilikle modern feminizm arasındaki ittifak, yalnızca yeni modern devletlerin kadınların yaşam alanlarını genişletmesine dayalı değildir, bunun yanında orta sınıftan kadınlar için sağladığı iktidar imkânlarının da dikkate alınması gerekir. Bu imkân, her şeyden önce, artık sadece kişisel alan içinde değil, toplumsal ilişkiler içinde de özne olabilme imkânıdır. Milletin annesi ve öğretmeni rolü, orta sınıf kadınlığı için yeni bir iktidar alanıdır. Türk Kadınlar Birliği'nin 1934 kongresinde verdiği kritik karar, yani siyasal mücadeleden çekilme kararı, bu açıdan değerlendirildiğinde, bu iktidar alanına doğru açılmayı içeren bir strateji değişikliği olarak görülebilir: Yeni mücadele alanında hasım artık erkekler değil, "karanlık" geleneklerdir. Nitekim modern Türk romanının klasiklerindeki kadın kahramanlar artık milleti aydınlatmak için kişisel yaşamından fedakârlık eden, gerekirse bu uğurda canını vermekten çekinmeyen Aliye'ler, Feride'lerdir.

Mervat Hatem (1998) etkileyici bir makalesinde, Mısırlı kadın şair Aisha Taymur'un yaşam öyküsü üzerinden aynı hikâyeyi anlatır: Annenin temsil ettiği "eski" düzene karşı babayla işbirliği yapan modern genç kadın, geleneksel kadınlık rolünü reddederken kendini kamusal bir figür, bir yazar olarak kurmakta, ancak bu seçim, onun aynı zamanda modern ev kadınlığı ve annelik görevlerini yerine getirme yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır.

Böyle bir stratejinin can alıcı noktası, feminist siyasal mücadelenin siyasetin terimleriyle değil, "kültür"ünkilerle yürütülmesi ve buna bağlı olarak "yeni" kadınlığın inşasının "eski" ilişkileri, bu arada "eski" kadınlık tarzlarını (ve anneyi) karşısına alarak gerçekleştirilmesidir.[12] Değişimi izlemenin en iyi yolu, feminist yazının diline bakmaktır. Osmanlı'da feminist dergilerde yayınlanan yazılara rengini veren "hak" kavramı, 1930'lardan sonra tamamen görünmez olmuş, bunun yerini bir "aydınlatma" dili almıştır. 1914 yılında *Kadınlar Dünyası* dergisinde yayınlanan şu satırlara bakalım:

> İtiraf edelim ki, bugün kadın hakk-ı hayâta ve hürriyete malik değildir. Çünkü o hiçbir vakit bunu tanzîm ve idâme için mefkûresini, irâde-i cüz'iyesini, meyl ü arzusunu isti'mal edemiyor; onun hayatına ve âdât, görenek emsâl ü akrân vesilelerinden istifâde ile ya bir peder, amca, dayı ya bir zevc veya bir birader tahakküm ediyor. Hayatta endisine bir gaye, bir mefkûre ta'yîninden memnûdur. Çünkü o daima bir erkeğin arzu veya menfaati içün ihmâl ve fedâ edilebilecek olan, edilmesi lâzım gelen saçı uzun aklı kısa – Anadolu'da ma'rûf ta'bîriyle 'eksikli' olmakdan başka bir şey olarak telakki edilmemiştir. Kadının bizde mevcûdiyet-i şahsiyyesi yokdur, olmamışdır (Akt. Demirdirek 1993: 83).

Burada yazarın kendisini haklarından mahrum bırakılmış bir grubun, kadınların bir parçası olarak gördüğü, onlar adına ve haklarını savunmak üzere söz aldığı anlaşılıyor. Bu duruş, "kadın sorunu"nun bir siyasal sorun, konuşan öznenin ise siyasal bir özne olarak tanımlandığına işaret eder. Bu dergiden yirmi beş yıl sonra, 1940'ta yayınlanan (ve o dönemin yaygın söylemi açısından hiç de aykırı bir nitelik taşımayan) şu satırlar, bakış açısının nasıl tamamen değiştiğini bize gösteriyor:

> (Türk kızı için) ilk gaye, cemiyete faydalı olmaktır. Böyle olunca, kendini her türlü alakadan, her çalışmadan uzak tu-

12 Sirman'ın "modern ailenin sırları"ndan söz ederken kastettiklerinden biri de bu olmalı: Anneyi feda edip babanın kızı olarak yola devam etmek!

tarak yalnız süsile, eğlencesile meşgul olan ve erkeğin sırtından geçinen bir kadın tipine (tam kelimesini söyliyeyim: böyle bir parazite) olgun Türk kızı yalnız hayret ve nefretle bakar (Oksal, 1940: 62).

1914 ile 1940 arasında "kadın sorunu"nun politik bir sorun olmaktan kültürel bir sorun olmaya doğru nasıl değiştiğini gösteren bu iki konuşma tarzının ikincisinde dikkat çeken bir husus da, konuşan öznenin kendisini artık "kadınlar" adına konuşan bir siyasal özne olarak değil, "aydınlanmış bir bakış" olarak kurmasıdır.[13] Burada çıkarlardan ya da haklardan değil, doğrudan, yanlıştan, faydalılıktan ve parazitlikten söz edilmektedir. Elbette artık hakkında konuşulan ile konuşan arasında geniş bir açı vardır, dolayısıyla, konuşanın bir kadın mı yoksa bir erkek mi olduğu fark etmiyor gibi görünmektedir. Gerçekte, söz söyleme konumunda olan kadınların kendilerini diğer kadınlardan ve "kadınlık"tan uzaklaştırma ihtiyacı duymaları, kamusal sözün kadınlığı dışlayacak biçimde kurulması, öznenin kadın ya da erkek oluşunun fark etmediğini değil, kamusal dilin tamamen bir erkek dili olduğunu gösterir. Bu dili konuşmaya niyetlenen kadınların kendi kadınlıklarını unutturmaya yönelik stratejileri, üzerinde çok durulmuş bir konudur.[14] Ancak buradaki tartışmamız açısından önemli nokta, kadınlar hakkında ve kadınlar tarafından yapılan kamusal konuşmanın dilindeki büyük kırılmadır: Hak kavramının tamamen gözden kayboluşu ve yerini kadınların nasıl olmaları gerektiğine ilişkin ahlâki/kültürel normların alışı, cinsiyet eşitsizliğinin bir siyasal sorun olarak tanımlanmasının da sona erdiğine işaret eder.

13 Her satırda okuru çarpan kadın düşmanlığı konusuna hiç girmiyorum! Aydınlatma bakışından ve bu konumdan konuşan kadınların dilindeki kadın düşmanlığının başka şeylerin yanında, yukarıda bahsettiğim "aile sırrı", yani babanın kızı olmayı tercih etmekle ilgili bir yanı da olmalı.

14 Örneğin Eser Köker, kadınların siyasal deneyimlerini görsel metinler üzerinden okuduğu kitabında, 1935 yılından bir fotoğraf, bir kadın milletvekili adayının seçim konuşmasının fotoğrafı üzerine şunları söyler: "Artık modern Türkiye'nin olgunlaşma enstitüsü çıkışlı kalıplarıyla kamu hayatına çıkan kadını, erkek giysilidir. Tayyörlü, paltolu, trençkotlu. Kadınların kamu hayatında duruşlarının rengi siyah, kahverengi, lacivert olarak tayin edilir. Erkek gibi giyinmek ve davranmak, kamusal ve siyasal yaşamda kalın çizgilerle belirir" (Köker 2000).

Bu noktanın günümüzde Ortadoğu toplumlarında temel feminist tartışmanın, yani İslâmi feminizm/laik feminizm ayrımının biçimlenmesinde son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Üstelik, zaman zaman fazlasıyla keskinleşen bu ayrımın, modern laik feminizm ile modern İslâmi feminizm arasındaki önemli bir benzerliği görünmez kıldığı kanısındayım: Siyasetin kültürün terimleriyle yürütülmesi. İlkindeki ileri/geri, aydınlık/karanlık gibi ikiliklerin karşısına ikincisi yerli/yabancı, zahir/batın gibi ikilikler koyar – iki durumda da mücadele alanı, kültürel terimlerle çizilmektedir.[15] Yani, bir toplumsal grup olarak kadınların hakları değil, onlar için doğru olanın ne olduğu tartışılmaktadır. Bu tartışmanın zaman zaman kadınların özgürlüğünün koşullarının neler olduğuna doğru uzanması (Bugün Türkiye'nin gündeminin ilk sıralarına oturmuş görünen türban tartışmasında olduğu gibi) bir siyasal tartışma yanılsaması yaratsa da biraz daha yakından bakıldığında, kültürel ve ahlâki alandan alınmış eski ikiliklerin kimi zaman yeni kisveler altında, kimi zaman eski biçimleriyle iş görmeye devam ettiği, aydınlık/karanlık, ileri/geri gibi kavram çiftlerinin çerçeveyi çizdiği görülebilir.

"İslâmi feminizm" terimi, 1990'larda uluslararası gündeme girdi (Bardan 2002). Her ne kadar bu terimin oryantalist bir bakış açısını yansıttığını söyleyerek kullanımını reddedenler varsa da (Moghadam 2002), canlı bir tartışma alanı olduğu görünüyor. İslâmi feminizm, birincil İslâmi kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar lehine yeniden okunması ve yorumlanması anlamına geliyor. Terim yeni de olsa, kadınların (başka dinleri olduğu gibi) İslâmiyet'i yorumlamaları, yeni bir şey değil. Örneğin Mısır tarihinde önemli (ama unutulmuş) bir kişilik olan Labiba Ahmad (1870-1951), milliyetçilikle İslâmcılığı bağdaştırmaya çalışırken, İslâm'ın feminist bir yorumunu kullanmış, Mısır ulusunun inşasında kullanılması gereken harcın firavunlar döneminden değil, İslâmiyet'ten taşınması gerektiğini savunmuştu. Ona göre İslâmi inanç sistemi, gerçekte, ka-

15 Dikkat edilirse, modernist/gelenekçi siyasetler arasındaki çelişkilerde de kültürün alanına girildiği an, kadınlardan ve/veya aileden söz ediliyordur.

dın haklarını yüceltmekteydi (Baron 2005). Ancak, feminizmin yaklaşım ve yöntemlerinin (özellikle feminist hermenotiğin) sistematik bir biçimde kullanılması ve özellikle kadınların Kur'an tefsirine yönelmeleri, yeni ve radikal bir görüngüdür.

Margot Badran, Müslüman kadınların Kuran'ın feminist hermenotik kullanılarak yeniden okunmasını ve yorumlanmasını da içeren faaliyetlerini son derece önemli ve radikal bulduğunu söyledikten sonra, İslâmi/laik feminizm ayrımının genellikle düşünüldüğü kadar kesin bir ayrım olmadığını ekliyor (Bardan 2005). Çünkü Kuran'ın kadınlar tarafından tefsiri, feminizmin sağladığı ufuk ve farkındalık olmaksızın mümkün olmazdı. Afsaneh Najmabadi de 1994 yılında Londra SOAS'ta yaptığı ve büyük bir tartışmaya neden olan konuşmasında, İranlı kadınların İslâm Cumhuriyeti yasalarında kadınlar lehine değişiklik yapılması için verdikleri mücadelenin ve Kuran'ı yorumlama girişimlerinin önemli bir reform hareketi olduğunu söylemişti.[16]

Amina Wadud, bu görüngünün farklı stratejiler içinde anlamlandırılabileceğini anlatırken, "Alternatif Kur'an tefsirleri, tıpkı İslâm'ın birincil kaynaklarının diğer alternatif yorumları gibi, hem İslâmi meşruiyeti, hem de özneliği (agency) vurgularlar" diyor (Wadud 2000). İran'da İslâm devrimi sonrası kadın hareketleri üzerine yazan Afsaneh Najmabadi'ye göre de bu öznelik, radikal bir dönüşüme işaret ediyor ve kadınlara yeni bir alan açıyor, çünkü İranlı kadınlar tefsir işine kalkışarak mollaların merkezî konumlarını ciddi biçimde sarsıyorlar. Türkiye'de de 1998 yılında Hizbullah örgütü tarafından kaçırılarak öldürülen Konca Kuriş, yaygın medyada "İslâmcı feminist" olarak sunulmuştu. Kuriş, İslâm'ın yeniden ve kadınlar tarafından yorumlanması gereğini savunuyordu. Bir başka feminist, Hidayet Şefkatli Tuksal da hadisleri kadınlar açısından değerlendirdiği çalışmasında, kadın karşıtı söylemin hadislerden ayıklanmasını önermişti (Tuksal 2000).

2005 ve 2006 yıllarında Barcelona'da düzenlenen Uluslararası İslâmi Feminizm Kongreleri, hem tefsir çalışmalarının hem

16 2008 yılının Ocak ayında İranlı feministlerin dergisi *Zanan*'ın hükümet tarafından kapatılması, hükümetin de aynı görüşte olduğunu gösteriyor olabilir!

de Müslüman ülke pratiklerinin tartışıldığı zeminler oldu. Bu kongrelerin ikincisinin sonuç metninde, "İslâmi feminizm, 'İslâmi yasa' olduğu söylenen bu düzenlemelerin onları uygulayanlar tarafından söylendiği gibi 'Allahın yasası' değil, yüzlerce yıl önce, kadınların erkeklerin malı olarak görüldüğü ve dinsel söylemlerin tamamen erkeklerin elinde olduğu toplumlarda insanlar tarafından yaratılmış yasalar olduğunu belirtir" ifadesi yer alıyordu.

1990'ların ikinci yarısından başlayarak gitgide genişleyen ve derinleşen bu tartışma alanı, Batı/Doğu ya da dinî/din dışı gibi ayrımların kendisinin de sorgulanmasını sağlıyor. Böylelikle, özellikle Ortadoğu coğrafyasındaki kadın hareketleri üzerine yapılan değerlendirmelerin soyut "kültür" ya da "farklılık" gibi kavramların ötesinde, somut bağlamlar içine yerleştirilmesi mümkün hale geliyor.

Laik feminizm/İslâmi feminizm ayrımını veri kabul etmek yerine, bu ayrımın hangi bağlamlarda, nasıl bir tarihsel miras içinde şekillendiğinin analizini yapmak, toplumsal dönüşüm içinde kadınların ve kadın hareketlerinin nasıl bir rol oynadıklarını anlamakta çok daha ufuk açıcı olacaktır. Kadınların eşitlik mücadelesinde iki farklı strateji olan laik feminizm ve İslâmi feminizm, birbirlerine cephe aldıkları durumlarda bile, bazı ortaklıklar barındırırlar. Bu ortaklıkların başında da, yukarıda değindiğim gibi, apolitik bir soru olan "Kadınlar için doğru olan nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışmaları gelir. Bu soruya farklı yanıtlar vererek tamamen zıt kutupları temsil ediyor hale geldiklerinde bile, bu iki stratejiye içkin olan ortak soru, "Kadınların erkeklerle eşit olmaları/yaşam alanlarını genişletmeleri/haklarını elde etmeleri için neler yapılabilir?"dir.

Sonuç

Ortadoğu'da kadın hareketlerinin ve kadınların konumuna ilişkin analizlerin sıklıkla düştüğü yanılgı, tarih dışı kategorilerin işe koşularak toplumsal gelişmelerin bunlarla açıklanması çabasıdır. Böyle yapıldığında, örneğin modernleşmenin kendisinin

kadınlar için özgürleşme anlamına geldiği, İslâm'ın ise kadınların kapatılması demek olduğu türünden hızlı ve özensiz yargılara varılması kolaylaşır. Oysa Mervat Hatem'in Mısır'da modern ulus devletin kurulması sürecini değerlendirirken belirttiği gibi (1998), seçme ve seçilme hakları, doğum izni, çocuk bakım hizmetleri gibi kazanımların aynı zamanda "ikincil bir toplumsal cinsiyet bilincini üreten yeni disiplin ve toplumsal düzenleme biçimleriyle bitiştiğinin" farkında olmak gerekir. Yani modernleşmenin getirdiği yeni cinsiyet rejiminin de erkek egemenliğinin yeniden kurulması anlamına geldiği unutulmamalıdır. Aynı şekilde, İslâmi söylem içinden konuşan kadınların da hem bu söylemin sınırlarını tartışmaya açtıkları hem de bunu yaparken somut bağlamlar ve somut imkânlar içinde hareket ederek güçlenme stratejileri kurdukları dikkate alınmalıdır.

Dolayısıyla, kimi zaman çok net ve açık görünen İslâmcılık/laiklik gibi tercihlerin genellikle göründüğü kadar zıt olmayabileceği, bunların kadınların içinde bulundukları somut koşullar bağlamında ürettikleri özgürleşme stratejileri olarak da görülebileceği hesaba katılmalıdır. Bu yazıda vurgulamaya çalıştığım esas nokta, budur. Kadınları daha büyük anlatıların ve politik konumların basit birer aracı yahut daha kötüsü kurbanı olarak görmek yerine, birer politik özne olduklarını kabul ederek onların sesine kulak vermek, ilk adım olmalıdır. Aydınlatmacı bakışın görünürde cinsiyetsiz, gerçekte erkek dili, kadınlarla konuşmaya değil, olsa olsa kadınlara konuşmaya imkân verir. Böylece, onlar için neyin doğru neyin yanlış, neyin özgürleştirici neyin kapatıcı olduğu dikte edilebilir ama kadınların kendilerinin konuşmasının önü kapatılmış olur.

İkinci nokta, kadınların özgürleşme stratejilerini siyasetin değil de kültürün alanında konumlandırdıkları, orada hareket ettikleridir. Bu noktanın derinleştirilmesi, ancak bu coğrafyada siyasetin özgül yapısı, kamusal alanla özel alanın sınırlarının nasıl çizildiği ve bu sınırların hangi noktalarda geçirgenleştiği gibi tartışmalarla birlikte mümkün olabilir. Kültürün terimleriyle siyaset yapmanın sağladığı büyük kolaylıklar olmakla birlikte, bu tercihin bugün artık görmezden gelinemeyecek

ciddi sınırlılıkları da vardır. Bu sınırlılıkların başında, kültürün kendisinin son derece değişken olması gelir. İslâmi feminizmin sıklıkla yaptığı gibi kültürü ve bu kültürün ürettiği anlam çerçevelerini veri kabul ederek bunların içinde hareket edilmeye çalışıldığında, toplumsal değişimin bir "düşüş" ya da "bozulma" olarak algılanması çok kolay olur. Modernitenin yarattığı "evsizlik"(Aktaş 1992), kadınlar açısından bir yersiz yurtsuzlaşmaya da işaret edebilir, özgürleşmeye de. Bu, kadınların kendilerini politik özneler haline getirmeyi başarıp başaramadıklarıyla ilgilidir.

Üçüncüsü, ileri/geri gibi kavramlaştırmaların tarihsel gerçeklikleri anlamakta yetersiz kaldıklarıdır. Moderniteye geçişin bir "ilerleme" olarak değerlendirilmesi ve kadınların da doğallıkla bu ilerlemeden yararlandıkları fikri, bu geçişle kurulan yeni cinsiyet rejiminin kadınlara dayattığı yeni sınırların görülmesini güçleştirir. Böyle bir güçlük, namus normunun bugün hâlâ neden bu kadar güçlü bir biçimde var olduğunu anlamayı imkânsız kılar. Aynı şekilde, Ortadoğulu kadınların izledikleri farklı stratejilerin basitçe "gericilik" ya da "aymazlık" olarak nitelendirilmesine neden olur.

Ortadoğu toplumlarında yüz yılı aşkın bir süredir özgürleşme mücadelesi veren kadınların bu heyecanlı serüveninin hikâyesi, her zaman anlatılagelen modernleşme ya da sömürgeden kurtuluş ya da "özüne dönüş", geleneğin ihyası hikâyelerinden çok farklıdır. Başkalarının hikâyeleri içinde bir alt izlek olmak yerine kadınların kendi hikâyelerini yazabilmeleri, bugünün ve yarının şekillendirilmesinde son derece önemlidir. Ancak bunu yapabildiklerinde birbirlerini anlayabilirler, ancak o zaman hikâyenin kahramanı, öznesi haline gelebilirler.

KAYNAKÇA

Aktaş Cihan (1992), *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Badran Margot (2005), "Between Secular and Islamic Feminisms/Reflections on the Middle East and Beyond", *Journal of Middle East Women's Studies*, cilt 1, sayı 1.

Badran Margot (2002), "Islamic Feminism: What's in a Name?", *Al Ahram Weekly Online*, sayı 569.

Badran Margot (1995), *Feminists, Islam and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*, New Jersey: Princeton University Press.

Baron Beth (2005), *Egypt as a Woman/Nationalism, Gender and Politics*, Berkeley: University of California Press.

Bora Tanıl (2005), "Analar, Bacılar, Orospular/Türk Milliyetçi Muhafazakâr Söyleminde Kadın", *Şeref Mardin'e Armağan*, der. A. Öncü, O. Tekelioğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Chatterjee Partha (2002), *Ulus ve Parçaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağlayan Handan (2007), *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirdirek Aynur (1993), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Yayınları. (Bu kitabın yeni baskısı 2011 yılında Ayizi Yayınları tarafından yapıldı.)

Graham-Brown Sarah (2001), "Women's Activism in the Middle East", *Women and Power in the Middle East*, der. Suad Joseph&Susan Slyomovics, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hatem Mervat (1998), "Aisha Taymur's Tears and the Critique of the Modernist and the Feminist Discourses on Nineteenth Century Egypt", *Remaking Women/Feminism and Modernity in the Middle East*, der. Lila Abu-Lughod, New Jersey: Princeton University Press.

Hatem Mervat (1998), "Secularist and Islamist Discourses on Modernity in Egypt and the Evolution of the Postcolonial Nation-State", *Islam, Gender and Social Change*, der. Yvonne Yazbeck Haddad&John L. Esposito, New York: Oxford University Press.

Kandiyoti Deniz (1997a), "Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler", *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, der. Deniz Kandiyoti, İstanbul: Metis Yayınları.

Kandiyoti Deniz (1997b), "Kadın, İslam ve Devlet: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım", *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, der. Deniz Kandiyoti, İstanbul: Metis Yayınları.

Keyder Çağlar (1995), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Köker Eser (2000), *Albüm*, A.Ü. KASAUM yayını.

McCarthy Kathleen (2001), *Women, Philanthropy and Civil Society*, Bloomington: Indiana University Press.

Moghadam Valentine (2002), "Islamic Feminism and its Discontents: Toward a Resolution of the Debate", *Signs*, cilt 27, sayı 4.

Najmabadi Afsaneh (1998), "Crafting an Educated Housewife in Iran", *Remaking Women/Feminism and Modernity in the Middle East*, der. Lila Abu-Lughod, New Jersey: Princeton University Press.

Najmabadi Afsaneh (2000) "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İstanbul: İletişim Yayınları.

Oksal Feliha Sedat (1940), *Genç Kız Yetişirken*, Marifet Basımevi, İstanbul, akt. Gürkan Öztan, "Türkiye'de Uluslaşma Sürecinde Milliyetçiliğin Kadın İmgesi", yayınlanmamış master tezi.

Said Edward (1999), *Şarkiyatçılık/Batı'nın Şark Anlayışları*, İstanbul: Metis Yayınları.

Pateman Carole (1993), "Kardeşlerarası Toplumsal Sözleşme", *Sivil Toplum ve Devlet*, Keane J., İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Philips Anne (1995), *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.

Rai Shirin (1998), "Women and the State in the Third World", *Women and Politics in the Third World*, der. Haleh Afshar, Londra: Routledge.

Sirman Nükhet (2002), "Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sharabi Hisham (1988), *Neopatriarchy/A Theory of Distorted Change in Arab Society*, New York: Oxford University Press.

Tan Mine vd. (2007), *Cumhuriyette* Çocuktular, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Tanaka Stefan (1993), *Japan's Orient: Rendering Pasts into History*, Berkeley: University of California Press.

Tuksal Hidayet Şefkatli (2000), *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Wadud Amina (2000), "Alternative Qur'anic Interpretation and the Status of Muslim Women", *Windows of Faith: Muslim Women Scholar-Activists in North America*, der. Gisela Webb, Syracuse University Press.

Watenpaugh Keith David (2006), *Being Modern in the Middle East*, Princeton & Oxford: Princeton University Press.

Yeğenoğlu Medya (2003), *Sömürgeci Fanteziler/Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, İstanbul: Metis Yayınları.

Zihnioğlu Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis Yayınları.

Mazinin Lekeleri: Döpiyesle Örtünmek

Yakup Kadri, *Ankara* isimli eserinin son bölümünde, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ütopyasını anlatır: Cumhuriyet kurulmuş, yirmi yıl geçmiş, yeni bir nesil yetişmiştir. Yeni nesil, eskinin ufûnetinden, marazlarından, lekelenmişliğinden azadedir. Bu son bölümde belki de en sık tekrarlanan sözcükler, "gençlik" ve "sıhhat"tir. Yakup Kadri'nin gençlik dönemindeki antik Yunan hayranlığı da hatırlanırsa, genç ve sağlıklı bedenlerden oluşan bir toplum imgesinin bu ütopyanın kurucu öğesi olduğu söylenebilir. Romanın kadın kahramanı Selma, yeni nesil ile kendilerininkini karşılaştırarak der ki, "Bence bu yeni nesilde bizim neslimizin derinliği yok". Yazarın romandaki temsilcisi Neşet Sabit şöyle yanıtlar onu: "Çünkü o, artık derini aramıyor. Aldığı istikamet ve her gün biraz daha artan hızı buna manidir. Biz, birtakım şakulî insanlardık. Hâlbuki bunlar, ufkîdirler. Kuşlar gibi ufkîdirler. Bunlara artık yürüyor denilemez. Uçuyorlar. Kanatla hiç derine gidilir mi? Kanat daima yükseğe ve uzağa götüren uzuvdur."

Bence bu söz, yalnızca Yakup Kadri'nin değil, Cumhuriyet'in kurucularının öyle ya da böyle, şu ya da bu şiddette, benimsedikleri ve ortaklaştıkları bir hayali anlatır: Sıfırdan başlamak, geçmişi silmek ve yepyeni, lekesiz nesiller yaratmak; daima yükseğe, daima uzağa gitmek.

Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya dönmesi, modernleşme ve Batılılaşma çabaları, 3. Selim dönemine kadar geri götürülebilir. Ordunun modernleştirilmesi, merkezi yönetim ile yerel güçler arasında bir sözleşme olması özelliğiyle anayasa benzeri bir metin sayılabilecek Sened-i İttifak'ın imzalanması ile başlayan, Tanzimat ve Meşrûtiyetlerle devam eden bu süreç ile Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki modernleşme politikaları arasında bu anlamda elbette bir süreklilik vardır. Üstelik, Cumhuriyet'i kuranların büyük ağırlıkla İttihat ve Terakki Partisi mensupları olduğu düşünülürse, "her şeye yeni baştan başlıyoruz" iddiası ve hevesinin gerçekçi olmadığını pekâla söyleyebiliriz. Ancak, bu iddia ve hevesin gerçekçi olmayışı, onu hafife almaya neden olmamalı; çünkü Cumhuriyet'in resmî ideolojisi, işte bu iddia ve hevesi merkezileştirdi, bunun hikâyesini yazdı, bunun ritüellerini yarattı.

Ben bu yazıda, "her şeye yeniden başlıyoruz" iddiasının esas olarak kadınlar üzerinden işlediğini, onların hayatlarını ve varlıklarını belirlediğini öne süreceğim ve bu "yepyeni"liğin kadınların kişisel ve siyasal hayatlarında ne türden sonuçlara yol açmış olabileceğini tartışmaya çalışacağım. Her ne kadar 1933 yılında İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun çıkardığı derginin adı "Yeni Adam" ise de, aslında yapılan, belki de bu "yeni adam"ları yetiştirmek üzere, öncelikle bir "yeni kadın" yaratmaktı. Erkeklerin, hele de "kurucu baba" konumundakilerin içlerinde birer pygmalion yaşattıkları şüphesine kapılmamak zor; yarattıkları bu "yeni kadın"la, yani aslında Cumhuriyet Kızları'yla ilişkilerinin bu boyutu ayrı bir yazının konusu olsun, şimdi yeni kadının "yeni" olabilmek için neleri hatırlayıp neleri unutması gerektiğine bakalım.

Unutulanlar, geride bırakılanlar...

Geçmiş, hem kişisel hem de toplumsal tarihtir; bitmiş ve geride kalmış bir "şey" değil. Tersine, geçmişin tortusu, bugünde, bizimle birlikte yaşar. Geçmiş, hem kişisel hem de toplumsal tarih, çeşitli biçimlerde kurduğumuz bir anlatıdır. Her anla-

tı gibi, bazı şeyleri kapsar, başkalarını dışarıda bırakır; kapsadıklarını belirli bir perspektif içinde düzenler. Bu bakımdan, bu "geçmeyen geçmiş"e hep yeniden bakmak, yeniden anlamlandırmak, özellikle de ortak belleğin gerisine itilmiş anılarla yüzleşmek, sağlıklı bireyler ve toplumlar için bir zorunluluktur.

Bireysel boyutta hafıza, psikolog ve psikanalistlerin ilgi alanı olmasının yanı sıra, özellikle sözlü tarih, yaşam öyküsü anlatımı gibi tekniklerin gelişimiyle birlikte, tarihçiler ve sosyal bilimciler için de önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Maurice Halbwacs'ın 1920'li yıllarda yaptığı çalışmalar ve "toplumsal bellek" kavramını ortaya atmasından bu yana ise, bireysel belleğin ne derece bireyin nörolojik yapısı ve kişisel yaşamıyla, ne derece toplumsal ilişkiler ve tarih ile bağlantılı olduğu tartışılmaktadır (Assmann 2001: 38-39). Halbwacs, bireysel belleğin toplumsal koşullara bağlı olduğunu ileri sürer ve "Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz," der (akt. Assmann 29). Ona göre, hafıza bireysel toplumsallaşma süreci içinde oluşur. Bu nedenle de toplumsal çevre tarafından belirlenir. Yani, "... hafıza da tıpkı dil gibi, iletişimsel süreçlerde, yani hatıraların anlatılması, alımlanması ve sahiplenilmesi yoluyla oluşur" (Sancar 2007: 41). Dolayısıyla, birey ancak yaşadığı toplumsal çevrenin ortak hafızası içine yerleştirebildiği, bu anlatı içinde kendine yer bulabilen şeyleri hatırlayabilir. Bu nedenle de bireysel hafıza ile toplumsal olan arasında yakın bir ilişki vardır.

Bu nedenle, Cumhuriyet'in yaratma iddiasında olduğu "yeni kadın"ın somut kişiler, yani kadınlar tarafından nasıl üstlenildiği, nasıl deneyimlendiği sorusu, hem kişisel bir boyut taşır, ki bu aynı zamanda toplumsal ve politik bir konudur da. Bu "yeni kadın"lar, Cumhuriyet'in kurucu babalarının olduğu kadar, somut (kendi) babaların(ın) da kızlarıdır; Cumhuriyet Kızları olarak adlandırılmış kadınların modernleşme projesinin görünür yüzü, hatta araçları olduğu daha önce söylendi. "Devlet feminizmi"nin cinsiyet eşitliği hedefinin milliyet-

çi boyutu üzerinde duruldu.[1] Daha az konuşulan, bu kadınların böyle bir bağlam içinde kendi öznelliklerini nasıl kurdukları, nasıl stratejiler izledikleri, neleri kazanmak için nelerden vazgeçtikleriydi.[2]

Cumhuriyet kızlarının, bu yeni kadınların varlıklarını çerçeveleyen bağlam, bir dizi unutuşla biçimlendirilmişti. Bu unutuşlardan ilki ve onların feminist torunları tarafından da ilk keşfedileni, bu topraklarda kadınların verdikleri hak mücadelesinin unutuluşuydu. Böylece, kadınların eşitliği fikrinin Mustafa Kemal'in zihninde yaratılmış ve yine onun tarafından yürürlüğe konmuş bir fikir olduğu inancı yaygın ve güçlü bir inanç haline gelebildi. Tıpkı Cumhuriyet fikri de dahil olmak üzere modernleşmeye ilişkin düşünce ve eylemlerin 18. yüzyıla kadar giden tarihinin unutulması gibi, Osmanlı kadınlarının hak talepleri de unutuldu. Kendi hakları için mücadele etmiş, söz söylemiş, sesini yükseltmiş kadınların yok sayılan tarihinin yerini büyük kurtarıcı tarafından cehaletin karanlığından çekilip çıkartılmış, kurtarılmış kızların hikâyesinin alması, kadınlar açısından ciddi sonuçlar doğurdu.[3] Her şeyden önce, Cumhuriyet öncesinden taşınan bir mücadele deneyimi ve hareketi, neredeyse iz bırakmadan ortadan kalktı. Başka Ortadoğu ülkelerinde, örneğin Mısır'da varlığını kesintisiz olarak sürdüren ve önemli bir siyasal figür olarak hesaba katılması gereken "bağımsız" kadın hareketinin Türkiye'de yeniden doğuşu, ancak 1980 darbesinden sonra mümkün olabildi. Yine de, Mısır kadın hareketi yirmi yıl boyunca evlenme yaşının yükseltilmesi gibi

---

1 Örneğin, Şirin Tekeli, "Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı", *Sol Kemalizme Bakıyor*, der. Ruşen Çakır, Levent Cinemre, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
Yeşim Arat, "Türk Modernleşme Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der. S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
Selda Şerifsoy, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. A.G. Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

2 Bir iki istisnayı anmadan geçmeyelim: Nükhet Sirman (2002), Ayşe Durakbaşa (1998) her ikisinin çalışmalarına da yazının ilerleyen bölümlerinde dönülecek.

3 Bu sonuçları daha etraflıca tartıştığım bir yazı için bkz. "Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler", *İÜ SBF Dergisi*, sayı 39, Ekim 2008.

son derece sınırlı kazanımlar elde edebilirken, Türkiye'de başta seçme ve seçilme haklarının kazanılması olmak üzere, ciddi yasal reformlar yapıldı; tek partili dönemde kadınlar Meclis'te hep temsil edildiler.[4]

İkincisi, Tanzimat'tan başlayarak modernleşmeci elitlerin düşünce ve eylemlerini belirleyen geleneksel/modern ikiliğinin bir kurgudan ibaret olduğunun unutulmasıydı. "Geleneksel" hanelerin ve bu hanelerde yaşananların cehalet, gerilik, yobazlık ve karanlıkla nitelendirilmesi, dolayısıyla bu kurgusal "gelenek"e kurtulunması gereken bir gerçeklik muamelesi yapılması, bu hanelerin gerçekliğinin de unutulanlar arasına katılmasına yol açtı. Ancak çok yakın bir dönemde, Duben ve Behar'ın (1996) çalışması türünden bazı çalışmalarla bu unutuşun tozları silinip gerçekliğe bir başka perspektiften bakma imkânı bulunabildi. Bu unutuş, kadınların hak mücadelelerine ilişkin ilk unutuşu destekleyici nitelikteydi: Babanın despotlukla, annenin ise cehalet ve dar kafalılıkla malûl olduğu bu hanelerden nasıl bir kadınlık çıkabilirdi ki?

Cinsiyet: Cerahatli bir çıban

"Eski kadın"lık tasavvurunun billurlaşmış bir örneği olarak yeniden Neşet Sabit-Selma diyaloguna dönebiliriz: "Sahi, sahi, hakkı vardı. Neşet'in hakkı vardı. Mâzi, bütün lekeleri, pasları, yosunlariyle mazi, onun içinde bir sonrasız ufunet halinde idi. Bunu nasıl silmeli, bundan nasıl arınmalı? Bir genç kızın safiyetine nasıl dönmeli? Zaten Selma Hanım, kendi hayatında böyle bir saffet devrini hiç hatırlamıyordu. O da, Neşet Sabit'in bahsettiği o bozukdüzen cemiyetlerin bataklığında vaktinden evvel olmuş, vaktinden evvel çürümüş yemişlerden biriydi. Daha

4 Bu temsilin niteliği ayrı bir tartışma konusu elbette. Ama milletin meclisinde, çok partili döneme gelininceye kadar Cumhuriyet kızları kendilerine her zaman bir yer buldular. Bu temsil ve kadınların siyasal katılımı üzerine son derece ilginç bir çalışma, kadın fotoğraflarının okunmasıyla Eser Köker tarafından yapılmıştı. Bkz. *Albüm*, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü yayını, 2000.

on altısına basmadan aklı bütün kötülüklere eriyordu. Küçücük cinsiyeti, daha çocukluktan henüz çıkmış kalıbının içinde bir cerahatli çıban gibi işliyordu" (Karaosmanoğlu 1981: 205).

Cerahatli bir çıban gibi işleyen bir cinsiyeti taşıyan kadınlık, Selma karşısındaki yeni kadın, Neşet Sabit'in öğrencisi Yıldız ise, bambaşka biridir: "Selma Hanım, o küçük, narin sporcu siluetinin Yıldız olduğunu, ona mahsus bir baş ve gövde hareketinden anlamıştı. Yoksa bunun uzaktan bir oğlan çocuğundan hiç farkı yoktu. Ne göğüs, ne kalça... Öyle dümdüz, öyle fidan gibi bir kız vücudu ki, eski Yunan fresklerindeki Hermafrodita bedenlerinin tam örneğidir" (Karaosmanoğlu 1981: 195-6).

Göğüssüz ve kalçasız, oğlan çocuğundan farksız bir Hermafrodit!.. Bu, üzerinden kolayca atlayabileceğimiz bir imge gibi görünmüyor. Cerahatli bir çıban gibi işleyen cinsiyetten nasıl kurtulmalı, nasıl "temizlenmeli"? Sıradan bir kadının bu imgeye uyabilmesi için ya kendini çocukluğun bir noktasında dondurması ya da öyleymiş gibi yapması gerekir. Cumhuriyet'in kadını değil, ancak kızı olunabilir yani. Hülya Adak'ın (2007) "çocukluğa kaçış"tan söz ederken kastettiği, belki de tam olarak budur. Adak, 1918-1935 yılları arasında yazılmış kadın öz yaşam öykülerini incelerken, kamusal benliğin özel olan aleyhine öne çıkarıldığı saptamasını yapar ve anlatılan hikâyelerde stratejik bir kendini çocuklaştırma eğilimi olduğunu söyler. "Bu yalnızca hikâyeyi kurgulamanın ya da ataerkil tabuların yetişkin bir kadının anlatısı etrafında oluşturabileceği krizlerle başa çıkmanın bir aracı değildir. Tersine, kendini çocuklaştırma, dâimi bir kadınlık durumu olarak çocukluğu içselleştirme eyleminin kendini ifadesidir de."

Bir kadınlık durumu olarak çocukluk. Bu ne anlama gelebilir? Pygmalionlar kendilerine âşık olunacak eşler değil de hâkim olunacak kız evlatlar mı yaratmak istemişlerdir? Erişkinlikten vazgeçmek, en azından öyle görünmek, kadınlara neye mal olmuştur?

Kadınların birer yetişkin haline gelebilmeleri, kendilerinden önceki kadın kuşaklarıyla kuracakları süreklilik ilişkisine bağlıdır; kadınlık, her şeyden önce, anneden öğrenilir. Kadın ol-

maktan vazgeçip kız olarak kalmak, anneyi feda etmekle mümkündür. "... Bütün lekeleri, pasları, yosunlariyle mazi", insanın "içinde bir ufunet" gibi yaşayan mazi, annenin alanıdır. Babası Zeus'un başından zırhını kuşanmış olarak dünyaya fırlayan Athena gibi, varoluşunu babası üzerinden tanımlayan kız evlatlar için de geçmiş, bir karanlık ve unutuş âlemidir: ana dili, göçmenlik, farklılık... Herkesin bir ve aynı, büyük bir kütle olarak var olabildiği, Onuncu Yıl Nutku'nu dinleyebildiği kamusallığa kaçış, annenin alanından babanınkine geçiştir de.

Siyasetin alanından medeniyetinkine

Annenin aktarabileceği kadınlık bilgisinin ve feminist hareketin aktarabileceği hak mücadelesi deneyiminin "unutulması", bu kızların modern babaların kızları, ulu önderin kalbi şükranla dolu neferleri haline gelmelerinin tek yoluymuş gibi görünüyor. Aynı zamanda, eşitlik idealinin sınırlarına da işaret ediyor: Eşit eşler değil, babanın ışığıyla aydınlanan kız evlatlar.

Yeni cinsiyet rejiminin kurulmasında bu unutuşun stratejik bir araç haline geldiğine tanıklık ediyoruz. Bu stratejinin can alıcı noktası, "kadın sorunu"nun siyasetin terimleriyle değil, "kültür"ünkilerle ele alınması ve buna bağlı olarak yeni kadınlığın inşasının eski ilişkileri, bu arada eski kadınlık tarzlarını (ve anneyi) karşısına alarak gerçekleştirilmesiydi. Yeni kadınlığın kamusal görünümleri yanında, ev de yeniden şekillendirildi; yeni kadının evi, artık annesininkinden farklıydı; kız enstitülü bir kadının ifadesindeki gibi: "Enstitüler ailenin, Türk ailesinin her yerine girdiler. Mutfağa, yatak odasına, banyoya, gardroba, bu gardroplara girdiler. Temizlik, düzenleme, intizam..." (Akşit 2007).

Osmanlı'da feminist dergilerde yayınlanan yazılara rengini veren "hak" kavramı, 1930'lardan sonra tamamen görünmez oldu, bunun yerini bir "aydınlatma" dili aldı. İlkinde kurulan hikâyede, konuşan özne, "kadınlar" adına ve siyasal bir dille konuşuyordu. İkincisinde ise artık çıkarlardan ve haklardan değil, doğru ve yanlıştan, aydınlık ve karanlıktan söz edilmek-

tedir ve konuşan ses bir kadın sesi olsa da, kadınları değil, aydınlanmış bir bakışı, babanın bakışını temsil eder.

Elif Akşit'in kız enstitülerinden yetişen kadınların hikâyelerini anlattığı kitabındaki sözleri, unutulanların birinci dalga feministlerinden ve annelerden ibaret olmadığını hatırlatıyor. İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış kitle ve bu kitleye yol göstermesi için özenle yetiştirilen kızlara dair kamusal hikâyenin kadın ile birlikte farklılıkları da barındıran koskoca bir "özel alan"ı unutuşun kollarına bırakmaktan başka çareleri olmadığına da işaret ediyor:

> Kız enstitüsü mezunlarının doğrudan ve yaygın bir şekilde üyeleri olduğu Cumhuriyet Kızı kategorisi, diğer ilk kuşak kızların sadece geçmişlerine net bir perde çekebildikleri sürece parçası oldukları bir gruptu. Yani ya Balkan milliyetçiliğiyle başlayan ama mübadele sonrası artarak Anadolu'ya gelen ve geçmişlerine ister istemez perde çeken göçmenler, ya da çoğu milliyetçi ekonomik politikalar sonucunda Osmanlı devletinin dünya sistemine dâhil olma sürecinde zenginleşen gayrimüslim topluluklarının ayrılmasıyla onların yerlerini alarak yeni kurulan Cumhuriyet'in seçkin sınıfını oluşturan ailelerin kızlarının mensup oldukları bir grup... Böylece, bir kuşak sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık dil ve etnik yapısı unutulmuş, Türkiye'de birçok coğrafyada yaşayan farklı bireyler ve topluluklar, kendi geçmişlerini Türkik bir geçmişle doğrudan ilişkilendirebilmeye başlamıştı.

Türk modernleşmesinde hatırlananlar ve unutulanlar

Nükhet Sirman (2002), Tanzimat ile gelen büyük değişimin yarattığı yeni bürokratik yapıların nasıl bir yeni orta sınıfın doğuşuna yol açtığını anlatırken, iktidarın yeniden bölüşüm mekanizması içinde yer alamayan genç erkeklerin kendilerine yeni söz söyleme alanları bulduklarını, bu alanların gazeteler, romanlar, sahne oyunları, yeni edebi tarzlar olduğunu söyler. "İk-

tidarla evler iç içe geçtiği için ortada kalanlar, bir yandan farklı ev kurma biçimlerini tahayyül etmeye girişmişler, diğer yandan da mülkün halk adı verilmeye başlanan yeni oluşturulmakta olan hayali bir kitleye danışarak yönetilmesini talep etmişlerdir." Bu erkekler, Türk milliyetçiliğinin kurucuları, modernleşme projesinin sahipleri ve yürütücüleridirler. Despot babanın yönetiminden kurtulup kardeşlik temelinde yeniden bir siyasi örgütlenme yaratacaklardır. Fatmagül Berktay'ın (2003) belirttiği gibi, yenilik, ataerkinin babamerkezli biçiminden kardeşlik merkezli olanına geçiştir. Kardeşlik merkezli bu yeni ataerkide kadınların yeri ne olacaktır? Bu sorunun tek bir yanıtı yoktur. Tek bir yanıt yoktur, çünkü erkeklerin gözlerindeki kadın modelleri tek çeşit değildir, onların bu kadınlarla ilgili duyguları da öyle. Bütün değişim dönemlerinde olduğu gibi, değişimi istemek, ama aynı zamanda onun getireceklerinden korkmak, Türk modernleşmesinin erkek elitlerindeki temel duygu örüntüsünü oluşturur. Arzunun ve korkunun bu bileşimi, kendini edebi metinlerde ve bu metinlerden çıkarak yaygınlaşan kadın tiplerinde gösterir. Fatmagül Berktay'ın belirttiği gibi, "Yeni koşulların zorladığı yeni bir kimlik arayışı içindeki Türk aydını, çevresindeki bildik dünyanın değişiyor olmasının yarattığı yersiz yurtsuzluk duygusuyla ve geleneği temsil eden babanın artık var olmamasından kaynaklanan, gerektiğinde sığınabileceği güvenli bir korunaktan yoksunluğun yol açtığı paranoyayla baş etmek durumundadır. Ayaklarının altındaki zemin kayganlaşırken, 'tutunduğu dal' ise, Batıdaki modernleşmeci kardeşinin yaptığı gibi, kendi denetiminde bir yeni kadın imgesi yaratmak ve yeni koşullar altında bile değişmeyen bir şeyler olduğunu kanıtlamak üzere eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun biçimde yeniden üretmektir." Bu yeni kadın imgesi, iki başka imgeyle zıtlık içinde kurulur: Geleneksel kadın ve tango kadın. İlki, modern erkeğin kurtulmaya çalıştığı eski hanenin hem kurbanı hem de sürdürücüsüdür. Bu kadın cehaleti ve dar kafalılığıyla evin çocuklarına hayatı zindan eden babanın destekçisi ve aynı zamanda da kurbanıdır. İkincisi ise, geleneksel kadından farklı olarak eğitimli ve moderndir, yine ondan farklı

olarak, bencil ve güvenilmezdir. Yeni kadın, bu ikisinin iyi yanlarını (ilkinin fedakârlığını ve sadâkatini, ikincisinin eğitimini ve modernliğini) birleştiren bir kadındır.

Bu kadınla ilgili modern tahayyül, Yeşim Arat'ın "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar" (1998) başlıklı yazısında sözünü ettiği 1908 tarihli bir karikatürde gösterilir: Geleceğin Türkiyesi isimli bu karikatürde, modern çok katlı binalar arasında çarşaflı bir kadın, tek kişilik bir uçakla fesli erkeklerin şaşkın ve korkmuş bakışları altında göğe doğru yükselmektedir. Arat, bu karikatürü yorumlarken, buradaki öngörünün Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmasıyla gerçeğe dönüştüğünü hatırlatır ve "Atatürk'ün de aralarında bulunduğu erkek izleyicilerin saygıyla baktığı, havacı üniforması içindeki Sabiha Gökçen, en azından Türkiye'nin okumuş kentlilerin ortak bilincine kazınmış bir görüntüdür," diye ekler. Bu yanıt, aynı zamanda, "devlet feminizmi" dediğimiz yaklaşımın da temelini oluşturur; Hamide Topçuoğlu'nun veciz ifadesiyle: "Atatürk kadını görevli kılmak yoluyla kurtarmıştı. Kadın meslektaşın karşısında, geleneksel saplantılarından kurtulmamış yarı aydın bir zümre ile cehaletinden sorumlu tutulamayacak olan halk kitleleri bulunsa da, arkasında koskoca bir modern devlet kudreti vardır," (akt. Durakbaşa 1998: 48). Bu görev, yalnızca meslekî çalışma değil, onu da içeren çok geniş bir varoluş alanıydı – yeni kurulan ulusun tarihinin ve bedeninin simgesi olmak.

Anlaşılan o ki, modernleşme projesi içinde kadınlara verilen rol ve yüklenen anlamlar birden fazladır: Kurtarılması gereken kurbanlar, cezalandırılması gereken fettan kadınlar, gurur duyulacak kız evlatlar. "Yeni kadın"ın eş ya da kızkardeş değil de kız evlat oluşu, bu kadının tanımı gereği modern erkeğin eseri olmasındandır.[5] Nitekim Ayşe Durakbaşa'nın derinlikli analizinde belirttiği gibi, Cumhuriyet Kızı denilen modern kadın, Kemalist erkeklerin mükemmeliyetçi eğitiminden geçmiş, bu babaların kızlarıdır. "Kemalist aile reisleri bir yandan aile şeref-

5 Cerahatli bir çıban gibi işleyen cinsellik imgesi tam da bu noktada zihnimizi kurcalar durur. Kızlar hermafroditalar olmayı bir başarabilselerdi!

leri konusunda son derece titizdirler, ailedeki kadınların giyim ve davranışlarının geleneksel cinsel ahlâk kurallarını gözetmesini isterler; bir yandan özellikle kızlarının modern bir eğitim almasını ve iki cinsin birlikte sosyalleştiği, eğlendiği ortamlara kendi karıları ve kızlarıyla katılabilmek, onların bu ortamlara uyum sağlayabilmesini isterler. Semiha Berksoy'la babasının mektuplaşmasında da görüldüğü gibi, bir bakıma babalarla kızları arasında gizli bir anlaşma vardır. Genç kadınlar eğitim, meslek ve çalışma hayatına katılma haklarını genellikle babalarının desteğiyle elde etmektedirler; ancak özellikle erkeklerle ilişkilerinde son derece dikkatli davranmak ve kendilerine uygun eşler bulup evlenene kadar cinselliklerini bastırmak zorundadırlar" (Durakbaşa 1998: 47). Partha Chatterjee'nin (2002) belirttiği gibi, babalarla kızları arasındaki gizli anlaşma, Batılılaşmaya rağmen kültürel kimliğin korunması için stratejik bir araçtır. Osmanlı/Ortadoğu bağlamı, bu bakımdan özgül bir bileşen de içerir: Modernleşmeci erkek elitin kendine bakışının oryantalist perspektifin ışığında kırılmış olması. Bu göz ne görür? Her şeyden önce, oryantalist ressamların, Ingres'in, Delacroix'nun gördüğünü: Sereserpe uzanmış onlara bakan çıplak kadınlar. Gizemli ama ulaşılabilir. Bütün bir coğrafyanın böyle bir arzu nesnesi olarak tasarlanmasına, bir anlamda kadınlaştırılmasına karşı, bu coğrafyanın kadınlarını gizemlerinden arındırıp döpiyeslerle zırhlandırmak, yalnızca namus kodlarına ilişkin bir titizlenmeyi değil, aynı zamanda erkekliği yeniden elde etme arzusunu da gösterir. Her ne kadar bu strateji bir eşitlik söylemi içinde uygulanmışsa da, kadınların "açılması" ve eşit yurttaşlar olarak yeniden tanımlanması, sömürgeci fantezilerin anlattığı "Kadın"dan kurtulma arzusunu da içerir. Bu anlamda, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişin yalnızca iktidarı babadan alan oğulların değil, aynı zamanda "düveli muazzama"ya karşı savaşan askerlerin hikâyesi de olduğunu unutmamak gerekir. Ve kadınların "açılması"ndan değil, döpiyeslerle örtünmelerinden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Bu arzunun kız evlatlardaki karşılığı nedir? Atatürk'ün "vazifelendirerek kurtardığı" ve "karşısında geleneksel saplantıla-

rından kurtulmamış yarı aydın bir zümre ile cehaletinden sorumlu tutulamayacak halk kitleleri bulunsa da, arkasında koskoca devletin kudreti"ni hisseden kızlar, modern erkeklerin kurtulmayı arzuladıkları bu kadın hakkında ne hissetmektedirler? Hem kişisel hem de toplumsal tarihin unutuşlarla şekillendiğini hatırlayarak, bu sorunun yanıtının da "unutulanlar" arasında sayılması gerektiğini söylemeliyiz. Ayşe Durakbaşa ve Aynur İlyasoğlu, modernleşme tarihini kadın anlatıları üzerinden takip edebilmek, bu anlamda, unutulanları hatırlamak amacıyla yaptıkları sözlü tarih çalışmasına ilişkin değerlendirmelerinde (Durakbaşa ve İlyasoğlu 2001), kız evlatların bu unutuşuna dikkat çekiyorlar: "Anlatıların modernleşmeye ilişkin kamusal söylemi izlediği görüşmelerde, annelerin hikâyelerinin bastırıldığını, bunun yerine 'yeni kadın' denilen kızlarınınkinin geçtiğini fark ettik. En az dört görüşmede (...), kendilerinin modernist görünümlerinde ve kişiliklerinde babalarının ne kadar etkili olduğunu açıkça vurgulamalarına karşın, annelerine ilişkin söyleyecek bir şey bulamadılar." Annelerine ilişkin söyleyecek bir şey bulamama hali, kamusal söylemin anlatabileceği hikâyeler içinde, kadınlarınkine yer olmamasıyla ilişkilidir kanımca.

Aynı zamanda, aralarında Afet İnan ve Sabiha Gökçen'in de bulunduğu bir dizi kızı evlat edinen ama tam da bu kız evlatlar için bir rol modeli olabilecek nitelikteki Latife Hanım'a hayatında yer bulamayan Atatürk'ün simgelediği bir soruna da işaret eder: Anlatabilecek hikâyesi olan yetişkin bir kadını sonsuz bir sessizliğe mahkûm ederken, her biri babayla teke tek ilişki kuran bir dizi kız evlada yeni bir hikâye yazmak isteğine.

Kızkardeşler

Türkiye'nin modernleşme projesinin birer parçası olmayı başaran kadınların anlatılarında bir başka yokluk da dikkatimizi çeker: Kızkardeşlerin yokluğu. Anıları okuduğumuzda, sözlü tarih anlatılarını incelediğimizde, kadınlar arası ilişkilere dair neredeyse hiçbir şey olmadığını fark ederiz. "Biz" diye bahsedi-

len ortaklıklar, anonim ortaklıklardır: Kız enstitüsü öğrencileri gibi. Bu kadınlar, kişisel hayatlarında babalarıyla, siyasal imgelem düzeyinde ise ulu önderle bire bir ilişkidedirler. Babanın diğer kızlarıyla ya da ulu önderin diğer izleyicileriyle bir yoldaşlık ilişkisi tarif etmezler.

Uzunca bir geçmişi olan feminist harekete, geleneksel düzen içinde kadınlar arası yardımlaşma ve dayanışma ağlarına, üst sınıfların harem tecrübelerine rağmen, Cumhuriyet kızları için sadece anneler değil, kızkardeşler de yoktur.[6] Bu yokluk, uzun bir devlet feminizmi geleneğine karşın bu ülkede kadınların neden güçlenemedikleri; seçme ve seçilme haklarını çok erken bir dönemde kazanmalarına rağmen cinsiyet eşitsizliğinin neden bir siyasal gündem maddesi olmadığı sorularına yanıt ararken akılda tutulması gereken bir yokluktur. Siyasal bir hareket olabilmek için, kadınların kendilerini bir "biz" grubu içinde tarif edebilmeleri gerekirdi; ki 1980 sonrası feminist hareketin ilk adımı, bu "biz"in tarifi olmuştur. Bunu yapamayıp sürekli bir "onlar" üzerinden kurulan fedakârlık hikâyeleri, gerçekten fedakârlığı, çalışmayı, azmi içerseler de (çoğu öyledir), cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda bir kazanım elde edilmesini mümkün kılmamıştır. "Onlar"ı cehaletin geriliğinden, geleneğin pençesinden, törenin şiddetinden kurtarma ideali, siyasal bir idealdir ama bu bir feminist siyaset değildir.

Sonuç

Bir ulusun kurulması ve bu ulusun tarihinin yazılmasında bazı stratejik seçimler yapılır, dışarıda bırakılacaklar ve içeri alınacaklar, hatırlanacaklar ve unutulacaklar, anlatılacaklar ve susulacaklar... Geçmişle yüzleşme, yalnızca açıkça travmatik olan savaş, göç, soykırım gibi olayları değil, bu seçimleri de içermelidir. Çünkü kadınlar çok iyi bilir ki tarih, erkeklerin görmeyi tercih ettiği türden kahramanlık anlarından ibaret değil-

---

6 Kadın yoldaşlığının tuzla buz edildiği bir örnek için Türk Kadınlar Birliği tarihine, partiden dernek olma yoluna nasıl girildiğinin hikâyesine bakmak aydınlatıcı olabilir: Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

dir, tersine, gündelik olanın içinde, sıradan insanlar tarafından dokunup durur. Aynı zamanda, bireysel ve toplumsal geçmişle hesaplaşma arasındaki farklılıklar kadar, bence daha da fazla, süreklilikleri görmek gerekir. Çünkü acılar, tek tek her birimizin bedenimize, zihnimize ve kalbimize işlenir, o soyut "toplum"unkine değil.

Cumhuriyet kızlarının hikâyesine ve Cumhuriyet kızı imgesine "Cumhuriyet'in kuruluşunda ve modernleşme sürecinde orta sınıf kadınlara verilen rol" gibi bir kalıpla yaklaşmak, öncelikle bu kadınların kendilerine haksızlık olur. Çünkü böyle bir anlatı, onların öznelik kapasitelerini, bu kapasiteyi oluşturan gücü, iradeyi, arzu ve hayalleri, seçimleri yok saymak anlamına gelir. Cumhuriyet'in ilk kuşağından kadınlara ilişkin yapılan sözlü tarih çalışmaları son derece sınırlı ve az sayıda da olsa, bize akıllı, azimli, çalışkan ve fedakâr bir kadın kuşağının resmini veriyor. Aynı zamanda bu genç kadınların bir tür can havliyle tutundukları modern ideallerin onlar tarafından nasıl içselleştirildiği ve deneyimlendiğine ilişkin ipuçlarını da taşıyor. Bu ipuçları, modern kadın idealinin yalnızca bu idealin kurucu kuşağı için değil, sonraki kadın kuşakları için de travmatik vazgeçişler ve unutuşlarla dolu olduğunu gösteriyor. Anadil başta olmak üzere "fark"ın geride bırakılarak ileriye, eşitliğe doğru yönelme, stratejik bir tercih olarak görülebilir ancak bu tercihin bedellerinin hatırlanması, bunlarla yüzleşilmesi ve bugünkü cinsiyet rejiminin kuruluşunda ve yeniden üretiminde unutmanın temel bir bileşen olduğunun altının çizilmesi çok önemli görünüyor.

KAYNAKÇA

Adak H. (2007), "Suffragettes of the empire daughters of the Republic: Women auto/biographers narrate national history (1918-1935)", *New Perspectives on Turkey*, sayı 36, s. 27-51.

Akşit E.E. (2007), *Kızların Sessizliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Arat Y. (1998), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Assmann J. (2001), *Kültürel Bellek/ Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Auge M. (1999), *Unutma Biçimleri*, İstanbul: Om Yayınevi.

Berktay F. (2003), "Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm", *Tarihin Cinsiyeti*, ed. Fatmagül Berktay, İstanbul: Metis Yayınları.

Chatterjee P. (2002), *Ulus ve Parçaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duben A., Behar C. (1996), *İstanbul Haneleri - Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Durakbaşa A. (1998), "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'", *75 Yılda Kadın ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Durakbaşa A., İlyasoğlu A. (2001), "Formation of Gender Identities in Republican Turkey and Women's Narratives as Transmitters of 'Herstory' of Modernization", *Journal of History*, cilt 35, sayı 1, s. 195-203.

Karaosmanoğlu Y.K. (1981), *Ankara*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Sancar M. (2007), *Geçmişle Hesaplaşma/Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sirman N. (2002), "Kadınların Milliyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4: *Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Resmî Tarih Tartışmaları,
sayı 10, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2010

Winter is Coming!

Zamanın ruhu mudur o, yoksa bir tür kolektif ruh halini zamana mı atfederiz? Ama belli zamanlara belli duygu durumlarını yakıştırırız. Bizim o sırada nerede, kaç yaşında, ne yapıyor olduğumuza çok da bağlı olmaksızın, bazı zamanları bazı duygularla hatırlarız. Hatta o zamanlarda dünyaya gelmemiş olmamız bile bu "hatırlama"yı önlemez. Tıpkı ilk anılarımızı annemizin anlattıklarından mı biliyoruz yoksa gerçekten hatırlıyor muyuz, ayırt edemediğimiz gibi. Ayla Dikmen'in "Anlamazdın"ını "Issız Adam şarkısı" olarak mı dinledik mesela, yoksa 1970'lerin başından mı hatırlıyoruz? Bu şarkıyı 2008'de vizyona giren bir filmin şarkısı olarak dinleyip 1970'leri "hatırlamak" nasıl bir şey? 1970'ler sahiden de bugünden gördüğümüz gibi bir iyimserlik ve umut zamanı mıydı, yoksa biz mi onun öyle olmasını istiyoruz?

İçinde yaşadığımız zamanı günün birinde nasıl "hatırlayıp" hangi nostalji nesneleriyle anacaklar, kestiremiyorum – Demet Akalın'ın şarkıları ve Samsung tabletleri mi mesela? Gaz maskeleri ve talcid'li solüsyonlar? Durmaksızın politika konuşulan tuhaf bir zaman? Ağaoğlu İnşaat ve o hırs küpü ufak tefek sahibi? "1990'larda çocuk olmak" türünden temaların popülerli-

ğine bakılırsa, nostalji yatırımında çok seçici olmayabiliyoruz – bu günlerin de bir alıcısı olacaktır herhalde.

O günden bakınca nasıl görecekler kimbilir ama biz, şimdi, içinde yaşarken, bu zamanın ne tür bir ruhu olduğunu seziyoruz. Ne tür bir duygusal iklimde yaşadığımızı. Sezmek ne kelime, iliklerimizde hissediyoruz. Kaygılı bir sıkıntı. Sıkıntılı bir endişe. Ne harekete geçirecek sağlam ve şiddetli bir öfke ne hepten teslim alan bir korku ne tahammül gücünü berkiten bir gizli umut... Derin bir iç sıkıntısına sarılmış süregen bir kaygı.

Bir yandan, belirsizlik içinde yaşıyoruz: Yaşadığımız sokağın adını bile değişmiş bulabiliriz sabah uyandığımızda! Küçük çocuklar öldürülebilir, tecavüzcüler iyi hal indirimi alabilir, savaş çıkabilir, suların bizi zehirlemekte olduğunu öğrenebiliriz... Bir yandan, şunu söyleyip duruyoruz: "Bi şey olmaz"... Bize bir şey olmaz, o giriştiğiniz işten bir şey çıkmaz, istediğiniz kadar atıp tutun, bir şey değişmez... O "Bi şey olmaz"ın pek çok anlamı var gibi görünse de, aslında tek bir şey ifade ediyor: Boşuna.

Zamanın ruhunun güvencesizlikle biçildiği çok söylendi, herhalde doğrudur. Güvenceli çalışma giderek istisna haline geliyor; iş sahibi olmakla işsiz olmak arasında çok ince bir çizgi var, bazen bir tarafa düşüyorsunuz bazen öteki tarafa. Dünya kadar kredi kartı borcunuz var. Çalıştığınız madeni su basıp sizi boğduğunda, geride kalanlara tazminat değil, kredi kartı borcu bırakıyorsunuz. Ekstra bir iş yapıp para kazanırsanız, "hah" diyorsunuz, "kartın birini bununla temizlerim"... Yoksul madencinin de, üniversite öğrencisinin de, bankacının, kapıcının, öğretim üyesinin, ev kadınının... hepimizin bu kadar borçlu olduğu bir zamanın nostalji nesnesi belki de o manyetik kredi kartları olmalı – sınıfları yatay kesen ortaklık!

Hannah Arendt, toplumsalın kurucu iki unsurunu, hatırlamak ve söz vermek olarak tarif etmişti. Geçmişle ve gelecekle ilişkilenen, kendini zamanın coğrafyasına yerleştirmeyi becerebilen topluluklar ancak toplum olabilirdi çünkü. Biz, bi-

ze ait olmayan zamanları "hatırlayarak" ve geleceğe durmadan borçlanarak, kendimizi zamanın coğrafyasına yerleştirmeyi becermiş görünüyoruz. Ergenlere has iç sıkıntımız ve kaygımızla. Aydınlanmanın bir tarifi de insanın çocukluktan yetişkinliğe geçmesi idi, değil mi?

Birikim Haftalık, Nisan 2015

Perşembe Grubu'nun Dergisi: *Yeter!*

1987'de toplanmaya başlayan Perşembe Grubu, Türkiye'deki feminist fanzinlerin en uzun ömürlülerinden birini çıkarmıştı: *Yeter*. Adı sadece *Yeter!* değildi aslında; adının olması gereken yerde yazanlardan yalnızca biriydi *Yeter!*.. Hem kadın adı olduğu için hem de "Yeter" dediği için hoşumuza gitmişti. Bizim isimler konusunda tuhaf bir tutukluğumuz vardı aslında; Perşembe Grubu adı da kendimize bir isim koyma mecburiyeti hissettiğimizde, Feminist Hafta Sonu öncesinde bulunmuştu. Kendimizi adlandırmaktan hiç hoşlanmamıştık, toplandığımız günün adından başka yükü olmayan bir isim seçmiştik o yüzden de... Başkalarıyla ilk karşılaşmamız değildi ama daha önce "feministler" yetiyordu; bu kez başka feministlerle karşılaşacaktık ve hepsinin ismi vardı!

Bir dergi çıkarma fikri ne zaman doğdu, onu hatırlamıyorum. Ama konuştuklarımızı yazmak, kalıcı olmalarını sağlamak, başka kadınlarla paylaşmak gibi isteklerimiz hep vardı. Sonra günün birinde Mesiha (Saat) ve Aynur (Demirdirek), bir dergi "yapacaklarını" söylediler ve hepimizden yazı istediler. Yazılar, grup haberleri, iç dökmeler... Kısa bir süre sonra da fotokopi dergimiz elimizdeydi. Fanzin diye bir şeyin varlığından haberdar mıydık, en azından ben değildim.

Benim için *Yeter*, bizim dergimizdi. O salak gazetelere, cahil ve erkek kokulu haberlere karşı, kendi sözümüzü, rengimizi taşıyan bir dergi. Bizden, eylemlerimizden "yağmurda yedi güzel" falan diye bahsetmeyeceğinden emin olduğumuz...

İş o kadarla kalmadı. Derginin ulaştığı kadın sayısı, beklediğimizin çok üzerinde oldu. Başka şehirlerde, hatta Avrupa'da bile abonelerimiz vardı. Tartışmalarımızı, okuduklarımızı, yapıp ettiklerimizi yazıyorduk, onlardan gelen sözleri, yorumları da koyuyorduk. Daha doğrusu, biz yazılarımızı yazıyorduk, onları bir dergi haline Mesiha ve Aynur getiriyordu. Bu tür işlerde tek tek kadınlar çok önemlidir. Onların sabırlı, inatçı, ısrarcı tutumları olmasaydı, on iki sayı devam etmesi mümkün olmazdı.

"Amatör"dük herhalde. Feminizm öyle bir şeydi zaten bizim için. Kendi hayatlarımızla çok meşguldük. Kendi hayatlarımızla, kendimizle, birbirimizle... Okumak, yazmak, konuşmak, hep bu ilgi çerçevesindeydi. "Başkaları" ile ne kadar az ilgili olduğumuzu şimdi, aradan yirmi küsur yıl geçtikten sonra fark ediyorum. Yok, içine kapanmayla ilgili bir şey değildi bu; sadece dokunabileceğimiz kadar yakın şeylerle ilgileniyorduk. Ya da şöyle söylesem daha doğru olur: Her şeyi, dokunabilecek kadar yakınımıza getirerek konuşabiliyorduk. Öyle olduğu için herhalde, dindar kadınlarla ilişkimiz "Müslüman ve feminist olunur mu" gibi mesafe ve yargı dolu bir soruyu içermedi de "Mualla'lar Ali Bulaç'a kafa tuttuklarında amma da berbat bir salvo altında kaldılar, bir konuşsak, birbirimizi dinlesek" diye başladı. Kendimizi ve başkalarını isimlendirmekten kaçınmamızın arkasında böyle bir tutum vardı: İsimlerin pek çok durumda hakikatin sadece bir yorumu olduğu sezgisiyle ilgili bir tutum. Kadınların hakikatini kurmanın var olan isimlerle mümkün olmadığı bilgisiyle. Bu bilgi, o zaman başkalarına "politikasızlık" gibi gelmişti; "bizim eski halimize benziyorsunuz, çok naif" demişlerdi. Dünyayı değiştirmeye kalkışmak zaten biraz naif bir şey değil midir? Biz politikanın dünyayı değiştirmekle ilgili bir şey olduğunu unutmamaya çalışıyorduk. İsimleri gerçek zannederek yapılanın fazla gerçekçi bir politika olduğunun farkındaydık.

Yeter! öyle bir şeydi. Kendi hakikatimizi kurma çabası. Böyle bir çaba, kendi başına değil, bir paylaşımla, alışverişle yürürdü. İyiydi. Hepimiz için çok dönüştürücü, sarsıcı, heyecanlı bir zamandı. *Yeter!*, benim için o zamanın adıdır. Çok değerlidir. Feminizm gibi bir şeydir.

Şirin Tekeli

Sevgili Şirin,

Hastalığını duyduğumda "eyvah" demiştim, muhtemel yokluğunun nasıl büyük bir boşluk olacağını tahmin ederek. Eyvah.

Kimbilir kaç kuşak kadın için (ve benim için de) feminizmin ilk adıydın. Yaşın hepimizden büyük olduğu için değil, aslına bakarsan, genç bir kadındın sen. İsminin düşündüreceği kadar genç. Kabuk bağlamadığın için mi böyleydin? Galiba. Seni "duayen feminist" olarak düşünemiyorum, şaşırırdın böyle bir adlandırmaya samimiyetle. Kırılgandın ve şaşırabiliyordun. Hâlâ.

Ne çok şey kurdun ve kurduğun hiçbir şeyin "annesi" olmadın. Ne güzel. İnsanlarla da şeylerle de başka tür ilişkilenirdin. Sahip çıkarak değil de sorumlulukla. Varlığın, bu ikisi arasındaki farkı unutmamamızı sağlıyordu. Kurduğun, bağlandığın, önemsediğin hiçbir şeyin sahibi değildin. Onlara sorumluydun ve ben sorumluluk duygusu senin kadar gelişmiş pek az insan tanıdım.

Doktora tezimle cebelleşirken yazdığın uzun bir mesajı hatırlıyorum mesela, bilgine ve düşünme sistematiğine hayran kaldığımı. Senin istediğin hayranlık değildi, hemen anladım; çalışmanın selametiyle ilgiliydin basitçe. Ve bu nasıl hafifletici, ne harika bir şeydi.

Germaine Tillion öldüğünde *Amargi*'de onu anmamızı istemiştin. Nezaketle tabii ama başka bir şey daha vardı. Bize değil, bizimle birlikte Dergi'ye baktın. Ağırlığını hiç hissettirmeden yanımızda durdun. Bak, yine hafiflik...

Oradaydın, orada olduğunu bilmek çok iyiydi. Şimdi işte, feminizmin ilk adı gitmiş gibi.

Birikim Haftalık, Haziran 2017

"Kahraman kadın olduğunda, yolculuk hikâyeleri mutlu sonla bitmez pek. (...) Kadınların yolculukları ta baştan, bir kadının yola çıkmasının uygunsuzluğundan itibaren zordur. (...) Zordur, canavarlarla savaşırken bile bir yandan dökülen kanı temizlemeleri, dağınıklığı toparlayıp korkanları yatıştırmaları, yaralılara el uzatmaları gerekir... Yürüyüp gidemezler, gitseler, akılları arkada kalır. (...) Bana öyle geliyor ki, yola çıkan bir kadınsa, geçip gitmiyor da bir parçası hep geride kalıyor. Yani sadece aklı kalmıyor, izi de kalıyor. Diyelim kendisine büyülü iksiri verecek yaşlı cadıyla karşılaştı, iksiri alıp yoluna devam etmiyor da kadınla konuşuyor, ona anlatıyor, onu dinliyor. (...) Sadece kahraman dönüşüp büyümüyor, yola, cadıya da bir hatıra bırakıyor. 'Kendine kahraman'lık kadınlara göre değil. 'Kadın kadının yurdudur' sözü, bana hep böyle bir anlamı düşündürüyor."

Aksu Bora'dan feminizmin tartışma gündeminde yolculuk yapan yazılar.... Geze geze, baka baka. Türkiye'de kadın hareketinin ve feministlerin 1980'lere uzanan deneyimini hatırlayarak... Kadınların temsili meselesinde "bütün kızlar toplandık" havasının dışına çıkarak... Kadın "tiplemelerini," kadın "karakterleri" ve kadınlarla ilgili bütün "tasnifleri" kurcalayıp, neyi anlattıklarına veya neyi anlatamadıklarına bakarak... Dünyanın dört bir yanından bambaşka kadınların deneyimlerine neşeli bir merakla açılarak...

Feminizm Kendi Arasında, eleştiri ve özeleştiriyi, değer bilmenin ve takdir etmenin sevinciyle birleştiriyor.

